

IOANA BOGDAN CĂTANICIU

MUNTENIA

ÎN SISTEMUL DEFENSIV AL IMPERIULUI ROMAN
sec. I-III p. Chr.

WALLACHIA

IN THE DEFENSIVE SYSTEM OF THE ROMAN EMPIRE
1ST-3TH centuries A.D.

IOANA BOGDAN CĂTĂNICIU

.

MUNTENIA

ÎN SISTEMUL DEFENSIV AL IMPERIULUI ROMAN
sec. I-III p. Chr.

WALLACHIA

IN THE DEFENSIVE SYSTEM OF THE ROMAN EMPIRE
1ST-3TH centuries A.D.

ALEXANDRIA

1997

REDACTORI:

IOANA BOGDAN CĂTĂNICIU - INSTITUTUL DE ARHEOLOGIE ȘI
ISTORIA ARTEI - CLUJ NAPOCĂ

ECATERINA ȚÂNȚĂREANU - MUZEUL JUDEȚEAN TELEORMAN

ACEST VOLUM ESTE EDITAT DE MUZEUL JUDEȚEAN TELEORMAN CU
SPRIJINUL MINISTERULUI CULTURII.

TOATE DREPTURILE ASUPRA ACESTEI EDIȚII SUNT REZERVATE
MUZEULUI JUDEȚEAN TELEORMAN.

ISBN 973-0-00509-5

PREFATA

Timpul, un parametru fără de care nu ne putem desfășura studiile de istorie... Timpul, o coordonată a vieții noastre...

Au trecut, aproape 17 ani de când a fost redactată forma inițială a acestui volum, forma care a constituit teza de doctorat susținută la Universitatea din București, sub conducerea profesorului Dionisie.M.Pippidi.

Cei mai multi cărora mă simt datorare cu mulțumirile pentru că am scris această carte, nu se mai află decât spiritual alături de noi....

Mi-a fost rezervată șansa de a fi eleva profesorilor Constantin Daicoviciu și Mihail Macrea la Universitatea din Cluj și de a continua să mă formez alături de profesorii Radu Vulpe, Bucur Mitrea, Hadrian Daicoviciu și Dumitru Protase ca să îi pomenesc doar pe cei de aceeași specialitate. Această favoare de a mă fi bucurat de influența celor mai puternice personalități contemporane, a compensat lipsa de perspective și modestia posibilităților materiale, de care se putea beneficia în condițiile specifice "timpurilor".

Cred că o bună parte din rezultatele pe care le-am obținut s-au datorat faptului că având întotdeauna extrem de puține mijloace materiale pentru a face cercetări de teren și săpături, am fost constrânsă să reiau tot ce s-a acumulat ca date obiective, în legătură cu subiectul propus spre studiu. Rămân recunoscătoare profesorilor mei, care mi-au stârnit dorința de a mă apropia de adevăr, de a nu accepta șabloane și idei preconcepute.

Dar, dacă a fost posibil să-mi desfășor cercetările, a fost datorită prieteniei și înțelegerii pe care mi-au acordat-o profesorii și colegii din Germania și Anglia, care mi-au furnizat mereu studiile de specialitate sau mi-au făcut invitațiile la călătorii de studii, la unele din care mi s-a și permis să plec.

Un cuvânt de mulțumire, este doar o vagă afirmare a recunoștinței că am fost susținută psihic prin negarea izolării în care ar fi trebuit să existăm.

Rezultatele studiilor mele, tributare numeroaselor limitări obiective și subiective, ar trebui apreciate ca punct de plecare pentru dezbateri științifice, ale întrebărilor, care de multe ori nici nu se mai pun, fiind o axiomă necunoașterea răspunsurilor...

Datorez prieteniei și sprijinului doamnei Catrinel Angelescu Țânțăreanu, directoarea Muzeului de Istorie din Alexandria, cu care am împărtășit inițial vitregiile vieții de santier, posibilitatea materială de a publica acest volum.

Pregătind manuscrisul pentru tipar, am considerat că nu trebuie să refac textul (de fapt nici nu ar fi fost timpul fizic), ci am adăugat câteva din reflexiile pe care mi le-au prilejuit rezultatele cercetărilor în domeniu atât la noi, cât mai cu seamă, în celelalte provincii ale Imperiului. Mă grăbesc să spun că am inclus și o parte din rezultatele cercetărilor mele din acest răstimp. Dar, repet, nu mi-a stat nici în intenție, nici în putință, să dezbate totalitatea ipotezelor, rezultatelor apărute după 1980.

Această carte, se constituie într-un multumesc pentru toți cei care mi-au fost sprijin, atunci când am redactat lucrarea, s-au acum când am finalizat-o pentru a putea apare.

20 august 1997

Ioana Bogdan Cătănicu

CUVÂNT ÎNAINTE

Sunt aproape o sută de ani de când, ajutat de fidelul său colaborator, inginerul Pamfil Polonic, Grigore Tocilescu, profesor de istorie veche la Universitatea din București și director al Muzeului Național de Antichități, pune bazele studiului frontierei de est a Olteniei romane, cercetând cu râvnă îndoitul șir de castre înălțate de trupele imperiale de-a lungul ambelor maluri ale Oltului inferior: așa-zisul Limes alutan, pe malul drept al râului, între Izlaz și Castra Traiana (astăzi Sâmbotin) și perechea lui, Limesul transalutan, de-a lungul malului stâng, între Flămânda și Rucăr.

Pe măsură ce investigația făcea progrese, rezultatele obținute se publicau de harnicul înainta într-o serie de comunicări la Académie des Inscriptions din Paris, grupate ulterior în volumul *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, apărut la București în 1900, precum și în alte memorii și articole, tipărite sau inedite, cele mai multe păstrate printre manuscrisele învățatului de la Biblioteca Academiei Române.

Pe urmele lui Tocilescu și ale lui Polonic, alți cercetători s-au angajat în cercetarea celor două linii de apărare ale Daciei Inferioare, în special limesul alutan, de a cărui exploatare e legat îndeosebi numele profesorului D.Tudor, ajutat de o echipă de arheologi mai tineri, cei mai mulți elevi ai săi. Fără să lipsească, în lunga perioadă care ne desparte de apariția cărții lui Tocilescu, investigațiile de-a lungul limesului transalutan, ele au îmbrăcat un caracter sporadic, întreprinse de cercetători izolați, la date diferite și cu mijloace restrânse.

Ceea ce e mai grav, aceste cercetări erau totodată lipsite de o viziune de ansamblu a sistemului de apărare desfășurat de-a lungul malului stâng al Oltului, ca și de o concepție unitară despre funcțiunea sa strategică în ansamblul politicii de apărare a Imperiului. În asemenea condiții au lucrat, în ultima jumătate de veac, Vasile Christescu la Săpata de Jos, Gh.Cantacuzino la Băneasa, iar de la un timp, pe urmele lui Tocilescu, Emilian Popescu la Jidava, lângă Câmpulung.

Asa stând lucrurile, nu-i de mirare că până astăzi cunostintele noastre despre apărarea granitei de răsărit a Olteniei în veacurile II-III e.n. lasă încă de dorit și că unele probleme speciale, cum ar fi raportul cronologic dintre *Troian* (cum i se spune de localnici limesului transalutan) și *Brazda lui Novac* (denumirea populară a valului de nord a Munteniei) suscită încă discuții. Concluzia acestor sumare considerații ar fi că - pentru o vreme, cel puțin - cercetările limesului transalutan sunt sortite să continue și că, până la continuarea investigațiilor de-a lungul limesului însuși și a adâncirii cunostintelor despre condițiile militare și politice în spațiul dintre Dunăre și Carpați sub împărații din familia Antoninilor și Severilor, o rezolvare a problemelor privitoare la frontiera estică a Daciei Inferior în secolele II-III e.n. nu-i cu putintă decât în cadrul unor ipoteze de lucru susceptibile să ofere explicații deopotrivă situațiilor cunoscute și celor numai postulate.

Ioana Bogdan Cătănciu, care a închinat un număr apreciabil de ani încercărilor de a răspunde nedumeririlor trezite de sistemul de apărare creat de romani la răsărit de Olt, nu nutrește iluzia că le-ar fi lămurit fără excepție și e conștient de impasul în care se găsesc pentru moment cercetările referitoare la această problemă. Și totuși, înainte de a fi cules chiar toate datele pe care i le-ar putea oferi o exploatare exhaustivă a terenului, își propune să ne explice geneza și structura liniei de fortificații transalutane în funcție de rolul său în concepția autorităților imperiale despre apărarea Dunării de jos, la rândul ei determinată de situațiile în permanentă schimbare la această frontieră primejduită. Principala caracteristică a tezei ce ni se prezintă e astfel nu numai continua corelare a datelor desprinse din săpături cu informațiile oferite de textele literare și epigrafice (metodă îndeobște folosită în cercetările de istorie veche), dar mai ales tendința autoarei de a încadra, așa zice, componenta arheologică a studiului său într-o viziune de ansamblu a desfășurărilor istorice din Dacia și Moesia în primele veacuri ale erei noastre.

Sub acest raport, sunt de reținut indicațiile oferite de Ioana Bogdan Cătănciu în paginile de început ale tezei, unde expunând stadiul prezent al cercetărilor în problema studiată și calea pe care și propune să o urmeze în investigațiile proprii, mărturiseste:

"În primul plan (al cercetării) stă necesitatea cunoașterii desfășurării topografice a tuturor elementelor constitutive (ale sistemului de apărare studiat) - stabilirea tipurilor de fortificații, studierea particularităților lor de construcție, a tehnicii specifice fiecărui element în parte și stabilirea funcțiilor acestora în cadrul sistemului fortificat. Apoi ca o fază calitativ superioară, urmează examenul amănunțit al materialelor arheologice descoperite, în scopul de a obține precizii în legătură cu datarea elementelor fortificate, cu privire la factorul uman care a folosit sistemul defensiv. Prin lărgirea sferei se trece la studierea evoluției în spațiu și timp a diferitelor elemente de apărare, la datarea complexului de fortificații și la punctarea istoriei acestuia. Limesul roman astfel conceput oglindește relațiile pe care Imperiul le-a avut cu populațiile limitrofe. Pentru înțelegerea cât mai apropiată de realitatea istorică a urmelor materiale care constituie obiectul studiului nostru, trebuie permanent valorificate rezultatele cercetărilor arheologice privind populațiile neîncadrate în Imperiu. Analiza circumstanțelor istorice ale ridicării și funcționării întăriturilor de granită, cunoscută pe baza izvoarelor literare, epigrafice, numismatice, precum și încadrarea sistemului fortificat din sud-estul Daciei în limesul imperial, cu adâncirea relațiilor dintre civili și militari, ca aspect al romanizării, urmează a se face prin sintetizarea tuturor cunostintelor actuale în acest domeniu".

Asemenea metodologie, inspirată de complexitatea problemei studiate, își găsește oglindirea nemijlocită în planul lucrării, care se compune din cinci capitole, oșebit de paginile de introducere și de încheiere. Capitolul I schitează legăturile Imperiului cu populația din Muntenia, între Augustus și Traian. Capitolul II, vicisitudinile aceluiași teritoriu în timpul războaielor dacice și în primele două decenii ale secolului II e.n. Abia cu capitolul III, autoarea își fixează atenția asupra frontierei din sud-estul Daciei, examinând pe rând structura celor două linii de apărare - alutană și transalutană - desprinzând din acest examen elementele de datare a fortificațiilor și precizând fazele lor de existență. Capitolul IV și V sunt consacrate populației civile din regiunea de granită și Muntenia, îndeobăte în timpul provinciei Dacia.

Simpe în aparență, dificultățile oferite de capitolul I sunt totuși considerabile, din pricina impreciziei stărilor privitoare la țelurile politicii dunărene ale întemeietorului Imperiului, la cronologia operațiilor militare și la rezultatele concrete ale unor strămutări de populații de amploarea celor atribuite lui Sextus Aelius Catus și Tiberius Plautius Silvanus Aelianus. Înainte ca și după întemeierea provinciei Moesia, ceea ce se desprinde fără greutate din politica lui Augustus și a urmașilor lui, până la Domitian, e tendința de a despărți pe geto-daci de semintele trace de pe malul drept al Dunării, ca și efortul de a despopula o bună parte a malului stâng, creând aci un *no man's land*, un spațiu de siguranță făcut să ferească granița fluviului de atacurile neprevăzute.

La aceste măsuri sesizabile fără greutate și verificate prin cercetări de teren în diferite puncte ale sesului muntean, Ioana Bogdan Cătănciu adaugă, încă din prima fază a prezentei romane la Dunărea de jos, ipoteza unor tratate de clientelă încheiate cu locuitorii "barbari" ai acestor meleaguri: daco-geti, roxolani sau costoboci. În sine, presupunerea nu e absurdă, are chiar aparente de verosimilitate, dar dovezile concrete ale unor asemenea legături lipsesc cu totul, nici nu se vede limpede cum le putem concilia cu măsura romanilor de a crea două rânduri de stavile în calea accesului spre Dacia Inferior.

Despre sistemul acesta de fortificații din sud-estul Daciei autoarea apreciază că ar fi fost creat în zilele lui Hadrian, cu scopul de a stăvili pătrunderile dinspre răsărit în direcția Daciei inferioare. Totodată ni se spune: "fortificațiile erau menite să asigure desfășurarea permanentă a circulației dintre Sudul Dunării și Dacia intracarpatică. Legătura - vitală din punct de vedere strategic - dintre Sudul Dunării și Dacia intracarpatică, realizată prin Muntenia și pasul Bran, ori cea de-a lungul Oltului, pusă în valoare prin arta constructorilor romani, au constituit baza sistemului defensiv și controlul lor n-a putut fi niciodată neglijat".

Din punct de vedere cronologic, precizează în alt loc Ioana Bogdan Cătănciu, analiza datelor ce ne-au stat la dispoziție duce la concluzia că primele elemente de fortificație de la răsărit de Olt,

pe drumul transalutan, au fost initiate în timpul războaielor dacice și în prima jumătate a secolului II, pentru ca printr-o dezvoltare progresivă să atingă forma pe care le-o cunoaștem azi. Chiar fără a dispune de elementele necesare pentru elaborarea unei istorii generale a limesului pe acest sector, putem susține existența a cel puțin două faze pentru acele forturi care au format de pe acum obiectul unor săpături arheologice. Ținând seamă de totalitatea elementelor privind întăriturile de pe linia transalutană, se poate respinge definitiv ideea construcției ei la sfârșitul secolului II-începutul secolului III, ca o dublare târzie și de scurtă durată a limesului de pe Olt".

Pentru a ajunge la asemenea încheieri categorice, candida noastră a cercetat cu luare aminte, în măsura în care i-a fost cu putință, vestigiile arheologice ale întregului limes, între Flămânda, la sud și Rucăr, la nord, expunând limpede propriile sale investigații în punctele unde a avut posibilitatea să facă săpături și analizând cu luare aminte observațiile ocazionale consemnate de înaintași. În legătură cu acestea din urmă, Ioana Bogdan Cătănciu nu o dată e adusă să formuleze observații aspre, cum e îndeobște tendința cercetătorilor tineri, când au prilejul să examineze lucrările altora mai vârstnici. Dar buna ei credință nu mi se pare că ar putea fi pusă la îndoială și, așteptând momentul când propriile sale metode de lucru vor fi judecate cu o ascutime egală, socot că nu greșim luând de bune judecățile de care suntem îndemnați a ține seamă.

Firește, de o analiză pas cu pas a periegezelor Ioanei Bogdan Cătănciu nu poate fi vorba aici, mai ales că în unele cazuri situațiile s-au schimbat pe parcurs, iar în altele n-au fost limpezi din capul locului, după cum singură mărturiseste. De reținut, oricum e împrejurarea că din zilele lui Tocilescu Ioana Bogdan Cătănciu e poate singura care a parcurs traseul limesului cu mijloace proprii, descriind peisajul, identificând ruinele și procedând în fiecare caz la o comparație a propriilor observații cu cele ale înaintașilor. În asemenea condiții, divergențele dintre spusurile domniei sale și ale celor ce au precedat-o (ca în cazul unui castellum pe valea Bascovului) se înscriu la activul cercetătoarei noastre, până la confruntarea cu observațiile altui perieget, într-un viitor mai mult sau mai puțin depărtat.

Cât vorbim de observațiile de teren ale Ioanei Bogdan Cătănciu, nu poate fi trecută cu vederea împrejurarea semnificativă că, ori de câte ori a avut putința să o facă, domnia sa a procedat la comparații între releveurile topografice mai vechi sau mai noi și fotografiile aeriene pe care și le-a putut procura cu o râvnă demnă de laudă. E o metodă a cărei utilitate abia dacă mai are nevoie să fie subliniată și pe care ne place să credem că nu numai Ioana Bogdan Cătănciu va putea-o utiliza în continuare, dar și alți cercetători angajați în studiul frontierei Daciei, de cele mai multe ori reduși la simple observații de suprafață.

Date fiind greutățile întâmpinate în cursul cercetării, rezultând uneori din carenta informației, alteori din împrejurări fortuite asupra cărora autoarea nu sovăie să ne atragă atenția, era firesc ca încheierile la care aceasta se oprește să fie nu o dată formulate cu o legitimă rezervă: "Concluziile pe care le-am tras - scrie domnia sa la p.5 a tezei - nu au un caracter definitiv, ci sunt menite să puie problemele și să le indice pentru cercetarea viitoare". La fel într-un alt loc: "În absența studiilor aprofundate privind materialele arheologice de pe limes și din pricina neglijării observațiilor minuțioase ale nivelurilor superioare, suntem încă în situația de a nu cunoaște obiectiv ultimile decenii de existență ale provinciei Dacia". În sfârșit, în legătură cu aspectele din cele mai interesante ale cercetării în ansamblu: "Încercarea noastră de a adânci istoria populației muntene și raporturile ei cu Imperiul, am strâns laolaltă toate informațiile care o pot elucida...plecând de la convingerea că Imperiul roman a avut o fermă preocupare de asigurare a controlului unei regiuni care deschidea drumul popoarelor barbare spre interior. Credem că rostul principal al unei astfel de cercetări e de a releva unele probleme pe care abia continuarea studiilor arheologice va fi în măsură să le rezolve".(Parte din referatul de conducător de doctorat).

București, 20 ian.1981

Dionisie M.Pippidi

METODA DE LUCRU PROPUȘA ȘI FOLOSITA ÎN STUDIUL LIMESULUI DIN SUD-ESTUL DACIEI

Viabilitatea concluziilor unei cercetări este determinată fără tăgadă de seriozitatea cu care se urmărește o metodă de cercetare, cu principii temeinice, adecvat alese. Folosirea cu consecvență a unei riguroase metode de cercetare permite utilizarea datelor brute, a rezultatelor științifice și în cazul că, prin dialectica cercetării apar elemente noi care modifică concluziile inițiale.

Etica cercetătorului are la bază tocmai respectul față de fenomenul studiat și grija pentru introducerea în procesul de analiză al acestuia a tuturor datelor minucios și obiectiv strânse, pentru a nu se pierde, pentru a nu se altera valoarea lor în elaborarea unor ipoteze și concluzii, în vederea cunoașterii lui. Desigur, în procesul cunoașterii intervin elemente subiective, derivând din stadiul general de dezvoltare al științei respective, a mijloacelor de investigare în momentul desfășurării cercetării, dar și din formarea specialistului, din concepția sa profesională și filosofică.

Arheologia, la granița dintre științele sociale și științele exacte, privită ca o știință complexă, nu numai ca o anexă a studiului istoric¹, are metode specifice a căror neglijare nu numai că atrage după sine deformarea imaginii fenomenului studiat, dar ceea ce este o circumstanță agravantă - distruge, parțial sau total, urmele materiale ale fenomenului economic, social, cultural etc., care a avut loc în trecutul îndepărtat și despre a cărui desfășurare nu se mai poate lua cunoștință ulterior.

De aceea la baza oricărei cercetări arheologice trebuie să stea o serioasă pregătire în executarea cercetărilor de teren, a săpăturilor arheologice, a înregistrărilor tuturor datelor obținute și clasificării materialelor descoperite.

Amatorismul și goana după descoperiri spectaculoase, cu neglijarea urmelor materiale specifice vieții cotidiene în antichitate, poate lipsi cercetarea de una din cele mai importante și complexe surse ale cunoașterii, desigur surse ce se lasă valorificate doar în urma unor migăloase lucrări de analiză, comparare și sintetizare a nenumăratelor categorii de materiale.

Dacă pentru studiul fiecărui tip de monument trebuie epuizate toate mijloacele de investigare, pentru studiul unei serii de monumente, reflectare a unui fenomen complex, trebuie făcute conexiuni cu toate aspectele implicate în acest fenomen, sau care au avut tangență cu el, determinându-l sau influențându-l.

Propunându-ne studiul sistemului fortificat din sud-estul Daciei am plecat de la realitatea că un aspect extrem de important al civilizației romane din Dacia, cu însemnate consecințe în desfășurarea ulterioară a vieții pe teritoriul României a scăpat cercetării sistematice și riguroase.

¹ R.Bianchi Bandinelli, *Arheologia e Cultura*, Milano, 1961, 5 - " quando si considera l'archaeologia non soltanto scienza informativa ausiliaria della storia, ma quando essa riceve pretesa e ragione di una parte integrante dell'interpretazione storica del passato..."

Natura monumentelor ce constituie linia de fortificatii din vestul Munteniei, alcătuirea lor din cele mai perisabile materiale - lemn si pământ - este cea care, desi nu s-a neglijat importanta lor, a făcut să se întârzie cercetarea, care se prevede de lungă durată si de multă migală, fără rezultate frapante la prima vedere.

Tocmai natura monumentelor, natura lor prisabilă amenintarea ce o constituie fiecare brazdă de plug, fiecare arătură adâncă, face necesară grabnica lor cercetare, grabnica lor protejare.

În functie de stadiul în care ajunsese cercetarea limes-ului dacic pe portiunea sud-estică propusă spre studiu si în raport cu nivelul general atins de cercetările în domeniul limesului roman, care s-au constituit ca o sferă largă a istoriei antice, ne-am fixat obiectivele si ne-am precizat modalitățile de cercetare.

În prim plan stă necesitatea cunoasterii desfășurării topografice a tuturor elementelor constitutive, stabilirea tipurilor de fortificatii, studierea particularităților lor de constructie, a tehnicii de constructie specifică fiecărui element în parte si stabilirea funcțiilor acestora în cadrul sistemului de fortificatii.

Apoi, ca o fază calitativ superioară, urmează cercetarea amănunțită a materialelor arheologice descoperite, cu scopul de a obtine precizuni în legătură cu datarea elementelor fortificate, cu privire la factorul uman care a servit sistemul defensiv. Prin lărgirea sferei se trece la studierea evolutiei în spatiu si timp a diferitelor elemente de fortificatii, la datarea complexului de fortificatii si punctarea istoriei acestuia. Limes-ul roman astfel conceput oglindește relatiile pe care Imperiul le-a avut cu populatiile libere limitrofe. Pentru înțelegerea cât mai apropiată de adevărul istoric a urmelor materiale care constituie obiectul studiului nostru, trebuie permanent valorificate rezultatele cercetărilor arheologice privind populatiile neîncadrate în Imperiu. Analiza circumstantelor istorice ale ridicării si funcționării întăriturilor de granită, circumstante cunoscute pe baza izvoarelor literare, epigrafice, numismatice, precum si încadrarea sistemului fortificat din sud-estul Daciei în limesul imperial, cu adâncirea investigatiei asupra relatiei dintre civili si militari, ca aspect al romanizării, urmează a se face prin sintetizarea tuturor cunostiintelor actuale în acest domeniu.

Evident, realizarea acestor obiective se poate face în timp si cu colaborarea mai multor specialisti. Lucrarea de față este preambulul unei cercetări, care desigur, va progresa într-un ritm mai accentuat, capabil să depășească procesul de degradare a monumentelor⁽¹⁾.

Ca urmare a parcurgerii tuturor materialelor bibliografice referitoare la fortificatiile romane din vestul Munteniei am ajuns la încheierea că pentru dezvoltarea studiului trebuie pornit prin a se folosi cele mai noi metode în reperarea pe teren a tuturor (în măsura posibilului) elementelor componente. În acest scop am folosit hărțile militare din sec. XVIII-XIX, care ne-au fost accesibile si care într-o mare măsură au înregistrat urmele arheologice ce se bucurau de privilegiul de a fi vizibile la suprafata terenului. De mare folos sunt toponimele păstrate pe aceste hărți, toponime locale care de cele mai multe ori referă asupra unor realități istorice sau arheologice².

Studiul fotografiilor aeriene, metodă care este folosită cu rezultate extraordinare în investigarea monumentelor arheologice, încă din prima jumătate a secolului nostru³, ne-a fost cu

² Nu pentru că am neglijat importanta documentelor de arhivă, nu am folosit si această sursă, ci din lipsa de timp. Este de așteptat ca în actele de proprietate păstrate să aflăm date despre Troian, movile, etc., care de obicei au fost folosite ca repere în delimitarea proprietăților.

³ A.Poidebard, *La trace de Rome dans le désert de Syrie, Le limes de Trajan à la conquête arabe*, Paris, 1926; J.Baradez, *Fossatum Africae*, 1958 sunt exemple clasice.

putintă numai în măsura în care înregistrările aero-fotogrametrice militare sau civile⁴, făcute cu alte scopuri, au avut norocul să fie executate cu respectarea normelor necesare pentru a surprinde obiective arheologice. Zboruri speciale efectuate cu rostul fotografierii zonelor arheologice, la sacră mare (1:100000 - 1:2000), în diferite anotimpuri și sub unghiuri de lumină, ne-ar fi permis obținerea unei documentări complete asupra urmelor romane din zona cercetată de noi(2).

Rezultatele acestor studii de laborator au fost parțial controlate pe teren, prin cercetări de suprafață, alcătuind un bogat material ce va trebui valorificat științific prin sondaje și săpături arheologice.

După obținerea tabloului topografic al complexului arheologic am trecut la studierea elementelor constitutive. Diversitatea și multitudinea lor, ne-a obligat la clasificarea lor pe criterii de: așezare geografică, mărime, funcție etc. Dată fiind extinderea lucrării ce ne-am propus, timpul și mijloacele materiale la dispoziție, ne-am putut opri la cercetarea prin săpături arheologice doar a câte unui reprezentant al fiecărui tip. Am ales de fiecare dată acel element al tipului care ni s-a părut, în urma analizelor preliminare, mai bogat în semnificații, capabil să ne aducă o varietate mai mare de informații.

Concomitent, am alcătuit cataloagele materialelor arheologice descoperite în săpăturile noastre, în săpăturile anterioare sau descoperiri întâmplătoare; covârșitoarea majoritate a descoperirilor o constituie materialele ceramice. Regretăm că lipsa de atenție acordată acestor descoperiri în deceniile trecute ne lipsesc de datele necesare privind materialele rezultate din săpăturile efectuate în castella de la Băneasa, Săpata de Jos, Izbăești și Urluieni. De asemenea este regretabilă absența publicațiilor complete asupra rezultatelor săpăturilor, foarte ample desfășurate pe "limesul alutan" și care, ca bogat material de comparație, ar fi putut permite încheieri interesante.

Insuficiența stirilor literare și epigrafice măresc valoarea istorică a acestor descoperiri mărunte. Marturiile numismatice cu deosebită pondere în elucidarea problemelor esențiale, cronologice ne-au fost foarte utile, dar le-am folosit cu prudență, deoarece privesc izolat, rupte din contextul descoperirii și de ambianța generală din Imperiu, falsifică grav realitățile istorice.

Asadar, am adunat și analizat toate datele științifice din descoperirile și cercetările anterioare și din propriile noastre săpături și ne-am creat baza pentru a face încheierile sintetice permise în acest moment al cercetării. După cum se va vedea, concluziile pe care le-am tras nu au un caracter definitiv, ci sunt menite să pună problemele și să le indice pentru cercetarea viitoare.

Cum am avut la îndemână doar o cantitate relativ mică de informații, am recurs la analogii cu alte sectoare ale limes-ului imperial din provincii, unde cercetările sunt mai avansate și datele mai explicite.

În cazul în care lucrarea de față va reuși să impună concluzia că este absolut necesară continuarea amplificată a cercetărilor pe limesul din sud-estul Daciei, cu mai multă acribie, socotim că am îndeplinit telul ce ne-am propus(3).

⁴ Multumesc cu deosebire ofiterilor Direcției Topografice Militare și colectivului de aerofotografie de la I.G.F.C.O.T. pentru sprijinul pe care mi l-au dat în condițiile anilor '70, ca să pot studia și să pot obține copii ale fotografiilor aeriene de care am avut nevoie.

(1). Astfel ne exprimam în 1980, când am redactat aceste rânduri; ar fi nedrept azi, 1997, să spun că suntem în același stadiu de cercetare, dar tocmai completând manuscrisul pentru tipar sunt pradă unui sentiment de jale pornit din compararea eforturilor făcute și rezultate. Un prim motiv de nemulțumire este lipsa de înțelegere pentru monumente - și acolo unde ele au putut fi cercetate, sau parțial protejate, faptul s-a datorat solicitudinii unor persoane, mai mult sau mai puțin implicate procesului de conservare și punere în valoare a acestor monumente. Toate demersurile făcute, precum și anualul leitmotiv că vallum transalutan și castella de pe această linie trebuiesc scoase urgent din circuitul agricol au rămas fără ecou. În celălalt sens, cercetările mele s-au desfășurat cu un minimum de fonduri și practic, fără dotarea tehnică normală. Comparativ, Muzeul Militar, inițial sub conducerea lui D.Tudor, ulterior sub cea a lui Cr. Vlădescu a dezvoltat cercetări de mare amploare, nu numai pe linia alutană, dar și în toată Oltenia. Raportate la posibilitățile de care s-a dispus și la nivelul la care a ajuns arheologia fortificațiilor romane, rezultatele sunt precare și nici ceea ce s-ar putea obține printr-o publicare exhaustivă a rezultatelor nu ne este oferit, căci s-au alcătuit doar sumare rapoarte preliminare, sau concluzii fără susținerea cu argumente obținute în săpătură; de la o vreme, un colectiv de tineri ai Muzeului Militar au început cercetări, unele fără aprobarea Comisiei Arheologice, în castella de pe linia transalutană; făcând totală abstracție de faptul că cercetez și eu această linie, trecând peste experiența obținută de-a lungul deceniilor se preferă colaborarea epigrafistului (de bun renume!) C.C.Petolescu, urmările sunt vizibile deja în sumarele rapoarte prezentate, pe care vom avea prilejul a le analiza.

(2). În 1984, ca urmare a preconizării unei colaborări cu Secția aerospațială a CNST, datorită sprijinului ing.C.Măndescu și acordului prof.Ioan Ursu, s-a efectuat o înregistrare foto a două sectoare ale liniei transalutane. Zborul a fost inclus unui alt proiect și a fost efectuat în iunie, dar din păcate la ora 12 și într-o zi cu nori, așa că rezultatul a fost mediocru; chiar și în aceste condiții fotografiile au fost utile. Cuvine-se să mulțumesc aici pentru acest ajutor, cu atât mai mult cu cât, întreaga cercetare se desfășura ca o inițiativă individuală

(3). Susținerea tezei în apr.1981 a fost urmată de două momente nefaste - plecarea profesorului D.M.Pippidi de la direcția Institutului de Arheologie din București și ca urmare transferul meu la Institutul de Istorie și Arheologie din Cluj. Interesul stârnit la susținerea tezei s-a irosit, și chiar dacă am reușit să obțin fonduri pentru reînceperea săpăturilor de la Urluieni, ele au fost insuficiente și nu am mai putut continua cercetările întrerupte de la Flămânda și Putineiu.

RELATIILE IMPERIULUI CU POPULATIILE DIN MUNTENIA între Augustus si Traian

Pe măsură ce stăpânirea romană din Balcani se întinde spre nord, sporesc și datele literare antice privind populațiile geto-dace, care singure sau în alianțe temporare zădărniceau stabilirea "păcii romane" în noile provincii. Pentru interpretarea relațiilor sumare privind evoluția relațiilor dintre poporul roman și populațiile nord-dunărene - geto-dace - sau pus la contribuție atât datele epigrafice, cât și cele numismatice și arheologice¹.

Cronologic, incursiunilor sporadice geto-dace în Macedonia, respinse de generalii romani, le urmează o perioadă de contact direct, care se va încheia prin transformarea în provincie romană a celei mai mari părți din teritoriile locuite de geto-daci.

Studiile de drept roman au pus în evidență faptul că pentru romani "natürliche Feindschaft"² față de populațiile "barbare" putea fi înlăturată numai pe baza unor reglementări între cele două părți.

Th.Mommsen a fost primul care a sintetizat informațiile antice, deducând principiile juridice care au stat la baza acestui sistem de a forma o zonă "din exterior, în dependentă practic față de Roma, fără a fi în interior"³.

Amplificarea studiilor de limes au dus la constatarea că grantele fortificate nu erau decât marcarea teritoriului propriu al Imperiului(1); chiar în cazul politicii defensive se caută ca linia de apărare să fie departe, în afara grantelelor propriu zise, folosindu-se în acest scop popoarele, care în virtutea unui tratat cu Roma se obligau să-și apere propriul teritoriu, precum și teritoriul roman⁴, limitele acestor state alcătuiau astfel "grantele invizibile" ale Imperiului.

Pornind de la principiul *divide et impera*, Roma inițiază o varietate de forme de tratate cu aceste state de graniță. J. Klose, elevul lui Kornemann, dedică un studiu extins formelor de tratate încheiate cu populațiile din zona grantelelor de pe Rhin și Dunăre, analizând toate stirile literare antice⁵.

¹ C.Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Süd-osteuropa*, Wien, Leipzig, V.1 *passim*; V.Pârvan, *Getica*, 68-130; 731-735; R.Syme, *Danubian Papers*, 1971, *passim*; D.M.Pippidi, *Din Istoria Dobrogei*, I, 1965, 288 sqq; R.Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, II, 1968, 13-59

² Th.Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, III, Leipzig, 1887, 590-591; A.Heuss, *Die völkerrechtlichen Grundlagen der römischen Aussenpolitik in republikanischer Zeit in Klio*, XXXI, 1933, Beiheft 4, n.1; Neumann, RE, 1909, sv. *foedus*

³ Th. Mommsen, *Staats Recht*, III, 1, 1887, 590

⁴ E.Kornemann, *Die unsichtbaren Grenzen der römischen Kaiserreich*, Budapest, 1934, 3 sqq

⁵ *Roms Klientelrandstaaten am Rhein und an der Donau, Beiträge zu ihrer Geschichte und rechtlichen Stellung im 1 und 2 Jh*, Breslau, 1934; R.Syme, *Danubian Papers*, București, 1971, 145-151; un punct de vedere, bazat pe o reinterpretare a formelor juridice ce au stat la baza relațiilor dintre Roma și diferitele *gentes*, aduce W.Will, *Römische 'Randstaaten' am Rhein?*, BJ, 187, 1987, 1-77.

Importanța subiectului continuă să-l mențină în atenția cercetătorilor politicii romane față de populațiile de dincolo de graniță, în perioada Principatului⁶, ori în a celor care se ocupă de sectoare speciale ale graniței imperiale⁷.

Izvoarele antice permit interpretări deosebite ale caracterului juridic pe care l-au îmbrăcat aceste relații dintre Imperiu și "barbarii" de la graniță. Dacă Th.Mommsen, E.Kornemann și J.Klose socot că aceste relații se bazează pe tratate prin care populațiile de graniță erau *in fidei recepti* și nu supuși unui act de *deditio*, B.Paradisi și M.Lemosse arată că textele antice permit observația că, cel mai frecvent, la baza relațiilor cu aceste state exterioare granițelor stă un act de *deditio*, care însă "sous le Principat permettait d'obtenir les mêmes résultats que le *foedus*, tout en présentant au surplus des avantages incontestables"⁸.

Împreună cu K.Christ, suntem totuși de părere, că mai degrabă există o multitudine de forme⁹, potrivite elastic intereselor romane, indiferent dacă se consideră că există o opoziție între *deditio* și *foedus*¹⁰, sau nu; rezultatul acestor forme diverse ca aspect și conținut juridic este după cum s-a observat mereu același - crearea unei dependente politice și militare și a unei autonomii interne. Existența autonomiei interne este condiționată de recunoașterea de către poporul Roman, prin reprezentantul său, a autorității respectivului stat asupra propriului teritoriu¹¹, ca urmare a unui tratat, ori ca o cedare către cei care au fost primiți *in dicionem populi romani*(²).

Obligațiile militare, care decurg pentru statele "clientelare" pot fi și ele variate, în funcție de interesele romane. Credem, chiar că poate fi urmărită o evoluție în timp a acestora de la epoca republicană, când există o reciprocitate a obligațiilor de ajutor militar¹², la faza în care trupe "nationale" erau obligate a lupta în teritoriile vecine¹³, sau cea mai evoluată în cadrul căreia un stat primește subsidii pentru a apăra granițele, ori a se abține de la invazii în Imperiu¹⁴. Această evoluție merită a constitui obiectul unui studiu larg și aprofundat, care însă iese din cadrul acestei lucrări.

Pentru regiunile vestice ale graniței de nord a Imperiului s-au dezbătut, și s-a creat un tablou destul de precis al evoluției relațiilor dintre diferitele *gentes* și Roma¹⁵; pentru zona de la

⁶ B.Paradisi, *Dai 'Foedera iniqua' alle 'Crisobulle' bizantine*, în SDHI XX, 1954, 8-15; M.Lemosse, *Les relations internationales dans le Haut Empire Romain*, Paris, 1968; K.Christ, în *Saeculum*, 10, 3, 1959, 273 sqq

⁷ R.Syme în *Danubian Papers*, București, 1971, 147; J.Dobias, în *Corolla memoriae Erich Swoboda dedicata*, Graz-Köln, 1966, 117 sqq; *Roman and Native in North Britain*, Edimbourg, 1958; F.Kiechle, în, *Historia*, XI, 2, 1962, 176; F.Krizek în *Limes Konferenz*, Nitra, 1959, 49 sqq; M.Rachet, *Rome et les Berbères*, în Col. *Latomus*, 110, 1970; Elizabeth W.B.Fentress, *Numidia and the Roman Army, Social Military and Economic Aspects of the Frontier Zone*, BAR, Int.S.53, 1979; După 1981, au mai apărut: J.J.Wilkes, *Romans, Dacians and Sarmatians in the First and Early Second Centuries*, în *Rome and her Northern Provinces*, B.Hartley, J.Wacher (Eds), 1989; contribuțiile lui C.R.Whittaker și M.Fulford în vol editat de J.C.Barrett, A.P.Fitzpatrick, L.Macinnis, *Barbarians and Romans in North-West Europe*, BAR, int.S.471, 1989; Blagg, King (Eds) *Military and Civilian in Roman Britain*, BAR, 136, 1984; L.Keppie, *Beyond the Northern Frontier, Roman and Native in Scotland*, în *Britannia*, Monograph.S.11, London, 1989, 61 sqq.

⁸ M.Lemosse, op.cit.23

⁹ *Saeculum*, 10,3,1959,278; A.N.Sherwin-White, *Roman Foreign Policy in the East, 168 BC to AD 1*, London, 1984, 58-69 vede critic absolutizarea decurgând din interpretarea unor surse care nu sunt de caracter juridic.

¹⁰ A.Heuss, op.cit.64

¹¹ Th. Mommsen, op.cit.596, 830

¹² Roles care își ajută aliatul roman (Cassius Dio, LI, 24, 7) este la rândul său ajutat de Crassus (Cassius Dio, LI, 26)

¹³ Tacit, Ann, IV, 46, 1 *causa motus super hominum ingenium, quod pati delectus, et validissimum quemque militiae nostrae dare adspernabantur;...aut si mitterent auxilia, suos duces praeficere, nec nisi adversum accolae belligerare.*

¹⁴ Vezi mai jos tratatul de pace dintre Domițian și Decebal (Cassius Dio LXVII, 7, 4) și dintre Imperiu și roxolani (SHA, Hadr. 6, 8); J.Klose, op.cit, 133 sqq schitează această evoluție, dar suntem de părere că ea poate fi aprofundată.

¹⁵ J.Klose, op.cit, 124-130; G.Walser, *Rom, das Reich und die Fremden Völker*, Baden-Baden, 1951; R.Syme, în *Roman Papers*, III, 1984; W.Will, B.J. 187, 1987, 1 sqq; J.Kunow, B.J. 187, 1987, 63-77; D.Braund, *Rome and Friendly King*, London, 1984; idem, *The King of the northern Frontier in Barbarians and Romans in NW Europe*, BAR, 471, 1989.

Dunărea de jos, însă, analiza este mai puțin profundă, trecându-se cu vederea acele stiri literare și epigrafice, care fac doar aluzii la relațiile de clientelă încheiate de Imperiu cu getii și dacii, de la sfârșitul sec. I a. Chr. până la Domitian¹⁶.

Istoriografia românească⁽³⁾ a abordat doar tangential și numai în cadrul unor subiecte generale aspectele juridice ale relațiilor dintre aceste populații și romani, așa încât considerăm necesar să încercăm o trecere în revistă a tuturor momentelor în care se pot bănui astfel de relații, puse în lumină de cercetările arheologice, care vin să clarifice și să exemplifice mențiunile din izvoare, mult prea sărace în precizări.

Vecinătatea tot mai strânsă între daco-geti și romani în cursul secolului I a. Chr. - I p. Chr. implică o tot mai diversă gamă de relații politice și militare. Izvoarele amintesc de obicei în mod incomplet, sugerând doar aspectele îmbrăcate de aceste relații; dacă inițial sunt înregistrate numai conflictele militare prilejuite de incursiuni daco-gete în proaspetele teritorii balcanice ale Imperiului¹⁷, curând atât romanii, cât și dacii adaptează acțiunile lor politice evenimentelor des schimbătoare din viața internă a dusmanului, cu scopul de a-l câștiga, slăbi sau intimida¹⁸.

Pentru întinderea statului dac și a diferitelor formațiuni tribale din care a fost alcătuit, suntem încă într-o fază a ipotezelor, cu toate că prin cercetările din ultimile decenii s-au făcut încercări de a stabili criteriile științifice care să poată lămuri diferențele zonale și să poată stabili delimitările formațiunilor politice pentru care izvoarele nu aduc precizări¹⁹.

Am întreprins o reevaluare a datelor antice despre regatele dacice și a stărilor arheologice privind întinderea în spațiu a acestora, pornind de la studiile făcute până în prezent, dar înlăturând greșeala de a considera că Ptolemeu însiră triburile dacice anterioare cuceririi²⁰, și constatând că de fapt sursele antice nu ne transmit, anterior cuceririi, nume de triburi gete sau dace cu excepția *apuli*-lor.

Am considerat cu alt prilej²¹ că acest fapt ar fi rezultatul unei timpurii centralizări a triburilor dacice și getice. Toate sursele care ne dezvăluie contacte între daco-geti și romani ne transmit numele "regelui" respectivei formațiuni statale și aproape nici o indicație topografică. Toate localizările acestor *reges* s-au făcut în funcție de contextul în care era referirea la evenimentul anume²².

¹⁶ R. Syme, în *Danubian Papers*, București, 1971, 148-151.

¹⁷ Frontin, *Strat.* II, 4, 3; Strabon, VII, 3, 3; Florus, I, 39, 6; Cassius Dio, LI, 25, 5; Velleius Paterculus, HR, II, 59, 4.

¹⁸ Appian, *Bell. Civ.* III, 25; Cassius Dio, LI, 22; Plutarch, *Antonius*, 63; Suetoniu, *Aug.* LXIII, 4.

¹⁹ K. Horedt, *Die dakische Siedelrunde in Dacia*, NS, XVII, 1973, 127-167; C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, București, 1973, cu observațiile lui Winkler în *ActaMN*, V, 1968; eadem *ActaMN*, VI, 1969; M. Chitescu, *Numismatic aspect of the History of the Dacian State, The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins of Roman Type*, BAR, 112, Oxford, 1981; M. Babes, *L'unité et la diffusion des tribus géto-daces à la lumière des données archéologiques (II-e siècle av.n.e.-I-er siècle de n.e.)* în *Actes du II Congrès Intern. de Thracologie*, București, II, Histoire, Archéologie, 1980, 7-25

²⁰ Vezi studiul nostru în *Dacia* XXXIV, 1990, p. 223-234, bazat pe observațiile lui G. Schütte, *Ptolemy's maps of Northern Europe*, Kopenhagen, 1917, 77-110 și cercetările recente ale lui P. Schmitt, în *Colloque internationale sur la cartographie archéologique et historique*, Tours, 1972 ed. R. Chevallier în care reanalizând, în conformitate cu noile date epigrafice, descrierea geografică a Daciei am ajuns la concluzia că ne aflăm în fața datelor privind provincia în perioada de la sfârșitul epocii lui Traian și începutul epocii lui Hadrian. Este deosebit de important să acceptăm, sursele - prototipurile preconizate de G. Schütte, căci la baza tuturor interpretărilor făcute de istoricii români a stat asertiunea că fiind vorba de limitele largi ale spațiului locuit cu triburi geto-dace atunci și populațiile și orașele însăși sunt cuprinse în acest teritoriu vast, or, cel puțin două extreme Porrolium și Angustia sunt de localizat în interiorul provinciei. După cum am remarcat în studiul nostru, orașele din teritoriile dacice din Moldova de sud nu sunt incluse între cele ale Daciei, cum ar fi fost firesc, dacă Ptolemeu s-ar fi referit la Dacia liberă.

²¹ *La Dacie et la stratégie romaine face aux menaces de l'Est*, comunicarea noastră la Limes Congres, Rolduc, Olanda, 1995

²² Gr. Tocilescu, *Dacia înainte de Romani*, București, 1880, 426-438; V. Pârvan, *Getica*, 84-90; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la Decebal*, Cluj, 1972, 20-30; 95-111

Cronologic, dispunem de date despre un *histrionorum rex*, a cărui localizare este aproape unanim considerată pe cursul inferior al Dunării, numele căreia, în variantă locală (Plinius,NH,IV,12,78) trebuie să fi definit regatul necunoscutului rege, dar este dificil de spus dacă acesta se întindea pe ambele maluri ale Istrului, doar în Dobrogea sau doar în Muntenia²³.

Despre o formațiune politică de o oarecare importanță aflăm cu ocazia conflictelor cu regatele eleniste a căror acțiuni militare se întind până la nordul Dunării²⁴.

Abia în sec.I a.Chr. izvoarele se ocupă mai constant de formațiunile politice geto-dace ajunse în contact cu posesiunile romane din Balcani. Burebista, prin amploarea cuceririlor făcute, ocupă un rol deosebit în structurarea unui întins stat geto-dac²⁵. Despre Burebista se discută încă, unde si-a avut centrul initial de putere, si dacă a alcătuit marele său stat geto-dac prin bună învoială sau cu forța armelor²⁶. Deja R.Vulpe²⁷ si-a exprimat convingerea că regatul lui Burebista s-a dezmembrat în cele patru, apoi cinci părți constitutive; considerăm că ele acoperă aria centrală a imperiului lui Burebista.

M.Babes constată pe baze arheologice că există o arie centrală si o arie periferică a culturii specifice dacilor²⁸. Pentru noi rămâne să încercăm delimitarea în aria centrală de dezvoltare a dacilor cele patru formațiuni politice care au putut sta la baza regatului dac si în care s-a si divizat. Nu facem decât să ducem mai departe si să interpretăm o parte din observațiile peremptorii făcute de specialistii în cultura dacilor care au pus în evidență patru arii majore: 1 cea din centrul Munteniei; 2 cea din Moldova de sud la care se adaugă probabil estul Transilvaniei; 3 cea din Transilvania, cu sau fără Banat si 4 cea din Oltenia centrală si de est²⁹.

Pe baza tipurilor monetare bătute de daco-geti, (Fig. 1) se poate constata că în afară de uniunea tribală din Oltenia, nici una din aceste patru arii principale de răspândire a monetelor dace

²³ R.Vulpe,*Histoire ancienne de la Dobroudgea*,1937,55-56; D.Berciu,*Din Istoria Dobrogei*,I,1968,129-130

²⁴ Pausanias,I,9,6; Strabon,305; V.Pârvan,op.cit,55-56; R.Florescu,nota 78 la V.Pârvan, *Getica*, editia îngrijită în 1982, propune localizarea lui Dromichaites în zona dintre Prut si Siret.

²⁵ C.Daicoviciu,*Istoria României*,I,1960,282 sqq; R.Vulpe, *Le Gète Burébista*, chef de tous les géto-daces, în *Studia thracologica*,1976,39-61; H.Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la Decebal*,55-91; idem, *Epoca lui Burebista în Potaissa*, II,1980,5-10; I.H.Crisan,*Burebista si epoca sa*,București,1975; D.M.Pippidi, în *Mélanges d'archéologie et d'histoire offerts à J.Carcopino*, Paris,763-770; idem, *Parerga*, București, Paris,1984,183.

²⁶ C.Preda, *Cu privire la data si cauzele dispariției unor davee geto-dace sud-carpatice*, în *Thraco-dacica*,VI,1-2,1985,86-92 -sunt trecute în revistă doar problemele legate de ipoteza că centrul initial al lui Burebista se afla în uniunea tribală din centrul si vestul Munteniei.

²⁷ *Studia thracologica*, București,1976, 53;130.

²⁸ SCIVA,30,3,1979,328-343. Remarcabil la Ptolemeu sunt prezente aceste arii, cea extinsă Geogr.III,6; cea centrală III,8,1; în această din urmă sunt transmise date despre provincia Dacia, în care sunt prezentate *civitates* si orasele - III, 8,3-4 si teritoriile estice, din vecinătatea Moesiei Inferior - III,10,7-8.

²⁹ V.Pârvan,*Getica*,1926,81 sqq; *Istoria României*,I,1960,241;R.Vulpe,*Getul Burebista*, în *Studia Thracologica*,1978.46; H.Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la Decebal*, 1972,111 sqq; Al.Vulpe, RESEE, 16,4,1978,627-628; M.Chițescu,*Numismatic Aspects of the History of the Dacian State. The Roman Republican Coinage in Dacia and Geto-Dacian Coins*, BAR,Int.S,112,1981,62 sqq. În toate aceste lucrări se acceptă aceste patru arii principale pentru formațiunile politice geto-dace, dar fiecare autor citat oscilează în definirea exactă a celor patru arii; despre formațiunea statală din Oltenia, care se întinde de ambele maluri ale Oltului, probabil si la nord de Carpați, au adus o contribuție elocventă săpăturile recente din cetățile Băzdâna, Coțofeni, Polovraci, Ocnita, Cetățeni. D.Berciu, *Regele Thiamarcus si tradiția statală geto-dacică*, în SCIVA,30,3, 1979,347-358; F.Preda, în *2050 de ani de la fâurirea de către Burebista a primului stat independent si centralizat al geto-dacilor*, Em.Condurache, D.Berciu, C.Preda Eds., Universitatea Bucuresti, 1980,41-42; eadem, în *Drobeta*,IV,1980, 59-72

nu se suprapune peste ariile în care anterior se bătuseră și răspândiseră monede de tip celtic³⁰, ceea ce ni se pare a se constitui într-un argument, că desi anihilate din punct de vedere politic, formațiunile tribale celte și-au păstrat o oarecare individualitate, dacă nu chiar autonomie față de uniunile tribale dace. Nu credem că a avut loc o dislocare a populației, ci o "dacizare" a culturii lor materiale, sau o asimilare parțială a celtilor în masa dacilor din regiune.

Luând în considerare că stirile din epoca lui Augustus despre "regatele" dace sau gete, trebuie să se refere la aceste patru formațiuni politice determinate pe baza monedelor și confirmate ca relativ stabile (Fig.2) pe baza altor categorii de materiale³¹ și interpretând stirea că "împărțirile vremelnice" (Strabon,VII,3, 11) se produc prin unirea sau redesmembrarea lor în diferite combinații în funcție de luptele dintre dinastii, dar și prin raporturi de familie, credem că se pot revedea stirile antice pentru epoca lui Augustus³².

Ca succesori direcți ai lui Burebista, au fost priviți Cotiso³³, Dicomēs³⁴, Coson³⁵ și desigur, Deceneu³⁶.

³⁰ C.Preda, *Monedele geto-dacilor*,1973,41-42,432. Rezultatele cercetărilor asupra tipurilor de monede geto-dace este umbrat de idea preconcepută că triburile dace sunt cele transmise de Ptolemeu. Este surprinzător, cu câtă dezinvoltură se afirmă existența celor patru mari grupe de monede, care circumscriu patru formațiuni politice mari și apoi se selectează din lista "populațiilor" lui Ptolemeu, cele care ar trebui să fie cele patru de mai mare rezonanță; selecția nu are nici un temei, este absolut subiectivă... Din punctul nostru de vedere este foarte important să observăm că ariile de răspândire a fiecărui tip monetar, fie din prima, fie din a doua etapă de dezvoltare a acestor monede au o arie principală de răspândire și descoperiri în zone mai mult sau mai puțin depărtate; aria centrală de răspândire este grăitoare pentru limitele formațiunii emitente; deoarece nu avem la dispoziție alte materiale mărunte cu o semnificație mai mare în această acțiune de delimitare a teritoriilor, credem că trebuie să subliniem că "Tipul Banat" (C. Preda, op.cit, Fig.2) marchează o formațiune politică celtă în Banat și vestul Olteniei; limitele acestui teritoriu sunt determinate și de aria formațiunii emitente de monedă tip Aninoasa-Dobre_ți, ceea ce ne face să postulăm contunuitatea unor formațiuni politice în cadrul acelorasi limite.

³¹ Cetățile dacice cunoscute (secolul I a.Chr - I p.Chr.) se grupează, ele însele în aceste patru arii - I.Glodariu, *Arhitectura dacilor*, Fig.36. Studiul lui B.Mitrea, (*Thraco-dacica*,VI,1985,50 sqq, fig.1) pune în lumina centrele acelorasi formațiuni politice, cu precizarea că în Transilvania sunt evidentiate, pentru această epocă timpurie, două centre - cel de pe Mures și cel din sudul Transilvaniei. C.Preda, în SCN,V, 1971,76 - se ocupă în mod expres de aria "uniunii de triburi" din Muntenia cuprinsă între Vedeș și Ialomița. Aspectul arheologic este sintetizat de G.Trohani, *Contribuții la istoria geto-dacilor din centrul Câmpiei române*, în *Studii dacice*, Cluj,1981, 94-102. Aria acestei formațiuni este circumscrișă ulterior și de masiva pătrundere a monedei Macedonia Prima și Thasos, în Muntenia tocmai între aceste limite. Monedele Macedonia I și Thasos marchează (I.Bogdan Cătănicu, SCN,VI,1975,186-187) teritoriul uniunii de triburi din Muntenia centrală și cea din sud-vestul Transilvaniei, cu specificarea că se extinde și în aria ocupată de monetăria celtă din nordul basinelui intracarpatic; remarcăm faptul că Banatul și vestul Olteniei nu fac parte din aria de circulație și tezaurizare a acestor tipuri de monede. Aria de răspândire a acestui tip de monede la nord de Haemus s-ar putea să definească aria uniunii de triburi a tribalilor (ipoteză publicată în ActaMN,XX,1983,70,unde, o regretabilă greșeală a apărut din cauză că nu am văzut corecturile, fiind la santier); la est de această arie clar delimitată de descoperirile numeroase de monede sau tezaure Macedonia I și Thasos, se conturează o zonă în care se cuprind și Dobrogea, practic fără legături comerciale cu aceste două orase, și pe care o putem defini tocmai prin această orientare. Nu ni se pare întru totul nefondat să considerăm că aria definește teritoriul getic, care după spusele lui Cassius Dio,LI,22,6;Strabo, VII,3,2 se numește "al moesilor"

³² Stirile antice atent exploatate de C.Patsch, *Beiträge*, V/1, 1937,42-122 și F.Miltner, în *Klio*,30,1937,213-226

³³ Florus,II,28,18; Cassius Dio,LI,23,2; Strabon,VII,3, 11 (304); 5,2 (314); Horatiu,C.III,8; C.Daicovicu în *Istoria României*, I,1960,274,289 - l-a localizat în Banat și vestul Olteniei; R.Vulpe,*Studia Thracologica*,1976,130 și M.Babes, SCIVA,25,2,1974, 224 îl localizează în Munții Orăștiei 4; A.Mocsy,*Historia*,15,1966, 511 consideră că este regele dac cu care se va confrunta Lentulus; or, din lista populațiilor cu care vine-n contact acesta, acțiunea sa trebuie localizată în estul teritoriilor moesice

³⁴ Plutarch, Antonius,LXIII; Appian,Bel.Civ.II,25; este în general localizat în Muntenia - *Istoria României* I,1960, 274,289; D.Protase, SCIV,21,1,1970,145-155 îl consideră rege al formațiunii politice din Muntenia centrală, cu sediul la Popești pe Argeș; doar M.Chitescu, SCIV,XIX,4,1968,655-664 îl localizează în Moldova centrală

³⁵ *Suetoniu*,Aug,63,2; H.Daicovicu, *Dacia*,1972,107-109; idem, ActaMN,II,1967,109-110; I.H.Crisan,*Burebista și epoca sa*,1975,126

³⁶ Iordanes,XI,73; Strabo,VII,3,5; H.Daicovicu,*Dacia*,102; idem, *La continuité de l'état dace de Burebista à Décébale*, în *Actes du II Congr.Int.de Thracologie*,II,București,1980,97-103

Monedele Coson au fost descoperite cu precădere în zona de sud a Transilvaniei³⁷, și desigur, nu este exclus să fi ajuns aici din sudul Carpaților, credem că poate fi mai degrabă un indiciu că sediul lui Coson se afla în această zonă și probabil pe cursul Muresului, fiind vorba de apulii (*Consolatio ad Liviam*,385), una din cele două formațiuni dacice din Transilvania³⁸; faptul că sunt pomeniți apulii, singura *gens* dacică este probabil tocmai o urmare a faptului că s-au desprins recent dintr-un stat dac. Temporara sciziune este subînțeleasă și în relatarea atitudinii dacilor față de Octavian și Antoniu (Cassius Dio,LI,22,8). Apulii, de altminteri s-au manifestat ostil față de Roma, fiind într-o legătură neprecizabilă tocmai cu zona pontică; o dezmembrare "vremelnică" (Strabon,VII,3,11) tocmai avusese loc atunci când Augustus trimise o armată împotriva dacilor. Această referire s-ar putea pune în legătură cu stirea fără alte precizări despre începutul campaniei lui Crassus (Cassius Dio,LI.23) contra dacilor și bastarnilor³⁹. În acest sens s-ar putea înțelege drumul scurt al apuliilor spre Pont, prin pasul Oituz (?), probabil în urma unei convenții cu bastarnii de a ataca sudul Dunării. Crassus nu are, însă, în continuare, lupte cu dacii și s-ar putea presupune că aceștia ajunși în Pont, au trebuit să facă drumul înapoi, din cauza izbucnirii unor noi lupte pentru putere, favorizate de lipsa războinicilor apulii - eventual cu această ocazie ajung monedele Coson în Munții Orăștiei.

Campania lui Crassus prilejuiește o cunoaștere mai amănunțită a realităților de la Dunăre. Avem dintr-o dată referire la trei dinastii getice. În general, toți acești regi au fost localizați în Dobrogea⁴⁰. Or, chiar dacă am considera că Dobrogea ar fi fost foarte intens populată, tot este greu de imaginat să fi putut furniza forța militară și economică pentru trei formațiuni politice suficient de puternice pentru a fi semnalate în descrierea campaniei lui Crassus. Această observație de bun simț, este sprijinită, după opinia noastră, de celelalte date transmise de Cassius Dio.

Atacul Bastarnilor a început în Moesia, (Fig.3) din fața regatului lor - deci în Dobrogea, fie că s-a atacat frontal, prin nord, fie că, mai plauzibil, s-a preferat estul Munteniei, mai accesibil, din punct de vedere al vadurilor de trecere a fluviului; atacul continuă spre vest, de-a lungul Dunării până în țara triballilor, ca apoi să se îndrepte spre sud pe calea naturală dintre Dunăre, prin pasul Dragoman spre Pautalia, contra denteleților. Ca răspuns Crassus urmează traseul în sens contrar, cucerind *Segetica*⁴¹, apoi devastând Moesia, înainte de a lupta cu Bastarnii; acest amănunt este cu o deosebită valoare în înțelegerea evenimentelor, dacă această Moesia este cea din vecinătatea bastarnilor, deci zona dintre Balcani și Dunăre. Crassus atacă pe moesi, tăind calea de înapoiere a bastarnilor, și astfel se lămurește, de ce ei s-au așezat în tabără pe *Cebros* - *Ciabus*⁴²; luptele continuă în vecinătatea Dunării, unde, numai cu ajutorul regelui get - Roles, Crassus cucerește o cetate, care-i rezistase, câteva zile; amestecul lui Roles pare surprinzător numai dacă nu avem în vedere că prin blocarea drumului din sudul Dunării de către trupele lui

³⁷ I.Winkler, *Considerații despre moneda Koson*, SCIV,23,2, 1972,173-199, harta, fig.1; se pare că se poate susține că monedele au fost chiar bătute în Dacia loc cit 196

³⁸ Vezi B.Mitrea, loc.cit.

³⁹ E.Chirilă, *Relațiile dintre daci și romani până la expediția lui Marcus Vinicius*, în ActaMN,I,1964,135

⁴⁰ Doar Rholes este localizat de Pârvan, *Getica*,88 și de R.Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*,II,1968,33 la sud de Dunăre, la est de triballi; în aceeași manieră Al.Suceveanu, *Thraco-dacica*,II,1981,217 îl localizează pe Roles mult mai spre vest, în afara Dobrogei (?)

⁴¹ În opinia generală *Serdica* - C.Patsch, *Beiträge*, V. 1, 1932, 71

⁴² În text *Cedros*, interpretat ca *Cebros*, transcriere pentru *Ciabus*; lectura lui Pârvan (*Getica*,87,n.2) *Cebros* pentru un pârâu din zona Callatis este de nesustenut, tocmai datorită faptului că evenimentele se petrec în vest, baza de plecare a lui Crassus fiind explicit Macedonia

Crassus, bastarnii trebuiau să treacă prin Muntenia, prin regatul getic de pe Argeș; acesta ar fi unul din argumentele noastre că Roles va fi fost rege get din nordul Dunării, chiar al Munteniei centrale.

În primăvara următoare, bastarnii reluând atacurile contra denteletilor îi dau prilejul lui Crassus să ajute pe Roles, *devenit amicus et socius*⁴³ al lui Octavian, atacat de un alt rege get. Relatarea ne îngăduie să considerăm că la Corint, între Roles și Octavian s-a încheiat un *foedus aequum*, pentru ajutorul acordat (Cassius Dio LI,24,7); faptul credem că a fost subestimat atunci când s-a afirmat că Roles era un mărunț rege din sud-estul Dobrogei; titlul primit⁴⁴, precum și amplexarea ajutorului dat ne face să-l considerăm un urmaș, nu neapărat direct, al lui Burebista, în unul din statele în care s-a dezmembrat imperiul acestuia.

Am repetat toate aceste evenimente descrise de Cassius Dio, pentru că mi se pare că putem deduce localizarea regatului lui Roles în nordul Dunării, în Oltenia, sau mai probabil, în centrul și vestul Munteniei.

Teritoriul din dreapta Dunării, la est de Oescus, trebuie să fi fost devastat de Crassus; despre Moesia (LI,23,3) aflăm mai sus (LI,22,7) că era locuită de "daci" sau geti, la fel ca și nordul fluviului, dar că aici ei se numesc *moesi*. Că Moesia înseamnă zona de la răsărit de triballi, reiese din faptul că bastarnii au pornit din Moldova⁴⁵, au supus Moesia și ulterior pe tribali. Această Moesia, este definită cam în aceiași termeni și de Strabon, VII,3,2 (295) "elinii i-au considerat pe geti de neam tracic. Acești geti locuiau și pe un mal și pe celălalt al Istrului, ca și misii, care sunt și ei traci" și 3,13(304), amănunt care ne face să credem, nu numai că ambii autori au folosit una și aceeași sursă, dar că faptul era o realitate bine cunoscută.

Această zonă a fost devastată de romani (Cassius Dio, LI,23,5); Tara dintre Dunăre și Haemus, a fost teatru de război, începând din 29 p.Chr. și acesta este motivul pentru care nu putem lua în considerare localizarea tocmai în zona de la est de lantra⁴⁶ a celui care a fost capabil să-i ajute substanțial lui Crassus.

C.Patsch consideră că Roles a trebuit să ajungă pe câmpul de luptă de la Ciabrus, pe Dunăre de undeva de la est⁴⁷, evident că urmare a faptului că sesizase și el, cât de multe argumente se înlăntuie în a nega localizarea lui Roles la sud de Dunăre.

Din punct de vedere arheologic se poate constata o uniformitate a culturii materiale în zona de la nord de Haemus și până la Dunăre, inclusiv Dobrogea de vest⁴⁸. În această zonă este de presupus regatul lui Dapyx; acesta poate fi unul din acei "moesi" pe care Crassus nu i-a zdrobit

⁴³ J.Klose, *Klientelrandstaaten am Rhein und an der Donau*, Breslau, 1934; D.Nörr, *Aspekte des römischen Völkerrechts*, München, 1988, 17.

⁴⁴ Descoperirea de la Oberaden S.v.Schnurbein, *Dakisch-thrakische Soldaten im Römerlager Oberaden in Germania*, 64,1986,2,409-431 databilă în 11-9/8 a.Chr.confirmă participarea în calitate de aliați a soldaților lui Roles, singurul care la acea dată putea intra în discuție, la campaniile lui Drusus (vezi nota 31).

⁴⁵ O.Fiebiger OJh,XIV,1911 Beibl.61-76; D.M.Pippidi,OJh,XLIII, 1956,Beibl,63-76; M.Babes, *Die Poienesti Lukasevka-Kultur, Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum Oestlich der Karpaten in den letzten Jahrhundert vor Christgeburt*, Bonn,1993,Fig.2

⁴⁶ Vezi mai sus n.40.

⁴⁷ Beiträge,V,1,73,77

⁴⁸ D.Berciu,*Sunt getii traci nord Dunăreni?*,SCIV,XI,2,1960, 277sqq discută aspectele arheologice ale culturii traco-gete în aria de la nord de Haemus și Carpații meridionali,la începutul latène-ului; o diferențiere culturală a getilor nord-dunăreni se va produce abia către mijlocul sec.I a.Chr. Din păcate o serie de probleme puse de izvoarele antice nu s-au bucurat de o cercetare dirijată pentru a le verifica și arheologic; este totuși remarcabil că teritoriul dintre Haemus și Dunăre și Dobrogea de vest a beneficiat, în epoca romană, de aceeași situație, de același tratament. Dacă admitem că răspândirea monedelor Macedonia I și Thasos numai în anumite regiuni ascunde relații politice și economice proprii unor formațiuni statale, atunci absența acestor monede în anumite arii, pot delimita celelalte formațiuni politice (vezi n 31).

si nu i-a înduplecat înainte de a se retrage la traciile clientii, în iarna lui 29 a.Chr.; si acest rege este tot get. O luptă între formatiuni politice gete trebuie să fi ascuns rosturi de pradă, chiar dacă altul era pretextul; or, starea de război dintre Roles si Dapyx, putea fi motivată de nevoia celui de al doilea de a prăda recoltele din Câmpia Munteană, după ce statul său fusese câmp de război. Absenta lui Roles din descrierea amănunțită a campaniei lui Crassus ne dă dreptul să înțelegem că nu în regatul său se dădeau luptele, ci numai în al lui Dapyx. Se pare chiar că acesta, nici nu se afla în propriu-i teritoriu când este atacat de Crassus. Este absolut evident că Licinius Crassus n-a sărit în ajutorul unui minuscul rege din Dobrogea, împotriva unui la fel de mic vecin al acestuia; sunt la mijloc interese romane, si nu cel mai puțin însemnat este acela de a pune limita naturală - Dunărea - posesiunilor balcanice. În această modalitate de a interpreta datele deosebit de detaliate furnizate de Dio Cassius, romanii au desfășurat sub conducerea lui Crassus unul din cele mai importante războaie, învingerea lui Dapyx fiind doar o etapă, urmată de atacarea celorlalti geti, desi între Dapyx si ei nu era nici o legătură. Deslusim aici actiunea romană de a ajunge *ad ripam fluminis Danuvii* (Res gestae, V,30). Crassus continuă campania atacând Genucla, fortăreață de pe malul Dunării, unde găsi steagurile armatei lui Hybrida luate de bastarni; deci cea de a treia formatiune statală, era în vecinătatea Dunării, avea relatii cu bastarnii, la care s-a refugiat Zyraxes. Localizarea traditională este Dobrogea de nord, dar poate la fel de bine să fie vorba de formatiunea statală din sudul Moldovei, si, în acest caz, Genucla era pe malul nordic al fluviului; textul nu permite în nici un caz concluzia că întreg "statul" lui Zyraxes a fost supus.

În această interpretare a textului transmis de Cassius Dio, credem că Roles poate fi înscris între urmasii lui Burebista, din nordul Dunării. Statul lui Dapyx a fost complet supus, romanii au atins Dunărea inferioară indiferent dacă Genucla este la sud, sau la nord. Ceea ce a rezultat din campania lui Crassus, după ce acesta învinge din nou moesii răscolati si "alte neamuri încă nici când învinse", este descris de Cassius fără echivoc LI,27,2-3: *Mai înainte vreme, moesii si getii locuiau întreg tinutul dintre Haemus si Istru, dar cu trecerea vremii unii își schimbă numele* (reamintim LI,22,7 - geti se vor numi aici moesi). *Apoi denumirea de Moesia a fost dată întregii regiuni, despărțită de Pannonia prin râul Sava, care se varsă în Istru, regiune asezată deasupra Dalmatiei, Macedoniei si Thraciei.* Textul arată succint, dar cât se poate de exact fazele prin care trece regiunea dintre Haemus si Dunărea între epoca în care getii își întindeau dominatia si în sudul fluviului, momentul când aici Crassus îi găseste pe moesi si apoi faza mai târzie când această regiune împreună cu regiunile din vest, până la râul Sava vor forma provincia Moesia. Textul a fost înțeles ca o transpunere a situatiei târzii, contemporană guvernatorului Pannoniei, dar ni se pare că de fapt este o prezentare a fazelor prin care s-a ajuns la provincia Moesia, în primii ani de domnie ai lui Tiberiu.

M.Licinius Crassus trecuse deci, la ofensivă împotriva regilor geti, coordonând actiunea de supunere armată cu cea de dezbinare a lumii barbare, de atragere pe bază de *foedus* în sfera influentei "statelor" limitrofe⁴⁹.

Gratie actiunilor lui Licinius Crassus tot nord-estul Balcanilor a fost supus militar; nu avem nici o referire explicită la rămânerea în zonă a unor trupe menite să asigure dominatia

⁴⁹ Numai în acest sens se poate interpreta Casius Dio, LI,24, 6-7 - *Roles a mers la Impărat si pentru aceasta a fost numit prieten si aliat al acestuia.* În ce măsură la baza *amicitiae* există un act initial de *deditio* (A.Heuss, loc.cit.), rămâne neclar. După definitia lui M.Lemosse (op.cit., 18), *foedus* constă tocmai în reciprocitatea obligatiilor, reciprocitate, care în acest caz ne-a fost transmisă (Cassius Dio LI,26)

romană, cu toate că acel neidentificat Lucius Caius va respinge pe sarmatii care au prădat sudul Dunării (Cassius Dio, LIV,20,3)⁵⁰.

Afirmatia lui Augustus: *imperia populi Romani subiecti protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danuvii* este prin consens, limitată la partea vestică a nordului peninsulei, chiar dacă în frazele următoare Augustus expune campaniile făcute contra dacilor la nord de Dunărea inferioară, unde se acionează și contra bastarnilor și sarmatilor.

S-a apreciat că teritoriile dintre Haemus și Dunare au fost lăsate în grija lui Roles și apoi în a regelui odrizilor⁵¹, singurul dintre traci⁵², care, în iarna 29 a.Chr., nu s-a manifestat ostil.

Augustus va inaugura o nouă etapă în relațiile Imperiului cu populațiile din nordul Dunării, ca urmare a dorinței de a stabili demarcarea naturală, firească pentru peninsula Balcanică. Lentulus continuă acțiunea progresivă de înstăpânire la Dunărea inferioară, acțiune care nu mai are caracterul incidental propriu etapei anterioare, ci devine un program urmărit pas cu pas, pentru alungarea și supunerea getilor (Tacit, Ann, IV, 44, 1), care treceau adesea Dunărea (Iordanes, R, 247) și pentru crearea pe malul fluviului a unor puncte întărite cu garnizoane (Florus, II, 28, 18-19). Pentru desfășurarea subiectului nostru este mai puțin important în ce funcție a adus Lentulus aceste contribuții la instaurarea păcii în nordul Balcanilor - ca legat al Illyricului⁵³, sau ca legat imperial cu prerogative militare speciale în regiunile care vor alcătui provincia Moesia⁵⁴; ni se impune, însă să aflăm care sunt regiunile în care a acționat el, se restrângeau ele doar la partea vestică, la teritoriul viitoarei Moesia Superior, sau și cele până la Mare?

Legarea acțiunii sale împotriva daco-getilor (la Tacit, explicit, împotriva getilor) de acea măsură de îndepărtare a sarmatilor de Dunăre (Iordanes, loc.cit) trebuie să ne indice câmpia munteană⁵⁵, sau mai degrabă Dobrogea⁵⁶.

Aelius Catus⁵⁷, contemporan cu Lentulus, transferă în "Thracia" un număr însemnat de geti (Strabon, VII, 3, 10); noul apelativ pentru acești geti - iar numele lor este moesi - trebuie să fie doar o precizare geografică asupra locului în care au fost așezați, precizare fată de notiunea

⁵⁰ E. Ritterling, RE. XII, 129 și C. Patsch, op.cit, 91 - citesc Lucius Tarius Rufus; opinia cel mai ades împărtășită aparține lui v. Premerstein care consideră că este L. Aelius Catus; D.M. Pippidi consideră că este L. Calpurnius Piso

⁵¹ A. von Premerstein, *Die Anfänge der Provinz Moesien*, în JOAI, Wien, I, 1898, 146-195; R. Vulpe, *Histoire ancienne de Dobroudgea*, 1937, 107, 111; C. Patsch, *Beiträge*, V, 1, 81-82; D.M. Pippidi, *Din Istoria Dobrogei*, I, 301-307

⁵² Cassius Dio, LI, 25; C. Patsch, loc.cit, 81

⁵³ R. Syme, *Danubian Papers*, 1970, 56-57; asupra acestei păreri revine în 1972 în *Vestigia*, 17, 1972, 596 sqq

⁵⁴ C. Patsch, op.cit, 91-94; M. Kos, *Role of Macedonia from the civil wars to the Establishment of the Moesian Limes in Limes*, Szekesfehervar 277 sqq, fig. 2 - campaniile lui L. Crassus; K. Wachtel, în *Limes*, Szekesfehervar, 1979, 377. Credem că titlul cel mai probabil poate fi cel de *legatus augusti pro praetore exercitus*, prin analogie cu ținuturile de pe Rhin (A. Mocsy, *Gesselschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesia Superior*, Budapest, 1970, 48, pentru epoca lui Tiberius, comandament pus sub autoritatea guvernatorului Macedoniei)

⁵⁵ C. Patsch, loc.cit.

⁵⁶ Sarmatii, în această epocă nu puteau fi decât în stepile nord-pontice - C. Patsch, op.cit. 164 și Gh. Richir, *Peuce*, II, 1971, cu toată bibliografia anterioară. Stim de la Ovidiu că la începutul erei noastre sarmatii supuneau orasele grecești unei permanente presiuni. Sotim că acțiunea lui Lentulus era menită să îndepărteze tocmai aceste incursiuni ale cetelor sarmate. R. Syme, care optase pentru plecarea lui Lentulus din Illyricum, consideră acum că acesta avea ca bază Moesia (vezi nota 53); pentru discuția asupra prezentei sarmatilor în Muntenia vezi D.M. Pippidi, *Contribuții*, 308; A. Simonenko, în *Specimina Nova*, IX, 1, 1993, 59 sqq are aceleași concluzii pe baza cercetărilor sarmatice din nordul Pontului.

⁵⁷ J.H. Oliver, *Classical Philology*, LXII, 1, 41 - Aelius Catus este legat al Moesiei și proconsul simultan; Aelius Catus îi succede lui Caecina Severus (AE, 1966, 379)

generică Thracia⁵⁸. Aceste acțiuni a căror amploare nu pare să fie minoră, au asigurat, după câte a dedus C.Patsch⁵⁹ liniștea de-a lungul întregului curs inferior al Dunării, dar aproape unanim se afirmă că urmarea a fost cedarea teritoriului din estul regiunilor triballilor⁶⁰, până la Marea Neagră, cu excepția oraselor grecești, regelui thrac client. Această alipire la Thracia a ceea ce sub raport fiscal va fi *ripa Thraciae*⁶¹ este susținută pe baza relatării lui Ovidiu că getii au cucerit Aegyssus apărat de traci (ex P.I,8 și IV,7,25) și pe baza Inscricțiilor de la Callatis și Abrittus.

După cum spune Tacit, Ann, II, 64 - "*Igitur Rhescuporim quoque, Thraciae regem, astu aggreditur. omnem eam nationem Rhoemetalces tenuerat; quo defuncto Augustus partem Thraecum Rhescuporidi fratri eius, partem filio Cotyi permisit. in ea divisione arva et urbes et vicina Graecis Cotyi, quod incultum ferox adnexum hostibus, Rhescuporidi cessit*". Textul a fost interpretat ca dovadă că Rhescuporis a detinut și regiunile de la nord de Haemus, viitoarea Ripa Thraciae⁶². Dacă eliminăm descrierile autorilor antici privind extinderea populațiilor trace, și luăm textul *ad litteram*, trebuie să înțelegem doar că lui Cotys i-au revenit câmpiile Hebrului și orasele grecești din sud⁶³, iar unchiului său muntii Rhodope și zona până la Haemus.

Impărțirea între urmașii lui Rhoemetalces nu se poate referi la orasele grecești, cunoscute ca făcând parte din Pentapolis, apoi Hexapolis⁶⁴, ci se referă doar la orasele grecești de pe litoralul sudic, aparținând Thraciei propriu-zise. Apariția pe o inscripție de la Callatis a regelui odrid nu poate avea semnificație decât pentru a ilustra relațiile bune dintre doi "aliati" romani, Callatis, fiind în acel moment oras federat. Bunăvoința regelui odrid este căutată și de Ovidiu (ex P.II,9,4)⁶⁵ tot datorită trecerii pe care acesta o avea ca fidel *amicus Populi Romani*. Situația Tomis-ului și a Callatis-ului nu pot fi aduse ca argumente pentru întinderea autorității lui Cotys

⁵⁸ D.M.Pippidi, *Contribuții*, 306-307 consideră că Strabo subliniază aici înrudirea dintre geti și moesi. Contextul ne obligă să avem în vedere pe lângă înrudirea celor două populații și faptul că getii sunt așezați în teritoriul locuit de moesi în Thracia - aria largă de locuire a neamurilor thrace (Strabon, VII,3,10): *Sustinând că ...n-ar fi existat moesi în Thracia /el contrazice/ realitatea. Intr-adevăr, chiar în zilele noastre Aelius Catus a strămutat din teritoriul de dincolo de Istru în Thracia cincizeci de mii de geti, neam vorbind aceiași limbă cu tracii. Și acum ei locuiesc acolo, iar numele lor e moesi. M.Mirkovics, *Urbanisierung und Romanisierung Obermoesiens* în *Jiva Antika*, XIX,2,1969,239-260 consideră, contra A.Mocsy (*Acta Arch. Hung.*11,19--302), de asemenea, că acești geti au fost mutați în regiunea dintre Haemus și Dunăre*

⁵⁹ op.cit. 91-94; în același sens V.Pârvan, *Getica*, 1926,121; M.Chitescu, în SCN,VI,1975,60 crede că poate confirma, pe baza descoperirilor monetare, ipoteza lui Pârvan că Aelius Catus și Lentulus au activat în Muntenia și sud-estul Olteniei

⁶⁰ Nu ni se pare hazardat să considerăm că aria de răspândire a monedelor Macedonia Prima și Thasos între Dunăre și Haemus, în zona cuprinsă între Cibrita și lanța să delimiteze teritoriul triballilor, localizați, în general, în această parte a Moesiei - C.Patsch, *Beiträge*, V,2, harta; A.Mocsy, *Actes du I Congrès International d'études Balkaniques*, Sofia, 1966,85; F.Papazoglou, *Les tribus indigènes*, în *Djela*, XXX,1969,400-401

⁶¹ D.M.Pippidi, în *Dacia*, NS,II, 1958,240-241,n.46. În ceea ce privește referirile la Thracia: Plinius NH,IV,11,42 și 44, ca de altfel și Strabon,VII,3,10 nu pot fi folosite pentru a defini întinderea regatului trac client, căci sunt evidente definiții ale conceptului geografic de Thracia și în sprijinul afirmației este de recitat Strabon,VII,3,2 (295): *acești geti locuiau și pe un mal și pe celălalt al Istrului, ca și misi, care sunt și ei traci - acum ei se numesc moesi... acești misi din Europa (vreau să spun cei din Thracia) i-a numit Homer.*

⁶² Th. Mommsen, *Römische Geschichte*, V, cap.VI, 1919; Gr.Tocilescu, *Monumente epigrafice și sculpturale*, București, 1902, 137-138

⁶³ B.Lenk, RE, VI A, 1936 sv Thrake, 448

⁶⁴ D.M.Pippidi, *Contribuții*, 1968,423,n.65

⁶⁵ Ovid. Ex.P.II,9 - *Regia progenies, cui nobilitas origo
nomen in Eumolpi pervenit usque Coty!
fama loquax vestras si iam pervenit ad aures
me tibi finitimi parte iacere soli:
supplicii exaudi...*

Inscripția de la Callatis, publicată de Th.Sauciu Săveanu în *Dacia*, I, 1924, 139 ne-a transmis că basileul Cotys fiul lui Rhoemetalces a fost eponim în acest oras, anterior anului 19 p.Chr., anul dispariției sale, fapt ce nu poate însă constitui un temel pentru susținerea dependentei orasului de regatul thrac.

asupra oraselor grecesti, dacă nu din alt motiv, atunci sigur pentru că Ovidiu afirmă că trăiește în ținutul din vecinătatea celui unde se află cel al cărui ajutor îl cere. Atât Tomisul, cât și Callatisul erau orase foederate, dar sub autoritate romană, deoarece la Callatis este onorat P.Vinicius⁶⁶. Cât despre *castra* lui Cotys (ex P,II, 9,37-38), nu pot fi pe teritoriile oraselor din Pentapolis, iar dacă ar fi în Dobrogea, situația ar contraveni ipotezei că Rhescuporis a primit și regiunea *ad nextum hostibus*; împărțirea impusă de romani se limitează așa cum credem că se desprinde din textele antice doar la Thracia, la sud de Haemus, iar prezenta celor doi regi traci, la Dunărea de Jos nu este numai de înțeles, dar și de așteptat, în calitatea lor de clienți, de *socii*; afirmatia lui Ovidiu este deci, o referință la Aegyssus, în care erau traci ai regelui (ex P.IV,7,20-30), în calitatea lui de *socius*; din descrierea luptei de la Aegyssus se poate lămurii care era calitatea în care se aflau soldatii regelui, pe malul Dunării. Vitellius și Vestalis vin cu trupe romane și eliberează cetatea. În condițiile în care Roma nu concepuse o apărare de granită, ci doar asigurarea unor puncte întărite, iar legiunile își păstrau caracterul de trupe de campanie, este de așteptat ca auxiliarii să asigure paza unor *praesidia* - Tacit o spune răspicat (Ann,IV,5,) *at apud idonea provinciarum sociae triremes alaeque et auxilia cohortium: neque multo secus in iis virium; sed persequi incertum fuerit, quum ex usu temporis, huc illuc mearent, gliscerent numero et aliquando minuerentur.* (În anumite locuri din provincii se trimiseră trireme aliate, alae și cohorte auxiliare, aproape tot atât de însemnate ca și forțele noastre; nu le pot enumera, deoarece se schimbau ici colo după nevoile momentului, crescând în număr, sau micșorându-se uneori).

Participarea tracilor ca aliați, ca auxiliari la luptele Romei este viu ilustrată pentru această vreme, iar nemulțumirea acestora față de obligațiile impuse de a lupta în țări străine a devenit chiar motiv de răscoală (Tacit,Ann,IV,47). Faptul că Rhescuporis a pretextat amenințarea din partea bastarnilor și roxolanilor (sciti - Tacit, Ann.II,65,4) decurge din obligația sa de a ajuta Roma în cazul unor amenințări, deci se poate înscrie în seria aceluiași sarcini ce îi reveneau ca rege client. Regiunea dintre Haemus și Dunăre nu făcea parte din regatul trac, dacă ținem cont că în timpul lui Tiberius (21 p.Chr.), răscolii traci *pars turbant praesentia; alii montem Haemum transgrediuntur, ut remotos populos concirent* (Tacit,Ann,II,38.)

Întinderea regatului odrid până la Dunăre și la Mare este afirmată cu toate ocaziile și pe baza unor texte, care trebuie analizate în context, pentru că anticii știau că tracii sunt cei mai răspândiți după înzi (Herodot,V,3); Plinius (NH,IV,11,41-45), folosind ca sursă pe Pomponius Mela (II,2.17), descrie zona largă în care se află triburi trace, sau păstrează amintirea statului odrid al lui Sitalces (Tucidide,II,97,1); oricum, în vremea sa, se constituise provincia Thracia. Faptul este evident și comparând aceste paragrafe cu precizarea anterioară a lui Plinius că *provincia quae Moesia appellatur, ad Pontum usque cum Danuvio decurrens.Incipit a confluente supra dicto. In ea Dardani, Celegeri, Triballi, Timachi, Moesi, Thraces Pontoque contermini Schytae*⁶⁷. (NH,III,26 (29),149).

⁶⁶ B.Gerov, în ANRW,II,7,1.1979,213

⁶⁷ A.Mocsy atribuie textului o semnificație arbitrară atunci când consideră (*Gesellschaft und Romanisation der römische Provinz Moesia Superior*,1970,29) că *Thraces Pontoque contermini Schytae* dovedeste că regatul trac se întinde la nord de Haemus, până în vecinătatea scitilor. Textul însira populațiile din Moesia din spre apus spre răsărit, tracii și scitii, fiind populațiile Dobrogei, numită deja anterior Scythia (ISM,I,1983,15 și Strabon,VII,4,5). Că este așa găsim confirmare tot la Plinius IV,12(24),78: *accolae sinus eius in mentione Thraciae dicti sunt Historpolin usque*, și IV,11 (18),41-44 -unde fără îndoială sunt descrise limitele Traciei - zonei locuite de populații de origine thracă și nu poate fi vorba de regatul trac.

Stăpânirea romană până la gurile Dunării, afirmată de Augustus, este o realitatea înregistrată și de Strabon <XVII,3,24 (C.839)> - (*Romanii*) *au în stăpânirea lor aproape toată Europa, afară de partea de dincolo de Histru...*, înainte de 19 d Chr, iar pasajul referitor la strămutarea getilor în Tracia (VII,3,10) este introdus într-o descriere etno-geografică și nu este acceptabilă folosirea textului pentru determinarea granițelor politice ale regatului trac.

La încurcăturile produse de autorii antici, care își fac o datorie de erudiți în a reproduce stiri din lucrările predecesorilor, mai cu seamă în ceea ce privește descrierile geografice, dar și în repetarea anecdotelor cu un caracter mai neobisnuit, se adaugă și confuzii datorate evoluției noțiunilor, denumirilor în cursul existenței Principatului. Acesta este cazul Moesiei, noțiune care nu apare în *Res Gestae*⁶⁸, deci este o creație mai târzie.

M.Mirkovic⁶⁹ interpretează afirmația lui Cassius Dio,LI,27,3 ca o extindere spre vest a denumirii țării moesilor, țara dintre Haemus și Dunăre; această extindere se va produce la nivel de cancelarie, în momentul desprinderii teritoriilor dunărene din Illyricum; este surprinzător că nu s-a luat în considerare această realitate, și s-a perseverat în susținerea opiniei că provincia Moesia se restrânge doar la regiunile vestice. Ceea ce va constitui Moesia Superior este teritoriul locuit de dardani, celegeri, triballi și timahi, căci coborând spre Pont apar moesi, tracii și scitii (Plinius,NH.II,26 (29),149).

Pentru multă vreme, tot timpul domniei lui Tiberiu Cassius Dio spune că *Popaeus Sabinus a cârmuit două Moesii* (LVIII, 25,4). Evident, cel care "greseste" este fostul guvernator al Pannoniei Superior - și asta deoarece nu știa că doar Domitian va crea a doua Moesia - Moesia Inferior. Ne permitem să nu fim de acord cu această axiomă modernă și să subliniem că ar fi un obiectiv obligatoriu al cercetărilor noastre abordarea tocmai a problemelor inexplicabile ce survin în aceste izvoare. Considerăm ca fostul guvernator al unei provincii vecine, nu putea fi atât de dezinformată despre organizarea teritorială a provinciilor, și cu atât mai puțin să transpună cu un secol în urmă situația contemporană lui. Este logic să presupunem că el știa care a fost procesul de creare a celor două provincii pe care noi le cunoaștem ca existând doar de la 86 p.Chr. și propunem refacerea acestui model, plecând de la paralela cu cele două Germanii, care până ce le-a reformat Domitian statutul, alcătuiau două comandamente militare, în care legăți Augusti exercitus aveau și atribuții administrative și juridice⁷⁰.

După cucerire, teritoriile de la Dunăre făcuseră parte din Macedonia, or, este o certitudine că în această fază autoritatea era detinută de ofiteri subordonați guvernatorului; pentru această epocă de început avem o relație explicită despre *Musias arhon*, Caecina Severus care având rang consular⁷¹ avea sub comandă două legiuni. Atunci când Tacit trece în revistă dislocarea legiunilor în provincii (Ann,IV,5,3) găsește nimerit să sublinieze *ripamque Danuvii legionum duae in Pannonia, duae in Moesia atinebant*. Această situație este specifică epocii în

⁶⁸ A.v.Premmerstein, *Anfänge der Provinz Moesien*,1898,172

⁶⁹ *Jiva Antika*,XIX,2,1969,259 - Cassius Dio,LI,27,1

⁷⁰ H.v.Petrikovits, *Die Rheinlande in Römischer Zeit*,1980, 93-94; abia prin măsurile inițiate de Vespasian și încheiate de Domitian s-au transformat cele două comandamente în provincii;Ch.Rüger, *Germania Inferior*,1968,22-31

⁷¹ R.Syme,JRS,24 1934 = *Danubian Papers*;București,1971,51-52 este de părere că Caecina Severus a fost *legatus augusti exercitus* în Moesia (Cassius Dio,LV,29,3); o știre indirectă ne este transmisă de Ovidiu,ex.P.IV,7,25:

donec fluminea devecta Vitellius,unda

intulit,exposito milite,signa getis

Vitellius fiind unchiul viitorului împărat (Suetoniu,Vitellius,2,3); A.Stein nu îl include între legații Moesiei, desi în 12 p.Chr. când se datează poezia lui Ovidiu, și atacul getic asupra lagărului de la Aegyssus, este improbabil ca în ajutorul lui Vestalis să fi venit altcineva decât *legatus exercitus* din Moesia

care, după exilarea lui Rescuporis, Rhoemetalces și copiii lui Cotys asigurau liniștea în Thracia- *et Thraeciam Rhoemetalces ac liberi Cotyi* (attinebant).

S.Aelius Catus de același rang cu Caecina Severus, și acționând în estul Moesiei poate fi considerat tot *legatus exercitus*, iar acțiunea sa de transplantare a getilor în sudul Dunării, se constituie într-o dovadă că acest teritoriu desemnat ca Thracia (vezi mai sus) era teritoriu imperial și nu al statului clientelar trac.

Din informațiile lui Velleius, II, 101, 3 P. Vinicius și P. Silius avuseseră o comandă în *Thracia Macedoniae*, interpretată de R. Syme⁷² ca fiind cea de "legatus of Moesia", mai degrabă decât proconsul al Macedoniei. Referirile se înmulțesc în vremea lui Tiberius, când sunt atestați ca legați în subordinea lui Poppaeus Sabinus: Latinus Pandusa, Pomponius Flaccus, care are o carieră mai lungă la Dunărea de jos⁷³, Pomponius Labeo, și P. Velleus⁷⁴.

Faptul că la Aegyssus, în timp de război, se afla o trupă de traci aliați nu poate să se constituie ca o dovadă că teritoriul dintre Dunăre și Haemus ținea de regatul trac. Că așa stă lucrurile o dovedește împrejurarea că la un scurt interval după recucerirea Aegyssos-ului de la geti cu ajutorul lui Vestalis, probabil primipil al legiunii IV Scythica⁷⁵, Troesmis este recucerit de Flaccus. Deslășirile aduse de Ovidiu (ex P. IV, 9, 75-80) ne sunt de mare folos:

Praefuit his, Graecinae, locis modo Flaccus; et illo

Ripa ferox Histri sub duce tuta fuit

Hic tenuit Mysas gentes in pace fideli....

Deci, sub conducerea lui L. Pomponius Flaccus, *Ripa Histri* a fost în siguranță, el ținând populația din Moesia într-o pace, care a fost respectată. Referirea la pacea adusă de Flaccus în Moesia pune problema calității în care a comandat acesta la Dunărea de jos. Datarea, general acceptată, a poeziei în anul 15 p. Chr. coincide cu data la care se presupune că a fost creată provincia Moesia⁷⁶. În tot timpul domniei lui Tiberius, Moesia va fi guvernată de Poppaeus Sabinus, în ale cărui atribuții intrau și Macedonia și Achaia⁷⁷. Tot în răstimpul în care Tacit îl desemnează pe Sabinus maximis provinciis... impositus indică și înlocuirea lui Latinus Pandusa *praepositus Moesiae* cu Pomponius Flaccus, care îmbătrânise în funcție; întreg pasajul devine lămurit prin raportarea la activitatea lui Flaccus în Ripa Histri, unde a colaborat și s-a împrietenit cu aliatul rege trac.

Existând, deci, două funcții distincte și succesive ale lui Flaccus - prima în țara Moesilor sau *ripa ferox Histri* când *levus fuerat sub praeside Pontus* și cea de a doua *de legatus augusti* în Moesia, suntem îndreptățiți să revenim la afirmația lui Cassius Dio că Poppaeus a cârmuit cele

⁷² *Danubian Papers*, 1971, 52-53 și 68-69; D.M. Pippidi, *Contribuții*, 382, n. 91 înclină spre funcția de proconsul al Macedoniei

⁷³ Ovidiu, ex. P. 9, 75-80 vorbește de o primă comandă a lui Flaccus în ținuturile moesilor, după care va fi numit în locul lui Latinus Pandusa - Tacit, Ann, II, 66 *sed defuncto Pandusa... Pomponium Flaccum, veterem stipendiis et arta cum rege amicitia, eoque accommodatiorem ad fallendum, ob id maxime Moesiae praefecit*. Supoziția lui A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, Leipzig, 1940, 19 că și în relatarea lui Ovidiu, Flaccus ar fi fost deja guvernator, este reluată de R. Vulpe, DID, II, 1968, 45, n. 96 unde neagă interpretarea lui D.M. Pippidi, op. cit. 300, potrivit căreia Flaccus a avut inițial funcția de *praefectus (orae maritimae)*; noi considerăm că prima comandă a lui Flaccus a fost cea de *praefectus ripae Histri* (ActaMN, XX, 1983, 72-73).

⁷⁴ A. Stein, *Die Legaten von Moesien*, 1940, 19-20

⁷⁵ E. Kornemann, RE, XII, 1557; thracii luptau în virtutea relațiilor clientelare, sub conducerea propriului rege - H. Callies, Bericht RGK, 45, 1964, 155-166

⁷⁶ A.v. Premerstein, *Die Anfänge der Provinz Moesien*, în OJ, I, 1888; R. Syme, *Lentulus and the Origine of Moesia*, în JRS, XXIV, 1934, 113-137. A. Mocsy, *Gesellschaft und Romanisation*, 1970, 49 preferă o dată și mai târzie pentru crearea provinciei Moesia

⁷⁷ Tacit, Ann, I, 80, 1; VI, 39; C. Patsch, op. cit. 126; A. Stein, op. cit. 17

două Moesii. Din relatarea lui Ovidiu despre acțiunea de recucerire a fortificației de la Aegysus (ex P.IV,7,25) este de constatat aceeași dublă comandă în zona moesică, Vittelius⁷³ este cel care aduce trupele pe Dunăre și este de conchis că era de un rang superior celui al lui Vestalis.

Nu putem ști în ce formă organizatorică s-au găsit cele două regiuni imediat după cucerire, dar este atestat în preajma erei noastre un *praefectus civitatum Moesiae et Treballiae*⁷⁹ și un *praefectus ripae Histri*⁸⁰. *Praefectura*⁸¹ este o formă de "organizare administrativ-militară" a unor teritorii ocupate sub comanda unui ofiter, teritorii aflate în zona de graniță, "stets eingeschlossen in die wenigstens theoretisch festumriessene Umgrenzung der Provinzen"⁸²; nu se poate preciza dacă *praefectura civitatum Moesiae et Treballiae* va avea o existență mai lungă sau nu, dar ne permite să afirmăm că *ripa Histri* este la est de tribali, deci este constituită tocmai din teritoriile pe care trăiau moesii, în perioada luptelor lui Licinius Crassus cu bastarnii.

Praefectus ripae Histri este fără îndoială și Asiaticus și Arruntius Flamma⁸³, cei care au fost însărcinați de Flavius Sabinus să respecte drepturile străvechi ale Histriei în raport cu vama "malului Dunării"⁸⁴. Suntem de părere că din conținutul scrisorilor care confirmă privilegiile Histriei în raport cu vama imperială trebuie să observăm o schimbare de denumire, prima mențiune coincide cu cea a *praefecturii ripae Histri*, abia în scrisoarea lui Laberius Maximus, în epoca lui Traian este pomenit *portorium ripae Thraciae*. Vama malului Dunării, a *ripae Histri*, trebuie să fie o parte a vămii Illyricului, data consemnării în vremea lui Flavius Sabinus, ne mai având o semnificație pentru data creerii ei⁸⁵. Organizarea unui *portorium* are sens doar în teritoriul anexat Imperiului⁸⁶. Or, anexarea este confirmată de o altă informație *moesi care se întind pînă la Pontul*

⁷⁸ M.Schuster, RE, IX, A, 1, 1961, 385 crede că este Publius și-i reface *cursus honorum* din momentul când devine *praetor* 14 en; probabil anterior a fost *legat* al unei legiuni din cele două care staționau în Moesia.

⁷⁹ Dessau, ILS, 1349 Baebius Atticus, *primuspilus* al legiunii V Macedonica; A.v.Domaszewski, Heid.Jh, 1891, consideră că Baebius Atticus are autoritate și asupra regiunii *Ripa Thraciae*; pentru paralelă E.M.Wightman, *Soldier and Civilian in Early Roman Gaul in Limes*, Szekesfehervar, 75-86

⁸⁰ Ovidiu, ex.P.IV, 9, 75-76

⁸¹ În subordinea lui Poppaeus Sabinus era un *praepositus Moesiae* - termen pe care R.Syme îl consideră a desemna un *legatus augusti exercitus*; suntem de părere că funcția de *legatus augusti pr.pr.* a lui Poppaeus coexistă cu cea de conducător militar cu autoritate asupra unor teritorii care nu au fost încă organizate în provinciae; U.Laffi, *Athenaeum*, NS, 55, III-IV, 1977 analizează situația din Raetia și Vindelicia conchizând că "Il regime applicato da Augusto alle popolazione di recente conquista della Rezia, della Vindelicia e della vallis Poenina fu essenzialmente uno regime di occupazione militare. né il *legatus*, né il *praefectus* sono da considerare governatori provinciali in senso specifico, essi sono in primo luogo dei commandanti militari". R.Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, II, 45, n.96 consideră că L.Pomponius Flaccus a ocupat funcția de comandant al Moesiei prima oară în 15 p.Chr., cu rang *praetorian* ca subaltern al lui Poppaeus și a doua oară, după exercitarea consulatului în anii 17-18

⁸² RE, XXII, 2, 1954, 1290 și 2351; J.Klose consideră că și cele două Germanii erau organizate într-o formă de comandament militar pe baza lui Velleius, II, 97; W.Schleiermacher, în *Germania*, 31, 1953, 200-201; pentru Pannonia se pune aceeași problemă căci desi se presupune că au fost cucerite teritoriile până la Dunăre, granița ar fi numai pe Drava în vremea lui Augustus - A. Mocsy, *Pannonia and Upper Moesia*, 1974, 33-34; nu este exclus ca și aici regiunea dintre Drava și Dunăre să fi alcătuit o *praefectura ripae Danuvii* a cărei existență este dovedită pentru epocă ulterioară (ILS, 2737), autoritatea acestui *praefectus* extinzându-se explicit asupra *civitates boiorum et azaliorum*; A.Mocsy, RE, suppl. IX, 1962, 605, 607-608 nu vede în această formulă o comandă militară asupra teritoriilor celor două populații (*civitas* = *gens*) și a regiunii *ripae Danuvii*, în faza anterioară acordării unei *lex provinciae*.

⁸³ Horotesia lui Laberius Maximus - D.M.Pippidi, *Contributii*, 1968, 348-385. Opinia generală este că cei doi au fost *praefecti orae maritimae*, o *praefectura* ipotetică creată după modelul celei din Hispania și Bithynia; A.v.Premmerstein, op.cit. 194-195 și Ensslin, RE, XXII, 2, 1333; D.B.Saddington, JRGZM, Mainz, 35, 1, 1988 îl consideră pe Vestalis *praefectus orae maritimae*, dar la Asiaticus și Arruntius Flamma preferă să indice doar calitatea de *eparhos (praefectus)*.

⁸⁴ Vama este confirmată de referirea lui Cassius Dio, LI, 22, 6 că populația de la nord de Haemus, lângă tara triballilor, tine cu plata birurilor de Moesia, de această dată de "provincia" nou creată. D.M.Pippidi, ISM, I, 1985, nr.68, 202 consideră că vama Dunării este cel mai devreme din 47 p.Chr., căci Tullius Geminus a fost consul în 46; or, decretul datat în această vreme nu este obligatoriu să fie contemporan cu crearea vămii, ci apare atunci când prin zelul vamesilor a început a se încălca privilegiile Histriei, decurgând din vechi foedera

⁸⁵ În același sens V.Pârvan, *Histria*, IV, 590-591

⁸⁶ Vittinghoff, RE, XXII, 359.360

Euxin,....nu au fost siliti să plătească bir sub Augustus, ci abia sub Tiberiu (Apian,III,29,84,15;27-28), textul, contrar conținutului, a fost acceptat doar pentru teritoriul vestic - viitoarea Moesia Superior.

Un alt aspect ce credem că se conturează în momentul în care analizezi datele epigrafice este cel al semnificației *ripae Thraciae*, care în toate lucrările moderne este folosit pentru a determina spațiul viitoarei Moesia Inferior. Trebuie să observăm că de fapt în textele antice acest apelativ apare relativ târziu și numai în legătură cu *portorium*⁸⁷.

Ripa Histri cu semnificația de teritoriu sub comanda unui praefectus este atestată ca atare la Ovidiu, iar în inscripția Tiburtină *ripa quam tuebatur* este de înțeles ca regiunea unde vin regii clienți să se închine în fața steagurilor romane⁸⁸; pasajul este de comparat cu actul similar al lui Roles, care s-a dus în acest scop în Corint, la Octavian.

Forma de organizare a zonei dintre Haemus și Dunăre ca praefectura a continuat să existe, până în vremea lui Domitian, o nouă atestare putând fi cea a lui Arruntius Claudianus⁸⁹ - *praefectus classis Moesicae et ripae Danuvii*; anterior, apariției Moesiei Inferior, Iordanes, căruia, se pare, că-i erau bine cunoscute datele privind regiunea din care provenea, relatează foarte explicit că Dorpaneus atacă *ripam Danubii iam longe possessam ab impero Romano...*; regele get nu atacă o provincie, ci ripa Danuvii, tinutul care era doar o *possessio*, era în stare de ocupație. Fraza lui Iordanes ar putea constitui o confirmare a zonei în care își exercita autoritatea un *praefectus ripae Danuvii*, și o continuare logică ar fi ca anonimul de pe altarul de la Adamclisi să fi fost ultimul, înainte de organizarea în provincie; faptul că s-a trecut de la denumirea *ripa Histri* la cea de *ripa Danuvii* nu trebuie privită ca o schimbare teritorială sau de statut; dacă *ripa Histri* nu este doar denumirea locală⁹⁰, atunci s-ar putea ca renumirea *ripa Danuvii* să se fi produs din dorința de a evita confuziile ce puteau apărea pentru administrația imperială cu regiunea istriană de la marea Adriatică⁹¹.

Ripa Danuvii apare și pe o inscripție acefală⁹² în care *praefectus ripae Danuvii* fusese și tribun al legiunii IV Scythica; dacă ținem cont că cele două funcții trebuie să fi fost succesive, cu atât mai mult cu cât s-au făcut deja speculații în legătură cu numele legiunii, care i-ar fi fost atribuit

⁸⁷ Cea mai timpurie atestare a *ripae Thraciae* apare chiar în horesia lui Laberius Maximus, scrisoarea acestuia databilă în vremea lui Traian, ca denumire a unui portorium care cuprindea teritoriul spre vest până la Dimum. O inscripție de la Novae (Nesselhauf, *Epigraphica*, I, 1939, 334) confirmă aceste date. Ripa Thraciae re apare în două inscripții databile în 161/168 (CIL III, 751=7434 = ILS, 1855 și CIL III 753=7429= ILS 1465). S-a convenit deja că denumirea nu are nimic de a face cu provincia Thracia (Th. Mommsen, CIL III, p. 142). Dacă atributul Thraciae pentru ripa ar fi apărut și anterior epocii lui Traian, s-ar fi putut lua în considerare ipoteza lui Suceveanu (*Pontica*, IV, 1971, 118 sqq) că Vespasian transformă această regiune în provincie (interpretând Suet. Vesp. VIII, 4); dar în această fel, existând deja provincia Thracia, iar teritoriul alipindu-se Moesiei, lectura forțată devine fără suport.

⁸⁸ CIL XIV, 3608 = ILS 986; Ripa Danuvii ca regiune administrativ-militară trebuie înțeleasă și în textul lui Tacit (Ann. IV, 5, 3) deoarece cele două legiuni din Pannonia și din Moesia, nu erau în garnizoană pe malul Dunării (A. Mocsy, D. Gabler, în *Militärgrenzen Roms*, III, Aalen, 1987, 369.)

⁸⁹ D. Knibbe, JOAI, 49, 1968-1971, Beibl. 6-15; AE, 1969-70, 165, nr. 595; G. Pflaum, AE, 1972, 572 nu acceptă că este ripa Danuvii de la est - "à notre avis, il s'agit d'une bande assez étroite le long du fleuve en Mésie"; la fel Al. Suceveanu, datând prefectura ripae anterior anulului 86 (SCIVA, 30, 1, 1979, 52-61), o localizează în Pannonia. K. Strobel, *Die Donaukriege Domitians*, 1989, 17, 189, n. 88; Idem, ZPE, 71, 1988, 271-273 apreciază că teritoriile de la est de Novae erau din epoca lui Vespasian în atribuția praefectus classis Moesicae et ripae Danuvii

⁹⁰ Em. Doruliu-Boilă, în *Militärgrenzen Roms*, II, Bonn, 1977, 291

⁹¹ Plinius, NH, II, 18 (22), 127.

⁹² Inscriptia de la Antiochia - W. Ramsay, *Social basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam, 1967, 148: Prae]FECT. COH ITYR/ sagitt] TRIB. MIL. LEG IV/in Moes] SCHY TIC. PRAEF. al. aug] EQUIT. PRAEF. RIP/ [ae] DANUVII/ D. D.

pentru că a acționat în "Scythia Minor", atunci ripa Danuvii este deja numele consacrat⁹³ pentru regiunea dintre Haemus și Dunăre, înainte de plecarea legiunii din Moesia⁹⁴.

În acest fel înțelegem că *Ripa Histri*, adică teritoriul dintre Haemus - Dunăre și Mare (fără orașele grecești) nu aparținea, după Augustus, regatului clientelar trac, ci într-o formă ce precede organizarea provincială, era o posesiune a Imperiului roman. A.v. Domaszewski formulase aceeași ipoteză⁹⁵, care însă a fost respinsă cu prea multă ușurință. Sigur, Augustus își propusese stabilirea unor granițe ferme (Tacit, Ann, I,11,4) și nu pare deloc încadrabilă în această concepție cedarea unui teritoriu deja ocupat, unui regat clientelar, de a cărui fidelitate, romanii au avut prea des a se plânge. De mare valoare ni se pare rostul strategic pe care teritoriul îl are în stabilirea legăturii dintre țărmul pontic și vestul Moesiei, rost ce nu putea fi ignorat. Festus afirmă de altfel (Breviarum,8) ... *et limes inter Romanos ac Barbaros ab Augusta Vindelicum per Noricum, Pannonias ac Moesiam est constitutus*⁹⁶, fără ca textul să poată fi redus doar la zona vestică a Moesiei.

Am presupus doar, care era numele oficial pe care l-a avut regiunea estică - cea desemnată de Ovidiu și Tacit tot Moesia. În literatura română s-a generalizat opinia că a existat o *praefectura orae maritimae*, după modelul celor cunoscute în Hispania, Bithinia și Mauritania. Al. Suceveanu arată temeiurile pentru care nu crede că propunerea lui von Premerstein⁹⁷ poate fi susținută în continuare, optând pentru denumirea mai adecvată cu regiunea asupra căreia își exercită autoritatea comandantul roman, cea de *Ripa Thraciae*⁹⁸.

În 1977, în referatul pentru doctorat ne-am hazardat să afirmăm că regiunea dintre Haemus și Dunăre, a fost organizată sub forma unui comandament militar, pus în evidență de izvoarele contemporane sub numele de *Ripa Histri*; ipoteza noastră⁹⁹ se deosebește de cele tradiționale, care admit existența unui teritoriu cu numele de *Ripa Thraciae*, prin faptul că ni se

⁹³ J. Wilkes, în *Rome and her Northern Provinces* (B. Hartley, J. Wachter Eds.), 264, n.38 și 39 consideră că Vestalis este *praefectus ripae Danuvii* și acceptă datarea timpurie a funcției necunoscute de pe inscripția de la Antiochia, localizând-o tot la Dunărea inferioară, ca de altminteri și pe cea a lui Arruntius Claudianus, deși abia guvernatorul Moesiei sub Claudius și Nero "had become more directly concerned with the affairs of peoples beyond the lower Danube, following the annexation of Thrace in 46 and the incorporation of the Thracian bank (*ripa Thraciae*) into Moesia".

⁹⁴ Toate funcțiile necunoscute se desfășoară după câte se poate deduce în zona estică a regiunilor moesice, deoarece Coh. I Tyrorum apare pe diploma din 99 (CIL, XVI, 45) a Moesiei Inferioare, iar Ala Augusta făcea parte din trupele staționate în Moesia în epoca post Claudius CIL, III, 12347 - W. Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen*, Berlin, 1938, 14-15; legiunea IV Scythica pleacă în Orient în 56/57 (Ritterling, RE, XII, 1556, 1559)

⁹⁵ Articolul din *Neue Heidelberger Jahrbuch*, I, 1891, comentat de A. Stein, op. cit. 14-15

⁹⁶ După Brendis, RE, IV, 2131 stirea este pentru epoca lui Augustus

⁹⁷ op. cit. 170-171; 175; 194-195

⁹⁸ *Revue Roumaine d'Histoire*, XIII, 1974, 2, 220-222; idem, *La Dobroudja romaine*, 1991, 26

⁹⁹ Punctul nostru de vedere a stârnit vii controverse, dat fiind că susținem existența unui comandament militar - *Ripa Histri* - dependent de *legatus exercitus* din Moesia, încă de la începutul organizării acestor teritorii, cel puțin de la sfârșitul domniei lui Augustus, sigur din vremea lui Tiberius; în ipoteza pe care o susținem negăm categoric existența unei *praefectura orae maritimae* postulate, fără argumente, pentru a face să concorde ipoteza cedării teritoriilor dintre Haemus și Dunăre regatului odrin cu acțiunile unor praefecti la Dunăre. Studiul nostru a apărut abia în Acta MN, XX, 1983, 67-80; teza de doctorat *Muntenia în sistemul defensiv al Imperiului Roman*, București, 1981, este, însă, publică la biblioteca Facultății de Istorie a Universității, București. Al. Suceveanu, SCIVA, 30, 1, 1979, 57, n.18 face referință la studiul nostru, folosind o parte din argumentare și neglijând să, observe schimbarea poziției sale anterioare (*Revue Roumaine d'Histoire*, 13, 2, 1974, 220-222): fiindu-i foarte dragă ipoteza apartenenței din vechime a teritoriului dintre Haemus și Dunăre la Thracia susține doar tutela asupra acestei zone, exercitate de *praefecti ripae* (SCIVA, 30, 1, 1979, 60 și recent în *Ancient Society*, 22, 1991, 271-272)

pare mai logic și în spiritul pragmatismului roman, ca acest teritoriu să fi fost organizat ca un comandament militar¹⁰⁰ dependent de guvernatorul Macedoniei, ulterior al Moesiei și nu atribuit regatului odrid.

Absența unei documentări arheologice a prezenței romane la începutul sec. I p. Chr., în teritoriul viitoarei Moesia Inferior, nu este după cât arată cele mai recente cercetări, decât o consecință a stadiului în care se află cercetările. Lipsa stirilor despre fortificațiile din această epocă se poate explica prin faptul că cea mai mare parte a săpăturilor arheologice nu au atins straturile inferioare¹⁰¹ ale siturilor cu excepția Oescus¹⁰².

Realitatea că seria de monede, în Dobrogea, pe linia Dunării începe cu Nero¹⁰³ își găsește paralela în teritoriul Moesiei Superior, unde circulația monetară neîntreruptă se constată abia după anul 70 p. Chr.¹⁰⁴.

Toate cele de mai sus ne fac să considerăm că *Ripa Histri* a existat ca un comandament militar, și n-a fost cedată regatului trac

Măsurile lui Aelius¹⁰⁵ și Lentulus de a crea un "spatiu de siguranță"¹⁰⁶, în stânga Dunării își găsește sensul doar dacă privim teritoriile din sudul Dunării - posesiuni romane și dacă întragă această zonă era supravegheată de trupe imperiale, căci statul clientelar are el însuși menirea de a prelua și neutraliza socul unor invazii, existența sa fiind o alternativă a unei și aceleiași politici de îndepărtare a liniei defensive de teritoriul Imperiului. Incetarea locuirii în oppida de la Zimnicea, Popești, Piscul Crăsani, în vremea lui Augustus a fost interpretată ca rezultat al acestei acțiuni de creare a unei zone de siguranță și ca o confirmare a ipotezei lui V. Pârvan că din această zonă a avut loc transferul getilor¹⁰⁷. Este de presupus că uniunea de triburi de pe Argeș¹⁰⁸, prin poziția sa geografică și prin gradul de dezvoltare atins era una din cele mai puternice din nordul Dunării; nu

¹⁰⁰ Em. Dorutiu-Boilă, *Der Niedermoesische limes unter Domitian, zu einer Inschrift aus Ephesos in Militärgrenzen Roms*, II, 1977, 294 sqq sugerează ca posibilă existența unei *praefectura ripae Danuvii* deja în vremea lui Augustus, dar nu stabilește raportul acesteia cu *ripa Thraciae*, care este încorporată Moesiei doar în 46 d. Chr. În această ordine de idei, trebuie să subliniem că *praefectura ripae Danuvii* nu poate fi privită ca o formă de organizare a limesului (ibidem, 296), ci doar a teritoriilor ocupate, acțiunea termenului de limes - sistem de fortificații liniar, pe graniță -, fiind anacronică pentru această fază a stabilirii puterii romane la Dunărea de jos. Despre faza timpurie a apărării teritoriului moesic, B. Gerov, în *Beiträge zur Geschichte der römischen Provinzen Moesien und Thrakien*, Amsterdam, 1980

¹⁰¹ Faptul că locuirea pe platoul cetății de la Adamclisi are o fază databilă în sec. I a. Chr. - I p. Chr., în care materialul ceramic dacic este în mare cantitate amestecat cu cel grecesc și roman, nu poate fi decât o dovadă a influenței culturii materiale romane. Proportia mare de material roman în nivelul inițial de la Tropaeum Traiani nu poate fi atribuit doar unei pătrunderi comerciale întâmplătoare *Tropaeum Traiani, Cetatea*, 1979, 179-180. La Noviodunum (Isaccea) urmele de epocă romană timpurie sunt sigur anterioare epocii flave (*Materiale*, 4, 1957, 169-170; *Materiale*, 5, 1959, 470-471; *Materiale* 7, 1961, 393). Săpăturile de la Carsium (1963 și 1995) au adus la lumină o locuire databilă în sec. I a. Chr. - I p. Chr., fără a se fi putut stabili dacă este o așezare romană timpurie sau o așezare băstinașă (A. Aricescu, *Pontica*, 4, 1971, 354; *Raport privind săpăturile de la Hârsova, Sesiunea națională de arheologie*, mai, 1996, Brăila). La Straja, cercetări au pus în evidență o așezare rurală databilă în sec. I a. Chr. - I p. Chr., contemporană cu descoperirile de la Enisala (Al. Suceveanu, *Thraco-dacica*, II, 1981, 217-220; idem, în *La Dobroudja romaine*, 1991, 37-39

¹⁰² A. Frova în *Roman Frontier Studies*, Durham, 1952; B. Gerov, *AASH*, XV, 1-4, 1967, 91-103; G. Kabacievă, în *Germania*, 74, 1, 1996, 95-117

¹⁰³ M. Munteanu, R. Ocheseanu în *Pontica*, 8, 1975, 176 sqq, în special 181

¹⁰⁴ A. Mocsy, *Gesellschaft und Romanisierung in der Römischen Provinz Moesia Superior*, 1970, 258

¹⁰⁵ C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, 1960, 289 îl consideră pe Aelius Catus "comandant al districtului militar din Moesia (*ripa Thraciae*); această afirmație n-a fost aprofundată în nici unul din studiile sale

¹⁰⁶ D. M. Pippidi, *Contribuții*, 306, n. 64; C. Daicoviciu, *Dacica*, 1969, 562

¹⁰⁷ R. Vulpe, *Studia thracologica*, 1976, 133; N. Conovici, M. Neagu, în *Materiale*, 1983, Brașov, 193-195 datează distrugerea davelor din Muntenia în a doua jumătate a secolului I a. Chr., această ipoteză este reanalizată de C. Preda, *Thraco-dacica*, VI, 1985, 86-92

¹⁰⁸ R. Vulpe op. cit. 127; același punct de vedere și la M. Chitescu, *SCIVA*, 1979, 4, 505; I. Glodariu, *Relațiile comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974, 101; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, 285 sqq

credem că poate fi tranșată problema dacă evacuarea zonei de la nordul fluviului a fost urmarea unei expediții punitive (care nu este pomenită) sau în urma unor lupte cu vecinii, acești geți au cerut "azil" aliaților romani (vezi mai sus); a fost însă remarcat că centrul de greutate al geților din câmpia munteană se va muta în Moldova¹⁰⁹, iar mai spre vest în Transilvania: acțiunile generalilor romani l-au îndreptățit pe Augustus să afirme că triburile dace au fost silite să suporte *imperium populi Romani*¹¹⁰. Bastarnii și sarmatii au cerut la rândul lor un acord de *amicitia* cu Roma, firește, ca urmare a influenței crescânde romane, a stăruinței stabile a acesteia de a controla populațiile limitrofe, odată ce s-au stabilit pe parcursul întregului curs al Dunării.

Insiruirea faptelor săvârșite de Tib. Plautius Silvanus Aelias¹¹¹ este mai puțin descrierea unor acțiuni militare și denotă activă politică de supunere cu mijloace pasnice a populațiilor ce vin în contact cu Imperiul. Credem că putem găsi în expresia *pacem et confirmavit et protulit* oglindirea politicii romane de extindere a granițelor invizibile¹¹² ale Imperiului, fiind în fond concluzia și explicitarea scopului acțiunilor diplomatice pomenite în rândurile anterioare ale elogiului¹¹³: transmutarea unor transdanubieni (desigur diferite triburi, dacă nu chiar populații) este o continuare în spațiu a acțiunii inițiate de Aelius Catus de creare a zonei nelocuite din fața Dunării inferioare; închinarea regilor în fața steagurilor romane este de interpretat ca un semn al loialității unor clienți vechi sau noi, veniți în *ripa Histri* (comandamentul militar), așa cum Roles s-a dus direct la Octavian să obțină prietenia și alianța poporului roman¹¹⁴; se pot deduce clauzele unui tratat, eventual anterior, în virtutea cărora romanii au ajutat dacilor (unor triburi) să-și recapete frății¹¹⁵, iar bastarnilor și roxolanilor, fii luați de dușmanii lor.

Toate aceste acțiuni de politică externă atribuite lui Tib. Plautius Aelianus în inscripția tiburtină, pot fi localizate, dacă ținem cont de faptul că *Ripa quam tuebatur* nu este de înțeles ca mal al Dunării, ci comandamentul militar - *Ripa Histri, Danuvii* - pe care acesta îl guverna, ca parte a Moesiei. Vecinătatea triburilor cu care se încheie alianțe sau se schimbă ostateci - daci, bastarni, roxolani - vine să întărească ipoteza că întreaga regiune dintre Haemus și Dunăre era detinută de legatul Moesiei, căci aceste populații sunt localizate în nordul Dunării inferioare, în Muntenia, sudul Moldovei și nordul Pontului. Inscripția, cu toate impreciziunile decurgând din însăși caracterul său, vine să confirme reînnoirea situației clientelare a populației din Muntenia, la mijlocul secolului I p.Chr.¹¹⁶. Din enumerarea acțiunilor de politică externă ale legatului Moesiei se relevă atitudinea

¹⁰⁹ R.Vulpe, op.cit, 135

¹¹⁰ Res Gestae, V,49: *Dacorum gentes imperia populi Romani perferre coegit*. R. Syme, *Danubian Papers*, 1971, 148-149. Probabil anarți și apulii au fost constrânși ca urmare a campaniei lui M.Vinicius - R.Syme, *Vestigia*, 17, 1972, 591 - a accepta aceste rânduieli romane.

¹¹¹ CILXIV,3608 = ILS,986; *T.Plautio M.f.Ani.Silvano Aeliano Pontif.sodali Aug.Illvir.a.a.a.f.f.,q.Ti.Caesaris,legat.leg.V in Germania,pr.urb,legati.et comiti Claud.Caesaris in Britannia, consuli,procos Asiae,legat.pro praet.Moesiae,un qua plura quam centum mill.ex numero Transdanubianor. ad praestanda tributa cum coniugib.ac liberis et principibus aut regibus suis tranduxit;motum orientem Sarmatar.compressit,quamvis parte magna exercitus ad expeditionem in Armeniam misisset ;ignotos ante aut infensos p.R.reges signa Romana adoratos in ripam quam tuebatur perduxit;regibus Bastarnarum et Roxolanorum filios,Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit;ab aliquis eorum opsides accepit;per quem pacem provinciae et confirmavit et protulit....* V. Pârvan, *Getica*, 103-105; D.M.Pippidi, *Contribuții*, 287-328; R.Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, II, 1968, 56-59

¹¹² J.Klose, op.cit.124; C.Daicoviciu, *Istoria României*, I, 1960, 292; Al.Suceveanu în *Pontica*, 4, 1971, 112-114; idem, *Viata economică în Dobrogea romană*, 1977, 20-21

¹¹³ D.M.Pippidi, op.cit.307-308; R.Vulpe, *Dacia*, NS, IV, 1960, 323

¹¹⁴ V.Pârvan, *Getica*, 1926, 102-104, nota 39

¹¹⁵ N.Gostar, în *Pontica*, XII, 1979, 126-136 și reluat în *Societatea Geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iasi, 1984, 44-50 consideră că *fratrum* din inscripție nu este o graseală, ci ar sugera existența, în acest timp a unui singur dinast dac, al cărui frate a fost eliberat prin acțiunile diplomatice ale lui Plautius Silvanus Aelianus

¹¹⁶ *Istoria României*, I, 1960, 129, 656

diferențiată față de populațiile nord-dunărene - politică determinată de stadiul de dezvoltare, de forța fiecărui "stat" în parte. Celor mai puternici și neloiali Aelianus le cere ostateci, mijloc de constrângere și totodată de dezbinare a acestor *gentes*. Tot mijloace diplomatice sunt folosite și pentru îndepărtarea unei amenințări sarmate¹¹⁷, probabil refăcându-se termenii alianței pe care Augustus¹¹⁸ le-a acordat-o la începutul erei noastre. Că s-au folosit mijloace diplomatice, este accentuat de faptul că reușita este obținută în pofida faptului că armata era în expediție în Armenia. Faptele lui Plautius Silvanus Aelianus sunt remarcabile, dar nu se regăsesc în Tacit, fără îndoială pentru că nu au implicat acțiuni militare.

Meritul principal al acțiunilor lui Aelianus, finalizat în "confirmarea și extinderea păcii provinciei" este deci, după părerea noastră reînnoirea unor tratate clientelare politice și militare cu populațiile nord-dunărene¹¹⁹: daci, bastarni, roxolani. Amplasarea activității generale de lărgire a zonei de influență romană poate fi sesizată și dacă se iau în considerare rezultatele studiului materialului arheologic descoperit în regiunile nord-dunărene și care în secolul I p.Chr. oglindesc intense relații comerciale cu lumea romană¹²⁰.

Modul în care aceste populații erau constrânse să suporte "rânduielile" poporului roman nu este clar, dacă ținem seama cât de repede sunt dispuse să le încalce, de îndată ce puterea militară este reținută de evenimente în alte puncte ale Imperiului; un exemplu îl constituie nerespectarea tratatelor, de daco-geți și roxolani, care invadează Moesia¹²¹ în clipa în care s-a răspândit vestea războiului civil; interesant că nu au făcut-o în momentul plecării trupelor, ci când întreaga putere de la Roma era în criză, așa încât nu pare că doar forța militară efectivă constituia baza respectului "barbarilor" față de Imperiu: Tacit, Hist. III, 46, 2 *Motā et dacorum gens nunquam fida, tunc sine metu, abducto e Moesia exercitu. sed prima rerum quieti specularantur: ubi flagrare Italiam bello, cuncta in vicem hostilia acceperere, expugnatis cohortium alarumque hibernis utraque Danuvii ripa potiebatur.*

Rubrius Gallus (Flav. Joseph, Răzb. Iud. VII, 4, 3) va completa apărarea liniei Dunării, prin construirea de fortificații pentru trupe auxiliare și patru legiuni. Nu credem că este cu totul exclusă posibilitatea staționării uneia dintre legiuni la est de Novae, dat fiind stadiul mai mult decât insuficient al cercetărilor în această zonă, iar castrul legiunii V Alaudae¹²² mai rămâne a fi identificat. Oricum, nu putem împărtăși părerea lui Al. Suceveanu¹²³ că s-a amânat până la această dată organizarea apărării liniei Dunării la est de Novae. Socotim că potențialul militar al părții estice a provinciei Moesia este relativ redus datorită faptului că măsurile diplomatice au reușit să împiedece refacerea unei forte barbare de temut în această zonă. Ajungem la această încheiere comparând situația de pe celelalte sectoare ale graniței Imperiului, unde se constată o

¹¹⁷ D.M. Pippidi, loc. cit., 313 arată motivele pentru care este de crezut că sunt tot roxolanii

¹¹⁸ Res Gestae, V, 50; tratate anterioare cu aceștia sunt de întrevăzut și la Strabo, VII, 3, 13 (305)

¹¹⁹ Klose, *Roms Klientelrandstaaten*, 124-125

¹²⁰ Bucur Mitrea, SCN, II, 1958, 193; I. Glodariu, *Dacian Trade with the Hellenistic and Roman World*, BAR, Oxford, 1976; idem în *Thraco-dacica*, V, 1984, 150-155

¹²¹ Tacit, Hist., I, 79; IV, 54; Iosephus, Bell. Iud., VII, 90-91, 169; C. Patsch, *Beiträge*, V, 2, 172

¹²² C. Patsch, op. cit. 180-181 îi atribuie castrul de la Durostorum, dar nu este exclus să se identifice un alt punct, ignorat din lipsa cercetărilor de teren sistematice.

¹²³ *Pontica*, IV, 1971, 105 sq

concentrare de forte, direct proporțională cu amenințarea exterioară asupra respectivei zone¹²⁴. Bineînțeles, înainte de Domitian este prematur a se discuta despre un *limes*, în sensul de sistem de fortificații de granită, căci domina încă principiul punctelor întărite¹²⁵, abia acest împărat inițiind o fortificare liniară a granielor. Nu poate fi vorba așa cum se susține, despre o "nesigurantă"¹²⁶ în interiorul fostei Ripa Histri, care ar fi fost menținută printr-o neînțeleasă desconsiderare a rolului strategic al acestei regiuni de la Dunărea de jos¹²⁷.

Oricum, uniunea de triburi din Muntenia, restrânsă doar la zona centrală și de nord al fostului său teritoriu, nu va mai fi în măsură să amenințe serios liniștea provinciei sud-dunărene¹²⁸, atâta timp cât nu va intra în cadrul regatului dac, sau nu se va alia cu acesta împotriva Romei¹²⁹.

Măsurile luate de Rubrius Gallus trebuie să fi impresionat și convins populațiile nord-dunărene, dăcile să reînnoiască alianțele pe care la aveau cu Imperiul, cum am văzut, deja de mai multe generații. Știrea adusă de Iordanes (Getica, XIII, 76) că dacii încalcă la începutul domniei lui Domitian alianța încheiată *cum aliis principibus* confirmă afirmațiile din *Res gestae* și inscripția tiburtină, pusă pentru Plautius Aelianus și nu este de interpretat ca o referire mărginită doar la epoca lui Vespasian și Titus¹³⁰. Teama dacilor că Domitian nu va reînnoi tratatul anterior detinut, decurge din însăși caracterul non perpetuu al acestor tratate clientelare¹³¹. Motivul de bază al acestei îngrijorări a "statului clientelar" nu poate fi doar cel material - subsidiile primite în schimbul unor sarcini militare, ci mai curând, necesitatea recunoașterii de către împărat a existenței sale autonome, recunoașterea teritoriului său. Or, deși stirile literare sunt total insuficiente este de la sine înțeles că dezvoltarea statului dac din această vreme¹³² l-a putut determina pe Domitian să întârzie prelungirea alianței anterioare, eventual să și planuiască un război împotriva regatului dac¹³³.

Despre situația populației din Muntenia în această vreme suntem cu totul lipsiți de știri antice, dar este de presupus că era prima asupra căreia se repercutau acțiunile represive romane.

¹²⁴ R.Syme, *Danubian Papers*, 1971, 103; "Preoccupation with Roman frontiers and Roman-frontiers works sometimes leaves out of sight the land beyond the frontier. The nature of the relations with the border-tribes determines the character and the requirement of military defence. If the native can be isolated from one another, intimidated - or even conciliated - the task is easy enough." Compararea deferiților sectoare ale grantei de nord a Imperiului, în diferite momente istorice, ne dă un tablou al amenințărilor exterioare, dar și a evoluției lor, în fiecare sector. Ceea ce este de subliniat, este faptul că măsurile defensive sunt mai mici în cazul populațiilor dense și relativ civilizate, tocmai pentru că acestea răspund constant la oferta de relații pasnice, care pot fi profitabile pe termen lung. În același sens sunt și observațiile făcute de D.J.Breeze, *Roman Forces and Native Populations in Pro Soc Antiq Scot*, 115, 1985, 65-70 pe granița romană din Scotia.

¹²⁵ H.Schönberger în JRS, LIX, 1969, 153; J.C.Mann în ANRW, II, 1, 1974, 508-514

¹²⁶ R.Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, II, 61

¹²⁷ Cea mai mare parte a acțiunilor ostile contra posesiunilor romane se desfășoară în est, chiar și anonim identificat cu Marcus Vinicius (ILS 8965) luptă contra bastarnilor și dacilor; iar apulii ajunseseră în zona Pontului (*Consolatio ad Liviam*)

¹²⁸ R.Vulpe, *Studia Thracologica*, 1976, 135; deja după desfășurarea de forte din timpul lui Aelius Catus

¹²⁹ C.Daicoviciu sugerează că provincia Dacia va fi alcătuită doar din teritoriile propriu-zise ale regatului lui Decebal - *Istoria României*, 1960, 297; idem, *Dacica*, 83; H.Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la Decebal*, 1972, 285 în Maramureș, Crișana și nordul Moldovei sunt doar aliați ai lui Decebal, teză adoptată și de K.Strobel, *Dakerkriege Trajans*, 1984, 57; I.Glodariu în *ActaMN*, XIX, 1982, 34 este de părere că aria regatului lui Decebal este marcată și de răspândirea cetăților dăcile

¹³⁰ K.Patsch, *Der Kampf um der Donauraum unter Domitian und Traian, Beiträge*, V/2, Wien, Leipzig, 1937, 4, n.1; Gr.Florescu, *Capidava*, București, 1958, 8, n.6; R.Vulpe, op.cit.62; C.Daicoviciu, *ActaMN*, VII, 1970, 131-132

¹³¹ Th.Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, Leipzig, III, 1, 1887, 652; II, 2, 954-955

¹³² Cultura materială a dacilor ajunge la apogeul tocmai la sfârșitul secolului I p.Chr. - M. Macrea, *Viata romană în Dacia*, 1968, 22; H.Daicoviciu, op.cit. 127, 285

¹³³ H.Daicoviciu, op.cit.278

Este deja un fapt unanim acceptat că pacea lui Domitian cu Decebal este un tratat, ca multe altele, încheiat de Roma cu un stat din vecinătatea granitelor¹³⁴ și nicidecum o pace "rusinoasă" pentru romani.

Izvoarele relevă doar acele aspecte ale păcii, care pot fi folosite în susținerea acuzelor aduse lui Domitian, și anume acordarea unor subsidii. Or, acest tip de clauze sunt obișnuite atunci când romanii transformă un stat dusman într-unul ce se obliga să apere din exterior granița imperiului.

Cercetările lui Werner Gauer asupra marelui relief reprezentând scene ale unor lupte cu dacii, au dus pe baza unor criterii stilistice, de concepție artistică și de program politic, la concluzia că această operă constituie fragmentele unui monument comemorativ comandat de Domitian¹³⁵, în urma luptelor sale cu dacii, monument ce nu va fi terminat înaintea morții împăratului.

Carierea lui Cornelius Nigrinus Curvator Maternus, distins în repetate rânduri în luptele lui Domitian cu dacii, strâns legată de soarta provinciei Moesia¹³⁶, la fel ca relieful frizei celei mari, refolosite în arcul lui Constantin, pun în lumină și aspecte pe care istoricii antici le-au trecut sub tăcere și care ne dau temeiuri să credem că victoria lui Tettius Iulianus va fi impus dacilor condiții, care să compenseze, în fața opiniei publice contemporane înfrângerile suferite de Oppius Sabinus și Cornelius Fuscus. Aceste condiții majore impuse lui Decebal trebuie, însă, deduse din izvoare, care au scăpat cenzurii senatoriale, ostile lui Domitian.

Stim sigur că Decebal a trebuit să permită trecerea armatelor romane prin teritoriul statului său¹³⁷, convingătoare dovadă a situației clientelare în care se afla acesta.

Domitian a făcut, astfel, ultima încercare de a controla dezvoltarea statului dac prin intermediul relațiilor clientelare.

Evident, exista o mult prea marcată contradicție între interesele Imperiului în zonă și cele de dezvoltare independentă a statului dac, pentru a nu se ajunge la soluția desființării acestuia și crearea provinciei Dacia.

(1). Tot Mommsen a statuat diferența între linia de apărare militară și linia de demarcare a puterii magistraților romani (Röm.Staatsrecht, III, 1, 1887, 830); după mai bine de un secol, suntem în măsură să confirmăm această teză, aducându-i-se numeroase completări și nuanțări pe baza cercetărilor de pe diferite sectoare ale limesului imperial și a regiunilor din vecinătate; H.V. Petrikovits, *Reichs, Macht und Volkstumsgrenze am Linken Niederrhein*, în *Festschrift A. Oxé*, 1938, 221. Asupra termenului de limes a strâns toate izvoarele antice B. Isaac în *JRS*, LXXVIII, 1988, 125-147; J.C. Mann, în *ANRW*, II, 1, 1974, 512 sqq; E. Luttwak, *The grand Strategy of the Roman Empire*, 1976; pentru St.L. Dyson, *The Creation of the Roman Frontier*, Princeton, 1985, 276, frontiera era o linie politică arbitrară care nu împiedeca raporturile celor ce locuiau în cele două părți ale ei. B. Isaac, *The Limits of Empire*, Oxford, 1990, 417, exagerând mai mult decât credem că se poate, afirmă că teritoriul este important doar ca "source of income", dar este mai

¹³⁴ V. Pârvan, *Getica*, 655-656; J. Klose, op.cit. 126; R.O. Fink, *JRS*, 48, 1958, 114

¹³⁵ W. Gauer, în *Jhb Deutsch Arch Inst*, 88, 1973, 378 sqq; 347: "Traian hat in dem Bericht dieses Spirialbandes in bewusstem Kontrast dem 'orientalischen' Anspruch des Despoten Domitian seine eigene Version entgegengestellt, in der eine sehr verschiedene Auffassung von der Rolle des Princeps dokumentiert wird" (347)

¹³⁶ H. Halfmann, *Vestigia*, 17, 1972, 449

¹³⁷ Dessau, 9200 - *et bello Marcomanorum, Quadorum, Sarmatarum adversus quos expeditionem fecit per regnum Decibali regis Dacorum*; această trecere spre câmpul de luptă prin regatul dac, nu este întâmplătoare, este făcută cu acordul prealabil al regelui dac; or, această aprobare trebuie să fi fost obținută prin tratatul încheiat, după luptele cu Tettius Iulianus.

aproape de punctul nostru de vedere că Roma cucerea gentes și îngloba Imperiului întreg teritoriul acestora; după părerea noastră acest fapt nu exclude marea strategie, pe care o vedem cu mai multă acuratețe în momentul în care definim limitele statului cucerit (pe baze arheologice și mai cu seamă numismatice) și le comparăm cu localizarea și forma de limes creată; C.R.Whittaker, în *Barbarians and Romans in North-West Europe*, BAR, Int.S.471, Oxford, 1989, 64-74; J.C.Mann, *Power, Force and the frontier of the Empire*, JRS, 69, 175-183; W.S.Hanson, *The Nature of Roman Frontiers in Barbarian and Romans in North-West Europe*, J.C.Barrett, A.Fitzpatrick, L.Maccinnes (Eds), Bar, Int.471, 1989, 55-61; R.Reece, *The Effect of Frontiers in Militärgrenzen Roms*, III, 1986, 758 sqq pune câteva din întrebările ce au apărut ca urmare a înmulțirii cercetărilor arheologice, a materialului de analizat.

(2) Izvoarele antice fragmentare și cu un caracter non-juridic, în cea mai mare parte, nu pot fi invocate pentru a susține care era forma exactă din punct de vedere juridic a relațiilor Romei cu diferite gentes, dar credem că termenii folosiți, departe de a fi exacti juridic, pot fi interpretați ca o dovadă a multitudinii de forme folosite cu scopul de a obține, în condiții specifice (stadiul de dezvoltare al respectivei gens, forța politică și militară de care dispunea, raportul de interese ale ei față de vecini și față de Roma și în cele din urmă, situația politică și militară în care se afla Roma însăși în acel moment) un efect maximal. B.Paradisi, *Dai foedera iniqua alle crisobulle bizantine*, în *Studia e Documenta Historiae et Iuris*, XX, 1954, 1-126; A.Piganiol, *Venire in fidem*, *Mélanges F.De Visscher*, IV; H.Wolff, *Die Constitutio Antoniniana*, *Dissertatio*, Köln, 1976, 214-216; W.Will, *Römische Klientel-Randstaaten am Rhein?* BJ, 187, 1987, 1 sqq; D.Nörr, *Aspekte des Römischen Völkerrechts, Die Bronzetafel von Alcantara in Bayerische Akademie der Wissenschaften*, Philosophisch-Historische Klasse, *Abhandlungen*, NF, München, 1989, 12-18; A.Lintott, *Imperium Romanum, Politics and Administration*, London, New York, 1993, 16-21; P.Kehne, *Die Eroberung Galliens*, în *Germania*, 75, 1, 1997, 266 sqq. În lucrarea citată D.Nörr consideră pe baza analizei noului document și a datelor anterioare că - *deditio* este o instituție primară și centrală a dreptului popoarelor; din sec. II a.Chr. romanii folosesc *ius gentium* în care intră aspecte supra naționale și romane, fiind în același timp dreptul recunoscut de toate popoarele și face parte și din dreptul roman(15); *deditio* (LIV, I, 38, 1) este din punct de vedere al termenilor tehnici, foarte diferit de *foedus* tratat de drept (LIV, VIII, 2, 13); e inutilă disputa asupra naturii de tratat a *deditio*. (17); prin *deditio* statul nu devine un nimic juridic, prin *deditio* nu se pierde automat libertatea(17), ci se crează o situație tranzitorie (*Schwebezustand*) în care se trasează condițiile Romei.

(3) V.Pârvan, *Getica*, 1926, 655-656; Gr.Florescu, *Capidava*, 1958, 8, n 6 un tratat anter anului 69 p.Chr.; R.Vulpe, *Les Gètes de la rive gauche du Bas-Danube et les Romaines* în *Dacia*, NS, IV, 1960 = *Studia Thracologica*, 1976, 124 sqq; idem, *Dacia*, NS, V, 1961, 381; J.Klose, op.cit, 124; C.Patsch, *Beiträge*, VI/1, 176; VI/2, 4, n.1 D.Protase, *Les rapports entre la Dacie et Rome jusqu'aux guerres de Trajan contre Décébal* în *Marisia*, XI-XII, 1981-1982, 41 însumează doar izvoarele, fără să abordeze aspectul juridic al relațiilor daco-romane; mai recent M. Babeș, *Die Beziehungen der Geto-Daler zu dem Römischen Reich vor Tajans Eroberung*, în *Arheologia Moldovei*, XVII, 1994, 51-52, a abordat tema în cadrul unui colocviu româno-german, contribuția de bază fiind comentariul aspectului economic al relațiilor anterioare cuceririi; în 1992, V.Lica, a susținut o teză de doctorat, conducător științific Al.Suceveanu, care ne-a fost cunoscută doar pe baza rezumatului, căci contrar obisnuinței nu am putut-o consulta la Biblioteca Institutului de Arheologie, București; după cât se pare nu cunoaște nici teza noastră, nici articolul din *ActaMN*, XX, 1983, 67-84

MUNTENIA IN EPOCA RAZBOAIELOR DACICE si în primele două decenii ale secolului II p.Chr.

Din cele de mai sus credem că se poate sustine că întreg teritoriul dacic a devenit vecin cu teritoriul imperial, încă din vremea lui Augustus. Contactul nemijlocit cu puterea militară a Romei a putut acționa în două sensuri, care evident nu se exclud: ca un catalizator al regatelor dacilor spre nucleul mai ferit și mai dezvoltat din Dacia intracarpatică, sau prin tentativa oferită de modul de viață roman și prin acțiunile diplomatice romane de atragere a aristocrației dace, să apară tot mai puternice fracțiuni filo-romane.

Deși izvoarele sunt sărace în stiri privind istoria populației dacice, tabloul se poate completa prin cercetările puține, dar elocvente din ultimele decenii. Cercetările arheologice au pus în lumină o intensă circulație a produselor romane în așezările dacice¹. Dacii nord-dunăreni își manifestă aceiași neîncetată preocupare pentru treburile politice din Imperiu și profită de fiecare moment de slăbiciune, sau de angajare militară romană în alte frontiere² ca și în epoca imediat posterioară lui Burebista.

H.Daicoviciu³ consideră, la fel cu majoritatea celor ce s-au ocupat de istoria dacilor, că "regiunile cele mai dezvoltate și mai bogate ale Daciei au fost cuprinse într-o formațiune politică de tip statal și n-au încetat să facă parte din aceasta până când cucerirea romană n-a pus capăt însăși existenței statale independente a dacilor". Ni se pare totuși că se poate sesiza o discrepantă între această afirmație, referitoare la întinderea statului începând cu Burebista și partea finală a frazei "lăsând în afara hotarelor provinciei întemeiate de Traian numai organizații politice dacice de tip tribal". Deoarece provincia traiană va cuprinde doar teritoriul intracarpatic, Banatul și vestul Olteniei, rămân în afară formațiunile statale din Oltenia centrală și de est, din Muntenia centrală și din Moldova de sud. Pe bună dreptate însă, H.Daicoviciu remarcă faptul că stiri literare antice se referă la formațiunea politică centralizată "care a dăinuit de la Burebista până la moartea lui Decebal". Ne îngăduim să observăm că formațiunea centralizată de care este vorba este doar una din cele patru, apoi cinci regate din care a fost alcătuit statul lui Burebista și care se regrupau, sau separau în timp; desigur, romanii vor relata, în principal, despre formațiunea centrală, din Transilvania, care din diferite motive va fi cea care va atinge apogeul dezvoltării statale; chiar și constatarea⁴ că s-a redus forța militară a dacilor la doar 40000 soldați, trebuie privită ca o descriere a puterii armate a acestui regat dac. În ce măsură celelalte trei sau patru

¹ I.Gioldaru, *Relatii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică și romană*, Cluj, 1974 și versiunea în limba engleză la BAR, 1981, Oxford; idem, *L'intensité de l'influence romaine en Dacie préromaine*, în *Thraco-dacica*, V, 1-2, 1984, 150-155; N.Lupu, *Civilizatia dacică și influențele romane exercitate asupra ei în sec.I îen -I en*, în *Apulum*, XVI, 1978

² Tacit, Ann. 3, 46; B.W. Warmington în *Frontières romaines*, București, 1974, 295

³ *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, 7

⁴ Strabon, VII, 3, 12

regate, au fost integrate în statul lui Decebal ni se pare destul de clar dacă privim modul în care Traian tratează teritoriile dacice după războaie.

Dacă provincia Dacia traiană reprezintă doar partea intracarpatica a celei mai dezvoltate părți a teritoriului ocupat de daci, teritoriul celor două formațiuni statale din Oltenia centrală și de vest și din Muntenia centrală, vor intra în provincia Moesia Inferior, împreună cu o parte din Moldova de sud. Remarcabil, la reorganizarea teritoriilor dacice de către Hadrian soarta acestor teritorii va fi diferită, doar formațiunea din Oltenia, dealungul Oltului (și a părții transilvane), va alcătui Dacia Inferior

Consecvenți ipotezei noastre că cele patru formațiuni statale puse în evidență de emisiunile monetare au avut un caracter permanent și au jucat un rol în întreaga istorie a dacilor până cel puțin, la cucerire, vom încerca să citim izvoarele din această perspectivă. Domitian are surpriza de a fi atacat de Diurpaneus în 85 p.Chr., în estul Moesiei, în *ripa Histri*. În prima parte a războiului lui Domitian cu dacii, Decebal nu participă, și nu credem că poate fi vorba doar de faptul că el nu ar fi fost încă regele dacilor⁵.

Stirea lui Iordanes, Get, 76 că getii, conduși de Diurpaneus, "temându-se de lăcomia lui Domitian au desfăcut alianța pe care o încheiaseră odinioară cu alți împărați... au prădat tinuturile ce atârnavă de Imperiu" ne duce cu gândul la Roles, *amicus et socius* și mai cu seamă la faptele lui Plautius Aelianus⁶ *ignotos ante aut infensos populo Romano reges signa Romana adoratos in ripam, quam tuebatur, perduxit. Regibus Bastarnorum et Roxolanorum filios Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit* ... Îndrăznim să citim în textul lui Iordanes XIII, 76 (*Domitiano imperatore regnante eiusque avaritiam metuentes foedus, quod dudum cum aliis principibus pepigerant, Gothi solventes, ripam Danubii iam longe possessam ab impero Romano deletis militibus cum eorum ducibus vestaverunt*) că regatul getic din sudul Carpaților⁸ a atacat acea parte din Moesia, numită ripa Danubii, de mult în posesia imperiului, dar atârând doar de acesta, fapt ce justifică și formula folosită în Getica și de inscripția din Tibur.

Acceptând identificarea deja propusă⁹ a lui Diurpaneus cu Duras (Dio Cassius LXVII, 6, 1), am avea o dovadă a acțiunii de unificare a statelor dace sub autoritatea lui Decebal¹⁰. Dacă însă cei doi regi sunt două persoane distincte¹¹, cum credem că este mult mai probabil, atunci Duras nu trebuie implicat să fie predecesorul lui Decebal la Sarmisegetusa, ci un al treilea dinast, eventual din Oltenia centrală, care consideră oportun să se asocieze cu Decebal-regele dacilor în fața campaniilor romane de pedepsire a lui Diurpaneus. Cum din înlăntuirea datelor

⁵ Exc.UG 45,p.400 și 44,p.399 Duras trece conducerea războiului (?) sau a formațiunii sale statale lui Decebal-regele dacilor

⁶ D.M.Pippidi, *Contribuții la istoria veche a României*, București, 1967, 287 sqq

⁷ *fratrum* pe inscripție, în interpretarea dată de N.Gostar, *Dacorum fratrum în inscripția lui Tib.Plaitius Silvanus Aelianus* (CIL XIV,3608=ILS986), în *Pontica*, XII, 1979

⁸ K.Strobel, *Die Donaukriege Domitians, in Antiquitas*, 1, 38, Bonn, 1989, 40 consideră că dominația lui Diurpaneus se întindea asupra centrelor tribale din Muntenia, și poate și din Moldova de sud, sud-estul și estul Transilvaniei. Din păcate nu am avut la dispoziție articolul său din *Balkan Archiv*, XII, 1987

⁹ G.Brandis, RE, IV, 1901, sv. Decebalus, 2247-2248, arată și motivele pentru care Decebal și Diurpaneus sunt persoane diferite, dar identifică pe Duras cu Diurpaneus; C.Patsch, *Beiträge*, VI/2, 5 și 11

¹⁰ În același sens C.Patsch, loc.cit., sugerând și relații de rudenie între ei; Credem că această interpretare este mai apropiată de litera textului, căci "Duras care deținea conducerea de bunăvoie i-a trecut-o lui Decebal regele dacilor" (traducere A.Piatkowski) - deci, Decebal era deja rege, nu devine ca succesor al lui Duras-Diurpaneus, așa cum a considerat C.Daicoviciu, *Dacica*, Cluj, 1969, 60-62

¹¹ A.Stein, PIR, III, 1943, 26 sqq urmat de N.Gostar, SCIVA, 35, 1, 1984, 50 și de K.Ströbel, *Donaukriege Domitians*, 1989, 40 consideră că Duras este rege în zona centrală a Transilvaniei, fiind predecesorul lui Decebal, iar Diurpaneus este regele formațiunii statale din sudul Carpaților - Muntenia

transmise de Iordanes este clar că la cererea lui Domitian, Cornelius Fuscus atacă pe Diurpaneus, și este învins de acesta, campania trebuie să se fi desfășurat, ori pe drumul de pe Olt, ori pe cel din est, de la Flămânda. Cassius Dio introduce în desfășurarea descrierii războaielor lui Domitian o notă despre cererea lui Decebal¹² de a încheia pace, anterior angajării lui Fuscus în luptele cu Diurpaneus. Suntem de părere că această cerere nu este făcută de un beligerant, ci dimpotrivă de regele Daciei, care vroia să păstreze neutralitatea într-un conflict pe care nu l-a provocat și pe care nu-l dorea. Fuscus trece totuși Dunărea și atacă pe Diurpaneus, înaintând pe cursul Oltului¹³, care în ipoteza că Diurpaneus este regele regatului din Muntenia nu făcea parte din teritoriul acestuia și deci leza suveranitatea lui Decebal, motiv pentru care acesta renunță la tonul pașnic și amenință că va lupta cu înversunare și probabil o și face, contribuind la dezastrul lui Fuscus. Din acest moment este deschis conflictul cu statul dac cel mai puternic, și probabil se crează premisele coalizării tuturor dacilor pentru a face față acestui război. În ipoteza expusă, nu negăm centralizarea statului dac, ci luăm în considerare posibilitatea ca procesul să se fi desfășurat simultan în cele patru regate dacice, a căror existență a fost neglijată, atunci când s-au interpretat izvoarele antice.

Ni se pare potrivit să ne gândim la persistența formei de organizare politică din sudul Carpaților, condusă de un rege, aparținând unei aristocrații cu relații de rudenie în toate statele dace; eventual, relații matrimoniale între "casele domnitoare" erau la baza diferitelor schimbări în raporturile dintre statele dace. C.Daicoviciu¹⁴, admitând unificarea statului dac, o vede efemeră, mai cu seamă din cauză că aceste state vecine Imperiului au fost, prin contribuția diplomatiei romane¹⁵, slăbite, paralizate ca forțe economice și militare. Este întru totul adevărat că arheologic s-a constatat oarecare stagnare în Muntenia centrală¹⁶, dar cercetările din Oltenia sesizează o înflorire a vieții în așezările și cetățile dace. Nu putem trage de aici concluzia că forma statală dezvoltată în aceste regiuni individualizate în perioadele anterioare s-a risipit, pierzându-și complet rolul, credem că și în cadrul unui eventual stat unitar, sub conducerea lui Decebal și-ar fi păstrat individualitatea ca unități administrative și au avut un rost bine determinat în desfășurarea evenimentelor din vremea războaielor dacice. Este însă foarte adevărat că unificarea n-a fost de profunzime, căci după războaiele lui Traian cu Decebal, regatului din Muntenia centrală și din Moldova de sud nu li se impun condiții drastice, ca celor din Dacia lui Decebal, iar evacuarea fortificațiilor din Muntenia de către Hadrian ne-a permis să formulăm ipoteza¹⁷ potrivit căreia acesta, retragându-și trupele, reconstituie regatul din Muntenia centrală, dându-i un *foedus* prin care devine un stat tampon, bine supravegheat de armatele celor două provincii, ca să nu prezinte vreun motiv de neliniște.

¹² N.Gostar, SCIVA, 35,1,1984, 51-52 atrăgând atenția asupra acestui pasaj, îl interpretează că fiind dovadă absolută că Decebal și Diurpaneus sunt una și aceeași persoană, Decebal fiind doar un supranume. Din textul lui Dio Cassius nu există nici un temel să presupunem că au avut loc lupte la care a participat Decebal, este mai verosimil că acesta a vrut neutralitatea

¹³ K.Ströbel.op.cit.54 acceptă ipoteza curentă (C.Daicoviciu, *Istoria României*,1960,298-299) privind înaintarea pe un pod de vase de la Oescus pe Olt în sus

¹⁴ C.Daicoviciu,op.cit.61-62. Important este că în acest context este afirmată p.52 "transformarea tărului drept al Dunării (inclusiv Dobrogea) într-o provincie română, pe la începutul erei noastre" ; noi înțelegem acum această afirmație ca o recunoaștere a unei *possessio imperiale* asupra ripae Danuvii.

¹⁵ Ioana Bogdan Cătănciu, *Klientel Bevölkerung in Muntenien*, ActaMN,XX,1983,67-84;

¹⁶ Despre măsurile de creare a unei zone de siguranță la nord de Dunăre și stănjenirea creșterii firești a regatelor extracarpatice, începând cu Augustus: C.Daicoviciu, *Dacica*,1970,52sq; D.M.Pippidi, *Contribuții*,1968,306 sq

¹⁷ Argumentele sunt tratate în studiul nostru din *Militärgrenzen Roms*, II,1977,267 sq

Campaniile lui M.Cornelius Nigrinus Curiatius Maternus si Tettius Iulianus vor fi îndreptate deci, împotriva lui Decebal, ca urmare a unei generalizări a conflictului. Din păcate, cercetările de teren si arheologice nu au identificat în teren nici una din taberele domitiane¹⁸, asa încât se pot face numai presupuneri pe baza interpretării izvoarelor scrise. Absenta cercetărilor pe limesul dunărean, pentru nivelurile romane timpurii ne obligă să căutăm argumente logice pentru a sustine opinia lui Ritterling, că la est de Novae în epoca lui Vespasian nu există legiuni¹⁹ sau aceea a lui C.Patsch²⁰ că sunt stationate în *Ripa Histri* legio III Gallica si legio V Alaudae.

Poate în viitorul apropiat se va putea initia un program comun cu arheologii din Bulgaria, pentru a cerceta cu precădere aceste aspecte ale istoriei pătrunderii romane la Dunărea de jos.

Traian va crea provincia Dacia ca urmare a faptului că trebuia să anihileze puterea crescândă a statului dac²¹, care cel puțin după cum reiese din sursele antice transmise, era dispus să profite de clauzele unui tratat de clientelă cu Roma (Cassius Dio, LXVII,7,2-4). Provincia Dacia, după cum s-a putut deduce din însumarea stirilor literare cu cele arheologice, a constituit doar regatul lui Decebal²²; si nu este de loc surprinzător dacă tinem cont că *Traianus Dacicus gentem Dacorum et regem Decebalum bello superavit* (CIL III,1444). Inscriptia ni se pare a fi foarte precisă în a prezenta ca o primă etapă învingerea populatiilor dacice, probabil a celor, care deja în cursul primului război au fost integrate Imperiului²³, si ulterioara înfrângere a lui Decebal, regele statului central dac.

Teritoriul provinciei trebuie privit ca o reflectare a raportului de forte dintre Decebal si populatiile dace din jur si totodată o indicatie indirectă a atitudinii acestora față de Imperiu.

Regatul dac din Oltenia de vest si cel din Muntenia centrală au făcut parte chiar si doar sporadic din regatul lui Decebal, împărtășindu-i soarta ca teritorii ocupate: regatul din Moldova centrală ca si regiunile din nord, si cele din vest, au putut fi doar aliate, căci distrugerea cetăților dacice din aceste regiuni rămase libere, se datorează probabil clauzelor unor tratate de pace si nu actiunilor de cucerire, îndreptate împotriva lor în cursul războaielor²⁴.

Columna Traiana începe desfășurarea filmului primului război cu trecerea Dunării pe un pod de vase, trecere urmată de o serie de imagini ale muncii de construire a fortificatiilor romane

¹⁸ Numai printr-o cercetare sistematică a fotografiilor aeriene, cu atentie specială asupra drumurilor romane, si prin sondaje arheologice vom putea obtine date despre aceste fortificatii de mars, care fără doar si poate au existat; o parte dintre ele ar fi putut fi refăcute în perioadele ulterioare, dar în afară de Drobeta, unde s-ar putea să fi existat si o fază de la Domitian (R. Florescu, *Militärgrenzen Roms*, 1967, 145; Ioana Bogdan Cătănicu, *Evolution*, 4), nu avem nici o dovadă.

¹⁹ RE, XII, 1410 Acelasi punct de vedere la Andrei Aricescu, *Armata în Dobrogea Romană*, 1977, 31

²⁰ *Beiträge*, V, 1, 181

²¹ Se poate discuta în continuare, care au fost ratiunile pentru care Traian a schimbat politica lui Domitian de relatii clientelare cu Decebal: gloria personală, nevoia de a stinge un focar de neliniste, dorinta de a scoate Imperiul din criza economică prin rotunjirea tezaurului cu prada de război, crearea unui pinton în masa de "barbari" de la nord-est de Imperiu. Pentru diferitele puncte de vedere vezi: C.Daicovicu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, 78-79, 84; Eug.Cizek, *Epoca lui Traian*, Bucuresti, 1980, 258-265; F.Lepper, S.Frere, *Trajan's Column*, Alan Sutton, 1988, 277-281; K.Strobel, *Dakerkriege Trajans*, 1984, 156-158

²² C.Daicovicu, *Istoria României*, I, 1960, 297; I.Glodariu, *Acta MN*, XIX, 1982, 34; opinia curentă este însă cea împărtășită si de C.Strobel, *Dakerkriege Trajans*, 41 si 56

²³ Apartenenta teritoriului muntean si al Moldovei de sud la Moesia Inferior este sustinută pe baza pridianum-ului coh. I Hispanorum veterana. J.F.Gilliam, în *Hommages à Albert Grenier*, Brussels, 1962, II, 747-756, datare confirmată de descoperirea unei inscriptii de la Rasova - Maria Bărbulescu, Al.Rădulescu, *Dacia*, NS, XXV, 1981, 357-358; o parte din Banat cu vestul Olteniei putea alcătui un comandament militar sub autoritatea lui Longinus - H.Daicovicu, *Dacia de la Burebista la Decebal*, 1972, 328. N.Gostar în AIIA, Iasi, XIII, 1976, 55 îl identifică cu Cn. Pinarius Aemilius Cicatricula Pompeius Longinus - si aduce argumente pentru fincia de *legatus augusti exercitus*

²⁴ Date arheologice despre situatia determinată în daveale rămase extra provinciam: I.Ionită, *Din Istoria si Civilizatia Dacilor Liberi*, Iasi, 1982, 15; S.Dumitrascu, *Biharea*, I, Săpături arheologice (1973-1980), Oradea, 1994, 242; idem, *Descoperiri arheologice dacice din epoca romană la Biharea*, în *Ziridava*, XI, Arad, 1979, 195-214

în drumul lor spre câmpul de luptă. Cassius Dio LXVIII,8,1 în rezumatul păstrat, ne indică înaintarea lui Traian spre Tapae, fără împotrivirea lui Decebal; "Buri si ceilalti aliati" aduc împăratului un mesaj, cerându-i să renunțe la război și să încheie pace. Aliații pot fi ai lui Decebal cum s-a crezut²⁵, s-au mai curând sunt proprii συμμάχοι ai lui Traian, care vin să-i amintească clauzele propriilor înțelegeri cu Imperiul, în virtutea cărora se simt îndreptățiți să ceară încetarea campaniei și reînnoirea alianțelor. Este de la sine înțeles că autorul, transmite faptele din punctul de vedere roman așa că nu simte nevoia să specifice ai cui aliați s-au prezentat în fața lui Traian. Acest punct de vedere poate fi susținut de faptul că dacii considerându-i pe romani aliați, se abțin a ataca armata "invadatoare". Scena IX de pe columnă, interpretată în general ca fiind reprezentarea soliei bure pare ciudată, pentru că solul este reprezentat în momentul când cade de pe cal. Scena nu poate fi decât ilustrarea unui semn nefast, căderea prevestitoare de rău pentru aliați²⁶. Singura dată când un dac apare anterior luptei de la Tapae, este în scena XVII și se pare că este un spion, prins în preajma romanilor și înfățișat lui Traian. Speranța regelui dac în eventuala renunțare a lui Traian la război ar putea fi susținută prin întârzierea cu care se implică în luptă, abia în scena XXIV având loc o bătălie sub fulgerele lui Jupiter și privirea îngrijorată a lui Decebal.

Cum stim că Traian a înaintat pe drumul Lederata-Berzobis-Tapae, se poate presupune că Banatul, unde a înaintat fără împotrivire, era un teritoriu în care locuitorii nu erau ostili romanilor; nu excludem posibilitatea ca o parte din teritoriul de la nord de Portile de Fier să fi fost capete de pod romane²⁷, după pacea lui Domitian din 89, nu putem respinge a priori rămânerea în cadrul provinciilor Moesia Superior și Moesia Inferior a unor regiuni ocupate de Domitian, numai pentru că lipsesc mențiuni scrise despre ele în izvoare²⁸; dar la fel de posibil este ca populația din zonă, mult mai aproape de teritoriul imperiului să fi avut o intensă și profitabilă relație comercială, care sub auspiciile tratatului de clientelă să fi înfiripat o atitudine filo romană.

Prima scenă de luptă de pe Columnă subliniază, mai mult decât oricare din celelalte, înversunarea romanilor contra dacilor: soldații vin să prezinte capetele dacilor decapitați, unul ăine chiar în dinți un astfel de trofeu sângeros! Înversunarea este cu atât mai surprinzătoare cu cât nu pare justificată de faptele dacilor, prezentate de maestrul columnei până în acest moment. Este oare o referire la dorința armatei de a răzbuna înfrângerile din vremea lui Domitian?

²⁵ G.Brandis, RE,IV, 1901,1965 îi identifica pe buri cu cei de pe Olt; acest punct de vedere a fost respins și s-au identificat cu buri germanici din nord-vestul Daciei, aliați cu Decebal: R.Vulpe, *Columna lui Traian*, București, 1988, 34 sqq; pentru stadiul problemei N. Gostar, în AIIA, Iasi, XV, 1978, 121 sqq; relațiile locuitorilor din Buridava cu Imperiul de lungă durată au avut ca efect și schimbarea, de la mijlocul secolului I p.Chr. a armelor tradiționale, înlocuite cu cele romane (L.Petculescu, în *Beiträge zu römischer und barbarischer Bewaffnung in der ersten vier nachchristlichen Jahrhunderten*, Lublin, Marburg, 1994, 63-71

²⁶ V.Gauer, *Untersuchungen zur Traianssäule*, 24 sqq; N.Gostar, op.cit, 127 nu accepta interpretarea scenei IX ca fiind prezentarea mesajului aliaților, ci încercarea unui sclav de a atenta la viața lui Traian

²⁷ La Drobeta există elemente care ar putea fixa ca început epoca flavă, dar materialele arheologice nu sunt descoperite în structuri deplin lămurite, așa că plutește încă incertitudinea dacă este vorba de o așezare autohtonă, sau de o fortificație romană permanentă aici.

²⁸ Doar aluzia lui Martial VI,76,1-6 ar putea fi adusă în sprijinul unei atari ipoteze. R.Vulpe, în *Dacia*, NS, IV = *Studia Thracologica*, 1978, 140-145 (cu toată bibliografia anterioară) consideră posibil ca Muntenia și sudul Moldovei să fi fost incluse în Moesia Inferior, după victoriile lui Tettius Iulianus. *Castella* din nordul Munteniei și sudul Moldovei ar trebui să se dateze în vremea lui Domitian. Săpăturile executate, deocamdată doar la Drajna de Sus, Mălăiești, Târgșor și Rucăr nu au fost în măsura să aducă elemente convingătoare, pentru sau contra acestor ipoteze. Pentru Buridava și Drajna de Sus, ca să se confirme ipoteza ocupării domitiane ar trebui să se pună în evidență o fază anterioară celei în care s-au descoperit stampile ale legiunii XI Claudia, deoarece aceasta vine pe frontul dunărean, doar cu ocazia campaniilor lui Traian; argumentul adus de R.Vulpe în sprijinul ipotezei sale că fortul de la Bretcu a fost construit după distrugerea domitiană a cetăților de la Tinosul și Poiana, pe baza datării diplomei militare emisă pentru un soldat din classis *Flavia Moesica*, la 92 p.Chr., descoperită aici, nu este suficient

Calitățile lui Decebal (Cassius Dio, LXVII,6,1) și faptul că dacii de cel puțin un secol își asigurau informații exacte asupra situației din Imperiu, nu ne încurajează să credem că Decebal este cel care a provocat acest război, care era din start dezavantajos, chiar sinucigaș. Propaganda anti Domitian, a fost în genere, cea care a creat atmosfera ostilă față de tratatul acordat de acesta lui Decebal. Putem sesiza în dosul acuzelor și nevoia lui Traian de a pregăti pretextul unui *bellum iustum*, deși la cauzele reale trebuie adăugată și dorința de sporire a prestigiului, unui provincial devenit împărat, prin asigurarea unor avantaje strategice și economice Imperiului. Scena de pe coloană aruncă asadar o lumină asupra motivului oficial de a se ataca regatul lui Decebal.

După această luptă este reprezentată o solie de daci și doi germanici, (Fig.5) care poate să fie una din soliele de *comati* trimise de Decebal (Cassius Dio LXVIII,9,1), cu scopul de a mai încerca restabilirea păcii; solia apare înainte ca Decebal să preia inițiativa și să mute frontul de pe pământul Daciei în cel imperial. Apariția aici a germanicilor este credem deosebit de elocventă pentru a putea stabili care germani au fost aliații lui Decebal; sunt vechii camarazi de incursiuni în sudul Dunării - bastarnii; numai coincidentă de nume a dacilor de pe Olt, cu capitala la Buridava, și a tribului germanic din zona Slovaciei a putut contribui la formularea ipotezei că aceștia vor participa alături de Decebal la război. Că nu sunt germanicii din vestul Daciei se poate deduce din absența acestora în reprezentarea pe Coloană a luptelor din Transilvania, unde firesc, trebuia să-i găsești; bastarnii și vecinii lor din est, sarmatii roxolani sunt cei ce îl vor ajuta pe regele dacilor să atace Dobrogea, ce le era vecină; analiza aspectului luptătorilor reprezentați pe Monumentul de la Adamclisi²⁹ confirmă participarea acestor aliați ai dacilor, la luptele din Dobrogea.

Din punctul de vedere al subiectului ce ne-am propus este mai interesantă apariția dacilor pileati cu femei, bătrâni și copii în fața lui Traian, după una din victoriile din Moesia Inferior (Scena XXXIX), ai spune că cei trei pileati îi cer lui Traian primirea întregii comunități la adăpostul zidurilor ce se construiesc, probabil locuitori ai Moesiei Inferior, nemulțumiți de tulburarea "liniștii" prin atacul dac, și dorința lor de a se adăposti în spatele zidurilor noului oraș, desigur Nicopolis ad Istrum. Scena este în căutăta opoziție față de cea de pe partea cealaltă a zidului orașului, unde sunt încătușați trei prizonieri daci.

După respingerea dacilor și roxolanilor din Moesia Inferior, Traian trece Dunărea, pe un pod de vase pentru a relua campania contra lui Decebal, înaintarea are loc pe trei coloane: prima coloană în spatele unei palisade de lemn era alcătuită din convoiul de bagaje, urmează coloana pedestrilor, iar în primplan, în avangardă cavaleria. La marginea unui râu, zidul de *caespites* se termină cu un turn circular. Deoarece fortificațiile pornesc de pe malul Dunării, vis-à-vis de un castru și pentru că scenele următoare reiau seria construcțiilor militare, ne punem problema dacă nu ne aflăm în fața fortificațiilor din vestul Munteniei și de pe Olt; scena L pe partea cealaltă a râului, unde Traian, ajuns cu avangarda, întâmpină trupele ar putea fi la *Castra Traiana* de pe Olt³⁰; în această ipoteză, cea de a doua campanie spre Dacia s-a desfășurat prin cele trei drumuri

²⁹A.Furtwängler, *Das Monument von Adamklissi und die ältesten Darstellungen von Germanen*, in *Abhandlungen der bayerischen Akademie*, XXI,III, Leipzig-Berlin, 1896, 67 identifică purtătorii de nodus cu bastarnii; C.Patsch, *Beiträge*, VI/2,54 consideră că în scenele XXXI-XXXVII sunt reprezentați dacii în alianță cu bastarnii și roxolanii; R.Vulpe, *Columna lui Traian, Monument al etnogenezei românilor*, București, 1988 94-95 vede pe monumentul de la Adamclisi pe burii nord carpațici; opinia conform căreia sunt tot geto-daci la Florea Bobu Florescu, *Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, București, 1959,487 sqq

³⁰ Tabula Peutingeriana, VIII,1; de aceeași părere și C. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans*, 1984,73, 168,186 sqq, dar consideră că trecerea spre Transilvania s-a făcut prin Turnu Roșu, or, este greu de imaginat că sub primejdia de a fi atacați de daci s-au realizat lucrările necesare pentru a face practicabilă trecerea muntelui pe valea Oltului; desigur o trupă de soc putea face o expediție pe drumul de la est de masivul Cozia. Acțiunile lui Laberius Maximus sunt desfășurate în prezența lui Traian, deci meritele îi vor reveni acestuia. W.Gauer, *Untersuchungen zur Trajanssäule*, Berlin, 1977,30 consideră că în scenele de la sfârșitul ultimei campanii din 102 în vecinătatea lui Traian este reprezentat chiar Laberius Maximus.

din spre Moesia Inferior spre Transilvania: prin sudul Moldovei, prin teritoriul regatului din Muntenia de vest si centrală si a celui din Oltenia de est, teritoriu în care se află Buridava, dava buri-lor, care după toate probabilitățile avuseseră deja tratate de alianță cu Roma, din timpul lui Tib.Plautius Silvanus Aelianus si care eventual fuseseră aliatii din episodul de deschidere a războiului.

Poate atitudinea filoromană a unei părți dintre geti, s-ar putea descifra în gestul primitor al celor patru, (Fig.6) care desi par comati sunt în costume bogate (scena LII). Dacă adăugăm si indicatia sculptata în scena LIX că dacii se află de partea cealaltă a muntilor atunci scenele LVII-LXIII ar putea fi puse în legătură cu campania din Muntenia de nord, construirea fortificatiilor de pătrundere pe Olt, prin pasurile de la Bran si Oituz si posibil, valea Buzăului. Această ipoteză ni se impune dacă tinem cont că Traian după contraofensiva dacică în Moesia Inferior, desfășurată tocmai prin aceste tinuturi, a trebuit să le cucerească sau să si le asigure prin mijloace diplomatice. Din pridianum-ul coortei I Hispanorum, avem confirmarea că la sfârșitul primului război atât Oltenia de vest, cât si Muntenia si sudul Moldovei făceau parte din teritoriul Moesiei Inferior, asa încât ipoteza noastră inspirată mai ales de datele arheologice³¹ cunoscute pentru aceste regiuni nu trebuie să pară hazardată³². In această ipoteză Lusius Quietus "i-a atacat din altă parte" pe daci - din spre sud, prin pasul Vâlcăniș³³ si culmile muntilor.

Propunem deci ipoteza ca după controfensiva lui Decebal în Moesia inferior, teatrul de război se mută în estul Daciei, si Traian va actiona aici; dat fiind că Tapae era deja cucerit, era clar că din punct de vedere strategic trebuia încercuită capitala dacică si rupte legăturile cu regiunile din spre est si nord-est.

Cercetările de teren au reperat în nordul Munteniei câteva *castella*³⁴. In aceste puncte, la Buridava (pe Olt) si Piroboridava (la vărsarea Siretului)³⁵ trebuiesc descifrate răspunsurile la întrebările lăsate descoperite de relatările parvenite, despre campaniile împotriva dacilor.

In epoca preromană nu s-a folosit drumul prin defileul Oltului; drumul spre Transilvania ar urma aici itinerarii de plai³⁶. Soseaua romană s-a construit abia după cucerirea zonei, trebuind să se sape în stâncă în aceiasi tehnică cu cea folosită la drumul prin Cazane, la Dunăre³⁷. Varianta drumului prin estul masivului Cozia pare să fie folosită doar mai târziu, deoarece se pare că toate fortificatiile de aici au fost construite direct în piatră si după formă si materialele descoperite, doar în timpul lui Hadrian³⁸.

³¹ Gh.Stefan, *Dacia*, XI-XII, 1945-1947, 115-144; Gr.Florescú, în *Omagiul lui Constantin Daicoviciu*, 1960, 225 sqq; iar pentru Bărbosi: N.Gostar, în *Apulum*, V, 1964, 145-146; pentru castrele de pe Olt vezi I.Bogdan Cătănicu, *Evolution*, 7-10; G.M.Koepfel, *Röm.Mitt.*, 87, 1980, 301-306 interpretează scena L de pe columnă ca un itinerar militar

³² R.Vulpe, *Columna*, 110 sqq discută toate propunerile făcute pentru localizarea acestor scene. In general, s-a preconizat un front în vestul Olteniei, socotindu-se că Traian a grăbit asaltul asupra cetăților din jurul Sarmizegetusei. Or, dat fiind că statul dac avea resurse ce puteau permite continuarea războiului si după căderea capitalei, Traian nu putea face gresala de a lăsa neocupate teritoriile ce îi puteau din nou amenința flancul estic. Si K.Strobel constată că în cadrul celei de a treia campanii a primului război se vor ocupa regiunile de pe Olt, Muntenia si sudul Moldovei (op.cit.186-190), dar această actiune este secundară, Traian refăcând acelasi drum ca în 101, în intentia de a lupta în zona de vest a Transilvaniei (op.cit.193-194 n.218-228).

³³ I.Glodariu, în *memoriani Constantin Daicoviciu*, 1974, 151-164; I.Ferenczi în *Sargetia*, XIII, 1977, 14-17; idem în *Apulum*, XVI, 1978, 120; idem în *Sargetia*, XVIII-XIX, 1984-1985, 102; idem în *Tibiscus*, V, 1978, 115-123

³⁴ Au fost semnalate fortificatii romane în punctele: Filipești, Răzvani, Oratia, Sarânga, Ciolan, Năieni, Rădulesti, Gherghița, Mălăiești, Târgșorul vechi, Drajna de sus, Voinești si Rucăr. Doar ultimile patru au fost confirmate prin cercetări arheologice (TIR, L.35). Recunoasterea de teren pe care am făcut-o la Oratia a identificat un punct care, s-ar putea să fie controlat de o fortificație romană, dar numai un sondaj arheologic ar putea confirma această ipoteză.

³⁵ Poiana - R.Vulpe, *Revue Arch.* 34, 1931, 2, 237; sau Bărbosi - N.Gostar, *Apulum*, V, 1964, 164

³⁶ I.Glodariu, *ActaMN*, VIII, 1971, 86

³⁷ D.Tudor, în *Frontières Romaines*, Bucuresti, Köln, Wien, 1974, 243; idem, în *Dacia*, VIII, 1964, 350

³⁸ Ch.Vlădescu, Gh.Poenaru-Bordea, în *Oltenia*, 1974, 47 sqq;

Pătrunderea trupelor romane până în fata defileului Oltului este marcată prin păstrarea toponimului *Castra Traiana* (Tragana) în Tabula Peutingeriana³⁹. Din datele epigrafice obținute în urma săpăturilor arheologice de la Stolniceni, D.Tudor alege argumente pentru a susține prezenta aici a cartierului general al guvernatorului Moesiei Inferior⁴⁰, în timpul pregătirii celui de al doilea război dacic. Dată fiind dificultatea abordării drumului de plai în Carpații Meridionali, la nord de Stolniceni, socotim că acest lagăr (neidentificat pe teren)⁴¹, așezat în preajma unei puternice cetăți getice (Ocnița)⁴², trebuie să fi constituit bază pentru trupele care controlau regiunile getice subcarpatice; cât despre trecerea acestora spre Transilvania, credem că au fost folosite drumurile prin pasul Bran și Ogretin. Drumul de la Dunăre spre Transilvania, prin pasul Bran a fost punctat cu descoperiri numismatice și arheologice în toată epoca preromană. Bucur Mitrea a scos în evidență faptul că pe aici a fost una din cele mai folosite căi de comunicație în epoca getică⁴³ și acesta este și traseul pe care se va construi linia fortificată transalutană. Traseul acestui drum este confirmat în continuare de descoperiri monetare ce s-au înregistrat după apariția studiului lui B. Mitrea.

R.Florescu⁴⁴ s-a ocupat de "limesul" transalutan, încercând să-l dateze în timpul primului război dacic și considerându-l principalul drum urmat de armata lui Traian spre cetățile dacice. Deși suntem de părere că drumul spre Transilvania, prin Flămânda - pasul Bran a fost folosit de Traian ca drum strategic⁴⁵, socotim necesar să punem în evidență carentele argumentării făcute de R.Florescu tezei exprimate. În primul rând, mutarea acțiunii principale din primul război, pe linia transalutană nu ține cont de izvoarele epigrafice, care definesc rolul principal al trupelor din Moesia Superior și Pannonia în desfășurarea primului război dacic⁴⁶.

Seria de fortificații de la Pojejena, Vărădia⁴⁷, Surduc, Berzobis se pot data cu siguranță în această vreme; la Berzobis, incendiul puternic, care pune capăt primei faze de existență, atât la

³⁹ Tab.Peut. VI,VII; Initial a fost identificată cu Gura Văii (Gr.Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, 1900, 120), mai recent cu Sâmbotin (D.Tudor, *Materiale*, IX,245)

⁴⁰ D.Tudor, *Dacia*, VIII, 1964, 347-348

⁴¹ D.Tudor presupunea existența unui castru pe locul la Boroneasa (*Oltenia Romană*, 1974, 47); Cercetările întreprinse de Gh.Bichir, *Thraco-dacica*, VI, 1985, 1-2, 93; idem, *Materiale și Cercetări*, Ploiești, 1984, 255 au infirmat localizarea unui castru (de fapt, dimensiunile terenului permiteau doar existența unui castellum de mici dimensiuni - Ioana Bogdan Cătănciu, *Evolution*, 26-27. Urme romane s-au descoperit și pe locurile La Priză și La Plută, numai sondaje arheologice vor putea fixa locul fortificației sau fortificațiilor de epoci diferite, deoarece locuirea modernă nu le-a lăsat vizibile.

⁴² D.Berciu în *Drobeta*, II, 1978, 5-17; SCIVA, 30, 3, 1979, 347-353; idem, *Buridava*, București, 1981

⁴³ B.Mitrea, *Penetrazione e circolazione monetaria nella Dacia prima della coquista*, în *Ephemeris Daco-romana*, X, v1945, 148; V.Pârvan, BSH, 1923, 23-47 și studiul nostru din SCN, VI, 1975, 185

⁴⁴ În *Drobeta*, II, 1978, 55-60 se neagă relevanța fragmentului păstrat de Priscian (VI, 13, 205) din descrierea războiului de către Traian și se datează podul de la Orlea (D.Tudor, *Les ponts romains du Bas Danube*, București, 1974, 19 sqq) în anul 101-102; Subiectul este dezvoltat în *Drobeta*, VI, 1985, 51-59, dar nu sunt aduse argumente, ci se caută în scenele Columnei o redare exactă a datelor de geografie și de edificare a fortificațiilor, identificate subiectiv cu realități puțin definite sau chiar nelămurite prin cercetări; argumente de felul: "Dacia Inferior, de la un anumit moment - probabil 101 e.n. - și până la 117 nu are nici autonomie administrativă și nici nu este integrată în provincia Dacia ci, fapt ciudat și semnificativ, în provincia Moesia Inferior și este ocupată de trupe din această provincie.... Dacă Moesia Inferior asigură administrarea noii cuceriri.... înseamnă că Moesia Inferior a servit ca bază de atac. Dacă atacul se dădea prin Banat, Moesia Superior ar fi trebuit să asigure administrația", nu pot demonstra că principala acțiune a primului război s-a desfășurat doar în Muntenia.

⁴⁵ Ioana Bogdan Cătănciu, *Frontières Romaines*, 1974, 265 - în această accepțiune primară a termenului, se poate vorbi de limes transalutan

⁴⁶ R.Parlbenl, *Optimus Princeps*, 1926, 215 sqq; C.Patsch, *Der Kampf*, 59 sqq; N. Gostar, *Dacia*, NS, XXIII, 1979, 115-122; K.Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans*, *Antiquitas*, 1, 33, 1984, 62 sqq

⁴⁷ Începând cu 1993 O.Bozu și Eug.Iaroslavschi fac cercetări arheologice într-o fortificație de pământ la Vărădia, pe locul Dealul Chilii; materialul numismatic începe cu un denar republican și monede Augustus, Tiberius, Vespasian și Domitian (în *Situri arheologice cercetate în perioada 1983-1992*, Brăila, 1996, nr.285). Prin cercetările viitoare vom detine elementele necesare pentru a estima raportul cronologic între cele două castella de la Vărădia

fortificațiile exterioare, cât și la *principia*, poate fi datat doar în răstimpul dintre cele două războaie, mai exact la începutul celui de al doilea război dacic, dat fiind că viața în lagăr se va întrerupe la plecarea legiunii III Flavia Felix (117/118)⁴⁸. Aceste date confirmă textul din memoriile lui Traian, transmis de Priscian. De altfel, după experiența războaielor lui Domitian, cunoscându-se abilitatea lui Decebal în a găsi soluții imprevizibile, ar fi să nu recunoaștem lui Traian clarviziunea atacării concentrice a capitalei dace. Existența urmelor romane timpurii în vestul Olteniei, pe drumul Drobeta-Bumbesti este o dovadă că drumul a fost folosit în cursul războaielor dacice, iar existența castrelor duble de pe plaiurile din vecinătatea Sarmizegetusei Regia (Comărnicele) sau din vecinătatea Bumbeștilor corespund și ele imaginilor de pe columnă (scenele propuse de R.Florescu ca argument că drumul urmat de trupe la începutul războiului este cel flancat de castella duble de la Băneasa, Urluieni, Săpata de Jos și Jidava nu pot fi astfel folosite, din simplul motiv că nu se poate preciza contemporaneitatea acestor castella din Muntenia).

Invocarea tehnicii de construcție bazată pe lemn și pământ, specifică celor mai multe lagăre de pe transalutan, este foarte puțin relevantă, iar afirmația că ea s-a observat doar la Buciumi și Râsnov nu este reală.

Revăzând publicațiile, chiar așa incomplete cum sunt ele, putem constata la castella cercetate din Dacia, existența structurilor de lemn, în afara celor de pe linia transalutană, și la Hoghiz, Mălăiești, Micia⁴⁹, Bologa⁵⁰. Peste tot acolo unde cercetările au fost suficient de atente, s-a putut constata existența structurii de lemn din val. Observăm de asemenea că nu toate lagărele cu agger de pământ, pot fi considerate⁵¹ cu *muri caespitici*, existând o multitudine de combinații posibile ale lemnului cu pământul avut la dispoziție în zona respectivă. Este cel puțin hazardată părerea că există "un ansamblu unitar" din punct de vedere al tehnicii de construcție la aceste fortificații, încă parțial necercetate, cum sunt cele de pe linia transalutană; sigur, este că tipul de construcție din lemn și pământ cu variantele ei, pe care au reușit să le pună în valoare cercetările arheologice în majoritatea castrelor cercetate pe limesul nordic al Imperiului, este folosit și pentru ilustrarea lagărelor de mars de pe Columna Traiană, fără însă ca pe baza lor să se poată trece la identificarea itinerariului trupelor.

După respingerea atacului dacilor și aliaților lor roxolani și bastarni în sudul Dunării, trupele romane aveau posibilitatea să atace Transilvania pe drumul cel mai scurt prin Bărbosi - pasul Oituz, sau să mășăluiască prin Moesia Inferior și să treacă Dunărea pe un pod de vase, probabil în aval de Oescus, urmând cele două drumuri paralele, cel pe Olt și cel prin pasul Bran. Dacă Traian ar fi făcut cale întoarsă până în zona Banatului, că să reînceapă atacul contra capitalei dace, doar prin vest, ar fi lăsat liberă perspectiva regrupării dacilor în est.

Ipoteza folosirii drumului de la Dunăre prin pasul Bran spre Transilvania poate fi susținută cu ajutorul datelor obținute prin cercetări arheologice.

Angajându-se pe drumul din vestul Munteniei, drum bine cunoscut, ca drum comercial, romanii s-au bucurat de avantajul strategic oferit de poziția dominantă a malului estic al Oltului, față de malul vestic; numai după ce și-au asigurat această poziție de control, au putut avansa în deplină siguranță pe drumul de-a lungul Oltului.

⁴⁸ D.Protase, ActaMN, IV,1965,49; D.Benea, *Din istoria militară a Moesiei superior și a Daciei, I egiunea a VII-a Claudia și legiunea III Flavia Felix*, Cluj,1983,151 sqq

⁴⁹ C.Daicovicu, ACMIT, 1930-1931,16 sqq; Ioana Bogdan Cătănciu, *Fortifications de terre trajanes en Dacie et dans le nord de la Mésie Inférieure*, ActaMN,26-30,II/1,1989-1993, 49-66

⁵⁰ M.Macrea, ACMIT,IV,1932-38, 195-233; N.Gudea, în *Militärgrenzen Roms*,II, Bonn, 1978,313 cu observațiile noastre din *Evolution*,15-16

⁵¹ Ioana Bogdan Cătănciu, ActaMN,26-30, 1989-1993,55.

Cercetările noastre în castrul de la Flămânda au rămas într-o fază incipientă; suprafața mare, inițial cca 6-7 ha, (Fig.7) ne face să credem că a fost creat ca bază de plecare pentru un număr mare de trupe. De fapt forma trapezoidală cu latura lungă spre Dunăre și cea scurtă spre "Barbaricum" nu este determinată de teren, ci este adaptată nevoii unui chei lung, pentru ambarcațiuni și un front mai îngust, necesitând un volum mai redus de muncă.

Lagărul aflat în lunca inundabilă a Dunării a fost erodat în partea sudică, în decursul secolelor. Materialele arheologice descoperite nu au fost culese și adăpostite în muzee. Din jurul anilor 60 a încetat distrugerea malului nordic, ca urmare a amenajării Dunării, deși, treimea nordică a castrului a rămas în zona inundabilă. La construirea digului, s-a întrebuintat pământ escavat din partea nordică a ceea ce s-a păstrat din castru. Actualmente de-a lungul Dunării există o pădure de plop și se ară periodic spațiul dintre sirurile de copaci. Doar latura de răsărit a castrului a rămas neplantată, nedistrusă, căci pentru locuitorii din sat ea reprezenta *Troianul* - valul transalutan, (Fig.8) care porneste spre nord din colțul castrului.

Latura de nord a castrului s-a păstrat în întregime și este cu ceva mai lungă de 300 m (Fig.9). Colțul de nord-vest nu se mai recunoaște la suprafața terenului, așa încât secțiunile trasate în 1980 nu au intersectat laturile de nord și vest, și nu am delimitat exact castrul; laturile de est și vest nu sunt paralele; latura de est măsoară acum 225 m; Grigore Tocilescu l-a considerat ca având 350 x 390 pași.

Din lipsa mâinii de lucru, nu s-a putut urmări întreg programul întocmit⁵². Prima secțiune, trasată la nord de linia modernă de granită, are o lungime de 35 m (lățimea de 1 m); ea a intersectat *fossa*, berma și aggerul, intrând în interiorul castrului 10 m, dar aici stratul de cultură era deranjat de arăturile succesive dintre copacii plantați. (Fig.10) Aggerul este construit din pământ negru cu foarte puține lentile de pământ galben. În structura aggerului nu se observă dispunerea specifică unei construcții cu *caespites*, este foarte posibil ca datorită umidității deosebite a solului pe malul Dunării, gliile să fi fost groase și să fie alcătuite doar din humus. Delimitarea aggerului spre răsărit este vizibilă datorită straturilor de aluviuni succesive, iar spre vest datorită a două lentile de pământ cu cărbune și pigmenți de pământ ars. Urma unui stâlp de lemn carbonizat se află la cca 1,50 m de marginea de vest a aggerului, fără să pătrundă, însă în pământul viu. Putem interpreta lentilele de cărbune și pământ ars găsite în panta interioară a valului, ca urme ale unei "mantale de lemn și pământ (eventual glii). Între metrii 6-14, la -1,80 s-a păstrat un strat de 5-10 cm de humus antic, peste care există pământ negricios de aceeași calitate cu cel din agger, față de care de fapt nu se poate face o delimitare, în afară de cea pomenită, cu lentilele cu pământul ars și carbune. Datorită faptului că humusul antic n-a fost deranjat și peste el nu s-a depus un strat de cultură, credem că pământul negricios a fost depus acolo odată cu înălțarea aggerului și reprezenta o formă de a accede la drumul de rond.

În S II, trasată în zona colțului de nord-est a lagărului acest *ascensus* nu există, panta aggerului (lat la bază de 6,50 m), spre interior fiind foarte abruptă (Fig.10). *Fossa* are o deschidere de 4,50-5 m și o adâncime de 1,90 m. În S II, pe nivelul de călcare, la -1,30 m s-au descoperit

⁵² Cercetările au început în 1971 cu o secțiune a vallumului transalutan la cca 1,5 km de Dunăre; în 1977, s-au obținut fonduri cu care s-au escavat trei secțiuni pe latura de est a castrului; în 1978, s-a sectionat colțul de nord-est, acolo unde trebuia să obținem raportul dintre castru și vallum; între fâșia de granită și colțul de nord-est latura de est măsoară 195 m, și apreciem că până la Dunăre mai sunt cca 30 m; în 1980, tot cu fonduri obținute de la Muzeul din Alexandria, și cu participarea doamnei Ecaterina Alexandrescu-Tântăreanu s-a început delimitarea suprafeței castrului spre vest. Rezultatele au fost publicate în *Materiale*, Tulcea, 1980, 658 și *ActaMN*, 26-30, I/1, 1989-1993, 52, n 14

resturile carbonizate ale unor bârne groase de 0,20 m, căzute paralel, probabil de la suprastructura aggerului. Urmele incendierii construcțiilor lemnoase ale castrului s-au găsit în toată porțiunea nederanjată a secțiunii peste colțul de nord-est. Datorită faptului ca secțiunile nu au fost suficient de largi, rămân de rezolvat nenumărate probleme ridicate de tipul de construcție a palisadei, turnurilor de colț etc.

Pe latura de nord, secțiunea S V a stabilit că la construirea digului s-a distrus tot stratul antic, până aproape la pământul viu, rămânând doar partea inferioară a santului, umplută cu pământ negru. La 200 m de vallum S VIII a obținut câteva detalii pentru agger, care a fost construit la 1,50-2,00 m de fossa, peste un strat de humus gros de 0,25 m, având în compoziție și câte un strat de pământ galben. Săpăturile au avut ca rezultat obținerea unei cantități extrem de reduse de material arheologic. O monedă emisă de Volusianus emisiune Viminacium, s-a descoperit la 2,60 m est de fossa, și deasupra nivelului antic. Locul de găsimă al acestei monede nu aduce nici un indiciu despre viața în castru, permițându-ne totuși să constatăm continua prezență romană la capătul sudic al drumului spre Transilvania.

Secțiunea S III (Fig.10) a fost trasată spre a sectiona și vallum transalutan, care continuă latura de est a castrului. Rezultatul principal al acestei secțiuni este observația că cele două elemente de fortificație nu au fost construite simultan, cum ar fi putut să pară. În cazul că vallum transalutan ar fi fost conceput concomitent cu castrul, nu s-ar fi săpat fossa în spatele acestuia, or, noi am descoperit fossa, dar spre deosebire de secțiunile celelalte, umplutura ei nu constă din aluviuni și pământ negru, ci din pământ divers, având aspectul unei umpleri intenționate; de altminteri, doar în această parte a fossei am descoperit material arheologic în pământul de umplură; este vorba despre un fragment de fibulă provincial romană; în aceeași umplură am descoperit⁵³ și o piesă de bronz reprezentând un căl stilizat, care fusese creată pentru a fi fixată vertical (Fig.11/1-2).

Am efectuat și o cercetare la 150 m vest de latura estică, în partea sudică a castrului unde nu s-a luat pământ pentru construirea digului, în dorința de a obține informații cronologice pentru fixarea perioadei de folosire a castrului. S-a săpat până la pământul galben, la -2,00 m, fără să descoperim un nivel roman; sporadic au apărut fragmente ceramice romane; în acest punct am descoperit resturile unei locuințe de suprafață și ale unei pivnite incendiate, cu material ceramic din secolul XIV p.Chr. După 1980, fără voia noastră nu am mai continuat săpăturile, care ar fi trebuit efectuate în cadrul salvărilor prilejuite de proiectarea unei noi hidrocentrale. Ar fi trebuit determinată întinderea spre vest a castrului, unde cercetarea n-a fost suficient de extinsă și unde a fost observată o fossa de mici dimensiuni, care se întrerupe spre partea de sud a secțiunii S X. Ca ipoteză de lucru, am imaginat că s-a intersectat santul unui *tutulus*. Rezultatele obținute în zona centrală și de vest pun problema de ce stratul de cultură romană este atât de sărac, a fost spălat de Dunăre, sau locuirea castrului s-a rezumat doar la perioada războaielor și imediat după cucerire? În această a doua alternativă, trebuie să postulăm existența unei alte fortificații la vest de vallum, unde să fi staționat o trupă a Daciei Inferior. Pe fotografia aeriană se constată o astfel de posibilă fortificație, dar fără un sondaj nu se poate afirma dacă este romană, medievală sau chiar modernă.

Între Dunăre și pasul Bran trebuie să mai existe fortificații din epoca războaielor; Urluieni, este un reper care a început să prindă contur. Pe laturile de est și vest ale *castellum*-ului de nord

⁵³ Fibula descoperită în S III, caroul 9,5 la -0,73 m - O.Almgren, *Nordeuropäische Fibelformen*, 1923, Taf.I, fig.15,106; A.Böhme, în *Saalb.Jhb*, 29,1972, taf.3,100 datată în 80-130 p.Chr. Căluț de bronz, S III, caroul 6,60 la -1,12 m - reprezentarea calului se aseamănă cu a unei fibule timpurii de la Stara Zagora, *Arheologia*, Sofia,4,1987,39, Fig.5 I

(B) am obținut elemente stratigrafice despre o fază B₀ anterioară celei cu zid de cărămidă și care probabil avea un Holtz-Erdemauer, lat de cca 3 m; pe baza materialului descoperit putem să-l datăm în vremea lui Traian⁵⁴, fără a putea preciza dacă era sau nu din primul război, așa cum suntem înclinați să credem.

Săpăturile de la Jidava, la capătul nordic al drumului din vestul Munteniei au început la sfârșitul secolului XIX îngrijite de D. Butculescu și Gr. Tocilescu⁵⁵ (Fig.12a). Sub egida Institutului de Arheologie s-au efectuat săpături finanțate de Muzeul din Pitești, inițial conduse de Em. Popescu, iar în prezent de C.C. Petolescu. În afara unui raport preliminar⁵⁶, săpăturile au rămas inedite cu toate că s-a trecut la reconstrucția fortificațiilor⁵⁷. Em. Popescu ne face cunoscută existența a patru nivele distincte, ultimul fiind datat cu o monedă emisă de Gordian III⁵⁸. Primul nivel de locuire este descoperit sub aggerul castrului de piatră; pentru noi acest fapt a însemnat existența unui lagăr anterior, cu o suprafață mai mare, cel puțin pe această latură (cea de est) și fiind dovadă a schimbării unității care a locuit în faza de început, atunci când s-a construit castellum de piatră⁵⁹; fără să se fi publicat vreodată un profil se consideră rezolvate fazele și datarea lor. Numai în condițiile în care lipsește orice reglementare a regimului săpăturilor și a publicării rezultatelor, a restaurării monumentelor, se poate persista în situația aberantă în care se află Jidava, după aproape patru decenii de cercetări sistematice neîntrerupte.

Analizând datele cunoscute despre castellum de la Jidava, constatăm că existența lui se poate coborâ, pe baza materialului arheologic la începutul secolului II p. Chr. Lagărul de piatră, de plan aproape pătrat (132,35 x 98,65 m), cu turnuri patrulate la poartă și pe curtină, iesite față de linia zidului cu doar 0,30 m, de tipul obișnuit în epoca lui Hadrian⁶⁰ (Fig.12,b). În favoarea existenței unui lagăr de pământ la Jidava, încă în epoca lui Traian am adus textul inscripției fragmentare pe o cărămidă, găsită în cursul săpăturilor lui Gr. Tocilescu (Fig.81). *Candidus* își declină calitatea de *miles legionis*; deoarece Muntenia a făcut parte din aria de acțiune a legiunii XI *Claudiae*⁶¹, am întregit inscripția cu numele acesteia. Ipoteza noastră a fost confirmată prin descoperirea la Voinești, la cca 12 km spre nord a unei fortificații de pământ în care a acționat tot o vexilație a acestei legiuni⁶². Vexilația legiunii ar fi aceea care a cantonat în fortificația ce trebuie să fi existat la nivelul I, cel sesizat sub aggerul lagărului de piatră; această ipoteză lansată încă în 1974 ar fi trebuit luată în considerare și efectuat un sondaj în afara zidului de piatră, sau ar fi trebuit publicate documentele de șantier să lămurească exact situația și să infirme ipoteza noastră. Prezenta

⁵⁴ Ioana Bogdan Cătănciu, SCIVA, 45,4, 1994, 337-339, n.11, 13

⁵⁵ Notele de șantier și materialele descoperite au rămas inedite la Muzeul Național de Antichități, iar manuscrisele au intrat în Biblioteca Academiei Române (ms.5137,204sq; 5139,3-22; 227-235; D.Tudor le-a folosit parțial, pentru redactarea studiilor sale publicate în: *Bucureștii*, II,1-2, 1936, 89-117; *Bul.Muz.Milit*, IV, 7-8, 98-101; BCMI, XXXVII, 1944, 77-82; *Oltenia romană*, ed.3, 293-296; *Studii și Cercetări Științifice*, Iași, IV, 1953, 1-2, 483 sq

⁵⁶ Em. Popescu, Eug. Popescu, în *Materiale*, IX, 1970, 251-263

⁵⁷ Ghid turistic *Limes transalutanus, Castrul roman Câmpulung-Jidava*, Pitești, 1990, Fig. 3, 4

⁵⁸ *Materiale*, IX, 1970, 253; raportul publicat nu conține și profilul, ci se indică sumar doar interpretarea acestuia

⁵⁹ Ioana Bogdan Cătănciu, SCIVA, 25, 1974, 2, 285; eadem, *Evolution*, 1981, 8, 52, n.478. Interpretarea noastră este contrazisă de C.C. Petolescu, *Revista de Istorie*, 35, 1, 1982, 69, n.32; ne-am exprimat asupra argumentelor cu care ne-au fost negate ipotezele în *ActaMN*, XXI, 1984, 129-130

⁶⁰ T. Bechert, *Römische Lagertore*, B.J.1971, fig.7; Anne Johnson, *Roman Forts of the 1st and 2nd centuries AD in Britain and the German Provinces*, London, 1983, 87 sq

⁶¹ IDR, II, 613; întregirea propusă de noi era plauzibilă și datorită fragmentului de inscripție de pe o altă cărămidă (ibidem, 619) pe care am citit *I / XI / CIV*; legiunea XI *Claudia* a fost adusă în castrul de la Durostorum cu ocazia războaielor dacice probabil după împărțirea Pannoniei - Ritterling, RE.s.v legio, 1925, 1697-1698; B.Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia*, 1906, 65-66 este de părere că legiunea vine pe teatrul de război la 101-102

⁶² M.I. Bădescu, SCIVA, 32, 2, 1981, 291-295

legiunii la Jidava este de fixat până la sfârșitul domniei lui Traian, când aria ei de acțiune se restrânge la Moesia Inferior⁶³. Momentul cel mai probabil pentru activitatea legiunii în aceste regiuni este războiul contra lui Decebal; și nu ni se pare imposibil să fie tocmai ultima acțiune din primul război. Probabil proaspăt sosită legiune venită cu Traian pe frontul deschis de Decebal, a primit misiunea pătrunderii spre Transilvania, prin această zonă, atunci când trupele de sub comanda lui Laberius Maximus, după ce au respins atacul asupra Dobrogei⁶⁴, au continuat urmărirea dacilor și bastarnilor până în zona carpatică, ocupând, după câte se pare pasul Bran.

La Jidava se află și un al doilea *castellum* de dimensiuni mai mici, (Fig.12,a) și care a fost construit numai în pământ și lemn. Em.Popescu a considerat că nu este un *castellum*, ci o fortificație medievală; C.C.Petolescu⁶⁵ susține, fără argumente arheologice, că este o fortificație din timpul războaielor dace. Aflându-ne în această fază de ignoranță în ceea ce privește materialul descoperit în acest lagăr de mici dimensiuni, nu putem face nici o considerație privind raportul cronologic dintre el și forma de pământ și lemn, preconizată pentru cel cercetat.

La Voinești, comuna Lerești a fost descoperită o construcție, care după toate probabilitățile este cea a *thermae*-lor unui *castellum* pe care l-a cercetat parțial tot C.C.Petolescu⁶⁶. Observațiile noastre făcute cu ocazia unei periegeze, în 1984, ne permit să presupunem că este o fortificație de pământ, ale cărei dimensiuni vor putea fi stabilite doar prin sondaje, căci la suprafața solului nu este vizibil valul; de asemenea este foarte probabil ca acest *castellum* să fi fost sectionat de o ravină, care a distrus parțial *principia* construită după cât se pare, din piatră⁶⁷.

La Rucăr, în fața pasului Bran, am descoperit în 1971 un *castellum* de pământ construit de un detașament al cohorții II Fl. Bessorum. Cantonarea cohorții de bessii la Rucăr a fost postulată deja pe baza unor stampile tegulare, descoperite în 1903, de D.Blăjan din Rucăr, în cursul unor săpături într-o construcție de piatră. Planul construcției, transmis lui Gr. Tocilescu a fost publicat de D.Tudor, după manuscrisele păstrate la Academia Română. Interpretarea planului construcției propusă de D.Tudor⁶⁸, ca mic *castellum*, a stârnit pe bună dreptate obiectiile specialistilor, care l-au considerat nepotrivit pentru funcția ce-i era atribuită. La inițiativa lui C.Daicoviciu am început cercetări în construcția de piatră de la Rucăr-Scărișoara, cu scopul de a-i stabili natura. Cu această ocazie am identificat, la cca 150 m de construcția al cărui caracter termal a fost evident, un *castellum* de pământ⁶⁹.

⁶³ Teritoriul de acțiune al legiunii XI Claudia a fost determinat pe baza inscripțiilor tegulare de Em.Dorutiu-Boilă în Dacia, NS, XVI,1972,133 sqq.

⁶⁴ *Istoria României*, I,1960,306; R.Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, I,1968, 84-93; H. Daicoviciu,*Dacia de la Burebista la Decebal*,1972,321-328

⁶⁵ *Revista de Istorie*, 35,1,1982, 68.

⁶⁶ Considerații preliminare în *Dacia*,NS,25,1981,377,nr.130; cu ocazia sesiunii naționale de la Pitești am obținut o descriere a rezultatelor secțiunii peste elementele de fortificații: ceea ce i-a sugerat lui C.C.Petolescu ideea că acest *castellum* avea zid de piatră era un strat de piatră de râu, lat de 1 m. Acest strat este de fapt *via sagularis* în spatele unei fortificații de lemn și pământ. Din păcate, lipsa unui învățământ sistematic de arheologie își spune cuvântul mai cu seamă în cazul acestui tip de monumente, care nu lasă urme ușor de descifrat în sol.

⁶⁷ C.C.Petolescu,*Les camps de la zone sous-carpatique de la Dacie*, în *Militärgrenzen Roms*, III,510-513 a voit să aducă o contribuție la cunoașterea fortificațiilor romane din nordul Munteniei și Olteniei, dar omite să aducă în discuție rezultatele săpăturilor arheologice conduse de domnia sa, cu excepția, fugarei menționării a stampilelor descoperite în *thermae*

⁶⁸ SCIV,VI,1-2, 1955,90 sqq

⁶⁹ Ioana Bogdan Cătănciu, SCIVA,25,2,1975,277-288; situat în "Câmpul" Rucărului, adică în zona plană și mlăștinoasă de la poalele Plesii, muntele ce se înalță la nord de Rucăr și care a constrâns Dâmbovița să-l ocolească.

Pe axul nord sud, interiorul măsurat la baza aggerului este de 30 m (100 p M), iar pe axul est-vest de 53,8 m (180 p M)

Lagărul (Fig.13) are *murus caespiticius*⁷⁰ și două *fossae* (Fig.15). Portile au turnuri pe stâlpi de lemn, a căror gropi circulare se adânceau în pământul viu 0,15-0,25 m, având un diametrul între 0,25-0,30 m; valul are la bază o lățime de 5,80 m, echivalentul a 20 pes Monetales. *Caespites* patrulateră, de dimensiuni 0,36 x 0,48 și grosimi de 0,10 m, au fost așezate în rânduri paralele, la baza *vallum*-ului, lăsând o berma îngustă doar de 0,90-1 m până la marginea santului (Fig.14).

Gliile s-au păstrat în zona centrală, pe o lățime medie de 3 m, vizibile în profil pe o înălțime de 0,40-0,50 m; de o parte și de cealaltă a acestui "zid", pământul este negru - greu de spus dacă sunt glii degradate sau nu; ceea ce putem afirma este că nu a existat o susținere cu lemn a pantelor exterioare a valului. Singurele excepții ar putea fi colturile, unde am putut observa mici șantulete umplute cu pământ negru (în exteriorul coltului de nord-vest), acest șantuleț ar putea fi urma unui brâu de lemn pentru *vallum*, sau un sant de drenare a apelor pluviale. La colțul de sud-vest, spre interior valul este susținut de stâlpi de lemn; pentru că în exterior nu am descoperit stâlpi ce ar fi trebuit să susțină turnul, credem că erau îngropați mai superficial și nu au atins pământul virgin. Acest fapt indică înălțimea relativ redusă a unei eventuale platforme de colt.

Deschiderea primei *fossae* este de 4,90 m (prima fossa și berma sunt 20 p M), inter *fossae* este de 2,30 m iar a doua fossa are deschiderea tot de 4,90 m - lățimea lor este de 24 p M.

Via sagularis, lată de 1 m a fost construită din piatră calcaroasă de râu, de dimensiuni mai mici decât piatra de aceeași proveniență care a fost folosită pentru construirea drumului roman⁷¹ ce intra pe poarta sud a micului castellum.

Fortificația de mici dimensiuni, pune problemă înfățișării portilor, a existenței unor turnuri, sau doar a unor platforme la colt.

A fost cercetată⁷² doar poarta de pe latura de sud. Poarta este cu Binnenhof dreptunghiular și caracteristic, este ușor retrasă față de linia *vallum*-ului. Valul face de o parte și de cealaltă a porții un arc spre interior, și stâlpi de lemn au susținut această formă curioasă de val, dar și un sistem de turnuri de poartă; spre drumul de rond și nivelul superior al turnurilor, presupunem că a fost construită o scară, ale cărei urme de lemn nu le-am sesizat, dar avea un

⁷⁰ Credem că putem numi astfel valul din glii de iarbă pus în evidență aici, desi, din cauza faptului că săpăturile întreprinse la Bumbesti, acolo unde s-ar fi putut descoperi tehnica de construcție a ceea ce a fost considerat de romani a fi *murus caespiticius* (IDR, II, nr.174), au rămas inedite, iar autorii cercetării au afirmat că în faza inițială valul a fost construit din "pământ bătut, având în compoziție lentile de lut galben, rezultate din aruncările succesive de pământ de la săparea santului" (C.Vlădescu, *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986, 21). Din păcate nici în această lucrare, nici în cea anterioară (*Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983, 74-75) nu sunt prezentate profilele secțiunilor; este cu atât mai regretabilă această carență cu cât la sesiunea de rapoarte de la Alba Iulia, 1984 pe diapozitivele prezentate era foarte clară dispunerea în profil a straturilor de caespites

⁷¹ Drumul a fost sectionat de o groapă de fundație pentru un transformator electric, la cca 500 m sud de castellum

⁷² Cercetările s-au desfășurat anual între 1971-1975 și 1979-1985, dar unele au fost mai mult decât insuficiente; desi am precizat în rapoartele anuale, că singura metodă eficientă este dezvelirea în suprafață a vestigiilor acestui *castellum*, până în 1982 nu am putut efectua decât secțiuni de 3 m. lățime. Deoarece suprafața pe care se afla ruinele romane a fost și este proprietate privată am făcut cercetări doar pe partea de vest, cea de est fiind în general ocupată de câmpite, iar din 1984 (cu toate protestele noastre) de o construcție. Latura de nord este practic necercetată pentru că aici izvoarele apa, și ar trebui săpat cu evacuarea permanentă printr-o pompă, or, prin diligențele personale, nu am obținut nici măcar una manuală... Pentru a publica monografic rezultatele obținute până acum sunt necesare sondaje (planificate, dar despăgubirile cerute pentru fân, ar epuiza fondurile de săpătură!) și pe partea de est, liberă, ca să putem face o întregire a construcțiilor interioare definite doar de stâlpi la distanța de 1,5 m; sistemul era necesar pentru a asigura salubritatea în această zonă foarte umedă.

spatiu rezervat si marcat de via sagularis care coteste spre interior, înconjurând o structură ce depășeste cu cca 2 m curtea interioară a portii.

O poartă cu un vallum la fel de sofisticat, dar altfel organizat este descoperită la Oakwood, în Scotia⁷³.

Pe latura de vest, în vecinătatea coltului de sud-vest, am descoperit gropi de stâlpi, care probabil au constituit structura unui turn de curtină; aici s-a pus în evidență o refacere a turnului, după un incendiu care a distrus structura de lemn, liberă din marginea viei sagularis, si stâlpi noi s-au înfipt alături de cei distrusi.

Trebuie să remarcăm că stâlpii nu erau introdusi într-o groapă de dimensiuni mai mari, care să fie sesizată în profil; ca urmare în nici o groapă nu am descoperit fragmente ceramice, sau alte obiecte mărunte.

În sectiunea perpendiculară pe latura de est, acolo unde am sectionat probabil un turn, am descoperit o stampilă fragmentară a *coh.II Fl.Bessorum* (Fig.81) de acelasi tip cu cele descoperite la Stolniceni (Buridava)⁷⁴. Pe acest temei am considerat venirea detasamentului de bessii la Rucăr de la Buridava unde este de presupus că a stationat în epoca lui Traian. Trupa va avea garnizoană la Cincsor, toată epoca romană si este plauzibil că se va stabili la nord de Carpati abia după plecarea ei de la Buridava⁷⁵.

În acest moment al cercetării nu putem sti care a fost efectivul detasamentului care a avut aici garnizoană. În interiorul fortificatiei am descoperit o retea de stâlpi la distanta medie de 1,50 m unul de celălalt; acest fapt, putin obisnuit, complică mult interpretarea împărțirii spatiului interior. Datorită frecventei gropilor de stâlpi si a absentei unei simetrii absolute în suprafata cercetată până acum, nu credem că este lipsită de riscuri o întregire. Suntem de părere că se poate preciza existenta, în partea cercetată a două barăci lungi de 14,50 m, cu patru contubernia fiecare. Ipotezele pe care le-am formulat urmează a fi controlate, îndată ce se va reglementa legislatia privind monumentele arheologice si statutul cercetărilor⁷⁶ în raport cu dreptul de proprietate.

Pe axul portii, si putin în spatele liniei mediane est-vest am dezvelit o platformă de piatră de râu pe care n-o putem pune în legătură decât cu un suport pentru o statuie sau altar⁷⁷ (Fig.16).

Seria de monede din *castellum* începe cu împăratii Flavi⁷⁸, dar nu avem motive să considerăm că fortificatia de pământ si lemn de aici a fost construită deja în epoca lui Domitian. Ceea ce este sigur, cea mai lesnicioasă trecere spre Transilvania - pasul Bran - a fost marcată de fortificatii traiane si probabil a folosit trupelor aduse în timpul primului război dacic.

⁷³ Anne Johnson, *Roman Forts*, London, 1983, 80, Fig.52

⁷⁴ D.Tudor, SMMIM, 1, 1968, 22-24; Gh.Bichir, *Centrul militar de la Buridava*, în *Thraco-dacica*, VI, 1-2, 1985, 95, Fig.3/1, datate în epoca lui Traian; că nu este castru la Boroneasa a stabilit Gh.Bichir, op cit, 93-94

⁷⁵ Ioana Bogdan Cătănciu, SCIVA, 25, 2, 1974, 280sq; K.Dietz, în *Germania*, 60, 1, 1982, 185 sqq

⁷⁶ Credem că România este singura țară europeană, care timp de 7 ani n-a dispus de o lege a patrimoniului arheologic si faptul se petrece, la sfârșitul mileniului, atunci când în regatul România existase o lege si o Comisie a Monumentelor Istorice ! În 1990 a fost abrogată, legea ceausistă, socotită pe drept cuvânt proastă, dar sapte ani nu s-a găsit timpul pentru a se promulga legea cea bună, asa încât monumentele se află sub agresiune dezlântuită

⁷⁷ Intreaga zonă centrală era acoperită cu piatră de râu, resturi ale unui pavaj (?), pe care nu am ridicat-o, în ideia că o vom face cu ocazia unei, mereu amânate, cercetări cu fonduri suficiente unei astfel de cercetări, căci presupunem că sub stratul de piatră de râu să descoperim gropile de stâlpi pe care s-au ridicat eventuale construcții; cel puțin o parte din pietre ar putea să fi constituit o bază pentru podelele constructiilor pe stâlpi

⁷⁸ În condițiile de umiditate de la Rucăr, cea mai mare parte a monedelor sunt într-o stare foarte proastă de conservare, au fost identificate de Bucur Mitrea; seria începe cu Domitian, Mattingly, II, 373 nr 349, PI 73,5 si se termină cu o monedă Traian 114/117 - RIC, 676; la *thermae* au descoperit o monedă Vespasian AE, emisă în 71 - BMC 121 nr 588 sau 581

Săpăturile efectuate la Râsnov⁷⁹ au avut o amploare deosebită, așa încât s-ar cuveni să cunoaștem una din fortificațiile cheie ale Daciei de sud-est. Rezultatele primilor ani de săpătură au fost publicate într-un studiu monografic⁸⁰; publicarea cercetărilor ulterioare anului 1971, n-a fost continuată decât în sumare rapoarte, cu totul insuficiente; faptul este regretabil căci între timp a crescut și experiența autorilor și observațiile lor s-ar bucura de această sporită maturitate științifică.

Se consideră ca la Râsnov a existat o fază de pământ și o fază de piatră, iar aggerul comun are la bază o lățime de 9,5 -11,5 m. În interiorul valului s-au descoperit, la două nivele diferite, primul la -0,35m, al doilea la -0,70 m peste pământul viu, urmele a două straturi de cărbune, resturi ale unei arderi înăbusite (Fig. 17). Aceste două rânduri de resturi de incendiu au fost considerate ca dovadă a unei "consolidări a valului prin ardere"⁸¹; în 1973, la sugestia prof.C.Daicoviciu se revine asupra acestei interpretări⁸² și se propune ipoteza ca urmele să constituie resturile unor bârne transversale din structura aggerului; în raportul pentru campania din 1973, suntem informați că aggerul a fost (în secțiunile IV și XIII), în partea rămasă în afara zidului de piatră, consolidat cu stâlpi de lemn, ale căror gropi s-au evidențiat în pământul viu. Din păcate nu ne este prezentat planul cu aceste înregistrări, pe cât de importante, pe atât de inutile dacă nu sunt precizate topografic. Distanța dintre gropile de stâlpi este de 1 m; diametrul gropilor este de 0,25 m; în partea interioară a valului nu s-au descoperit astfel de gropi de stâlpi. În agger s-au găsit materiale arheologice și vetre de foc (la adâncimea de 0,95 m). Toate aceste urme sunt considerate ca aparținând unei locuiri sporadice în timpul ridicării *castellum*-ului... Tot din raportul din 1973 aflăm că pe latura de nord-vest, pe jumătatea nordică există două santuri, iar pe partea de vest doar un singur sant. În ceea ce privește berma, *castellum*-ului aflăm că pe ea s-a construit zidul de piatră. Deoarece nu s-a simțit nevoia să se publice planul cu aceste particularități nu există elementele necesare pentru reconstituirea planului *castellum*-ului în faza de pământ. Am încercat analiza datelor publicate astfel și am propus o interpretare proprie tocmai pentru că ale autorilor sunt deficitare și nu pot fi acceptate fără rezerve⁸³. Cele mai flagrante neconcordanțe sunt următoarele: profilul pe latura de nord-est (Fig.17) nu poate fi considerat corect, căci zidul este construit într-un sant⁸⁴, care a fost săpat de la un nivel cu un metru de deasupra celui la care funcționa santul corespunzător zidului; arderea din interiorul valului nu poate fi acceptată a se fi produs fără oxigenul necesar, oxigen care nu putea ajunge până în structura aggerului; se apreciază că faza de pământ avea suprafața de 114 x 110 m, fără să ne fie date elementele topografice, iar în ceea ce privește fortificația de piatră nu s-au făcut considerațiile necesare pentru a explica diferențele mari între dimensiunile zidului în diferite puncte, diferențe, care nu sunt deloc funcționale.

⁷⁹ N.Gudea, I.Pop, *Das Römerlager von Râsnov, Cumidava*, Brasov, 1971, cu toată bibliografia anterioară; aceiași, în *Cumidava*, VII, 1973, 13-17, Fig.1; VIII, 1975, 55 sqq Fig.1a; SMMIM, 7-8, 1974-1975, 55-77; despre faza de pământ N.Gudea, AIIA, Cluj, XVIII, 1975, 82

⁸⁰ Considerații privind calitatea cercetării în recenzie la D.Baatz, *Germania*, 51, 2, 1973, 616-617

⁸¹ N.Gudea, I.Pop, *Castrul roman de la Râsnov*, 1971, 14

⁸² *Cumidava*, VII, 1973, 14, n.5

⁸³ N.Gudea, AIIA, Cluj, XVIII, 1975, 82. Desigur, interpretarea noastră este susceptibilă de a nu fi corectă, deoarece se bazează pe aceste date incomplete, fără elemente de detaliu - profil și plan, dar ea este necesară tocmai pentru a determina o publicare completă, cu documentele de santier a situației surprinse

⁸⁴ Am expus interpretarea noastră făcută acestui profil și în *Evolution*, 1981, 8; fig.4, însă lipsește, deoarece, a fost îngheșuită în tubul cu ilustrație, probabil de cei de la "postă", atunci când s-a "controlat" natura "documentelor" și l-am recuperat în capătul acestui tub, reexpediat de editor, după publicare; regretăm faptul, dar ne surprinde că această efectivă absență n-a fost sesizată de N.Gudea în "științifică" recenzie a volumului nostru din *ActaMP*, X, 1986, 183-203.

Din punctul nostru de vedere, socotim că au existat două faze de construcție din pământ și lemn: prima fază este reprezentată printr-un zid de pământ și lemn format din stâlpii descoperiți în S XII, în afara zidului de incintă. Faptul că nu s-au descoperit stâlpii paraleli, în interiorul valului, ni se pare că dovedește că lățimea aggerului în prima fază, cea pe care o preconizăm, este mai redusă decât cea a fazei acceptate de autori și a celei de piatră. Santul fazei de pământ nu s-a astupat concomitent cu ridicarea unui nou agger peste stratul de incendiu. Existența unui zid-palisadă, în genul celui descoperit și la Hoghiz și databil tot în epoca războaielor dacice este întărită de observația că la 7 și 9 m de zid, la adâncimea de 0,95 m, în val sunt urme de vetre. Credem că acest zid-palisadă din prima fază a suferit un incendiu, după care a fost nivelat ca să se refacă un nou lagăr, dar de această dată cu agger îmbrăcat în lemn, dată fiind panta accentuat oblică din profil. Din cele publicate în monografie avem date pentru încadrarea cronologică a acestor faze de pământ, încă în vremea lui Traian; optăm pentru începutul existenței unei fortificații la Râsnov încă în timpul războaielor dacice, deoarece stratul de incendiu, general surprins, putea fi datat doar cu ocazia reînținerii ostilităților în 105 p.Chr.; este mai greu de crezut că la sfârșitul domniei lui Traian, când se preconizează atacuri ale roxolanilor acestia au izbutit să pătrundă și în Tara Bârsei apărută natural de arcul carpatic; evident examinarea materialului strâns din stratul de arsură ar da rezolvarea acestei chestiuni; dar nu credem că sunt multe argumente că roxolanii au izbutit să distrugă toate castrul din Muntenia și Brețcu și au atins această fortificație. Lagărul de la Râsnov a fost construit ca punct obligatoriu de supraveghere a drumului prin pasul Bran, probabil încă atunci când Decebal mai detinea controlul în zona centrală a Daciei.

O altă serie de fortificații care se înscrie, prin descoperirile arheologice, în epoca lui Traian este cea din subcarpații Munteniei⁸⁵. Au fost semnalate și se presupune existența unor fortificații romane în mai multe puncte, dar au fost cercetate sistematic doar cele de la Draja de Sus, Mălăiești, termele de la Târgșorul Vechi și fortificația de la Pietroasele.

În afara fortificației de la Pietroasele, de care ne vom ocupa mai jos, săpăturile au dovedit că aceste lagăre din subcarpații munteni au avut o existență scurtă, limitată doar la epoca lui Traian. Trupele, ale căror stampile s-au descoperit în aceste fortificații, aparțin toate armatei Moesiei Inferior, în vremea luptelor lui Traian cu dacii. Propunând ipoteza că Traian se va îndrepta din Dobrogea spre Transilvania, în primăvara lui 102, pe trei drumuri (Columnă scenele LVII-LXIII) ne este dificil să precizăm dacă fortificațiile din nordul Munteniei au fost construite în timpul campaniei, sau doar după ocuparea regiunii, dar este evident că ele controlau toate posibilitățile de trecere spre zona intracarpatică. Târgșor⁸⁶, Mălăiești⁸⁷ și Draja de Sus⁸⁸ se află la poalele

⁸⁵ Gr.Florescu în *Omagiu lui C. Daicoviciu*, București, 1960, 226 sqq; I.Bogdan Cătănicu, *Evolution*, 9-10; C.C.Petolescu, op.cit.

⁸⁶ În cursul săpăturilor de la Târgșor s-au descoperit terme databile, prin materialul arheologic, la începutul sec.II p.Chr.; stampile ale leg. XI Claudia au fost descoperite pe materialul tegular folosit la construcție. Castellum de pământ, n-a fost identificat în teren (*Dacia*, NS,V, 1961,375-376; *Materiale*, V,1959, 619-629; *Materiale*, VII,1961,637-639). Am încercat să identificăm fortificația romană pornind de la afirmația lui Gh.Diaconu din monografia *Târgșor*, 1965,11, că s-au descoperit "pavaje de piatră", dar ele nu au fost incluse în planurile publicate; se pare că prin cercetările din 1977-1978 s-au pus în evidență construcții din castru, dar nici de această dată nu s-au publicat planuri (M.Tzony, Gh.Diaconu, în *Materiale și cercetări arheologice*,XIII, Oradea, 264

⁸⁷ C.Zagoriă, *Castrul roman de la Mălăiești*, Ploiești,1940; Gr.Florescu, SCIV, VI,1-2,1955,272-276

⁸⁸ Gh.Stefan în *Dacia*,XI-XII, 1945-1947, 115-144; în ultimii ani un colectiv al Muzeului militar național în colaborare cu M. Zahariade au reluat cercetările arheologice în acest castellum; din păcate dorința de continuare a cercetărilor lui Gh. Stefan nu este dublată de acțiunile acestuia în publicarea rezultatelor (în *Cronica Cercetărilor Arheologice, Campania*, 1995, Brăila,1996, nr.46). În condițiile, unei cercetări de referință cum a fost cea a lui Gh.Stefan, nu numai pentru vremea în care a fost practică, am aștepta de la cei ce consideră necesar să o completeze, observații de o și mai înaltă tinută, privind fazele zidului de incintă, planul și fazele construcțiilor interioare, etc. Deocamdată nu dispunem nici măcar de încadrarea în spațiul fortificației a "marei edificii", cercetat din 1993; aceste pretenții sunt cu atât mai îndreptățite cu cât, mijloacele materiale desfășurate cu ocazia acestor cercetări sunt cu mult mai mari decât în cazul celorlalte institute

zonei colinare, unde se putea intercepta orice comunicare între dacii și geții de pe o parte și alta a Carpaților.

Toate cele trei legiuni ale Moesiei Inferior au acționat în Muntenia și sudul Moldovei și faptul că o făceau în timpul unei campanii, ca *vexillationes*, este evidentiat de prezenta stampilelor pe una și aceiași *tegula*⁸⁹ la Stolniceni, pe Olt.

Nu este exclus să se descopere în viitor castre de mars pe valea Ialomitei⁹⁰, sau pe cea a Argesului, dar este mai mult decât probabil că romanii au evitat drumurile lungi prin Câmpia Bărganului. Castrul mare, semnalat la Filipești⁹¹, necercetat, s-ar putea să alcătuiască o verigă de legătură între Dobrogea și zona subcarpatică.

După contraatacul lui Decebal în Moesia inferioară, și urmărirea bastarnilor și roxolanilor dincolo de Dunăre, trupele romane se aflau în Moldova de sud, și potrivit realităților geografico-strategice, este plauzibilă ipoteza trecerii unei coloane romane spre Transilvania, pe drumul cel mai scurt, prin pasul Oituz⁹².

Castellum de la Bărbosi (aproximativ 0,5 ha), așezat pe o colină ce domină valea Siretului, a fost distrus de construcții moderne în așa măsură că nu i s-a mai putut stabili planul. Un castru de cca 5 ha este considerat a fi posterior acestui prim castellum, cu toate că logic ar trebui să se aibă în vedere construirea unei fortificații de mari dimensiuni, menită să permită cantonarea unor trupe în expediție, într-o țară ostilă, și ulterior pacificării se pune problema unui castellum, cu o trupă de asigurare a păcii⁹³. *Castellum* a fost construit pe locul unei dave dacice, distrusă poate încă în epoca lui Nero (Plautius Aelianus)⁹⁴, dar mai probabil, definitiv doar în vremea lui Traian. Poate ar fi necesară revederea tuturor documentelor de santier din cursul cercetărilor, reîncepute în 1959, pentru a se putea elucida aspectele stratigrafice și topografice de

⁸⁹ Mai multe exemplare s-au descoperit la Stolniceni IDR, II, 1977, nr.556,557,559. Stampilele marchează momentul trecerii legiunii V Macedonica de la Oescus, la Dunărea inferioară, și probabil această schimbare a castrului ar trebui coborâtă în cea de a doua parte a primului război dacic (Strobel, *Dakerkriege Trajans*, 90-91), cu ocazia campaniei dace în Dobrogea, de unde nu se mai întoarce la Oescus

⁹⁰ R.Vulpe, *Dacia*, NS, VIII, 1964, 333

⁹¹ Academia Română, mss Tocilescu, 5137 - așezat la 2 km sud-vest de satul Filipești, măsurând 340 x 500 m, orientat cu laturile lungi est-vest, este un castru de etapă, ce lega Dunărea, poate prin Bărbosi, cu zona subcarpatică, pe valea Buzăului. V. Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane*, 1937, 111 socoteste castrul de aici punct de legătură cu Durostorum, dar nouă ni se pare mai plauzibilă legătura directă, pe valea Buzăului. Lipsind orice indicație privind datarea fortificației este hazardat a o atribui epocii lui Traian, ea putând la fel de bine să fie construită în alte momente ale istoriei romane sau romane târzii

⁹² Gr.Florescu, *Problema castrelor romane de la Mălăiești, Draja de Sus și Pietroasa în Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, 227-229; idem în *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova*, 1968, 35-36, consideră că o primă acțiune a lui Laberius Maximus a fost să-i urmărească pe roxolani și să le impună relații clientelare, iar următoarea a fost campania contra daco-geților din Muntenia. Prin aceste acțiuni, și decizia lui Traian de a ataca pe Olt, pasul Bratocea și posibil prin pasul Oituz, Decebal a fost constrâns să ceară pacea la 102.

⁹³ L.Petculescu, *Despre cronologia fortificațiilor romane de la Bărbosi*, în *Pontica*, XV, 1982, 149-153 arată argumentele pentru care nu se pot accepta punctele de vedere prezentate de S.Sanie, *Civilizația romană la est de Carpați și romanitatea pe teritoriul Moldovei*, Iași, 1981, 75-111; 128-224; propunerea sa de datare a castellum-ului poligonal doar în secolul IV, chiar dacă e plauzibilă ar trebui dovedită prin cercetări arheologice de mai mare rafinament; este adevărat că N.Gostar, *Apulum*, VI, 1968, 145 afirmă existența unui nivel databil în prima jumătate a secolului IV p.Chr.

⁹⁴ Nu s-a putut stabili data de început a fortificației, dar descoperirile monetare se însiruie continuu de la Traian la Claudius II Gothicul (există și o monedă Vespasian). Pe baza materialului descoperit în primul nivel N.Gostar este înclinat să-l dateze doar la începutul secolului II p.Chr. și nu mai devreme (N.Gostar, în *Apulum*, V, 1965, 146). În acest nivel inițial s-au descoperit stampile ale legiunii V Macedonica, ale Coh.II Mattiacorum (în două variante) și ale *classis Flavia Moesica* (N.Gostar, în *Danubius*, I, 1967, 108). Cercetările la Bărbosi au fost continuate și publicate de S.Sanie, care consideră că nu se pot scurge câteva decenii între distrugerea cetății dace și construirea primei fortificații romane (*Civilizația...*, 1981, 16, n 40; 76

aici⁹⁵. În orice caz fortificația din acest punct a fost menită să controleze drumul spre Transilvania, prin Poiana⁹⁶.

Elemente de datare obținute stratigrafic ar trebui să încheie disputa privind momentul distrugerii asezării de la Poiana, unde se cunoaște și o fortificație de scurtă durată, legată după părerea noastră tocmai de înaintarea romană în 101/102 spre Transilvania, după anihilarea rezistenței acestei formațiuni statale, probabil, doar aliată cu Decebal.

Castellum de la Brețcu nu este ferm datat în cursul primului război dacic, republicarea⁹⁷ săpăturilor întreprinse în anii '50 n-a fost de natură să răspundă întrebărilor privind începutul unei fortificații la capătul de vest al pasului Oituz. Tehnica de construcție a *castella* de la Drajna de Sus, Brețcu și Hoghiz este identică cu cea folosită la castrul de la Vindonissa⁹⁸, diferențele fiind doar în planul elementelor de fortificație; am considerat că acest fapt pledează pentru contemporaneitatea acestor *castella* și pentru încadrarea lor în sfera de acțiune a legiunii XI Claudia, care avusese o vreme, lagărul la Vindisch:

În imposibilitatea de a ști exact dacă la Brețcu a existat sau nu un *castellum* de pământ, care ar fi putut fi doar un Holz-Erde Mauer, de dimensiuni aproximativ egale (cca 6 m) cu aggerul susținut de un zid interior, și pentru că, nu avem nici un reper categoric pentru datarea la 102 p.Chr. a ridicării fortului ne rămâne doar ipoteza că din motive strategice, trupele conduse chiar de Traian și Laberius Maximus nu s-au oprit la capătul moldovean al acestui pas; în sprijinul ipotezei noastre se poate aduce și faptul că regiunea de la sud de Oltul transilvan cu Brețcu și Boița au avut în garnizoană trupele Moesiei inferioare, și probabil au aparținut deja după pacea pe care Decebal, a fost constrâns prin victoriile lui Traian și Laberius Maximus să o ceară⁹⁹.

Fideli ipotezei că armata în frunte cu Traian, alături de care se afla Laberius Maximus a acționat în 102 în estul Daciei, înțelegem că pentru a nu permite lui Decebal concentrarea de forțe în această parte de răsărit, Lusius Quietus atacă "din altă parte" (decât Traian), de peste pasul Vulcan¹⁰⁰.

Dar pentru că resursele statului dac nu erau epuizate, a fost necesar cel de al doilea război; nu se poate presupune că dacă Traian ar fi cucerit cetățile dacice din munții Orăștiei încă în primul război nu ar fi impus capitularea. Mult mai plauzibil credem că asaltul munte după munte

⁹⁵ Simțim nevoia cunoașterii unui plan mai puțin schematic, precum și raportarea între plan și diversele secțiuni prezentate, căci într-un sit cu mai multe niveluri și bulversat prin lucrări de construcții, lucrări militare, dar și cercetări nesistematice, numai analiza atentă, comparată a tuturor datelor obținute, stratigrafic și planimetric pot oferi o cunoaștere reală a fiecărei etape de existență. S.Sanie, op.cit.1981,75-79, pl.57-58; idem, *Cetățile geto-dacice de la Bărbosii*, I și II, în *Arheologia Moldovei*, XI, 1987,103 sqq și respectiv XII,1988, 53 sqq aduce în discuție și câteva elemente privind fortificația romană, dar insuficiente.

⁹⁶ V.Pârvan, *Castrul de la Poiana*, în *ARMSI*,36, 1913-1914,126

⁹⁷ N.Gudea, *Castrul roman de la Brețcu*, în *ActaMP*, IV,1980,255-352 Observăm că față de profilele publicate de M.Macrea și colab. s-au făcut simplificări (de comparat fig.20 cu profilul peste aceeași latură de est din SCIV,II,1,1951, 285 sq). Dacă nu sunt aduse argumente peremptorii pentru a susține existența fazei de pământ, situația este făcută neverosimilă prin negarea sistemului de Wehrgang susținut pe zid interior, foarte evident în toate secțiunile reproduse; *Portae principales* au analogii la Arcidava (Vărădia)

⁹⁸ T.Bechert, BJ, 171,1971,214; Ioana Bogdan Cătănciu, *Evolution*, 10;41,n 71

⁹⁹ Cassius Dio, LXIII,9,4 - "pentru aceste motive, dar mai ales pentru că Maximus prinsese în acest timp pe sora aceuia și cucerise un loc întărit, Decebal era gata să primească orice condiții" (traducere *Izvoarele Istoriei României*,I,689) - sora lui Decebal nu credem că se afla în vreuna din cetățile din munții Orăștiei, ci probabil în una din davele unui sef local, dintre cei cu care Decebal făcuse relații de rudenie, pentru a asigura o alianță cea era necesară. Propunem ca această importantă captură să fi avut loc în teritoriile extra-carpatice, care vor fi păstrate în stare de ocupație tocmai de Moesia Inferior

¹⁰⁰ Cassius Dio, LXVIII,8,3; despre traseul urmat de comandantul maur de luat în considerare observațiile lui I.Ferenczi, în *Tibiscus*,5,1978,115 sqq

se referă la ocuparea Carpatilor sudici si de curbură, încercuirea capitalei fiind mult mai deplină decât în cazul în care s-ar fi rezumat doar la Tara Hategului, mai cu seamă dacă nu uităm abilitatea lui Decebal de a produce diversiuni, cu ajutorul fortelor ce rămâneau în regiunile dacice, bine dezvoltate de pe Mures si din nord. Or, Traian acceptă să încheie pacea ca un răgaz de pregătire, necesar pentru confruntarea definitivă. Pacea este după toate aparențele un *foedus*¹⁰¹, si este încheiat după o prealabilă *deditio in fidem*.

Pacea din 102 consfintește ocuparea unor teritorii si mai cu seamă a celor din sudul Carpatilor; Papirul lui Hunt, asigură apartenența la Moesia Inferior¹⁰² a Munteniei, sudului Moldovei si Olteniei de răsărit. Dacă tinem cont care este întinderea formatiunilor statale dacice stabile si bine circumscrise, nu ni se mai pare greu de înțeles înglobarea acestor teritorii, în totalitate, după înfrângere, în Imperiu.

Cum scenele de la începutul războiului în 105 au loc la sudul Dunării, căci abia în scena XCVIII-XCIX se trece podul lui Apollodor de la Drobeta, suntem de părere că trebuie să revenim la ipoteza că Traian plecând de la Ancona, a traversat Marea Adriatică, istmul de Corint si prin Marea Egee si Marea Neagră a atins Moesia Inferior¹⁰³, probabil scena LXXXVI fiind o reprezentare a Tomisului, după care urmează o serie de scene în care populația dacă întâmpină pe împărat (Fig. 19) si chiar participă la sacrificiile celebrate (LXXXIX-XCI) într-o localitate¹⁰⁴ unde există trofee; sunt getii din Ripa Histriei, vecinii oraselor grecesti, pentru care războiul lui Traian contra dacilor n-a fost prilej de a voi să scape de "jugul" roman.

Nu întâmplător scena următoare, descriind cu totul alte situatii, este separată prin aceste trofee de marsul triumfal al împăratului. Nimic din aceste scene nu indică intentiile războinice ale lui Traian; este mai degrabă vorba de o inspectie a provinciilor din est si mai cu seamă a Moesiei Inferior, care atacată în 101/102 se bucura de atenta împăratului. Vizitarea unei provincii vecine Daciei a putut nelinisti pe Decebal puțin încrezător în aspectul "pasnic" al desfășurării acestui voiaj. Nu poate fi cu totul neverosimil că abia acest voiaj l-a făcut pe Decebal să înțeleagă că Traian nu mai intentionează să lase sanse de existență statului său, vizita fiind însoțită, pe de altă parte, de terminarea lucrărilor la podul lui Apollodor si de miscările de trupe din vecinătatea imediată, asa încât nu este de mirare (Cassius Dio (LXVIII, 12,1) că Decebal "*chemă la dânsul pe Longinus,... si-l întrebă de fată cu altii despre planurile lui Traian*"; episodul a devenit pretextul pentru declansarea celui de al doilea război, pe care Decebal trebuie că nu l-a dorit, dacă observăm că Longinus si-a trimis libertul la Traian pentru a restabili bunele relatii.

¹⁰¹ B.Paradisi, op.cit. 43-45

¹⁰² Gh.Cantacuzino, în *Revue Historique du sud-est Européen*, IV, 1928, 38-74; O.Fink, JRS, XLVIII,1958,102-116; R.Syme, JRS, XLIX,1959, 28-32; J.F.Gillam în *Hommage à A.Grenier*, Bruxelles, 1962, II,747-756. Datarea pridianumului cohorței I Hispanorum a devenit certă prin identificarea lui Faustinus cu A.Caecilius Faustinus, guvernatorul Moesiei din diploma din 105 R.Syme, *Danubian Papers*,1971, 134 si Maria Bărbulescu, A.Rădulescu, în *Dacia*, NS,XXV,1981,357-358

¹⁰³ O.Bendorf, Gr.Tocilescu si A.v.Domaszewski consideră că Traian a călătorit până în Pont, ipoteza a fost părăsită în favoarea unui drum prin zona illiră, direct spre Banat. Discutia scenelor cu toate ipotezele, la F.Lepper, S.Frere, *Traian's Column*, Alan Sutton, 1988,125-139

¹⁰⁴ Lepper, Frere, op.cit.139 revizuiind ipotezele privind localizarea scenei XCI, consideră că ea poate fi undeva în Banat si vestul Olteniei, un centru religios al regiunilor cucerite în primul război; pentru noi este mult mai probabil ca să fie Adamclisi - Tropaeum Traiani, unde R.Vulpe (*Studii Clasice*,VI,1964,205 sqq; idem, *Columna lui Traian*,București,1988,88 sqq) consideră c-a avut loc lupta sângeroasă (Cassius Dio, LXVIII,8,2 sqq) înfățișată pe Columna Traiană (scena XL). Pentru consecvență, nu vedem de ce nu ar trebui să vedem pe columnă reprezentarea pioaselor sacrificii, pentru victimele războaielor cu dacii si pentru Mars Ultor, invocat în intentia evidentă de a-i răzbuna prin lichidarea "vinovatului"

Scenele următoare de pe Columnă pot fi privite ca reflectând situația din Dacia, unde soldatii romani continuă să-si întărească pozițiile prin noi construcții, care sunt privite cu ostilitate de dacii, ce-si refăcuseră și ei cetățile (XCII-XCIII) și atacă trupele romane, scena XCVI-XCVII sugerând lupte pe mai multe fronturi. Aflându-se încă în Moesia Traian primește vestile despre încălcarea păcii de către daci. Acum există temeiul ca războiul final cu Decebal să devie un război drept, și Traian trece Dunărea spre a încheia socotelile cu regele turbulent.

În fața perspectivei unui nou război, între daci se iscă disensiuni - scena CXI (Fig.20) fiind foarte expresivă în acest sens și ilustrând afirmatia lui Dio Cassius "multi daci trecuseră de partea lui Traian", drept care, Decebal încearcă să obțină din nou pace.

Pe parcursul celui de al doilea război se înmultesc "dezertările din tabăra lui Decebal; după rezistența la asediu CXIII-CXIV), un grup de daci (CXVI) dă semne că se eschivează de la luptă; un pileat se închină lui Traian (Fig.21) în scenă CXVIII care o lămurește pe cea următoare (Fig.22), unde dacii incendiază o dăva (CXIX), probabil, în urma clauzelor unei înțelegeri cu Traian obținute de pileatul ce o comanda¹⁰⁵; după căderea Sarmizegetusei și reprezentarea alternativei - moarte sau viață ca supuși (CXX-CXXII) - este înregistrată supunerea unui grup mare de comati (CXXIII), pentru care soarta de supus nu s-a dovedit a fi dezonorantă; dar și cerbicia unor pileati pare a ceda căci, un grup de trei se supun împăratului (Fig.23) în momentul în care acesta se pregătea să părăsească zona muntoasă și să regăsească trupele auxiliare, care pe plute (?) urcă un râu, spre izvoare (CXXX), sunt cei care socot inutilă rezistența, căci Dacia este deja înțesată de forțele romane - dacii care mai încearcă să lupte trebuie să le ia cu asalt (CXXXIII-CXXXIV); toate aceste scene sunt de fapt reprezentări ale unor *deditio in fidem*; Decebal retras în munți mai ține un "consiliu de război", o parte dintre trupele dace încearcă să fugă (scena CXXXIX), dar dacii sunt neiertători cu trădătorii prinși (CXL - atitudinea celui îngenunchiat așteptând să fie străpuns de sabia unui dac în picioare, are foarte puțin din ceea ce ar sugera că a consimțit să fie ucis, cum se preconizează de obicei), dintre care unii preferă să se sinucidă. Cea mai mare parte dintre tarabostes însă, ajung la Traian, care în fața cortului, într-o fortificație, după toate probabilitățile *Praetoria Augusta*¹⁰⁶, se închină într-un cadru solemn (Fig.24), la care participă și o parte din trupe CXL I. Scena reprezintă pentru ultima oară pe Traian, care nu mai apare pe Columnă. Credem că această scenă reprezintă sfârșitul războiului și explică de fapt de ce se încheie războiul - cea mai mare parte a dacilor au preferat să se puie la adăpost de soarta învinsilor - trădându-l pe Decebal. Aceștia vor fi cei care, după opinia noastră, vor alcătui, ca în toate teritoriile cucerite de romani, baza societății civile, baza administrației locale. Este după câte se pare o prezentare grafică a unui act¹⁰⁷ de *deditio in fidem*.

Prin supunerea lor, *pileati* - aristocrația dacă¹⁰⁸, s-a pus în situația de a profita de *clementia si humanitas augusta*.

Cel de al doilea război, care a înfrânt total statul dac, s-a desfășurat împotriva nucleului său transilvan, căci admitând prezenta trupelor romane în teritoriile sud-carpătice și pe Oltul transilvan¹⁰⁹ după primul război, scopul luptelor purtate "mai mult cu chibzuință decât cu înfocare"

¹⁰⁵ Scena este interpretată în general ca distrugere a propriilor cetăți pentru a nu fi predate romanilor, în acest sens și Strobel, op. cit. 209

¹⁰⁶ Ptolemeu, III, 8, 4 - localitate, care prin coordonate trebuie căutată în estul Daciei, dar nu departe de Apulum

¹⁰⁷ Probabil gestul făcut de Traian cu mâna dreaptă să fie o referire la *fides* - A. Piganiol, *Venire in fidem*, în *Mélanges F. de Visscher* = RIDA, 5, 1950, 345 sq; Cicero (de off. I, 35 4) - *qui civitates aut nationes devictas bello in fidem recepissent, earum patroni essent more maiorum* - lasă să înțelegem raportul dintre acei daci și Traian

¹⁰⁸ W. Schadewaldt, *Humanitas Romana*, în ANRW, II, 4, 43-62

¹⁰⁹ Ioana Bogdan Cătănicu, ActaMN, VI, 1969, 478-480

(Cassius Dio LXVIII,14,1) a fost cucerirea Sarmizegetusei și neutralizarea celorlalte puncte de rezistență dacă, printre care ultimul este Ranistorum¹¹⁰. La terminarea războiului teritoriile cucerite au revenit provinciei Dacia. Aceasta nu cuprinde toate teritoriile locuite de daci, ci doar partea centrală, cea care după toate probabilitățile a constituit statul lui Decebal. Că teritoriile din sud-estul Carpatilor rămân *intra provinciam Moesiae inferioris* subliniază faptul că după cel de al doilea război dacic, s-a conservat forma organizatorică îmbrăcată ca urmare a păcii din 102, pentru că dacii din aceste regiuni nu s-au mai amestecat în conflictul final.

Despre situația populației celor două triburi geto-dace supuse în cursul primului război dacic nu avem un tablou clar, dar este de presupus, că și în acest caz înfrângerea a costat pe combatanții cei mai zelosi, iar *clementia* s-a manifestat asupra unei părți din populație; această situație, poate fi avută în vedere deoarece în castrarele din nordul Munteniei, Drajna de Sus, Rucăr și Râșnov, a apărut o mare cantitate de ceramică dacică¹¹¹, pe care trebuie să o interpretăm ca intrând în fortificațiile romane odată cu alte produse ale populației supuse, ca *annonae*, sau pe baza comerțului.

După câte se pare proprietatea getilor asupra pământului din Muntenia cel puțin, n-a fost afectată de cucerire, acesta fiind după cum credem motivul pentru care nu se produc colonizări pe teritoriul fostei formațiuni statale de aici, în perioada cât a făcut parte din Imperiu. Pentru formațiunea statală din Oltenia de est situația nu pare să fie esențial diferită, aici după câte știm nu s-a creat nici un oraș prin deductio, iar colonizările individuale, oricât de masive, nu puteau afecta total posesiunea asupra pământului exercitată de dacii deveniți supuși ai Imperiului.

¹¹⁰ M.Speidel, JRS, LX, 1970, 142 sqq

¹¹¹ Gh.Stefan, op.cit.120; Ioana Bogdan Cătănicu, în Acta MN, XXII-XXIII, 1985-1986, 201-211

LIMESUL DIN SUD-ESTUL DACIEI

După ce¹ *universa Dacia devicta* a fost transformată în provincie, o parte din trupele care au participat la război și-au stabilit *castra stativa* și au alcătuit *exercitus Daciae*.

Multă vreme s-a neglijat contribuția lui Traian la organizarea teritorială în vederea obținerii unor formule de creare a ordinii interne și a prosperității necesare stabilității provinciei, accentuându-se doar rolul armatei.

Din harta fortificațiilor (Pl.I) pentru care avem date că au aparținut epocii lui Traian², am putut observa că precumpănește preocuparea de anihilare a oricărei încercări de opoziție internă, rămânând în uz fortificațiile de pe drumurile de înaintare ale trupelor romane spre centrul puterii și spre punctele de rezistență³. Legiunile III Flavia Felix la Berzobis, și legiunea a XIII Gemina la Apulum⁴, sunt așezate în apropierea Sarmizegetusei Regia, și a capitalei Apuliilor, centrele celor două formațiuni statale pe care le propuneam, ca fiind urme ale statului lui Burebista (vezi mai sus, cap.I) în Transilvania. Lagărele romane de trupe auxiliare răspund nevoilor de control a celorlalte puncte întărite⁵ ale statului dac. În funcție de rezultatele studiului incomplet al fortificațiilor de marș putem cu greu aprecia câte din *castella* date în epoca lui Traian au fost construite deja în cursul luptelor, sau doar după ocuparea teritoriului.

Delimitarea teritoriului provinciei, pentru această perioadă, socotim că a fost virtuală, *fines* coincidând cu limitele teritoriilor statului lui Decebal⁶. Banatul și vestul Olteniei, cucerite probabil în cursul primului război au făcut parte din acest regat, și putem presupune că la aceste teritorii s-a referit Decebal atunci când la începutul celui de al doilea război a cerut să i se redea țara până la Dunăre⁷.

Dacă teritoriile statelor din centrul Munteniei și estul Olteniei au fost atribuite provinciei Moesia Inferior, pentru că au fost cucerite prin acțiunile trupelor din această provincie, după contra

¹ AE,1934,2, expresia este, după cum reiese din textul inscripției *secunda expeditione qua universa Dacia devicta est* de înțeles ca referire doar la statul dac al lui Decebal, și aici o comparație cu textul inscripției de la Roma (CIL VI 1444 = ILS 1022) ne poate fi de mare folos; căci nu toate gentes dacorum erau în statul lui Decebal, dar au fost învinse.

² Ioana Bogdan Cătănciu, *Evolution*, 11-20, fig.1

³ Ioana Bogdan Cătănciu, *Quelques considérations sur le limes de la Dacie, în Limeskongress in Carnuntum*,1986, Wien,1990,806-807, fig.1; despre întinderea statului lui Decebal C.Daicoviciu, *Istoria României*,1960,297; M.Macrea, în *Dacia*,NS,XI,1967,126; H.Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la Decebal*, 1972,285,329; persistă totuși și teza conform căreia Traian a "ales" din teritoriile statului dac pe acelea care au alcătuit provincia Dacia - K.Strobel, *Dakerkriege Trajans*, 1984,56-57; D. Protase, în *Sargetia*, XXV, 12993-1994,114

⁴ Nu știm nici câtă vreme, nici unde a staționat *legio I Adiutrix* ale cărei stampile au fost descoperite la Alba Iulia. J.C.Mann, *Legionary Recruitment and Veteran Settlement during the Principat*, London,1983,39-40 propune localizarea castrului acestui legiuni la Alba Iulia - Partos, dar cercetările de până acum nu au adus suport acestei ipoteze

⁵ I.Glodariu, *Le système défensif de l'état dace et l'étendue de la province Dacia*, în *ActaMN*,XIX,1982,230 sq, fig.1

⁶ Ioana Bogdan Cătănciu, op.cit.805-807; eadem, *La stratégie romaine face aux menaces de l'est*, comunicarea la congresul limes, Rolduc,1995

⁷ Cassius Dio, LXVIII,12,2, după cum se presupune, Longinus comanda trupele rămase tocmai în Banat, după pacea din 102

atacul dacilor din 101/102, nu este exclus să se fi adoptat această soluție ca să se adâncească o diferență de statut a acestor regate, față de statul lui Decebal, în care, chiar dacă au făcut parte, au păstrat un oarecare grad de autonomie. În virtutea ipotezei privind supraviețuirea diferitelor formațiuni politice dace, ca unități administrative ale statului lui Decebal, sau ca unități autonome de putere, aliate, mai mult sau mai puțin cu acesta, credem că putem considera că Traian a acordat fiecăreia un statut anume, în funcție de atitudinea față de Roma, dar și în funcție de interesul ei; dacă din punct de vedere militar ocuparea statului dac din Moldova centrală, care nu pare să fi fost într-o fază de dezvoltare inferioară statului lui Decebal, ar fi putut aduce servicii, căci s-ar fi controlat accesul spre Muntenia și mai departe peste Dunăre în Imperiu, Traian a preferat să-i acorde un tratat de clientelă, probabil pentru că i-a impus sarcina de a proteja *via gentium*, cu forțe proprii. Opțiunea lui Traian poate fi explicată nu numai prin eventuala retragere a acestor daci din coaliția cu Decebal, anterior păcii din 102, dar și pentru că economic, exploatarea teritoriului lor nu ar fi acoperit costurile ocupării lui cu trupe romane. Nici un izvor antic nu deslășește vreo dovadă în acest sens, dar dacă roxolanii din stepele nord pontice, vecinii estici ai acestor daci, vor beneficia de o astfel de alianță⁸ este conform practicilor romane să le fi "acordat" și acestora rânduielile poporului Roman. Luptele din estul Daciei au fost poate marcate de prezenta a două caste de mară, necercetate, descoperite în depresiunea Ciuc. Cu toate acestea se pare că populația dacă din această depresiune, care poate făcea parte din "statul" din Moldova centrală a păstrat, alături de acesta o situație de "independentă", căci formele de viață continuă, practic, nestingerite cel puțin și în secolul II p.Chr.⁹

Transformarea regatului dac în provincie¹⁰, a fost sigur concepută a dura, și nu exclusiv datorită măsurilor militare, ci mai cu seamă a celor privind asigurarea vieții prospere provinciei. Un loc, pe care istoriografia modernă, în absența surselor literare și epigrafice nu l-a recunoscut, trebuie să-l fi ocupat structurile dace¹¹ care, nu trebuie să uităm erau net superioare¹², ținând cont de influența greacă, celtă și cea romană din ultimul secol înainte de cucerire.

Ca în Germania, sau Moesia Inferior, Traian va fi cel care va crea și în Dacia structuri administrative autonome ca bază a vieții de tip urban - "civitates"¹³ transmise de Ptolemeu¹⁴; *colonia Ulpia Traian Sarmizegetusa*, fiind singurul oraș de drept roman întemeiat după ritul etrusc a fost considerată ca având un teritoriu extrem de întins¹⁵, restul provinciei rămânând în "administrare" militară; acest mod de a privi situația din Dacia nu se potrivește cu realitatea de după *redactio in provinciam* și este negat de crearea de *municipia* în primii ani ai lui Hadrian.

Potrivit lui Ptolemeu¹⁶ în Dacia sunt cincisprezece populații a căror nume, în general derivă din numele unei localități, fapt pentru care am conchis că de fapt reprezintă unități teritoriale

⁸ Eusebius din Caesarea, 194 b - după *Fontes Historiae Daco-romanae*, II, 1970, 11

⁹ M. Macrea în SCIV, II, 1, 1951, 308-309; I. Ferenczi, *Problème des daces libres dans l'est de la Transylvanie*, în *Specimina Nova*, IX, 1, 1993, 3 sqq

¹⁰ Eug. Cizek, *Epoca lui Traian*, București, 1980, 258-264, cu toată bibliografia

¹¹ W. Groenman-van Waateringe, *Urbanization and the North-West Frontier of the Roman Empire*, în *Roman Frontier Studies*, XII, 1980, 1037 sqq; M. Millett în *Military and Civilian in Roman Britain*, BAR, 136, Oxford, 1984, 69

¹² H. Daicoviciu (Ed.), *Studii dacice*, Cluj, 1981, mai cu seamă contribuțiile lui A. Bodor, H. Daicoviciu, I. Ferenczi

¹³ Ioana Bogdan Cătănciu, *A propos de civitates en Dacie*, în *Ephemeris Napocensis*, I, 1991, 189-195.

¹⁴ eadem, *Ptolémée et la province Dacia*, în *Dacia*, NS, XXXIV, 1990, 223-234; A. Alföldi, CAH, XI, 1936, 79, n.1 consideră că Ptolemeu denumește triburile geto-dace, ale căror nume derivă din numele localităților, caracteristică și pentru Moesia; or, în ambele provincii, și mai clar în Moesia este vorba de unități administrative autonome, create prin divizarea teritoriului triburilor cunoscute în aceeași zonă anterior.

¹⁵ I. Piso, *Le territoire de la colonia Sarmizegetusa*, în *Ephemeris Napocensis*, V, 1995, 63-82

¹⁶ Ioana Bogdan Cătănciu, în *Dacia*, NS, XXXIV, 1990, 223-234 am adus argumente pentru a susține că orașele și populațiile Daciei se referă la provincia Dacia, spre deosebire de descrierea geografică, în care este prezentat spațiul geografic în care se aflau populații daco-gete

si nu etnice; lucru cu atât mai normal, dacă tinem cont de timpuria consolidare a celor patru-cinci regate geto-dace. Singurele nume de triburi sunt cele de la periferia provinciei, periferia regatului lui Decebal. În nord sunt pomeniți anarti, teuriscii, în est cotenses, iar în sud saldenses - toate triburi cu rezonanță celtică, și localizabile în acele teritorii în care cu două-trei secole înainte s-au ivit monedele de tip celtic. Costobocii, piefigii și ciagisii localizați în estul provinciei, unde pentru epoca lui Traian se constată o redusă dispunere de forte¹⁷, sunt probabil acei daci, care au manifestat mai puțin zel în lupta contra romanilor.

Avem date literare și epigrafice¹⁸ pentru a constata că un domeniu de manifestare a strategiei lui Traian în Dacia, a fost realizarea sistemului de drumuri; și dacă cea mai mare parte a acestora ne au fost transmise de Tabula Peutingeriana, ele pot fi regăsite și astăzi în harta lui Ptolemeu, unde însă lipsește drumul de-a lungul Oltului, în schimb se află stațiuni ce trebuiesc găsite pe drumul din estul Transilvaniei și din vestul Munteniei, care prin pasul Bran lega Transilvania de Moesia Inferior.

În toată epoca lui Traian la nordul Dunării s-au perpetuat situațiile militare produse în cursul războaielor. Numai Hadrian va trece la o reorganizare militară, odată cu cea teritorial-administrativă. O primă acțiune a fost cea de a restrânge teritoriul Moesiei Inferior doar la sudul Dunării. Teritoriile dace detinute cu trupe ale acestei provincii au avut o soartă diferită, Muntenia și sudul Moldovei, vor fi "abandonate", trupele din castru din subcarpați fiind retrase și fortificațiile incendiate. Oltenia de est și sud-estul Transilvaniei vor alcătui provincia Dacia Inferior, teritoriul provinciei a fost delimitat cu ajutorul diplomelor din 129 și 140 și localizarea trupelor¹⁹ în forturile de pe cursul Oltului superior. Noua provincie are aspectul unei zone (înguste) de protecție a Daciei superioare în fața posibilelor pătrunderi din est²⁰. Oltul axul nord-sud al provinciei a constituit în epoca romană principala legătură între sudul Dunării și Transilvania - punctele principale fiindu-ne transmise de itinerarul pictat de la Viena; stațiunile descoperite pe parcursul acestui drum asigurau circulația și spre est, până la Brețcu, unde intra drumul cel mai scurt din spre Dobrogea. Paralel cu această arteră strategică, în vestul Munteniei, există cel de-al doilea drum²¹ fortificat, ce a devenit cunoscut în literatura de specialitate ca "limes transalutanus". (Fig.26)

Cunoaștem astăzi, grație cercetărilor de teren întreprinse la sfârșitul secolului XIX²² și cercetărilor din unele *castella*, aspectul general al celor două linii fortificate.

¹⁷ Ioana Bogdan Cătănicu, *Evolution*, 18 Fig.1; costiobocii, pomeniți în Dacia, sunt o parte dintr-un *populus* care a trăit pe ambele versante ale Carpaților, iar cei de dincolo de munți, *Transmontanoi* vor rămâne "liberi". Despre costioboci N.Gostar în *Buletinul Universității Babeș-Bolyai*, Cluj, 1,1-2, 1956, 183-196; I.I. Russu în *Dacia*, NS, 1959, 344 sqq

¹⁸ *Gromatici veteres*, *Balbus*, 92-93; CIL III 1627

¹⁹ IDR I, nr. X = CIL XVI 75 și IDR. I, nr. XIII = B. Gerov în *Klio*, 37, 1959, 196-216

²⁰ Deoarece trupele cantonate la Drobeta (*Coh. III Campestris* - CIL III 14216,8 și 14216,10, căci *coh. I Sagittariorum* va staționa aici în sec. III - D. Benea, *SCIVA*, 27,1, 1976, 77-83, iar *coh. I Antiocensium* nu va rămâne după războaie în Dacia) și Bumbesti (*coh. III Cypria* - CIL III 14216,27) apar pe diploma din 110 - CIL XVI, 57, vestul Olteniei face parte din Dacia, în epoca lui Traian și ulterior; teritoriul provinciei pare că este cel al formațiunii statale oltene, care se întindea doar în partea de est și centrală a Olteniei (răspândirea monedelor de tip Prundu-Jibla și Ocnita-Cărbunesti raportate la aria de răspândire a tipului "Banat" și ulterior a tipului Adâncata-Mănăstirea - C. Preda, *Monedele geto-dacilor*, despre întinderea Daciei Inferior - C. C. Petolescu, *SCIV*, 22,3, 1971, 419

²¹ V. Pârvan, *BSh*, 1923, 23, 799; B. Mitrea, *EDR*, X, 1945, 148; Ioana Bogdan Cătănicu, *Frontières romaines*, București, 1974, 265

²² Devenit profesor la Universitatea din București și director al Muzeului Național de Antichități, Gr. Tocilescu, a inițiat o cercetare sistematică și înregistrare topografică a vestigiilor preistorice și antice din România; în vederea unui studiu cât mai complet a efectuat cercetări de teren colaborând cu inginerul topograf P. Polonic, străbătând în repetate rânduri același traseu pentru a culege de la localnici, date despre descoperirile arheologice și despre legende și tradiția locală. Drumurile și fortificațiile romane au fost publicate în *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, 1900, 117-141; notele inedite au rămas la Acad. Rom. mss. 5129-5137; deoarece o parte din note au fost redactate de Polonic, s-a acreditat ideea că numai acesta a efectuat cercetările de teren - dar, din lectura acestor note este clar că Tocilescu a participat la periegeze, căci doar cunoașterea nemijlocită a realității îi dădea putință să facă observații și completări; la Academie se păstrează și manuscrisul P. Polonic *Drumuri, valuri și cetăți locuite de romani*, ms 11917

Gr.Tocilescu sintetiză în *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, într-o primă formă, cercetările sistematice întreprinse în Oltenia și vestul Munteniei; în aceste pagini a pus în circulație datele arheologice selectate cu discernământ și le-a interpretat cu prudență și competență, punându-le de acord cu stirile literare antice. Aceste date preliminare publicate - sunt completate prin nenumărate notițe, manuscrise, păstrate parțial la Academia Română, dovadă a temeiniciei preocupărilor lui Tocilescu, preocupări a căror valoare s-a irosit parțial, rămânând în afara patrimoniului științific, dat fiind că n-au văzut lumina tiparului.

Din consultarea manuscriselor lui Tocilescu și Polonic se detasează imaginea nivelului înalt al cercetării arheologice atins în România acelor ani; meritul incontestabil al lui Gr. Tocilescu a fost în principal inițierea cercetării sistematice a întregului teritoriu al regatului român în vederea cartării ruinelor antice, și-n al doilea rând selecționarea colaboratorilor Muzeului Național de Antichități pe criterii valorice din cele mai severe. Inginerul P. Polonic, unul din cei mai constanți colaboratori, prin neobosită sa activitate și simțul de netăgăduit pentru teren a adus o contribuție esențială arheologiei românești în general, și în special studiului fortificațiilor romane din Oltenia și vestul Munteniei (Fig.27); planurile fortificațiilor ridicate de Polonic publicate în *Fouilles et Recherches archéologiques en Roumanie*, sunt și astăzi folosite, doar putine beneficiind de ridicări topografice moderne.

Comentariile inedite ale lui Gr.Tocilescu²³ asupra celor două linii fortificate ale Daciei Inferior, văzute ca un sistem unitar între Dunăre și pasul Oituz - demn de remarcat viziunea într-un tot confirmată de cele mai recente descoperiri²⁴ - au ca obiectiv lămurirea principalelor probleme ridicate de existența *limes* -ului: elemente constitutive, tehnică de construcție, rostul fortificațiilor și datarea lor.

Gr.Tocilescu²⁵, a interpretat "limesul cisalutan", aprobat de A.v Domaszewski ca o linie avansată a limesului alutan, fiind un "doppel Limes". Aceiași părere este împărtășită de E.Kornemann, C.Patsch, C.Daicoviciu, R.Vulpe și M.Macrea²⁶.

E.Fabricius²⁷ scrie "fermutlich ist dieser Limes als Ersatz für die Alutalinie entstanden, als an dieser die vorgeschrittene Entwicklung bürgerlicher Niederlassung, wie z.B. in Romula, eine Ausdehnung des gesicherten Provinzgebietes nach Osten erforderte".

O părere oarecum diferită a avut V.Christescu, care consideră că întinzându-se efectiv dominația romană "în tinutul de la răsărit de Olt, s-a construit un nou limes, alcătuit dintr-un drum care pornea de la Flămânda... și de acolo la Râșnov". Aceiași părere că valul era doar drum își făcuse odinioară și C.Schuchhardt.

²³ Gr. Tocilescu și-a propus: "descrierea castrelor de pe lângă dânsul (val); partea tehnică a valului și a castrelor; ce este acest val; din ce epocă; în ce raport stă el cu Oltul, cu castrele de lângă el; ce corpuri de armată le-a susținut; ce zice poporul despre acestea (tradiția populară, n.m.); analogia cu valurile din Anglia; a fost limes?; importanța cercetărilor" (ms.5139,19). Dintre însemnările despre acest monument roman considerăm deosebit de elocvent a rezuma câteva note: cele două linii de fortificații de pe Olt și din vestul Munteniei se completează reciproc (loc.cit.); linia valahă este necesară pentru a asigura fortificațiilor de pe Olt eficacitatea ofensivă, căci forma terenului dezavantajează pe ocupantul Olteniei; limesul ține până la Oltul superior, satul Gald (ms.5139, 11); valul este construit din pământ luat din ambele părți, căci nu s-a săpat o fossa; era un obstacol destinat a marca mai, mult limita solului roman decât un "retranchement militar" (ms.5139,137)

²⁴ Ioana Bogdan Cătănciu, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, 51 sqq; eadem în *Militärgrenzen Roms*, II, 1978, 267sq

²⁵ Comunicare la Academia Română, 3 mai 1902; *Fouilles*, 123-124

²⁶ C. Patsch, *Beiträge*, V/1, 170; C.Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, 105; R.Vulpe, în *Istoria României*, I, 1960, 528; M.Macrea în *Istoria României*, I, 1960, 352, idem, *Viata în Dacia romană*, 1969, 223-224

²⁷ RE, XIII, 1927, sv Limes, 645; M. Speidel în *Dacia*, NS, XVII, 1973, 137, consideră că prin considerațiile făcute asupra numerus surorum are temeuri noi să confirme această ipoteză

Sistemul de construcții militare din vestul Munteniei a fost datat în urma primelor cercetări antebelice, pe baza descoperirilor numismatice, la sfârșitul sec.II - începutul sec.III, fiind atribuit lui Septimius Severus²⁸.

Pentru C.Patsch limesul dublu a fost o creație a lui Hadrian, M.Macrea²⁹ crede că începutul organizării liniei transalutane este în vremea lui Hadrian, și doar desăvârșirea lucrărilor este severiană; I.Ferenczi a acordat o atenție deosebită cercetării limesului, și a dezvoltat o ipoteză bine argumentată logic, privind datarea limesului transalutan în vremea lui Hadrian, din păcate textul a fost publicat doar în limba maghiară și nu a intrat în atenția specialiștilor, nici măcar din țară³⁰. E.Kornemann atribuie limesul lui Antoninus Pius, iar Gr.Tocilescu³² a optat într-unul dintre manuscrisele inedite pentru construirea "limesului cisalutan" de către Marcus Aurelius, Septimius Severus reconstruind în piatră și castrul de la Jidava, care la început fusese de pământ și lemn.

Cercetările în domeniul limesului Daciei sudice, au intrat, după moarte lui Tocilescu într-o perioadă de stagnare, până în preajma celui de la doilea război mondial, când V.Christescu a reluat cercetările, întreprinzând cu mijloace modeste săpături la Săpata de Jos, Fâlfani și Urluieni. Doar săpăturile de la Săpata au fost valorificate³³, rezultatele sondajelor de la Urluieni și Fâlfani pierzându-se³⁴ la moartea dramatică a autorului *Istoriei militare a Daciei romane*.

Gh.Cantacuzino a întreprins cercetări în *castellum* mare de la Băneasa, rezultatele publicate permitând cunoașterea modului de construcție a unui lagăr de pe linia transalutană.

D.Tudor de la începutul carierei sale s-a ocupat de problemele ridicate de porțiunea olteană a limesului Daciei inferioare; însă abia după 1964, când a renăscut într-o oarecare măsură, interesul pentru problemele civilizației romane și au reînceput cercetările de teren și săpăturile arheologice, s-au putut pune la contribuție, pe lângă descoperirile întâmplătoare și date provenite din săpăturile de amploare de la Reșca, Stolniceni, Bivolari, Rădăcinesti, Titești și Copăceni³⁵. Sub egida profesorului Tudor s-au desfășurat cercetările Muzeului Național Militar, efectuate de Cr.Vlădescu³⁶.

O pondere însemnată au avut în încercările de elucidare a unor aspecte particulare ale fortificațiilor de pe Olt, săpăturile întreprinse de arheologii de la Cluj, la Brețcu, Hoghiz, Boița și de la Feldioara.

²⁸ V.Christescu, *Istoria militară a Daciei Romane*, 1937 și D. Tudor, *Oltenia Romană*, ed 3, 260-264; republicat cu schimbări în editia 4, 253-257; M.Speidel în *Dacia* NS, XVII, 1973, 137 consideră că poate aduce temeuri noi pentru a susține această datare

²⁹ *Viata în Dacia Romană*, 1969, 109 -granița propriu-zisă s-ar fi aflat întotdeauna la est de Olt, lipsind așezările mari dintre cele două linii fortificate, se pare că limesul transalutan a fost conceput ca o apărare înaintată a liniei de pe Olt

³⁰ I.Ferenczi, *Tarsadalom tudományi Szózat* - Universitatea Babeș-Bolyai, 1956, I, 1-2, 153 sqq

³¹ Klio, VII, 1907, 105 consideră că "vordere Linie mit ihren Erdkastellen" ar putea fi construită de Antoninus Pius

³² mss 5139, 20-21

³³ V.Christescu, în *Dacia*, V-VI, 1935-1937, 435 sqq; idem în *Istros*, I, 1934, 34

³⁴ Am putut recupera, grație doamnei Irina Franga, câteva clisee cu imagini din timpul săpăturilor de la Fâlfani și Săpata de Jos

³⁵ Săpăturile arheologice de mare amploare au avut se pare rostul nemărturisit de a obține noi monumente epigrafice; s-au publicat studii parțiale în care se fac referiri, dar nu sunt prezentate situațiile stratigrafice și planimetrice, iar materialul arheologic descoperit a fost rar, și doar selectiv studiat. Parțial, cauza acestui fapt s-ar putea pune pe absența, mai cu seamă din anii '70, posibilităților de publicare, dar considerăm că se datorează unei carente a scolii arheologice de sub auspiciile lui D. Tudor

³⁶ Rezultatele acestor săpături au fost însumate în teza de doctorat *Armata în Dacia Inferior* (Universitatea București, 1979). Teza a fost publicată în 1983 la Editura Militară, și într-o nouă formă *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986.

"Limesul transalutan" a fost până în ultimii ani lăsat în afara sferei de cercetare a arheologilor români. Abia în deceniul șase al secolului nostru s-au reluat săpăturile în castrul de la Jidava, Râșnov și apoi și în cel de la Rucăr.

În afara cuprinzătoarei *Oltenii Romane* a lui D.Tudor, a fost editat în limba polonă, cu un succint rezumat în franceză, articolul monografic al Halinei Gaewska, privind "limesul alutan și transalutan"³⁷. Lucrarea, rod al studiului manuscriselor lui Tocilescu și a observațiilor făcute pe teren, ca bursieră a Academiei Române, nu aduce elemente noi în ceea ce privește structura, tehnica de construcție, datarea fortificațiilor. H. Gaewska adunând conștiincios toate referințele despre cele două "linii de granită", le interpretează cu obiectivitate și consecvență pentru a susține, cu șanse de succes, ipoteza privind funcția lor de limes dublu, inițiat încă la începutul secolului II p.Chr.

Când am început noi³⁸ cercetarea "limesului transalutan" ne-am propus cercetarea lui în ansamblu, evitând să facem o serie de monografii asupra lagărelor ce l-au flancat.

În această cercetare, am plecat mărturisind că nu considerăm studiul limesului un scop în sine, ci îl înțelegem ca punct de plecare în aprofundarea complexelor probleme legate de viața însăși în provincia Dacia - Dacia Inferior, privite ca parte integrantă a Imperiului roman. Reluasem studiul granitei³⁹ Daciei inferioare cu imensul avantaj de a avea pentru alte tronșoane ale limesului imperial cercetări ample și fructuoase⁴⁰, care relevă aspectele multiple și complexe pe care le ridică limesul - oglindire materială a relațiilor vii între Imperiu și Barbaricum, în timp de pace sau de război.

³⁷ *Limes alutanus i transalutanus*, în *Archaeologia*, Varșovia, XXI, 1970, 71 sqq

³⁸ Temă de plan din 1971-1977

³⁹ Lipsa de cercetări și de material de analizat a prilejuit o stufoasă literatură privind aceste două linii de fortificații, din sud-estul Daciei. S-au detasat două ipoteze diametral opuse: prima consideră "limesul transalutan" ca înlocuitor al "limesului alutan" la sfârșitul secolului II p.Chr. ca urmare a dezvoltării urbane pe Olt (Fabricius, RE, XIII, sv, limes, 645); momentul înlocuirii limesului alutan a fost pus de Kornemann (*Klio*, VII, 1907, 105) în vremea lui Antoninus Pius pentru că toate *castella* de pe linia din estul Oltului erau de pământ, și nu au fost refăcute-n piatră ca cele de pe Olt; Gr.Tocilescu s-a exprimat și pentru datarea liniei "cis-alutane" la Marcus Aurelius (ms.5139,20); după descoperirea tezaurului de la Săpata de Jos (V.Christescu, în *Istros*, I, 1934, 73-80) s-a generalizat ipoteza datării liniei transalutane la Septimius Severus, D.Tudor devenind principalul susținător al acestei datări; cea de a doua ipoteză, pe care a avut-o în vedere și Gr. Tocilescu (ms. 5139,11,19), era cea care vedea cele două linii ca fiind complementare și constituite la începutul secolului II, este împărtășită de Pariben (*Optimus Princeps*, I, Messina, 1926, 318), K.Patsch (*Beiträge*, VI/2, 171), C.Daicovicu (*La Transylvanie*, 105), I.Ferenczi (*Tarsadalomtudományi Szorozat*, Cluj, 1956, I, 1-2, 153 sqq), și N.Gostar (*SCIV*, XII, 1961, 199). C.C.Petolescu reprezintă un caz tipic de istoric de cabinet, care-și schimbă în repetate rânduri opinia, de cele mai multe ori, fără să simtă nevoia să justifice noua teză, să compare greutatea argumentelor folosite (de comparat punctele sale de vedere publicate în: *SCIV*, XXII, 1971, 3,420; *Apulum*, VII, 1, 1968, 458, n.31; *Revista de Istorie*, 35, 1, 1982, 75-76; *Revista de Istorie*, 35, 1, 1982, 69-75; *Symposia Thracologica*, 7, 1989, 186; *Scurtă Istorie a Daciei Romane*, Ed. Didactică și Pedagogică, București, 1995, 52-53

⁴⁰ Socotim printre cele mai importante lucrări de sinteză despre apărarea Imperiului, lucrări, care prin metoda sau optica asupra fenomenelor studiate, ne-au oferit un model de studiu: Jean Baradez, *Fossatum Africae*, 1957; P.Salway, *The Frontier People of Roman Britain*, 1967; K.A.Steer, *The Antonine Wall*, JRS, L, 1960, 86 sqq; H.Schönberger, *The Roman Frontier in Germany*, JRS, LX, 1970,

LINIA ALUTANA

Relieful Daciei Inferior a fost acela care a determinat dezvoltarea sistemului rutier al provinciei și întemeierea așezărilor omenesti. Fortificațiile construite în timpul războiului, sau ulterior aveau rostul de a folosi avantajele terenului în supravegherea tuturor posibilităților de pătrundere precum și controlul circulației în interiorul provinciei, unde se sesizează o atenție deosebită pentru fostele cetăți dacice, tocmai pentru că acestea răspundeau imperativelor aceleiași configurații geografice.

Oltul permițând comunicația cea mai directă nord-sud, iar după construirea drumului prin defileul Turnu Rosu și legătura cu Transilvania, a fost în permanență drum strategic și de aceea a fost semănat cu fortificații.

Cursul inferior al râului străbate Câmpia Română¹. Limita între aceasta și Podisul Getic fiind curba hipsometrică de 200 m, pe direcția Balș - Piatra Olt - Slatina - Corbu². La sud de această limită, valea Oltului are o luncă largă, asimetrică, malul ei vestic are terase neinundabile, largi, iar versantul estic este dominant, fiind înalt cu pante abrupte³.

O cercetare de teren efectuată pe cursul inferior al Oltului ne-a permis să constatăm imposibilitatea tratării acestei porțiuni a râului⁴ ca o *ripa* și necesitatea ocupării cu trupe a unor puncte de observație și control a malului estic, pentru a se supraveghea Câmpia Muntenă. Cum cercetările de teren nu au adus stiri despre alte urme romane în afara celor de la Flămânda, Valea Totiții, Putineiu, Valea Urluii, Gresia, Crâmpoia⁵ și Urluieni, credem că, cel mai târziu, în momentul creerii Daciei Inferior s-au inițiat aceste fortificații.

Malul vestic al Oltului este extrem de bogat în urme romane, consemnate în *Repertoriu Arheologic al României* (ms) și în oarecare măsură în *Tabula Imperii Romani* - L 35⁶

Am inițiat studiul fotografiilor aeriene ale zonei⁷ și putem afirma că ele permit o imagine a naturii diverse a acestor urme, cele mai multe, însă necontrolate pe teren și prin sondaje, și neconsemnate pe hărți detaliate.

¹ Respectiv subunitățile: Câmpia Caracalului și Câmpia Găvanu-Burdea, definite de G.Vâlsan, *Câmpia Română*, 1915

² P.V.Cotet, V.Urucu, *Judetul Olt*, Ed.Academiei, 1975, 11

³ *Geografia Dunării Inferioare*, Ed.Academiei, 1969, harta II

⁴ Comunicare la Institutul de Arheologie 1976, publicată în *Limes*, Szekesfehervar, 1978, 333 sqq

⁵ D.Tudor, *OR, 4*, 279

⁶ TIR, *Romula, Durostorum, Tomis - L, 35*, Bucuresti, 1969.

⁷ În condițiile de exagerată grijă pentru "secretele" de stat, am obținut, totuși, o parte din acoperirile fotografice efectuate de-a lungul anilor, pentru aceste zone; din păcate o parte din aceste fotograme erau la scări foarte mici și efectuate în momente nepotrivite pentru înregistrarea în condiții optime (lumină, vegetație, umiditate), astfel încât nu este sigur că s-au pus în evidență toate urmele antice. Din păcate, în condițiile în care Institutul nu avea o mașină, (din 1974, iar o mașină personală era un pium desideriu) cea mai mare parte a observațiilor făcute, cu excepția celor de pe drumul Oltului, au rămas a fi controlate în viitor. Nu trebuie uitat că atunci, ca și acum, studiul fotografiilor aeriene este o opțiune și o întreprindere a fiecărui cercetător pe cont propriu. Întreaga activitate a Secției de cercetări aerofotografice și evidentă centralizată a siturilor arheologice, creată în 1978 și transferată la diferite instituții ale Ministerului Culturii, dă temei acestei afirmații...

Drumul roman se poate urmări pe fotografiile aeriene cu destulă ușurință, pe terasele din vestul Oltului, în unele zone din vecinătatea unor așezări dezvoltate, fiind marcat și de tumuli aliniați⁸. Drumul a fost construit pe terasa primară a Oltului, care, pe alocuri, în cursul secolelor, a fost erodată de râu. Faptul că drumul roman se poate observa abia la 35 km nord de Izlaz, ar putea fi doar consecință a distrugerii lui de Olt, dar și a opțiunii constructorilor romani de a evita, pentru drumul imperial, această zonă, preferând varianta Celei-Scărisoara, mai cu seamă dacă avem în vedere că un pod ar fi fost construit între Oescus și Celei⁹, încă în epoca lui Traian. Pe fotografiile aeriene se pot urmări dese schimbări ale albiei Oltului, în această zonă de ses, și se pot imagina dese inundații produse de râu.

Drumul este văzut de Gr.Tocilescu și P.Polonic a fi lat de 10 m și marcat de un strat de "prundis până la 50 cm adâncime și ridicat la mijloc, în unele locuri până la 50 cm"¹⁰. Trebuie să remarcăm ca o caracteristică a drumului traseul foarte direct, cu schimbări de direcții sau nivel, în diagonală.

Din cercetările de teren ale lui Gr.Tocilescu și P. Polonic stim că la Izlaz au fost două lagăre "în est de sat, la Verdea, la pichetul nr. 17 este un lagăr roman - acest lagăr este în ost (est) adăugit; se pare că acest adaus a servit ca lagăr pentru auxiliari, sau cavalerie; adausul are o lungime de 122 m și o lățime de 95 m; lagărul adevărat este triplu întărit, adică cu trei valuri de pământ și trei santuri; are o lățime de 104 m din nord, către sud și o lățime de 325 m - asta ne arată că lagărul este în partea către Dunăre, pe jumătate mâncat de ape"¹¹. În punctul Racovita se găsește pe malul Oltului un al doilea lagăr roman, acoperit de cimitir deja la 1894. În nici unul din aceste lagăre nu s-au întreprins săpături, așa că nu stim nici ce datare au, nici ce caracter au avut. Despre un al treilea castellum complet distrus de Dunăre, aduce câteva date D.Tudor¹². S-ar putea ca acel castellum, de pe malul Oltului, să se înscrie în seria celor care apărau malul râului, eventual chiar din epoca lui Traian.

D.Tudor a menționat la Tia Mare, o fortificație de mici dimensiuni, inițial pe malul de est, ulterior pe cel de vest. Tocilescu relatează despre aceste urme, dar adaugă "măcar că nu arată nici o formă de castru are numirea de "La Cetate". Cercetările de teren ne-au permis să aflăm că pe malul de est erau urme feudale, iar în vestul Oltului există construcții cu caracter civil din cărămidă de dimensiuni mari¹³. Urme romane se află din abundență pe tot malul vestic până la Slăveni.

La Slăveni a fost construit cel mai mare castellum din sud-estul Daciei (Fig.28), cu "trei rânduri de santuri și valuri de pământ"¹⁴. Primele săpături au fost efectuate deja la sfârșitul secolului trecut¹⁵, și au fost reluate de D.Tudor, fără a se fi bucurat de o publicare completă așa

⁸ Aceeași observație face și P.Polonic la sfârșitul secolului trecut, astăzi majoritatea acestor movile au fost aplatizate, dar cu ajutorul fotogramelor s-ar putea iniția o cercetare a unor astfel de necropole, cu atât mai interesante cu cât se pare că sunt o caracteristică a acestei părți a Daciei

⁹ D. Tudor, *Les Ponts Romains du Bas-Danube*, București, 1964, 40-46 consideră ca această posibilitate de trecere a Dunării a fost folosită de Laberius Maximus în 101-102

¹⁰ *Academia Română*, Gr.Tocilescu, mss 5139, 39

¹¹ *Academia Română* - Gr.Tocilescu, ms 5139, 36

¹² op.cit.279

¹³ Informații de la prof. de istorie F.Pârvan de la școala generală din Tia. Indicațiile despre un burgus sau castellum aici au apărut mai degrabă din dorința lui D.Tudor de a completa linia Oltului cu fortificații la distanțe relativ egale.

¹⁴ Gr. Tocilescu, loc.cit.

¹⁵ *Academia Română*, mss Gr.Tocilescu, 5133, 83-88; ridicarea planului făcută de P.Polonic se păstrează la Institutul de Arheologie din București

cum ar fi fost necesar după o cercetare, considerată încheiată, aproape exhaustivă¹⁶. Lagărul se sustine că a fost construit de la bun început de *ala I Hispanorum*, desi se preconizează că în perioada războaielor dacice, si numai atunci, ar fi stationat aici *ala Claudia Gallorum Capitoniana*¹⁷; cu toată bibliografia stufoasă, nu avem elemente pozitive¹⁸ despre lagărul de pământ, care se afirmă că a dăinuit până la reconstrucția în cărămidă, dataată la 205, pe baza unei inscripții¹⁹ descoperite încă în 1893:

iMp. caes. SEPT. SEVERus PERT. AUG
arAB. ADiab.PARTH. MAX. TRIB. POT. XIII
impERATOR XI. COS III. P. P. ET
imp. Caes. M. aur. ANTONINVS PIVS AVG. CoS II
PONTIF. MAX.trib.pot VIII. ALAE I HISPANOR
a fundaMentis FECERVnt

Acceptând că doar Septimius Severus ar fi construit²⁰ în piatră acest *castellum*, trebuie să presupunem cel puțin o refacere a lagărului de pământ²¹; nu excludem însă posibilitatea ca inscripția să consemneze edificarea unei construcții anume, din sau aferentă *castellumului*, tocmai pentru că în același an s-a inaugurat și o biserică castrensă²². Chiar dacă materialul tegular de la Slăveni a fost produs de soldații din mai multe trupe - *ala I Hispanorum*, *ala Claudia*, *coh. I Fl. Commagenorum*, *coh. I Brittonum* sau *B(racaraugustanorum)*, *leg. V Macedonica*, *leg. XI Claudia*, ba chiar a *leg. XIII Gemina* nu este posibil ca toate să fi participat la construirea lagărului de pământ, căci la data preconizată aparțineau provinciilor Moesia Superior și Moesia Inferior. Or, din datele epigrafice până acum cunoscute cu ocazia războaielor lui Traian sfera de acțiune a armatei fiecărei din aceste două provincii a fost strict stabilită. Este mai probabil să considerăm că unele trupe, cum ar fi legiunea XIII (fără epitet, pe stampile), au activat aici succesiv, până cel puțin în secolul IV p. Chr.²³.

¹⁶ La sesiunea de rapoarte arheologice de la Brașov, 1981 s-a afirmat că cercetarea s-a încheiat în 1976. Soarta a vrut ca cei doi colaboratori serioși ai lui D. Tudor, O. Toropu și C. Mărgărint-Tătulea să dispară foarte timpuriu, așa încât sansa de a vedea publicate rezultatele cercetărilor de la Slăveni rămâne ca Gh. Popilian să publice nu numai săpăturile din așezarea civilă

¹⁷ D. Tudor în SMMIM, 7-8, 1974-1975, 17; aceeași părere C. C. Petolescu, SCIVA, 46, 1, 1995, 40-41; trupa făcuse parte din armata Moesiei Inferior, iar în diploma de la Palamarca se înscrie între trupele din armata Daciei Inferior; este foarte posibil ca după războaiele dacice să fi rămas la nord de Dunăre; dar nu avem indicii databile clare că ar fi stationat în această perioadă la Slăveni. Este posibil că trupa a stationat într-un *castellum* ale cărui resturi nu au fost sesizate încă

¹⁸ Nu s-a publicat, în afara planului general, nici un profil, nici un plan de detaliu; se consideră că faza de pământ era 190,40 x 169 m - D. Tudor, OR, ed. 4 302; idem în, *Militärgrenzen Roms*, II, Bonn, 1978, 399. Interesant ar fi fost să putem înțelege ce a fost stratul de pământ, pietris, nisip, var, cărămidă și lut cleios de la baza zidului (D. Tudor, în BCMI, XXXIII, 105, 1940, 35; Gr. Tocilescu, ms. 5139, 40), deoarece poate fi și rezultatul aplatizării unei faze, anterioare reconstrucției din 205

¹⁹ Gr. Tocilescu, *Fouilles*, 120; IDR, II, nr. 496

²⁰ D. Tudor, în BCMI, XXXIII, 1940, 34-38; idem în *Historica*, I, 1970, 67-83; idem, *Oltenia romană* Ed. 3, 306-311, fig. 82 fiind o schiță de profil; ni se pare că sunt mai multe date brute, desi interpretarea lor va fi schimbată în *Oltenia Romană*, Ed. 4, 300 sqq; idem în *Frontières romaines*, 239; idem SMMIM, 7-8, 1974-1975, 19; C. Vlădescu, *Armata*, 1983, 82-85 = idem, *Fortificațiile*, 1986, 30-34. Pentru noi este greu de știut dacă zidul lagărului de la Slăveni a fost construit în cărămidă cum se afirmă de obicei sau piatră, sau piatra a fost folosită doar la porți; situația poate fi explicată și prin faptul că în mare măsură zidul este complet scos, dar observarea atentă a resturilor, indică materialul de construcție; nu excludem ca dilema să provină din obisnuinta de a da soluții și concluzii fără argumentele necesare

²¹ Un lagăr de pământ durează 15-20 ani - Ilse Paar, *Zur Datierung des Niedergermanischen Auxiliarkastells Gelduba (Krefeld-Gellep)*, în *Roman Frontier Studies*, XII, 1980, 515-529

²² IDR, II, 499

²³ D. Tudor, *Biserica paleocrestină de la Slăveni*, Olt, în SCIVA, 30, 3, 1979 cu observațiile noastre în SCIVA, 32, 4, 1981, 546

Suntem convinsi ca printr-o atentă înregistrare a locului unde s-au descoperit tegulele, cu diversele trupe s-ar fi putut da răspuns la unele întrebări privind fazele de constructie si interventiile succesive în structura elementelor componente ale fortificatiei. Din cauza contrazicerilor si interpretărilor diferite²⁴, fără prezentarea planului cu profilele sectiunilor peste elementele de fortificatie este absolut dificil să reconstitui situatia reală. Ceea ce este absolut sigur aggerul cu drumul de rond din cărămizi la - 0,20 m nu poate apartine primei faze, pentru simplul motiv că acoperă faza cu zid dublu (Fig.29); este cu totul neclară descrierea unui strat de dărâmătură pe 6 m lungime, între *agger* si *via sagularis* din faza cu zid; poate fi doar o interpretare gresită a lătimii aggerului sau a intervalumului, care nu poate fi la 6 m distantă de agger!; am putea căuta solutia în a propune că a existat initial un Holz-erdemauer, care împreună cu drumul de rond, sustinut de un zid paralel²⁵, era lat la bază de 6 m; cât va fi fost aggerul fazei de piatră, rămâne de stabilit, dar era mai lat de 6 m, căci îngloba si mai sus amintita dărâmătură.

Călăreții hispani a căror urme precumpănesc si se datează mai cu seamă după mijlocul secolului II si în secolul III ei se stabilesc la Slăveni la o dată incertă, dar se pare că aveau paza întregii câmpii din sud si ar fi posibil ca forma *castellumului* de la Băneasa să fie determinată de existenta aici a unei turme din această ala.

Pe baza unei schite aparținând lui Marsigli. s-a considerat că la Reșca²⁶ au existat trei castella. Săpăturile recente nu au putut identifica decât o incintă fortificată centrală de formă patrulateră si incinta poligonală, neregulată. Punând alături planul general (Fig.30) al orasului²⁷, cu corecturile îngăduite de fotografiile aeriene, cu schita lui Marsigli nu ne este greu să înțelegem că acesta a "interpretat" ruinele zidurilor pe care se pare la acea dată le-a mai văzut deasupra solului. Din fotografia aeriană (Fig.31) se poate constata că au existat traseele a două incinte poligonale neregulate, una mai restrânsă si o extindere a ei spre sud. Deoarece Teslului traversează aria cuprinsă de incinta poligonală lărgită, Marsigli a completat coltul de nord-est al orasului de pe malul nordic, transformându-l într-o fortificatie de sine stătătoare; cercetările desfășurate în această zonă nu au descoperit un *castellum*.

La sud de coltul fortificatiei orasului, si la est de "Romula quadrata" descoperirile întâmplătoare au adus la lumină²⁸ o multime de statuete ale divinităților romane si plăcute votive. Acest fapt ne face să presupunem că aici, zona fiind si cea mai înaltă de pe malul Oltului, se afla zona sacră extramurană a Romulei cu incinta dreptunghiulară si a fost doar în faza târzie inclusă în prima lărgire a ariei poligonale fortificate.

Dacă ținem cont de situatia de la sud de Teslui, putem înțelege că a treia fortificatie desenată de ofiterul italian, este rezultatul completării coltului de sud-est în aceiasi manieră, considerând probabil, că pârâul ar fi distrus ceea ce nu se vedea pe teren. Cu toate că am atras

²⁴ Ioana Bogdan Cătănciu, *Evolution*, 51-52, n.44, 473

²⁵ D.Tudor, *Oltenia Romană*,302; idem în *Militärgrenzen Roms*, II, 399

²⁶ A.Marsigli, *Danubius Pannonicus-Mysicus*,I Iaga.1726, tome II,1, fig XL

²⁷ Planul ridicat în teren de P.Polonic, cu legenda si detalii de constructii se păstrează la Institutul de Arheologie, Bucuresti; credem că este foarte potrivit a-l publica, pentru deosebita acuratete si pentru completările pe care ni le furnizează, mai cu seamă într-o paralelă cu fotografia aeriană;

²⁸ Informatie de la I.Chitu, directorul Muzeului din Caracal, care m-a însoțit în periegeza făcută la Resca în 1975; pe acel loc P.Polonic sub sigla L, cu numele *Biserica Cetății*, afirmă că s-au descoperit "bucăți de bronz aurit de la o statuete"

atentia asupra acestei erori de interpretare, încă în 1976²⁹ se continuă formularea unor ipoteze despre o savantă "închidere a văii în punctul cel mai vulnerabil de apărare a orasului. Astfel se asigura posibilitatea respingerii din două puncte a unui inamic care s-ar fi strecurat cu ușurință pe valea menționată, după fortarea limesului alutan"³⁰.

Vom susține în continuare ipoteza că la sud de Teslui a existat doar fortificația poligonală, atâta timp cât nu se pune în plan și nu se publică documentele de șantier pentru așa zisul castellum, căci zidul gros de 1,10 m cu fundația de 1,90 m (sic), cu o berma de 1,20-1,50 m și șanț adânc de 2,20 m puteau aparține acestuia. Punctul nostru de vedere decurge din convingerea că Romanii făceau o delimitare netă între teritoriul unui oraș și "teritoriul militar", pe care se afla lagărul și construcții anexe, băi, vicus (canabae) etc.³¹.

Singura fortificație patrulateră de la Reșca este cea centrală, închizând o suprafață de 216 x 182 m³² și considerată de D.Tudor a fi "prima incintă de apărare", care a fost "refăcută cu un murus, în a doua fază din viața acestei fortificații patrulateră"... Monedele descoperite și diferitele elemente stratigrafice, se pare că pot dovedi³³ că fortificația de pământ datează din prima jumătate a secolului II p.Chr. Ea a fost refăcută cu ziduri de cărămidă cândva înainte de începutul secolului al III-lea. Nu socotim necesar să ne ocupăm în extenso de această fortificație deoarece o considerăm civilă, dar câteva argumente care să susțină punctul nostru de vedere tot trebuie să aducem. Caracterul civil al incintei se poate deduce din faptul că zidul este de 1,85-1,95 m și construit fără (!?) legătură cu mortar; colțurile incintei sunt doar îngroșate; poarta de est nu este apărată de turnuri; pe axul longitudinal există *cloaca maxima*, ceea ce ne face să observăm că planul orașului avea construcția centrală nu pe axul longitudinal ca la planul de castru, ci pe una din laturile intersecției celor două axe, plan tipic urban³⁴. Dacă s-ar fi executat cercetări cu adevărat științifice, acum am fi avut la dispoziție și elemente de datare, cel puțin relativă, a începutului incintei Romulei quadrată; din păcate, după două decenii de cercetări, cu mijloace importante, dat fiind că se executau "manu militari", ni se propun date pe baze absolut subiective³⁵. Dacă acceptăm ipoteza lui D.Tudor potrivit căruia Romula este *municipium* de la

29 *Limes*, Szekesfehervar, 1878,335-336 și *Evolution*,25-26; n.226,227; în ultima publicare a datelor privind Romula (*Fortificațiile romane din Dacia Inferior*,1986,34) C. Vlădescu continuă să afirme existența a două castru, de o parte și de alta a Tesluiului "cunoscute numai din schița lui Marsigli". Volumul *Romula - Malva*, București,1994 a fost publicat sub îngrijirea Muzeului Olteniei, după moartea lui C.Mărgărit Tăulea. Autorul multumeste pentru privilegiul de a prelucra o parte din materialul descoperit în cursul săpăturilor de după 1965 de la Romula; din păcate trebuie să remarcăm că nu i-au fost puse la îndemână și desenele care să-i permită o localizare în spațiu și o precizare stratigrafică a acestor descoperiri. Regretul nostru nu se mărginește doar la acest aspect, ci mai cu seamă la faptul că pentru topografia Romulei nu s-a putut aduce nici un fel de completare, repetându-se (pp 74-75) doar punctele de vedere ale lui D.Tudor și C.Vlădescu. Despre caracterul civil al așezării de la Reșca vorbesc elocvent tocmai decoperiri mărunte, care sunt total deosebite de cele din *castella*, unde precumpănesc armele.

30 C.Vlădescu, *Fortificațiile*,35; Acest punct de vedere a fost prezentat pe larg în *Limes*, Szekesfehervar, 1978,353-360

31 A.Sculten, *Das territorium Legionis* în *Hermes*,29,1884,482 sqq; o discuție utilă cu toate referințele anterioare la P.Le Roux, *L'Armée romaine et l'organisation des Provinces Ibériques*,Paris, 1982,114 sqq

32 D.Tudor, *Oltenia Romană*,176 sqq

33 Pe care însă nu am avut șansa a le vedea publicate înainte de dispariția lui D.Tudor și a succesorului său C. Vlădescu. C.Mărgărit Tăulea,op cit 40-41 sqq afirmă că fortificația de pământ a fost un castru din epoca războaielor dace, dar abandonat (după *Limes*, Szekesfehervar,355) și folosit de colonistii, care ulterior, în a doua jumătate a secolului II, au construit incinta de cărămidă în șanțul abandonat al castrului; zidul încercuind zona rezidențială.

34 C.Mărgărit Tăulea, op. cit p. 42, semnificativ, faptul că o parte din canale se scurgeau în șanțul orașului (n 184 și la incinta poligonală) fapt incompatibil cu situația de la un castru roman. Pentru planurile orașelor "de tip castru" F.Castagnoli, *Ippodamo di Mileto e l'urbanistica a pianta ortogonale*,1956,85 sqq

35 D.Tudor, *Oltenia Romană*,4, 186 incinta de pământ are caracter civil, și este de la începutul secolului II, incinta de cărămidă e construită la "finele sec. II p.Chr.": C. Mărgărit Tăulea, op.cit.42 datează zidul de incintă în vremea lui Marcus Aurelius, după 168-169, iar refaceri au loc în timpul lui Septimius Severus și Philipp Arabs

Hadrian, trebuie presupus că odată cu titlul onorific asezarea primește și dreptul de a ridica incintă³⁶. Incinta municipiului de dimensiuni foarte reduse arată caracterul de centru politic-administrativ al teritoriului, care nu neapărat era proportional cu suprafața orașului, ci depindea de specificul proprietății asupra pământului. Extinderea locuirii extramurane, este expresia bogăției teritoriului și poziției privilegiate la intersecția drumurilor imperiale - drumul de la Drobeta și drumul de la Oescus, cu varianta prin Sucidava și cea de-a lungul Oltului. Pe fotografia aeriană este vizibilă intrarea drumului din spre sud pe o poartă care trebuie să se fi aflat pe centrul laturii lungi a incintei; drumul din spre Drobeta, intrând pe poarta de pe incinta poligonală se îndreaptă, după aceeași imagine către poarta de pe mijlocul laturii de nord-vest³⁷.

Prezența unor unități militare, permanente la Romula este exclusiv datorită faptului că acestea nu stăteau pe teritoriul orașelor³⁸. Apărarea era asigurată pe deplin de trupele dispuse pe graniță, la răsărit de Olt, și cele de la Slăveni și Enoșești.

La Enoșești - lucrările de construire a căii ferate București-Piatra Olt au afectat cea mai mare parte a *castellumului* identificat aici. Poziția în care a fost ridicată fortificația romană se distinge prin controlul pe care-l poate permite asupra unei căi naturale deschise de la est spre vest, cale naturală pe care o urmează de fapt și calea ferată București-Craiova.

Până în 1975, când am efectuat o cercetare de teren pe dreapta Oltului, a fost escavat și ceea ce mai rămăsese din colțul de sud-vest³⁹ al *castellumului* (Fig.32). În urma acestei constatări am făcut o secțiune de salvare pe latura de vest a lagărului. Cu această ocazie am constatat că fortificația de pământ⁴⁰ era mai întinsă spre vest decât cea de cărămidă (Fig.33). Acest fapt ne face să presupunem că în momentul reconstruirii în cărămidă nu mai stăteau aici aceiași trupe care a construit fortul de pământ. Trupa s-a schimbat în întregime, sau a fost împărțită în fortificații vecine. Printre fragmentele de țigle și cărămizi am descoperit (Fig.81) o cărămidă fragmentară (grosimea 6,2 cm) cu stampila în cartus 2,5 cm și litere 1,1-1,4 cm, în relief COH I COM(magenorum), analoagă tipului de la Drajna de Sus⁴¹ și o țiglă (grosimea 3,6 cm) cu stampila fragmentară COH III [GAL](lorum). Prezența acestei trupe este inedită la Enoșești, deși în manuscrisele Tocilescu⁴² se păstrează o notă despre aceiași stampilă. Trupa a fost în Dacia Inferior și la 129 și la 140 p.Chr.⁴³ și stamilele ei s-au descoperit la Ionestii Govorii⁴⁴; din păcate nu se cunoaște desenul acestei stampile, și nu avem termen de comparație, pentru tiparul stampilei descoperite de noi. Deoarece nu avem nici un indiciu despre data de început a lagărului de pământ, rămâne incertă deplasarea coortei I Fl. Commagenorum între Drajna de Sus și Enoșești.

³⁶ Dreptul de a construi fortificații era acordat ca un privilegiu fapt relevant în literatura de specialitate, confirmat pentru începutul Principatului de inscripția de la *Pax Iulia*, Lusitania - AE, 1989, nr.368

³⁷ Ioana Bogdan Cătănciu, în *Analele Brăilei*, I,1, SN, 1993, 417-418, fig.2, 1 și 2

³⁸ Cu excepția marilor orașe din Orientul apropiat, a căror situație este cu totul deosebită de cea a orașelor din nordul imperiului

³⁹ Gr. Tocilescu, ms 5139,40 preluat de D.Tudor, OR,4,258

⁴⁰ *Limes*, Szekesfehervar, 1978, 336; eadem, SCIVA, 32,4, 1981, 547

⁴¹ Gh. Ștefan, în *Dacia XI-XII, 1945-1947*, 123, fig.5/9

⁴² Academia Română, 5139,40 - "apoi în dosul bisericii de la Ienusești și după un parcurs cam de 500 m dăm pe mal, lângă drumul de fier de o cetate veche (Acidava); din această cetate există astăzi numai cornul sud-estic, care ne arată valuri înalte, regulate până la 3 m și că a fost triplu întărit în jur - însă la construirea drumului de fier Slatina-Craiova s-au tăiat malul pe care stătea cetatea și toată cetatea a fost dărâmată și materialul scos, întrebuintat ca umplutură pentru traseul spre Olt - astăzi găsim în mal cărămizi mari romane, unele cu inscripția COH II COM, altele COH III (com) și altele cu CR, afară de aceea se găsesc în est de cetate prin arătură multime de cărămizi romane, cioburi, figurine etc, care ne indică că în jurul cetății au fost orașul antic".

⁴³ IDR, I, nr. XIII

⁴⁴ *Academia Română*, ms. 5139, 44 - "aici s-a și găsit o cărămidă cu stampila COH III G". Gr. Tocilescu a completat pe margine *cohors III Commagenorum*

Dacă trupa va fi transferată pe linia Oltului, după părăsirea Munteniei și ea a construit *castellum* în faza de pământ, atunci trebuie să fixăm abia în vremea lui Hadrian construirea unei fortificații la vadul de peste Olt. Cum însă acest vad al Oltului permitea circulația spre Muntenia, credem că nu poate fi exclusă în întregime ipoteza că fortul de pământ a fost construit, încă în vremea lui Traian, pentru a asigura această importantă răscruce de drumuri.

În 1987 I.Ciucă a descoperit în zona fostului castru⁴⁵, o stampilă fragmentară [co]H TPA citită *cohors I Thracum Syriaca equitata*; cohorta nu face parte dintre trupele pomenite de diplomele Daciei Inferior, așa că este foarte plauzibilă ipoteza sederi timpurii, anterioare anului 129 p.Chr., a acestor traci la Acidava, eventual chiar în perioada primului război dacic⁴⁶.

Materialul arheologic descoperit în cursul săpăturii de salvare din 1975 a fost foarte modest, datorită faptului că am avut de cercetat doar ceea ce se găsea adâncit în pământul viu, până la care se escavase. Din fosa lagărului de pământ, umplut cu aggerul aplatizat, am descoperit o monedă de bronz cu efigia Lucillei⁴⁷. Am considerat data de emisie a monedei *terminus post quem* pentru edificarea zidului de cărămidă.

În ceea ce privește "sporirea" cunoștințelor noastre despre fortul de la Enoșești, ca urmare a săpăturilor efectuate de Cr.Vlădescu, putem doar să regretăm faptul că s-a neglijat obligația de a desființa o ipoteză doar cu argumente științifice.

Fotografia aeriană, zbor 1971, a cărei copie nu mi-a parvenit la timp pentru a fi prezentată la Congresul Limes de la Szekesfehervar, dar ale cărei date le folosisem cu ocazia periegezei din 1975, pune clar în evidență colțul de sud-vest a unui *castellum*, așa cum îl văzuseră Tocilescu și Butculescu. Secțiunea noastră perpendiculară pe latura vestică determinată și pe fotografia aeriană a intersectat elementele de fortificație specifice, așa că nu poate fi vorba de o identificare greșită a unui *castellum*. Afirmatia, neargumentată⁴⁸ că s-ar fi localizat mai corect fortul și că s-a cercetat zidul său de sud, zid în întregime scos în epoca modernă nu ne inspiră nici o încredere, ba mai mult suntem îndreptățiți să amintim că întreaga suprafață din vestul lagărului, în localizarea noastră, este marcată de urmele unor construcții aparținând așezării civile, sau unui întins vicus militar⁴⁹.

Zona de podis și cea de munte pe care o străbate în continuare drumul roman de-a lungul Oltului, este caracterizată printr-o îngustare a luncii râului, spre care se scurg de pe ambele versante, afluenți numeroși. Ciudat, zona, deși potrivită unor așezări rurale, este cât ne permite deocamdata stadiul de informare, mai puțin intens locuită, în epoca romană⁵⁰.

⁴⁵ Descoperirea a fost publicată în colaborare cu Al.Barnea, SCIVA,40,2,1989,147-155; datele despre fortificație sunt cele ale lui Cr.Vlădescu, *Armata*,89-90, deși ulterior, la p 153, n 22 se folosesc datele săpăturilor noastre despre fortificația de pământ, fără să se observe contradicția; în cele din urmă p 154, n 25 se constată că descoperirea se înscrie în aria delimitată prin săpătura noastră din 1975

⁴⁶ C.C.Petolescu, în SCIVA, XLVI,1995,269-270

⁴⁷ BMC,IV,571, nr.1167

⁴⁸ Cr.Vlădescu, Gh.Pornaru Bordea, SMMIM,11,1978,138, Fig.1; Cr.Vlădescu, *Fortificațiile*,40-41, Fig.27; se afirmă, loc cit.41: "Celelalte elemente ale fortificației, agger-ul și *berma*, nefiind încă precizate, santul urmează să fie investigat..." deci dovadă că este mai bine localizat *castellum* este un zid care poate aparține oricărui edificiu.

⁴⁹ Ion Ciucă, Noi contribuții la cunoașterea Acidavei, comunicare la al VI-lea Colocviu național de studii asupra frontierelor romane, Râmnicu Vâlcea, mai,1989 - profesor la Piatra Olt, s-a dedicat unor cercetări de teren în zona Acidavei; sunt remarcabile descoperirile întâmplătoare din așezarea civilă - 12 fibule cu capete de ceapă.Terra sigillata abundă, fapt în puternic contrast cu cantitatea descoperită în *castella* din Dacia inferioară - Gh. Popilian, I.Ciucă, *Terra Sigillata de import de la Acidava*, în Dacia, NS,XXX, 1986,167 sqq Așezarea civilă se pare că avea val și sant; în teritoriul vecin s-au pus în evidență 64 așezări civile, două villae rusticae

⁵⁰ TIR,L 34,harta - este poate doar o carentă de cercelare și de înregistrare a descoperirilor întâmplătoare

La Drăgășani, în suburbia Momotesti, s-au descoperit pe o suprafață întinsă urme de locuire romană⁵¹; până când cercetările vor face sigură existența aici a unei fortificații romane, preferăm să considerăm că ruinele aparțin unei așezări civile⁵².

Avem date sigure despre o fortificație de dimensiuni medii la Ionestii Govorii, unde Gr.Tocilescu localizează *Pons Aluti* din Tabula Peutingeriana⁵³. Planul ridicat de P.Polonic este singurul cunoscut; cu ocazia unor amenajări edilitare a fost cercetat colțul de nord-vest, unde s-a descoperit un tezaur monetar a cărui ultimă monedă este una emisă de Philippus Arabs⁵⁴. Muzeul militar a făcut cercetări, rămase inedite; Cr.Vlădescu afirmă doar că ceea ce fusese considerat a fi colțul unui castellum ar fi de fapt *thermele*⁵⁵.

Mai la nord, valea Oltului se lărgeste pentru ultima dată înainte de a intra în defileul Oltului; în această zonă submontană se află urmele unei locuiri intense din epoca dacică și romană. La 1894, Gr.Tocilescu și P.Polonic⁵⁶ descriu drumul roman până la Stolniceni, ca foarte vizibil; suntem de părere că orice investigație sistematică a acestei zone trebuie începută cu revederea acestor observații: "Locul aici este numit *La Crucea de Piatră* - aci ne arată o femeie niste temelii de ziduri, zicând că oamenii ar fi săpat aici după bani și că ar fi scos cărămizi de "Jidovi"⁵⁷, cărămide romane; trecem apoi pârâul și venim în satul Stolniceni, unde sunt casele proprietarului Boronescu - în satul acesta se găsesc urmele unui mare oraș roman - am găsit cioburi, cărămizi și o monedă romană; prin pivnitele și prin grădinile locuitorilor se văd ziduri întinse, late și bine construite cu cement; tot câmpul între sat și sosea este plin de cioburi etc... și se constată pe locul lui Constantin Codrean și sub casa lui sunt ziduri mari și lungi, care trebuie să fie, după ridicătura în teren, o parte a cetății romane; cărămidă cu CORSMB (nota lui Gr. Tocilescu); chiar zidul care merge prin pivnita lui seamănă să fie o parte a zidului înconjurătoriu a cetății. Săparea acestei localități ar fi bine să se întreprindă cât mai curând, căci locuitorii distrug deja zidurile și scot piatra pentru construcții; în nord-vest de sat se vede o construcție de casă întinsă, cu camere cu totul distruse de locuitori și numai locul se cunoaște și santurile de unde au scos zidurile". Drumul roman nu s-a putut observa în Stolniceni, dar este vizibil pe dreapta Oltului la sud de Râureni, fiind observat și dincolo de Râmnicu Vâlcea, unde la nord-est de "suburbii Tigănia" Gr.Tocilescu adăugase descrierii, o notă despre un castru, notă neluată în considerare și din acest motiv necontrolată pe teren în epoca modernă.

Cercetările de la Stolniceni, în punctele Bârsești - Priză și La Plută au rămas, ca mai toate cele de pe linia alutană inedite, fiind valorificate doar datele epigrafice⁵⁸, pe baza cărora se

⁵¹ TIR, L 34,51; D.Tudor, OR4,298

⁵² În localitatea Străjești de Jos, Ion Ciucă (Comunicare la colocviul național de limes, Râmnicul Vâlcea, 1986) a făcut observații asupra unui sit roman, la dreapta drumului Drăgășani-Slatina; domnia sa presupune că ar fi o așezare romană fortificată 200 x 150 m sau un *castellum*; de altfel și recunoașterile de teren din zona Drăgășanilor, făcute de preotul Dumitru Bălașa, au avut darul să scoată în evidență multimea urmelor romane, dar nu se poate stabili caracterul lor, fără sondeajele necesare

⁵³ *Fouilles*, 1900, 120; Academia Română, ms, 5139,44

⁵⁴ G.I.Petre-Govora în SCN, IV, 1968, 207 sqq; B.Mitrea, SCN, IV, 1968, 209-222

⁵⁵ Cr.Vlădescu, *Armata*, 90

⁵⁶ Academia Română, ms.5139,51; Mentionăm că observațiile sunt făcute de Tocilescu împreună cu Polonic, deoarece este foarte clar din lectura manuscriselor că Tocilescu adăugă pe textul scris de Polonic, observații pe care nu le putea deține decât dacă a parcurs același traseu; în literatura română s-a obișnuit a se considera că Polonic este autorul observațiilor, scrise de acesta, or, se poate deduce din parcurgerea manuscriselor că în general Tocilescu a participat la aceste periegeze, și o parte din observații au fost dictate de el.

⁵⁷ Este un fapt cunoscut că o serie de locuri cu ruine sunt denumite Jidovi, Jidava, Jidovin etc; pentru poporul român jidovii, poporul biblic, a devenit sinonim cu "cei vechi"

⁵⁸ D.Tudor, *Dacia*, NS, VIII, 1964, 347-348 - în afara stampilei P(edite) S(ingulare), au mai fost descoperite tegule privind Coh II Fl Bessorum, Leg.XI Claudia, leg. V Macedonica, Leg.I Italica, și stampila C X B - citită de N.Gostar în *Arheologia Moldovei*, IV, 1966, 183-184 cohors milliaria Brittonum; K.Diez, *Bericht RGK*, 65, 1984, 242-246 aduce argumente pentru lectura inițială a lui D.Tudor-Cohors Batavorum

localizează aici cartierul general al guvernatorului Moesiei Inferior în timpul pregătirii celui de al doilea război dacic. Săpăturile au avut un caracter de salvare și probabil graba în care au fost făcute, precum și distrugerile provocate de răscolirile moderna au împiedecat pe autorii cercetării să obțină date suficiente privind nivelul de locuire din faza traiană, oricum, nu ne-au fost prezentate planuri cu aceste importante vestigii⁵⁹. Stampila P(edites) S(ingulares) s-a descoperit pe locul La Priză, iar cea a cohorții II Fl Bessorum în locul La Plută, dar deoarece în sec. II-III p.Chr. aici se va dezvolta o puternică locuire civilă s-ar putea ca ele să fi fost refolosite și locul de descoperire să nu aibe nici o valoare pentru localizarea fortificațiilor respectivelor trupe în teren.

Fotografia aeriană⁶⁰, fără să fi fost făcută cu respectarea tuturor normelor necesare unei reperări de situri arheologice, a pus în evidență, drumul roman și o locuire în zona de la nord de gara Govora, unde există și un amfiteatru, probabil de lemn, aflat în terenul pepinierei (Fig.34). Urmele unei așezări civile se întind la nord spre Râureni, ceea ce ne face să postulăm pentru Buridava contemporaneitatea a două așezări civile, cea autohtonă și cea legată de viața unui *castellum*. După cum reiese din materialele arheologice descoperite aici viața continuă în timp până cel puțin în sec. VI⁶¹. Deocamdată nu putem ști dacă fortificația sau fortificațiile din timpul războaielor dacice au continuat să existe și câtă vreme după epoca lui Traian. Localizarea unui *castellum* pe locul Boroneasa s-a dovedit a nu fi exactă⁶². Nu ni se pare exclus ca odată cu organizarea limesului Daciei inferioare să se dezvolte aici fostul vicus militar, alături de așezarea autohtonă.

Cu excepția săpăturilor sistematice conduse de Gh.Bichir la *thermae*⁶³, toate cercetările au avut un caracter de salvare și nu au urmărit o definire topografică a diferitelor monumente presupuse; de fapt ne aflăm în situația de a sistematiza informațiile disparate, cu scopul de a organiza protecția și studierea acestui deosebit de interesant și important obiectiv de epocă romană.

Sondaje arheologice ar trebui să abordeze zona din sudul drumului spre Govora, unde se poate fixa locuirea civilă, de care presupunem că depindea și amfiteatrul. La estul drumului roman și pe malul Oltului acolo unde s-au săpat *thermae* sunt de completat informațiile despre *castella* și despre așezarea militară.

Drumul roman traversează pe malul stâng al Oltului într-un punct situat între Olteni și Sâmbotin, unde sunt ruinele unui *castellum*.

Castra Traiana, localitate trecută pe itinerarul pictat de la Viena, a fost localizat inițial la Gura Văii de către Gr.Tocilescu, ca apoi D.Tudor să prefere identificarea cu fortificația de la Sâmbotin. Primele rezultate ale săpăturilor de aici⁶⁴ ne-au făcut să ne îndoim de caracterul militar⁶⁵ al edificiului săpat; după nouă campanii de săpătură s-a pus în evidență faza de pământ⁶⁶

⁵⁹ D.Tudor, op.cit, 345 sqq; idem SCIV, 16, 1, 1965, 186; idem, SCIV, 17, 3, 1966, 393; și SCIV, 18, 4, 1967, 655-660; idem, SMMIM, 1, 1968, 18-29; idem, *Frontières romaines*, 1974, 240; idem în *Buridava*, Râmnicu Vâlcea, 1972, 29-34 și *Buridava*, 1976, 41-44

⁶⁰ Fotografia aeriană, zbor 1970 înregistrează satul Stolniceni după ce s-a construit Combinatul chimic, după ce zona a fost puternic afectată de amenajările moderne

⁶¹ D.Tudor, în *Buridava*, 1972, 30

⁶² D.Tudor preconiza pe acel loc un castru, credem că pe baza interpretării greșite a datelor din manuscrisul lui Gr.Tocilescu pe care-l folosește; sondajul în acest punct n-a confirmat această ipoteză - Gh.Bichir, *Traco-dacica*, VI, 1-2, 1985, 93, n.8

⁶³ Gh.Bichir, *Buridava*, 4, 1982, 43-54; Gh.Bichir, P.Bardașu, *Materiale*, 1983, 255-268, cu plan; întreg materialul tegular descoperit publicat de Gh.Bichir, *Traco-dacica*, VI, 1-2, 1985, 93-104

⁶⁴ *Materiale*, IX, 1970, 245-249, Fig.1 și 2

⁶⁵ Ioana Bogdan Cătănciu, *Evolution*, 27, n 245

a acestui *castellum* cu două santuri de apărare; într-o baracă aparținând acestei faze s-a descoperit o stampilă a cohorții I Hispanorum, desigur trupă al cărei pridianum a făcut cunoscută activitatea sa la Buridava, deja după 102. În epoca lui Hadrian se înlocuiește această fază cu una cu zid de piatră cu Wehrgang susținut pe un sistem de "contraforti" (Fig.35). Ceea ce a rămas nedistrus de Olt, a fost cercetat prin santuri de-a lungul zidurilor, dezvelindu-se două tronsoane din singura latura păstrată și un turn de curtină⁶⁷. Regretăm din nou că sistemul de cercetare, (sau doar de publicare?) risipește informațiile pe care pământul - această arhivă inestimabilă ni le-a păstrat. Vrând să înțelegi datele publicate îți dai seama de responsabilitatea pe care cel ce face o săpătură o are față de monumentul abordat. Ne îngăduim să ne manifestăm nemulțumirea ca și aici, ca la Romula, dar nu numai, trebuie să formulăm câteva ipoteze; dacă a existat o fază de pământ, databilă în epoca lui Traian, aceasta credem că nu a putut fi cu agger, ci cu un Holz-Erdemauer, adică un zid-palisadă din lemn și pământ; numai un astfel de tip de construcție putea fi simplu și eficient înlocuit în piatră (Fig.36), în sistemul cu piteni perpendiculari pe zid. În acest caz însă ar fi trebuit ca pământul care exista la zidul palisadă între doi pereti de lemn, să se fi găsit și între contraforti. Din cele două referiri la stratul de pământ respectiv, reiese clar că este așezat peste un nivel arheologic, iar zidul paralel, a fost construit "după ce spațiul dintre zidurile paralele (contrafortii n.n.) a fost umplut cu pământ, la un nivel mai sus decât zidul de incintă" (este vorba de fundație?!); deci, nu este câtuși de puțin restul unui agger anterior, ci umplere mai târzie, pentru consolidarea întregului sistem.

La Jiblea⁶⁸ în punctul de bifurcare a drumului imperial - pe Olt și pe la est de masivul Cozia - se pune problema existenței unui punct de semnalizare și control, care însă n-a fost cercetat cu rezultate concludente.

De la Jiblea drumul roman șerpuieste pe malul stâng al Oltului, ajunge la mănăstirea Cozia, în spatele căreia se află în Poiana Bivolari un *castellum*, distrus de Olt în partea vestică; cercetările în acest *castellum* au început deja la sfârșitul secolului trecut și acum este total cercetat și parțial reconstruit, prin grija Muzeului Militar Național și a Muzeului de Istorie Râmnicu Vâlcea. Cr.Vlădescu descrie cu amănunte planul acestui *castellum* așa cum l-a obținut ca urmare a

⁶⁶ *Cronica Cercetărilor arheologice, Campania, 1994, nr.117; 65 ani de arheologie militară, 62-62, planul; trebuie să observăm că se preconizează pentru această fortificație o fază de pământ, considerându-se că pământul dintre murus și pitenii pe care fusese construit un Wehrgang era un agger preexistent; este dificil de crezut că existând un agger s-a săpat tot la 8,50 m pentru a se construi un contrafort pentru drumul de rond; de asemenea ni se pare că existând un agger nu mai era nevoie să se fi construit un zid paralel, într-o a două fază de existență pentru incinta de piatră.*

⁶⁷ Cr.Vlădescu, *Fortificațiile*, 1986, 43-46 - o descriere dificil de urmărit din cauza neglijențelor de exprimare, fără un plan și mai ales fără profile ne dă senzația că observațiile s-au făcut numai după ce s-a escavat în întregime, de aici afirmația dubitativă "admitând, bineînțeles, în acest caz că zidurile paralele (de fapt perpendiculare n.n.) s-au construit odată cu murus-ul și că au funcționat un timp fără incinta interioară (sic) paralelă, înlocuind agger-ul, am putea avea un prim moment constructiv în vremea lui Hadrian, spre sfârșitul domniei, în anii 137-138." deci tipul de plan nu este ferm obținut pe baza observațiilor în teren, iar datarea este făcută pe baza analogiei cu planurile acelor *castella* pentru care există o datare cu inscripție de fundație. C.Andonie, R.Avrăm, R.Băjenaru, *65 de ani de arheologie militară*, Muzeul Militar Național, 62-63, publică un plan incomplet, căci lipsește zidul paralel cu incinta; abia în suplimentul la *Revista Muzeului Militar Național* a apărut un plan complet

⁶⁸ D.Tudor, *Oltenia Romana*, Ed.3, 1968, 293 afirmă ca pe locul Găitini "se observa clar o formă dreptunghiulară 60 x 100 pasi, cu val și sant... la 100 m est de această întăritură sunt urmele drumului roman", iar în *Oltenia Romană*: "presupusul castru roman este în realitate o fortificație de pământ (feudală)"; Cr.Vlădescu, Poenaru Bordea, BMI, XLI, 3, 1971, 30 anunță că sondajul făcut n-a identificat aici un *castellum*. Din descrierea observațiilor făcute în 1894 Gr. Tocilescu (ms 5139, 53) consideră că aici era "un burg, un turn de observare... movila de 1,50 m înălță și 20 m diametru...trebuind a servi ca punct de observație de la pod spre nord"

săpăturilor exhaustive⁶⁹. Nici de această dată nu sunt prezentate planuri de detaliu, și profile; așa încât datele stratigrafice cele mai complete se pot găsi în primul raport⁷⁰ publicat (Fig.37). Din datele înregistrate pe aceste profile reiese că nu a fost recunoscută *fossa* sectionată pe latura de sud, fiind interpretată ca viroagă naturală, probabil și pentru că pe latura de nord nu s-a săpat exact în zona unde scurgerea dărâmăturilor sugerează panta santului de apărare; nici secțiunea pe latura de est nu s-a adâncit suficient în afara incintei pentru a surprinde *fossa*; berma, lată de cca 1,50-2,00 m a fost desenată la nivelul tălpii zidului, atât pe latura de nord, cât și pe cea de est (Fig.38). Probabil că printr-o cercetare mai atentă s-ar fi pus în evidență fazele de construcție și reconstrucție pe care le poți deduce din studiul acestor profile și din neconcordanțele nivelului diferitelor pavaje descrise; la poarta de est pragul descoperit era mai înalt decât nivelul drumului; or, dacă ar fi fost realmente contemporane cum se consideră acest fapt ar fi făcut inaccesibilă poarta pentru vehicule. Este probabil că pragul este o intervenție constructivă ulterioară, ori cu ocazia renunțării la circulația pe această poartă într-o epocă mai târzie, ori prin refacerea drumului, refacere nesesizată; platforma 1,8 x 1,8 care a deranjat *via sagularis* este de înțeles ca o fază mai târzie și probabil trebuie pusă în legătură cu o construcție de lemn; în rezumat, pe baza situațiilor descrise putem considera ca acest *castellum* a avut, cel puțin, trei momente de existență: construirea de către *Surii sagitarii*; refacerea pragului la poarta de est și înălțarea pavajului porții de nord sunt două aspecte ale unei refaceri a incintei și a drumurilor; în acest moment sau într-unul și mai târziu, se va fi construit un edificiu, din care a fost sesizat doar pavajul cu 0,40 m deasupra celui din *castellum*. Astfel de edificii târzii s-au descoperit și în alte *castella* din Dacia, fiind date către sfârșitul dominației romane⁷¹, sau chiar după aceea. Etapa finală de ocupare a fortificației este în funcție de datarea exactă a inventarului celor trei morminte descoperite și care nu pot fi decât ulterioare plecării trupei; aceste morminte dezvelite în interiorul fortificației au fost date de descoperitori la mijlocul sec.III⁷², ceea ce ar indica o perioadă relativ timpurie de abandonare a fortificației, eventual în favoarea trupelor stationate la Copăceni și Racovița. *Castellum* de la Arutela a fost construit de *suri sagittari* în 138 p.Ch.⁷³; câtă vreme au rămas aceștia aici nu se poate ști, la fel de neclar este dacă *cohors I Hispanorum veterana* a trimis aici un detașament, sau doar un *eques librarius* a avut o misiune temporară la Arutea⁷⁴. Dimensiunea fortului se înscrie în scara celor potrivite pentru a adăposti un *numerus*⁷⁵.

⁶⁹ Armata, 1983, 92-100, Fig. 40-60 =idem, Fortificațiile, 1986, 46-60 Fig. 32-53; Ambele sinteze au apărut la un bun răstimp după articolul nostru din SCIVA, 32, 4, 1981, 548-551, unde am făcut observații pe baza rapoartelor de săpături și am încercat să propunem acele probleme care se simțea nevoia a fi lămurite, în principal probleme de stratigrafie și privind observațiile asupra construcțiilor de lemn; nici una din aceste probleme n-a fost luată în atenție și examinată, nici măcar pentru a fi eliminată ca nefundată.

⁷⁰ D. Tudor, Gh. Poenaru-Bordea, C. Vlădescu, SMMIM, 2-3, 1969-1970, 8-44; *castellum* de formă patrată cu latura de 60,80 m, avea un zid de incintă laț de 1,60 m; drumul de rond era sprijinit pe "pinteni", sau contraforti de 1,50 m lungime construiți în același timp cu zidul de incintă; porta *principalis dextra* a fost construită prin lungirea a doi astfel de pinteni la 1,90 m, așa încât se crea o poartă cu o curte interioară, și un turn la nivelul superior; porta *principalis sinistra* are aceeași structură, dar era prevăzută cu două porți. Doar porta *praetoria* și probabil și poarta distrusă, *decumana* au turnuri patrute de mici dimensiuni, foarte puțin iesinde (0,30 m); construcțiile interioare au fost reperate doar în măsura în care erau construite în piatră - *principia* și *horreum* (Ioana Bogdan Cătănciu, SCIVA, 32, 4, 1981, 550-551; L. Petculescu, Saalb J, 43, 1987, 71) acesta din urmă, considerat în continuare sediul colegiului militar (Cr. Vlădescu, Fortificațiile, 1986, 57-58); din planul general s-ar putea conchide că o parte din fundațiile de piatră erau doar baze pentru o construcție de lemn; sigur, este că barăcile fuseseră construite exclusiv din lemn

⁷¹ Ioana Bogdan Cătănciu, *Evolution*, 53-54, n. 507, 509, 510 - construcții peste *via sagularis* la Buciumi, Bologa și Râsnov

⁷² SMMIM, 2-3, 1969-1970, 23-24

⁷³ CIL III 12601 a-b = 13793, 13794 = IDR, II, 575, 576

⁷⁴ CIL III 12602 = IDR, II, 582

⁷⁵ D. Baatz, *Der römische Limes, Archäologische Ausflüge zwischen Rhein und Donau*, Berlin, 1974, 25

Deficiențele manifeste în desfășurarea cercetărilor sunt regretabile de asemenea pentru că și-au pus amprenta asupra reconstrucției executate (Fig.39), înainte ca să se fi publicat toate planurile și înainte ca rezultatele să fi fost dezbătute, așa încât proiectul a avut la dispoziție date incerte; deoarece nu s-a recunoscut fossa, vizibilă în profilele publicate, înălțimea zidului și a drumului de rond a fost imaginată subiectiv⁷⁶. O reconstrucție efectuată acoperă definitiv acele aspecte care prin săpături de control s-ar fi putut recupera.

Drumul pe Olt, săpat în stâncă pentru a străbate defileul îngust al Oltului, era vizibil înainte de umplerea lacului hidrocentralei Turnu, în punctele "Masa lui Traian", "Cârlige" și "Ursoi". Tocilescu îl descrie astfel: "De aici (Bivolari) intră drumul lui Traian în defileul cel mare, care se întinde până la gura Lotrului. Coastele stâncoase ale muntelui uriași se apropie în ambele părți ale Oltului, încât nu lasă mai mult decât poate curge Oltul - deci au fost nevoiți romanii, precum și astăzi constructorii drumului nou, să taie în stâncă comunicația, mai pe toată întinderea ei prin defileu - soseaua nouă merge pe malul drept, de unde se vede cum drumul roman, pe malul stâng, este tăiat din loc în loc în stâncă ... la o stâncă numită Masa lui Traian, drumul către Mănăstirea (Turnu) este în ost de stâncă, tăiat în piatră, pe când drumul roman trece pe sub stâncă, lângă Olt, peste un pod de lemn. Se văd tăieturile drumului în stâncă, în care, odată, bârnile și stâlpii podului (erau) vârate - construcția podului a fost în forma unui coridor cu fața spre Olt, rezemat fiind prin stâlpi pieziși în stâncă." ... " sub stâncile gigantice ale Usturoiului, cele mai înalte și grozave stânci, care se pot vedea pe malul Oltului. Când te uiti de pe șosea în sus, spre cer, încât abia le zărești vârful lor - aici au tăiat romanii soseaua în stâncă și se cunoaste, în unele locuri chiar și parapetul spre Olt și întreaga lărgime, până la 5 m, a drumului".

Doar la Copăceni există un *castellum*, distrus de Olt în partea de vest (Fig.40); cu ocazia săpăturilor conduse de Gr.Tocilescu s-a descoperit inscripția de fundare⁷⁷, și una de reconstrucție, numai doi ani mai târziu⁷⁸; ambele inscripții sunt puse de *numerus burgariorum et veredariorum*, o unitate care avea menirea să asigure buna circulație pe acest drum, pe care probabil l-a și săpat în stâncă⁷⁹; rezultatele săpăturilor Muzeului Național de Antichități au rămas în caietele Tocilescu și Polonić, și au fost publicate de D.Tudor⁸⁰; sub conducerea lui D.Tudor același colectiv a executat săpături în 1973. În *castellum* s-au pus în lumină două nivele de incendiu, separate printr-un strat de pământ de nivelare. Prin faptul că există inscripția privind refacerea fortificației, s-a considerat că primul incendiu a fost anterior datei de 140, și a fost motivul refacerii din inscripția pusă în vremea lui Antoninus Pius. Scopul cercetărilor ar fi trebuit să fie în primul rând observarea atentă a tuturor schimbărilor produse în planimetria fiecărui element de fortificație, pentru ca să se poată înțelege textul inscripției, în care se afirmă că s-a mărit *castra* pentru că era prea îngust, dublându-se valul și adăugându-i-se turnuri:

CASTRAM BURG ET VERED QUOD ANGUSTE
TENDERET DUPLICATO VALLI PEDE ET IN
POSITIS TURRIBUS AMPLIAVIT

⁷⁶ Dr. Aurel Teodorescu, a prezentat în 1983 la colocviul național de studii asupra frontierelor romane, Râmnicu Vâlcea, 1983 dificultățile pe care le-a întâmpinat tocmai datorită insuficienței informațiilor, care din punctul nostru de vedere nu este o situație obiectivă.

⁷⁷ CIL III, 13795 - ILS 8909 - IDR, II, 587

⁷⁸ CIL III 13796 = ILS 9180 = IDR II 588

⁷⁹ Callies, *Die Fremden Truppen in 45 Bericht RGK*, 1964, 180

⁸⁰ *Buletinul Muzeului Militar*, V, 1943, 95-101; Cercetări întreprinse de Muzeul Militar în colaborare cu D.Tudor au fost publicate, sumar în *Frontières romaines*, 1974, 254 și *Oltenia*, Craiova, 1974, 54-55; datele cercetărilor finale sunt reluate de Cr.Vlădescu, *Fortificații*, 68-70

textul este obscur, fără o descifrare pe teren a ceea ce înseamnă largirea - o dublare a suprafeței, o înălțare a zidului? Ar fi fost necesar să se observe în primul rând dacă turnurile sunt sau nu legate organic de zidul de curtină, cu un prim rezultat în stabilirea unei faze a zidului actual anterior construirii turnurilor, sau în caz contrar, sugestia că întreg zidul a fost pus pe un alt traseu, la 140 p.Chr. și se impune controlarea resturilor unei incinte anterioare, mai în interior.

În ceea ce privește cele două straturi de incendiu⁸¹, singura cale reală de datare este studierea materialului arheologic descoperit în fiecare din ele, presupunând că s-a făcut în timpul săpăturilor o corectă înregistrare a contextului fiecărei descoperiri. L.Balla⁸² găsește o explicație coincidentă datei inscripției cu cea a emiterii diplomei de la Palamarca, pentru trupele Daciei Inferior, punând-o pe seama unor lupte cu roxolanii, la 140 p.Chr.

La 500 m nord de Copăceni se află cel de al doilea castellum la Racovița (Fig.41). Și acesta a fost cercetat inițial de Directorul Muzeului National de Antichități, și apoi de către Muzeul Militar; din păcate aceste cercetări recente nu au fost făcute cu mai multă grijă pentru înregistrarea tuturor detaliilor păstrate, decât cu un secol în urmă, când metodele de cercetare în arheologie nu erau deplin precizate, deoarece în fapt după patru campanii de săpături, nu au fost lămurite alte aspecte decât cele ce reieșeau din carnetele Tocilescu-Polonic. Obiectivul săpăturilor pare a fi fost dezvelirea zidurilor și consolidarea lor; nici după aceste săpături nu știm ceva despre fossa și berma, despre construcțiile interioare desigur de lemn. Ar intra în sarcina colegilor mai tineri, din Muzeul Militar să publice complet datele obținute prin cercetările lui Cr. Vlădescu, și rămase neexploatare științific la moartea acestuia. Fortificația este de plan dreptunghiular, foarte puțin alungit (117,90 X 106,30); Planul cunoscut din cercetările lui Gr. Tocilescu a fost completat ca urmare a descoperirii pe fiecare latură, între poartă și colț a câte unei îngrosări a zidului, în exterior cu 0,20-0,25 cm, cu scopul de a se construi în spatele lor turnuri de lemn. De fapt descoperirea acestor îngrosări ale zidului sunt considerate ele însele platforme, ceea ce este greu de imaginat căci grosimea totală a zidului aici era de 1,75 m !; cercetarea superficială, cu înregistrarea doar a zidurilor și colecționarea materialelor mărunte și-a pus și aici amprenta, căci nefiind descoperit un agger, drumul de rond trebuie să fi fost susținut de stâlpi de lemn; se consideră că planul este cu imperfecțiuni și construirea fortificației este împinsă doar în secolul III p.Chr., după distrugerea fortului de la Copăceni, de același numerus specializat în apărarea și întreținerea drumului prin defileul Oltului.

Nu știm când anume a fost tăiat în stâncă și s-a așezat drumul pe stâlpi deasupra apelor Oltului, primul moment posibil este în cursul primului război al lui Traian, în urma intervenției dace în Moesia Inferior, și ar putea fi ilustrat pe Columnă în scena LVI, iar în scena LVIII (Fig.18) Traian ar trece tocmai prin defileul Oltului pe drumul suspendat pe stâlpi de lemn. Ipoteza nu poate fi susținută pe baza rezultatelor arheologice obținute în castella de pe acest drum, dar după cum credem că s-a demonstrat, observațiile efectuate au fost nesatisfăcătoare; inscripțiile de fundație a castrelor la sfârșitul epocii lui Hadrian nu sunt o dovadă că până la această dată nu au existat puncte fortificate de pământ și lemn, în nici unul din aceste, sau alte puncte încă nereparate⁸³.

⁸¹ Gh.Poenaru-Bordea, Cr.Vlădescu, în *Oltenia*, 1974,57 datează prima distrugere prin incendiu între 130-140 și o a doua pe la mijlocul secolului III p.Chr.: "după un stâlp miliar de la Maximln". Miliarul descoperit de Tocilescu la poarta de est ar fi putut fi refolosit la refacerea porții, la o dată târzie, dar nu poate fi invocat în stabilirea datei celui de al doilea incendiu

⁸² *Acta Classica Univ.Scientiarum Debrecen*, I,1965,43

⁸³ Tot ce se știe despre linia alutană se datorește cercetărilor de teren efectuate sistematic de Gr.Tocilescu; este regretabil că Muzeul Militar, care putea utiliza experiența și dotarea materială de care putea beneficia în cadrul Armatei, pentru a iniția o cercetare aerofotogrametrică sistematică a acestor regiuni, n-a făcut-o

Drumul cel mai ușor de parcurs, era cel de la răsărit de masivul Cozia; Pe această variantă sunt construite *castella* de mici⁸⁴ dimensiuni la Rădăcinesti (63,10 x 56,7 - Fig.42), Perisani(?), Pripoarele(?) și Titești (56,60 x 48,20 - Fig.43); cele două *castella* cercetate au planul de același tip, murus cu contraforti de susținere a drumului de rond; caracteristic, ambele au doar două porți pe laturile înguste; la Rădăcinesti sunt construite mici platforme la colțuri; nu este sigur dacă la Titești, nu au fost formate din contrafortii care apar pe plan⁸⁵, mici turnuri cu structura de lemn; acest mod de construcție a "turnurilor" de colț ar fi de același tip cu "turnul" porților de est și vest, alcătuit din doi contraforti mai lungi. Toate elementele de construcție din interior trebuie să fi fost din lemn, material la îndemână și preferabil în clima friguroasă din munți, dar nu au făcut obiect al cercetării, nu știm câte contubernia și ce alte anexe au existat în aceste *castella* ca să se poată aprecia ce efectiv a fost adăpostit în ele.

Surii Sagitarii au fost întregiti de Gr.Tocilescu pe una din cele două inscripții hadrianece descoperite la Rădăcinesti⁸⁶, așa încât este de presupus că un detașament de sirieni a staționat și în acest lagăr, cele două drumuri de legătură între sudul și nordul Carpaților, alcătuiind unul și același sector militar.

Cu ocazia cercetărilor pe traseul hidrocentralelor de pe Oltul superior⁸⁷, între Hoghiz și Căineni, în 1974 am avut ocazia să ne facem o imagine asupra situației fortificațiilor romane de pe acest sector.

Pons Vetus este localizat la Căineni, unde cercetările noastre nu au avut ca rezultat identificarea lagărului roman, la a cărui existență punem, deci, un semn de întrebare.

Drumul natural din estul masivului Cozia se bifurcă la Titești, o variantă conducând spre Copăceni, iar cealaltă la Greblești - satul de la sud de Căineni, unde s-ar putea să existe un mic *castellum*, reperat pe fotografiile aeriene, dar după perieghiza din 1974, și necontrolat pe teren.

Drumul roman este vizibil, în stânga Oltului, la nord de Greblești și este tăit în stâncă la locul numit "Mesteacăn", la "Palma Jidovului" și sub dealul "Jugastru". Se pare că numai în dreptul Boitei a fost construit un pod pentru ca drumul să traverseze pe malul nordic al Oltului Transilvan⁸⁸.

Capătul transilvan al defileului Oltului este apărat de o fortificație la Boița. Fortul are cel puțin două faze de existență și controlează răscrucea de drumuri spre Apulum și de-a lungul Oltului spre est, spre Angustia (Brețcu).

Săpăturile de la Boița au rămas în cea mai mare parte inedite, fiind publicate doar rapoarte sumare⁸⁹. Fortul inițial de piatră a fost refăcut (Fig.44), dar nu este sigur dacă nu va deveni o simplă *statio* fortificată⁹⁰; pe profilul peste latura de vest noi am descifrat o primă fortificație cu zid, agger și o fossa, complet aplatizate în faza a doua, în care s-au construit două

⁸⁴ *Castella* de la est de Olt au fost tratate de D.Tudor, *Buletinul Muzeului Militar*, V, 1943, 99-100; Gh.Poenaru-Bordea, Cr. Vlădescu, SCIV, 23, 3, 1972, 477 sqq; aceiași, BMI, 3, 1972, 28; *Frontières romaines*, 1974, 250-254; aceiași, SCIVA, 32, 4, 1981, 581-591

⁸⁵ H.Poenaru Bordea, Cr.Vlădescu, SCIVA, 32, 4, 1981, 581-591, Fig. 1

⁸⁶ CIL III, 12604; 12605

⁸⁷ Perieghiză făcută împreună cu Radu Popa, Larissa Nemoianu, Liviu Petculescu și T. Nemoianu

⁸⁸ Gr.Tocilescu, ms 5139, 54-55

⁸⁹ M.Macrea și colab, *Materiale*, VI, 1959, 429-436; N.Lupu, *Materiale*, VII, 1960, 411-421. S-au pus în evidență diferențe între profilele secțiilor efectuate, eventual din pricină că există o succesiune de fortificații, mai largi sau mai mici, și probabil nu toate construcțiile aparțineau unui *castellum*

⁹⁰ N.Lupu, în *Materiale*, VII, 1961, 417; observațiile noastre în *Evolution*, 29-30

ziduri paralele, la 3 m distanță unul de celălalt. Pentru această fază cu zid dublu, în fapt cu Wehrgang sprijinit pe zidul interior nu s-a descoperit fossa corespunzătoare, în cei cca 8 m sectionați; doar pe latura de sud s-a identificat același sistem de construcție cu ziduri paralele, dar la o distanță mai mare; cum schimbările suferite pe parcursul unei folosiri îndelungate de o fortificație pot îmbrăca diferite forme, ar trebui multiplicată secțiunile și comparate rezultatele, prin corelarea lor atât pe orizontală cât și stratigrafic.

Poate că acest punct extrem de important, să fi revenit în sarcina acelei *Cohors I Tyrorum* din diplomele Daciei Inferior, propunere făcută de N.Lupu pentru întregirea unei stampile fragmentare⁹¹. Atât cât se știe astăzi, este prea puțin pentru a avea un tablou al realității de aici, al raportului între elementul militar și cel civil, eventual vama; soluții la întrebările pe care ni le stărnesc datele cunoscute până acum pot fi obținute doar printr-o cercetare (și publicare) de mai mare amploare a întregului sit.

Pe Oltul transilvan, care curge practic, est-vest au fost construite *castella* la Feldioara, Cincsor, Hoghiz și Olteni.

I.Glodariu observă⁹² că Hoghiz, Cincsor, Feldioara și Râșnov sunt fortificații romane corespondente cetăților dacice de la Racoș, Breaza, Arpașul de sus și Râșnov, considerând că atât davele dace, cât și lagărele romane asigurau controlul unor drumuri peste munți; aceste drumuri de munte nu erau practicabile, fiind mai degrabă drumuri de plai, și de aceea credem că fortificațiile romane așezate în cursul primului război: Râșnov și Hoghiz - necesare desfășurării luptelor de neutralizare a centrelor de rezistență ale dacilor - cetățile dace - au fost folosite în continuare, și li s-au adăugat cele de la Feldioara și Cincsor, în scopul de a supraveghea mișcarea necontrolată prin munți; desigur, nu poate fi vorba de armate barbare, ci mai degrabă de cete de nemulțumiți sau răufăcători.

Castellum de la Feldioara, la nord de Olt, a fost sectionat în 1973, de un colectiv de cercetători de la Muzeul din Brașov și Făgăraș, prilej cu care s-a descoperit stampila *cohors II Numidarum Antoniniana*; după această dată, cercetările au fost preluate de N. Gudea și cercetarea s-a epuizat în 1979⁹³; o primă fază de lemn și pământ s-a pus în evidență sub faza de piatră, considerându-se că aceasta are cam același traseu și pentru porți și pentru turnuri; forma și dimensiunile sunt probabile, deoarece mai mult de două treimi din suprafața fortificată, a fost distrusă de Olt. *Cohors Numidarum* a avut tot timpul garnizoană aici, descoperindu-se trei tipuri de stampile ale trupei. Dacă luăm în considerare că nu știm nimic despre activitatea trupei anterior apariției ei în diploma Daciei Inferior, din 129, și pentru că faza de pământ lagărului trebuie să fie ridicată înaintea mijlocului secolului II, credem că se poate susține punctul de vedere al lui N.Gudea că această trupă a staționat aici imediat după cucerire, ba poate, chiar după primul război, după pacea de la 102.

Castellum de la Cincsor, a fost reidentificat pe teren în 1974, iar în 1991, s-au efectuat săpături sistematice (Fig.45), întrerupte însă⁹⁴. Am considerat în 1972 că acest *castellum* este

⁹¹ *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, 222. În 1973 au fost descoperite (idem, *Materiale*, VII, 413) în cursul cercetării edificiului II, cu încăpere absidată două stampe ale legiunii XIII Gemina; cum construcția este databilă cu o monedă Divus Antoninus Pius (Cohen I, 517 pl III, 1) prezenta legiunii aici poate fi legată de reforma administrativă din timpul lui Marcus Aurelius și actiunea ei aici nu comportă apartenența acestui teritoriu la Dacia Superior I.I.Russu, IDR, I, 20

⁹² Acta MN, XIX, 1982, 36

⁹³ I.I.Pop, *Cohors Numidarum Antoniniana la Feldioara*, în SCIVA, 26, 2, 1975, 289-292; N.Gudea, I.I.Pop, în *Pontica*, X, 1977, 333-338; aceiași în *Materiale*, Tulcea, 1981, 289-290

⁹⁴ *Dacia*, 25, 1981, nr.38, 367; săpăturile din 1991, efectuate sub conducerea lui D.Isac au fost publicate în *Ephemeris Napocensis*, IV, 1994, 107-110.

construit de Cohors II Flavia Bessorum, după ce va părăsi lagărul de la Stolniceni și Rucăr, pentru că tipul de stampile descoperite aici era diferit și de un aspect mai neglijent⁹⁵.

Drumul de-a lungul Oltului spre est se pare că a fost tot pe malul drept, până la Hoghiz; între Hoghiz și Ungra se pare că ar exista un pod roman⁹⁶. Castellum de la Hoghiz se află la extremitatea de vest a defileului Oltului prin munții Perșani, care împiedică circulația directă spre est. Spre deosebire de celelalte castella această fortificație se află pe stânga Oltului și este un punct de legătură, pe valea Bogății, cu sudul Carpaților, prin pasul Rucăr-Bran; legătura cu pasul Oituz este mai puțin directă și mai anevoioasă, pe valea Pârâului Negru.

Săpăturile arheologice efectuate⁹⁷ la mijlocul secolului de un colectiv condus de K.Horedt, au stabilit că în prima fază a existat un Holz-Erdemauer, iar ulterior, în faza de piatră s-a construit paralel cu zidul de incintă un zid de susținere a drumului de rond, o tehnică similară celei de la Drajna de Sus și Brețcu⁹⁸. Se pare că *ala I Asturum* (CIL III 8074,1) este cea care construiește lagărul, după ce participase la războaiele dace (ILS 1350); suprafața lagărului de 3,6 ha este adecvată adăpostirii unei *ala quingenaria*, iar rostul călăreților este de a supraveghea depresiunea întinsă - Tara Făgărașului.

Sigur este că aceste fortificații nu au alcătuit niciodată o linie de graniță între Dacia Superior și Dacia Inferior, fapt subliniat și de așezarea lor pe ambele maluri ale râului.

Între Brețcu, capătul vestic al pasului Oituz și Transilvania circulația era mai puțin directă din pricina culmilor orientate nord-est - sud-vest ale munților Bodoc, Baraolt și Perșani. Un studiu special al drumului în acest sector n-a fost întreprins, dar se poate trasa în linii mari datorită marcării lui cu castella de la Boroșneul Mare⁹⁹ și Olteni¹⁰⁰.

Analizând profilele publicate pentru lagărul de la Olteni (Fig.46), putem conchide că a existat o fază de pământ, cu agger de cca 3 m (considerând că desenul este la scară și zidul este de 1 m lat) și fossa săpată de la un nivel cu puțin peste lutul virgin; berma fazei de piatră trebuie să fi fost la un nivel mai sus, deoarece la nivelul desenat, zidul de incintă ar fi avut o fundație sub 0,50 m, de neacceptat, căci nu-i putea asigura stabilitatea; Tot din aceeași examinare a profilului este evident că și în faza de piatră s-a recurs la susținerea drumului de rond (în profil este o porțiune verticală, umplută cu moloz de cca 30 cm, care poate fi urma unui zid sau a unui stâlp pe traseul căruia a intrat o cantitate de dărâmătură după ce a putrezit), doar cu puțin mai larg decât în faza de pământ; probabil că atât la colțuri, cât și la porțile de pe laturile de est și vest au existat turnuri (zidurile îngrosate sunt un argument) construite doar din lemn. Planul pe care-l propunem pentru *castellum* de la Olteni se raportează la cele ce s-au construit în epoca lui Hadrian.

În cursul săpăturilor de la Boroșneul Mare s-a descoperit și un *titulus operum publicorum* în care Hadrian face o construcție prin *ala I Batavorum*¹⁰¹.

⁹⁵ Ioana Bogdan Cătănciu, SCIVA,25,2,1974,282

⁹⁶ G.Bako, SCIVA,26,1,1975,141

⁹⁷ C.Daicoviciu a făcut o cercetare de teren în 1936 *Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, 315-316; K. Horedt, colab. în SCIV, I,1,1950,124-125; *Materiale*, I,1953,785-789; G.Bako,op.cit

⁹⁸ D.Protase, în *Limes*, Szekesfehervar,1978,303 sqq; Ioana Bogdan Cătănciu, *Evolution*,1981,10

⁹⁹ Castrul de la Boroșneul Mare este mai degrabă confirmat de materialul tegular cu stampilele alei Gallorum, cohortei Bracaugustanorum, alei Batavorum, cohortei III Gallorum și în cele din urmă ale alei Palmyrenorum; Z.Szekely, în *Cumidava*,IV,1970,50; idem,SCIV, XIV,1, 1963,165; idem,SCIVA,26,3, 1975,343-351; N.Gostar, *Arheologia Moldovei*,IV,1966,179-181

¹⁰⁰ Z.Szekely în *Aluta*, Sfântu Gheorghe, X-XI,1980,55-72, un raport amplu, cu ilustrație completă și cu bibliografia anterioară; dimensiuni 142 x 92,5 m, are doar două porți; pe latura de est și vest nu s-au găsit porți, dar zidul este îngrosat cu 20 cm; la colțuri nu s-au observat urmele turnurilor; se consideră că n-a existat fază de pământ

¹⁰¹ Z.Szekely, SCIVA,26,3,1975,343-351; inscripția a fost întregită *ala I Latobiorum*; D.Tudor, pe baza fotografiei, citește *ala I Batavorum*, trupa atestată în Dacia Superior la 144, dar venită deja anterior din Pannonia (referat la articolul lui Z.Szekely, pentru redacția revistei SCIVA); I.I.Russu, SCIVA,29,4,1978, 559-561

Dacă activitatea constructivă s-a desfășurat în *castellum* de la Boroșneu, asupra căruia suntem prea puțin informați, atunci este posibil ca ala, care făcea parte din armata Daciei Superior să fi trimis aici un detașament¹⁰².

Nu se poate sustine, pe această bază, apartenența, nici pentru scurtă vreme a lagărului la Dacia Superior, cum nici apariția probabilă a legiunii a XIII Gemina¹⁰³ la Boița și Hoghiz, tot din vremea lui Hadrian nu poate contracara celelalte dovezi, pentru care sud-estul Transilvaniei este înglobat Daciei Inferior¹⁰⁴.

Prezența legiunii și a unei ala este, desigur, o colaborare temporară cu trupele din Dacia Inferior, prilejuită ori de evenimente militare, ori de lucrări cerute de reorganizarea administrativă petrecută în timpul domniei lui Hadrian

Deci drumul Oltului este marcat de fortificații de mărimi medii și mici, numai la Slăveni și Hoghiz dimensiunile sunt de (peste) 3,5 ha; nu avem confirmate prin săpături arheologice turnuri, în afara celui de la Arutela¹⁰⁵, dar este de presupus că ele existau, fiind de căutat între movilele înregistrate pe hărțile vechi.

¹⁰² Lagărul de la Boroșneu se pare că avea 2,7 ha, fiind prea redus pentru a adăposti o *ala quingenaria*; despre garnizoanele forturilor mici și detașarea vexillatilor trupelor auxiliare David Breeze, *Militärgrenzen Roms*, II, 1977, 4

¹⁰³ CIL III 953 = 7721, recitată de C. Daicoviciu Coșors III Gallorum (*Dacia*, VII-VIII, 1937, 316); E. Ritterling, RE, XII, 1719-1720; C. Daicoviciu, AISC, II, 1933-1935, 249-253; G. Bako, SCIVA, 28, 2, 1977, 195-208; V. Moga, *Din Istoria Militară a Daciei Romane, Legiunea XIII Gemina*, Cluj, 1985, 68

¹⁰⁴ I. I. Russu (*Frontières Romaines*, 1974, 224) afirmă că Oltul superior, în prima jumătate a secolului II aparținuse Daciei Superior și doar mai târziu a fost transferat Daciei Inferior; același punct de vedere și în IDR, I, 120 și în SCIVA, 29, 4, 1978, 559-561

¹⁰⁵ Cr. Vlădescu, *Fortificațiile*, 1986, 60-61, Fig. 52

LINIA TRANSALUTANA

De la sfârșitul secolului XIX, "Troianul", cunoscut de poporul din vestul Munteniei ca drumul lui Traian și păstrat cu toată considerarea limită de moșii, a intrat în atenția lumii savante ca urmare a publicării cercetărilor de teren ale lui C. Schuchhardt¹ și Gr.Tocilescu².

Obiectivitatea cu care Gr.Tocilescu a notat datele culese de pe teren, singur sau împreună cu P.Polonic, a devenit evidență ca urmare a cercetărilor noastre de teren, efectuate după studiul prealabil al hărților Bonn și Lambert³ și a fotografiilor aeriene.

Intru cât descrierea amănunțită a elementelor componente ale liniei de fortificații din vestul Munteniei n-a fost încă publicată⁴ socotim că este necesar să o facem mai amplu, cu acest prilej; menționăm că vom prezenta doar datele de pe fotografiile aeriene confirmate pe teren, trecând ca ipotetice pe acelea pe care n-am avut posibilitatea să le controlăm (Fig. 47-51).

Lagărul mare de pământ de la Flămânda există aici probabil dintr-o vreme în care vadurile principale ale Dunării erau controlate de trupe romane și este foarte plauzibil că a fost folosit în cursul războaielor dacice, ca bază pentru armata care urma să participe la lupte.

La numai un kilometru vest de castru, există urmele unei așezări dace, bogată dacă e să ne ghidăm după cantitatea de material descoperit la suprafață; probabil unul din locuitorii acestei așezări a îngropat și tezaurul de tetradrahme Macedonia Prima și ale insulei Thasos, descoperit în 1971⁵. În orice caz așezarea nu pare să fi existat până la începutul sec. II, fiind evacuată cu câteva decenii înainte, dar numai cercetări arheologice ar putea lămuri cronologia. Așezarea ar merita interesul unei cercetări deoarece se află la capătul sudic al drumului preistoric dintre sudul Dunării și Carpați.

Câmpia Găvanu-Burdea, ceva mai înaltă - până la 100 m altitudine - are o prelungire la sud de Roșiorii de Vede, până la lunca Dunării; la limita dinspre est a acestei câmpii s-a dezvoltat drumul comercial, cel mai intens circulat în epoca pre-romană, prin el făcându-se legătura cu sudul Dunării, cu lumea balcanică, pe râul Osam și pasul Troian din Balcani. Drumul a fost principala

¹ AEM,IX,1885,229

² Gr.Tocilescu, *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, 1900,119-134; idem, "limes cis-alutanus", Comunicare la Academia Română, 3 mai 1902, ms. 5139, 6-21; și nenumărate note manuscrise păstrate la Academia Română, ms.5137, 5139 - aceste fișe au fost folosite de D.Tudor în *Oltenia Romană* și de H. Gajewska în *Arheologia*,Warsowia, 1971

³ Prin amabilitatea și spiritul de colaborare al membrilor Direcției Topografice Militare, pentru care ne face plăcere să mulțumim și în aceste rânduri

⁴ Ioana Bogdan Cătăniciu în *Frontières romaines*,1974,259-264 este doar o prezentare rezumativă; în mod necesar ar trebui publicate hărțile și fotografiile aeriene, în condiții grafice potrivite.

⁵ Ioana Bogdan Cătăniciu, SCN,VI, 1975,177-188; tezaurul s-a descoperit întâmplător și cu ocazia săpăturilor pe val, am luat la cunoștință de el; printr-o săpătură de control am mai descoperit o parte din monede; se pare că nu s-au recuperat toate monedele descoperite inițial, căci în 1977 cu prilejul periegezei în zona așezării dace am văzut încă 2 piese ce se aflau în posesia unui locuitor din Flămânda

cale de pătrundere spre Transilvania⁶ din Muntenia. Din acest drum există treceri spre vest prilejuite de văile cu orientare generală nord-vest - sud-est.

O primă posibilitate de pătrundere spre Oltenia - Valea Totiței este supravegheată de un mic *castellum*, cca 50 x 50 m, pus în evidența pe fotografiile aeriene. Deși nu am avut fonduri de săpături pentru a efectua un sondaj, avem certitudinea existenței fortificației datorită materialului ceramic fragmentar și bucăților de chirpic de la suprafața terenului. Cu ocazia lucrărilor agricole, s-a descoperit pe locul *castellum*-ului un *dolabrum*, pe care l-am recuperat pentru Muzeul din Alexandria.

Valea largă a Călmățuiului, cca 5 km. mai la nord, cu deschiderea în vest până în dreptul lagărului de la Slăveni, este străjuită de trei *castella* - cel de la Putineiu parțial cercetat de noi și de unul mare și unul mic la Băneasa. Relația vizuală dintre lagărele de la Putineiu și Băneasa (cca 5 km. distanță) nu se poate realiza direct, în schimb lagărul de la Băneasa are o poziție prielnică unei comunicări vizuale spre Olt.

Drumul natural de-a lungul Văii Urlui este barat de un *castellum* de mici dimensiuni, foarte aplatizat, dar evident în arătură datorită cantității mari de chirpic și arsură.

Gr.Tocilescu publică⁷ două planuri de *castella*, unul pentru acest punct (care se află în perimetrul orasului Roșiorii de Vede), cu dimensiuni 96 x 64 pași și un alt plan diferit ca aspect și dimensiuni și localizat la sud-vest de Roșiorii de Vede. În notele din manuscrise lipsesc referiri la așezarea acestui al doilea *castellum*. Cercetările noastre de teren, în zona viilor din vestul orasului Roșiori, nu ne-au dus la nici un rezultat privind existența unui mic *castellum* (66 x 64 pași); un punct de control ar fi fost util eventual pe valea Bascovului, care coboară din spre vest; în acest moment, fără indicii despre *castellum* pe fotografiile aeriene și neidentificat pe teren, nu excludem posibilitatea că cele două planuri să fie două variante, cel din urmă greșit, ale lagărului de pe Valea Urlui. D.Tuđor continuă să le enumere pe amândouă în sirul fortificațiilor transalutane⁸.

În lunca râului Vedea, în punctul până unde acesta are orientarea nord - sud, la Gresia, (Fig.51) se află un *castellum* de pământ. Trupa care a construit acest *castellum* avea controlul întregii văi spre est, dar nu și legătura vizuală directă spre vest și spre lagărele vecine, așa încât este de așteptat ca cercetările să dea la iveală turnuri de semnalizare și control spre sud, vest și nord.

Pe platoul înalt din vestul luncii râului Vedea, la capătul nordic al satului Scioștea (Fig.53), am putut efectua cercetări într-un astfel de turn (vezi mai jos). O așezare similară ar trebui să aibe turnul care să asigure legătura cu platoul înalt din nord, pe raza satelor Stejaru sau Socetu.

De la nord de Gresia, valea râului Vedea cu malul vestic înalt și abrupt a fost urmată de drumul spre nord, până la confluența cu Călmățuiul. La cca 17 km de Gresia, pe malul râului există un nou *castellum* la Crâmpoia - Ghioca (Fig.54); așezat pe terasa foarte înaltă, cu pantă abruptă a râului Vedea, pare a avea doar rostul de a controla drumul sud-nord, dar totodată supraveghea valea Dorofeului, într-un punct cu câțiva kilometri la nord de confluența cu Vedea. Valul lagărului se păstra în 1972 0,50-0,60 m deasupra solului; pe latura de est, în arătura proaspătă am descoperit bucăți mari de cărămidă, cu dungă trase cu degetele în pasta crudă; un fragment poate prezintă urma unei stampe din care s-a păstrat doar un C; fragmente ceramice romane se întind spre vest și ar putea semnala o așezare militară.

⁶ B.Mitrea, EDR, X,1945,148-149; idem, SCN,II,1958,187; Eug. Chirilă, I.Pop. în *Apulum*, VII,1,1968,156

⁷ *Fouilles*, 1900, Fig.67 și Fig.73

⁸ *Oltenia Romană* Ed.4, 254

Prin pozitia celor două castella de la Gresia si Crâmpoia se poate conchide că Vedea pe această portiune a marcat granita imperială.

Pe teren nu am putut observa elemente care să permită ipoteza că pe terasa înaltă a Vedii ar fi fost construită o palisadă.

Cercetările noastre, mult mai restrânse decât ne-am propus, au urmărit să deslusească modul de apărare a zonei în care drumul părăsește valea Vedii, pentru a continua să urce pe valea Cotmenii. In zona Floru-Bădești am găsit urme ceramice, eventual post romane, dar nici o urmă de fortificație. Informația⁹ despre un fort roman în locul "La Cetate", în satul Ursoaia-Icoana, pe malul râului Cotmeana nu a fost confirmată prin cercetarea noastră de teren, deoarece locul indicat a fost cu câțiva ani anterior folosit pentru procurarea pământului de umplutură la construirea soselei. Din această zonă s-au recuperat fragmente ceramice atipice, dar ca pastă și ardere, neîndoios romane. Oricum, credem că putem preconiza prezenta în această zonă a unui castellum sau burgus, dat fiind că s-a conturat respectarea cu străânicie a principiului dispunerii fortificațiilor pe văile ce se deschideau spre vest.

La Urluieni, în satul Afrimești, comuna Bârla au fost identificate, în secolul trecut, două castella de mărimi diferite pe malul înalt al Cotmenii (Fig.55); acest loc, pare a fi fost un punct însemnat de răscruce între drumul ce suie din spre Dunăre și drumul care urmând cota de 200 m vine din spre vest prin Enoșești, către Ploiești. La această limită a zonei colinare s-a construit valul de pământ cu santul spre nord, cunoscut cu numele "Brazda lui Novac" de Nord¹⁰.

În zona colinară de la nord de Urluieni sunt cunoscute *castella* de la Fâlfani-Izbășești, Săpata de Jos (două) și la Albota. Toate aceste fortificații se află la limita unei zone deluroase, cu văile orientate nord-est - sud-vest; este de urmărit în continuare sistemul de comunicare vizuală dintre aceste fortificații, dată fiind progresiva creștere spre nord a altitudinii și relieful accidentat. Pe toată această portiune nu sunt vizibile urme ale unui val (Fig.56).

Valea Argesului pare că a fost apărată de o fortificație de piatră, care se afla pe malul nordic, dacă luăm în considerare¹¹ sesizarea despre distrugerea lui.

Asezat la confluența Râului Doamnei cu Râul Târgului, lagărul de la Purcăreni este aproape în întregime erodat de ape și distrus de soseaua Pitesti-Câmpulung. Poziția aleasă răspunde aceluiași principii de protejare a intrării în văile, care deschideau cai naturale spre vest.

La Câmpulung - Jidava este de mult cercetată fortificația de piatră; cel de al doilea *castellum* de pământ, necercetat, fiind încadrat în diferite perioade¹². Dacă până la Câmpulung drumul, pe care nu l-am descoperit și pe teren, este sigur marcat de forturile mai sus înșirate, la nord de Câmpulung este încă neclar dacă urmează relativ același traseu cu drumul actual sau nu. După părerea pe care ne-am făcut-o pe teren fără să fi avut posibilitatea să parcurgem și acel traseu, cele mai multe șanse sunt ca el să cotească spre vest¹³, deoarece la Voinești, comuna

⁹ Semnalarea ne-a fost făcută de domnul Costică Popescu din Urluieni, iar la Ciuciu, sat Ursoaia, comuna Icoana, domnul Ion Sache ne-a dat amănunte despre cetatea de pe valea Plapcea, pe care însă nu am regăsit-o pe teren.

¹⁰ R.Vulpe, *Les valla de la Valachie, de la Basse-Moldavie et du Boudjak în Frontières romaines*, 1974, 272

¹¹ În revista *Junimea*, SN, 24-25, iunie 1979 prof.P.I.Dicu făcea cunoscută descoperirea unui "castru" pe terasa Argesului, în locul Mărăcineni, cu ocazia efectuării săpăturilor pentru devierea râului în 1976-1978; cu această ocazie acest castru ar fi fost distrus complet

¹² Acest *castellum* se află la 400 m sud de cel de piatră. Tocilescu îl considera roman, și înscrie Jidava între punctele în care se află câte două fortificații; Em. Popescu, Eugenia Popescu, în *Studii și Comunicări*, Pitesti, 1968, 67-79 consideră că este o ruină medievală; C.C.Petolescu se pronunță pentru fixarea acestei fortificații în linia transalutană *Revista de Istorie*, 35, 1, 1982, 68 și o datează chiar în cursul războaielor dace.

¹³ D. Tudor, SCIV, VI, 1-2, 1955, 90 sqq

Lerești s-au descoperit ruinele unui *castellum*, databil încă în timpul războaielor dace. Probabil drumul nu urca pieptis muntele Mateias, ci urma culmea lui vestică; sigur este că drumul trecea pe malul drept al Dâmboviții și ajungea la nord de satul Rucăr unde am identificat un mic fort. Cu ocazia săpăturilor din *castellum* de la Rucăr am cercetat și drumul roman, care după ce trece de *castellum* urcă în serpentină terminându-l pe muntele spre coama Pleșii, fiind vizibil și ușor de recunoscut, chiar dacă în unele puncte a fost parțial deranjat de alunecări de teren; drumul ajunge pe creastă, câțiva metri deasupra drumului actual și se distinge prin urmele roților, la distanța de 1,5 m, tăiate în piatra calcaroasă, (Fig.57) coboară panta la est de soseaua modernă, pentru a trece Dâmbovița, probabil cam în același loc în care se află podul actual; drumul se poate urmări apoi până la Drumul Carului, deși secțiuni perpendiculare ar trebui să precizeze, care din variantele sesizabile în diferite puncte (de exemplu la vest de cetatea medievală Oratia) este traseul drumului roman, și care aparțin epocii feudale unde se vede la cca 30 m vest de soseaua actuală, ca apoi să coboare prin estul soselei moderne la Podul Dâmbovitei. Pe mici porțiuni, urmele carelor săpate în stâncă (distanța între roți este de 1,5 m) stau mărturie a intensului trafic. Drumul traversează probabil Dâmbovița, cam în același loc cu podul actual și apoi urcă spre nord, fără să avem certitudinea că drumul cu o pantă dificilă de la poalele cetății medievale de la Oratia este drumul roman sau nu. Distanța dintre roți este tot de 1,50 m. La vest de cetatea de la Oratia se poate urmări însă drumul roman, care de data aceasta se recunoaște după cum păstrează curba de nivel.

Castellum de la Rucăr, abandonat la sfârșitul domniei lui Traian nu va mai fi refăcut¹⁴, pentru a fi integrat ulterior în sistemul de graniță al Daciei Inferior. Cu ocazia construirii unui saivan la cca 100 m vest de *castellum*, în vecinătatea imediată a drumului roman s-au descoperit urme de locuire romană, pe care ipotetic le putem atribui unei *statio* mai târziu de sfârșitul domniei lui Traian, după creerea noii provincii dace. De asemenea este necesară cercetarea unui punct de pe vârful dealului din sud-vestul Câmpului, unde s-ar putea să fi existat un turn roman, dar tot așa de bine, urme ale tranșelor din războiul de la 1916-1918.

În cursul unei periegeze în 1985 am urmărit până la Drumul Carului traseul drumului roman; în acest loc s-a descoperit un alt *castellum* de mici dimensiuni¹⁵, după toate probabilitățile contemporan cu cel de la Rucăr. Acest punct se află la jumătatea drumului între Rucăr și Bran.

Depresiunea Tara Bârsei care se deschide la capătul transilvan al pasului Rucăr-Bran este supravegheată de un *castellum* construit la Râșnov (Rosenau), care funcționează cu siguranță la intersecția drumului transalutan spre Hoghiz cu varianta, cu rol strategic spre Brețcu.

S-a considerat că "limesul transalutan" constă dintr-un vallum continuu între Dunăre și Carpați¹⁶, eventual cu o prelungire și în Tara Bârsei¹⁷.

¹⁴ Ioana Bogdan Cătănciu, SCIVA, XXV, 2 1975, 277-288

¹⁵ F.Costea a efectuat cercetări în acest burg patrulater de dimensiuni 25 x 30 m după N.Gudea, *Militärgrenzen Roms*, III, 1986, 489

¹⁶ Gr.Tocilescu, loc.cit.6 - frază preluată ad litteram, deși era evident o metaforă, deoarece în manuscrise există note privind absența *vallumului* pe anumite porțiuni; R.Vulpe, *Istoria României*, I, 1960, 528 - afirmă că *vallum* a fost construit doar în regiunea de câmpie.

¹⁷ Gr.Tocilescu, loc.cit.268. Opinie la care a renunțat C.Daicoviciu, negând caracterul roman al valului din sud-estul Transilvaniei (*Dacia*, VII-VIII, 1937-1940, 299.336 și SCIV, II, 1, 1950, 118); fotografia aeriană pentru Râșnov sugerează traseul unui val la est de *castellum*

Cercetările noastre au fost efectuate pe teren între Dunăre și Pitești și putem afirma cu certitudine¹⁸ că *vallum* a fost construit doar acolo unde se făcea simțită nevoia unei delimitări materiale a ținuturilor romane de cele *extra provinciam*.

Punctul de plecare al *vallumului* este colțul nord-estic al marelui castru de la Flămânda, direcția urmând-o pe cea a aggerului acestuia pe latura de est (Fig.47). În lunca joasă a Dunării, până la mijlocul acestui secol, iundabilă, se poate urmări încă (până în 1978) cu destulă ușurință, deși a suferit o puternică nivelare datorită arăturilor perpendiculare pe traseul lui. Aceste arături au fost inițiate doar după ce s-au desființat "haturile" ca urmare a constituirii marilor Gospodării de Stat sau cooperativele agricole. După cca 3 km străbătuti prin lunca Dunării *vallum* urcă panta pe terasa primară a fluviului, într-o manieră ce nu mai poate fi observată, deoarece în acest loc, la vest de satul Traian, s-a deschis o carieră de lut și petriă. În culmea acestei pante a terasei înalte se află o movilă (diametrul 15 m), la cca 20 m vest de *vallum*, folosită ca bază a unei pietre de hotar, după toate aparențele este un turn ce face legătura vizuală între *castrum* Flămânda și zona din spre nord. *Vallum* continuă spre nord, intersectând câteva văi superficiale, orientate est-vest; în general are un profil aplatizat, înălțimea maximă de cca 0,70 m este păstrată în valea Suroaia.

Traseul *vallumului* nu este perfect rectiliniu, între soseaua Turnu Măgurele - Alexandria și Valea Totiții, face mici abateri de direcție, cu precădere acolo unde are de schimbat altitudinea (Fig.48). La cca 3,5 km după ce *vallum* este intersectat de soseaua națională Alexandria-Turnu Măgurele, la o cotitură mai pronunțată spre nord-est, există o movilă 10 x 15 m cu latura lungă adosată acestuia. Pe val am găsit fragmente de cărămidă, ceea ce ne îndreptățește să considerăm că aici a existat o construcție anexă - turn sau poartă. Probabil la aceasta și altele asemenea se referă și Gr. Tocilescu (ms 5137,260).

În această porțiune, nord de soseaua Alexandria-Turnu Măgurele, la cca. 5 km nord pe Valea lui Mihăilă am făcut observații în santul săpat pentru sistemul de irigații - la -0,70 m de la suprafața solului apare pământ ars, răscolit, într-un strat neomogen gros de 0,30 m și lat de 6,20 m; bulgării sunt concentrați pe latura de răsărit a valului, pe o lungime de 0,55 m.

Valea Totiței, destul de adâncă este oblic străbătută de *vallum* care trece la cca 25 m est de *castellum*. În 1971, *vallum* era vizibil în câmpia plană spre Putineiu; în 1979, abia se mai putea ghici în pământul arat. În vecinătatea valului sunt două movile cu diametrul 10-20 m, ce par a fi legate de sistemul de semnalizare a liniei transalutane, dar numai sondaje vor permite concluzii, deoarece întreaga câmpie este semănată cu tumuli. La est de *castellum* de la Putineiu, valul este complet distrus, detinem, însă, informația lui Gr. Tocilescu, că valul trecea la 150 m în fața acestuia. Sătenii din Putineiu, pot reface traseul "Troianului" prin viile de pe versantul sudic al Călmățuiului din amintirea urmelor de pământ ars, găsit cu diferite prilejuri; orientarea nord-sud a valului este oblică față de vale. În lunca largă a Călmățuiului se poate urmări, relativ înalt, barând-o aproape perpendicular, pentru ca apoi să urce oblic panta spre nord-vest (distrus parțial de vii).

Între Putineiu și Baneasa, în 1975, *vallum* se urmărea clar prin câmpul de lucernă și poate datorită acestei plantații să nu fie distrus. La cca 50 m de val, este o movilă înaltă de 0,60 m, cu un diametru de 25 m, care ar putea fi un turn de semnalizare intermediar între castella de la Putineiu și Baneasa, care nu au comunicare vizuală directă. *Vallum* (Fig. 49) este intersectat de soseaua județeană spre Băduleasa și apoi continuă spre nord-vest până la soseaua națională Turnu Măgurele - Roșiorii de Vede, care îl suprapune până la sud de gara Traian, de unde primind

18 Ioana Bogdan Cătănciu, *Frontières romaines*. 259-261; Rezultatele cercetărilor noastre au fost acceptate de D. Tudor în *Oltenia Romană*, editia din 1978, 253, fără a menționa totuși faptul că schimbarea datelor ni se datorează

o orientare mai accentuată spre vest poate fi urmărit până la râul Vedea (cu scurte întreruperi în zonele plantate cu vii din vestul orasului Roșiori).

Între gara Traian și Valea Urluii (Fig.50) am încercat să reperăm întâlnirea *vallumului* cu Brazda lui Novac de Sud¹⁹, fără a fi reușit, oricum dispariția urmelor acesteia din urmă este azi pe o distanță mult mai mare decât cei 40 m de parte și de cealaltă a *vallumului*.

La nord de gara Traian *vallum* traversează văile orientate est-vest din această zonă, tot în diagonală. Posibilele turnuri se pot găsi în vecinătatea valului printre numeroșii tumuli (în cea mai mare parte neînregistrați cartografic). Între *castellum* de la Valea Urluii și soseaua Roșiorii de Vede - Măldăieni, în izlazul orasului, profilul valului este bine păstrat, aproximativ 1 m înalt, dat fiind că nu a fost arat în deceniile din urmă (1972). În acest sector am efectuat cea de a doua secțiune peste *vallum* (vezi mai jos), la Valea Mocanului. Aici Gr. Tocilescu (ms 5137,264) aminteste de un turn (15 x 15 pași), la 44 pași de val. Parcurgând în urma plugului traseul valului, în zona sanatoriului TBC din Roșiori am observat o dungă lată de 2 m de pământ ars.

La vest de Roșiorii de Vede, *vallum* este distrus de plantațiile de vii, pentru a reapare în terenul arabil de la nord de calea ferată București - Craiova, la cca 600 m vest de gara centrală de la Roșiori; Grigore Tocilescu descria *vallum* "înalt și lat ca niciodată", iar acum este practic aplatizat, se poate distinge prin fragmentele de chirpic răsfirat în arătură. În dreptul Scolii din Scrioștea, cu decenii în urmă s-au scos din *vallum* "cărămizi" mari²⁰. *Vallum* are aici o orientare spre nord-est și-n nordul satului Scrioștea coboară în diagonală panta spre lunca largă a Vedei. În acest punct, la cca 70 m de *vallum* am început cercetarea unui turn de observație și semnalizare. În 1971 n-am putut urmări traseul valului la nord de Scrioștea și am fost de părere că nici n-a mai fost construit în luncă²¹, dar la asfintitul soarelui, în câmpul proaspăt arat, se poate observa de pe terasa înaltă; *vallum* continuă până în vecinătatea lagărului de la Gresia, terminându-se în bratul vechi al râului Vedea, un kilometru nord de *castellum*.

Nu dispunem de nici o informație privind un punct de semnalizare intermediar între Gresia și Crâmpoia, deși am străbătut întreaga zonă cu deosebită atenție în primăvara anului 1973²². Cu prilejul acestei periegeze am obținut și convingerea că râul Vedea a fost privit ca ripa fortificată, malul abrupt, înalt de 20-25 m, fiind o eficace și totodată fermă delimitare față de populațiile din exterior²³.

Lagărul de la Crâmpoia, în nordul văii Dorofeului, afluent al Vedei, are vizibilitate directă spre Titulești și Bălțați (în această din urmă localitate, este de așteptat să se găsească acel punct de legătură vizuală cu Gresia).

¹⁹ În 1971, în cadrul periegezei la care au participat prof. Radu Vulpe și dr. Istvan Ferenczi și apoi în 1972 și 1974 cu ocazia săpăturilor făcute la Valea Urluii am acordat o atenție specială acestei probleme a intersecției celor două văluri. Este adevărat că de fiecare dată condițiile de vegetație nu erau cele mai prielnice. Viitoare cercetări ar trebui pornite de la Brazda lui Novac de Sud, dintr-un punct bine vizibil pe teren.

²⁰ Informație de la prof. Pantea din Scrioștea; actualmente nu sunt urme; nu știm dacă putem lua de sigură afirmația că s-au găsit "cărămizi", deoarece, în general, localnicii nu fac distincția între pământul ars la roșu, chirpic ars și cărămidă.

²¹ *Frontières Romaines*, 1974, 259

²² Ultima periegeza de mai mare amploare pe care am putut-o întreprinde, la ea a participat domnul E. Bujor; după această dată Institutul de Arheologie a rămas fără un vehicul; deplasările ulterioare, făcute cu trenul au fost și mult mai costisitoare și cu risipă de timp.

²³ D. Tudor, *Oltenia Romană* 4, 1978, 254 - consideră că între Gresia și Crâmpoia (Ghioaca), *vallum* a fost distrus - "valul este de asemenea puțin păstrat și ia direcția spre nord, spre Urluieni", neglijând că la pagina 253 afirmase că a fost construit doar până la Vedea. Am parcurs întreaga zonă pe jos, fără a fi găsit vreă urmă din acest val!

În aria satelor Fluor-Bădești, cursul Cotmenei preia rolul detinut la sud de Vedea; am arătat mai sus că ne pare absolut obligatoriu ca prezenta militară romană să apară în această zonă, cu atât mai mult, cu cât valea Vedei cu traseul nord-vest - sud-est deschide o cale naturală spre vest, spre interiorul provinciei. Malul vestic al Cotmenei păstrează până la Urluieni aspectul pe care l-a avut anterior Vedea; la Urluieni, Afrimești cele două *castella* pe marginea platoului înalt de 25 m străjuiesc lunca largă a Cotmenii; pe malul estic al râului reapare *vallum*, vizibil în marginea străzii care se și numește "Troianul", fiind paralelă cu el; după ce este intersectat de soseaua județeană spre Pitești, *vallum* urcă în diagonală pe terasa înaltă, în spatele morii din Urluieni. Pe marginea terasei, în spatele unei vâlcele care-o sectionează spre est se află un turn de semnalizare. Valul se află la cca 50 m est, complet efaăat, în 1992 abia semnalat prin minuscule particule de pământ ars.

În 1973 am practicat cea de a treia secțiune prin val, în dreptul satului Martalogi, comuna Hârșești. Atunci *vallum* se putea parcurge până în pădurea Hârșești, care era în curs de defrisare. La nord de această pădure, lângă drumul de tarla, la cca 15 m vest de val se află o movilă marcată de chirpic și cioburi atipice romane, probabil un alt turn²⁴. La nord de pădurea Hârșești nu am mai putut urmări *vallum* pe teren, el dispărând; nici pe fotografiile aeriene, ce ne-au stat la dispoziție nu i se poate sesiza traseul. Observațiile noastre sunt menite să le confirme pe cele ale lui Tocilescu, privind absenta valului între Hârșești și Albota (ms. 5137,265). În ce fel dispăre aici *vallum* este încă o întrebare, la care nu avem răspuns. A existat, eventual un zid-palisadă, sau efectiv nu a fost ridicată de aici spre nord nici o construcție delimitativă? s-a considerat inutilă sau în împrejurări anume s-a renunțat la ridicarea ei?

Apariția *vallumului* este la fel de bruscă la nord-est de satul Albota, dar poate fi justificată de necesitatea de a marca, în lunca largă a Argesului, granița.

Înainte de a urmări valul spre nord o să facem o paranteză privind "întâlnirea" dintre "Brazda lui Novac" de Nord²⁵ și *vallum* transalutan la Urluieni. D.Tudor a preconizat că în vestul Cotmenii, în cartierul Zuvelcați, Brazda lui Novac de Nord a fost construită ulterior *vallumului* transalutan, deoarece acesta a fost distrus și nu se mai vede, acolo unde trece Brazda .

Cercetările noastre de teren și pe fotografiile aeriene au confirmat justetea îndoielilor lui Gr.Florescu²⁷, privind această întretăiere și datare a Brazdei doar pe baza acestui argument. În fapt (Fig.55) *vallum* transalutan a fost construit doar la vest de Cotmeana, iar Brazda cu un traseu în arc între cele două terase înalte ce încadrează lunca Cotmenii, intersectează doar teoretic linia de fortificații transalutane la Zuvelcați, nu și *vallum*²⁸.

²⁴ Lipsindu-ne harta întocmită de Gr.Tocilescu, nu știm unde anume, în această zonă a notat două turnuri (ms.5137,265), dar descrierea ne determină să credem că sunt mai la sud, imediat deasupra Cotmenii, în zona unde am făcut secțiunea S III.

²⁵ Gr.Tocilescu, *Academia Română*, ms 5139,57 - descrie traseul Brazdei lui Novac, care începe la Hinova, unde localnicii o numesc tot "Troian"; "Brazda "s-a păstrat pe alocurea destul de bine. Santul e către nord, înălțimea valului de la 70 cm la 2 m; santul peste doi m adânc". Brazda lui Novac nu s-a mai parcurs în întregime din secolul trecut și nu s-a bucurat de un studiu programat și sistematic pe teren și pe baza fotografiilor aeriene; din această cauză nu este deplin stabilit dacă și până unde a fost construit acest val la est de Ploiești

²⁶ D.Tudor, op.cit.248 observații de teren în 1960; la 11 ani mai târziu, am efectuat o cercetare de teren, împreună cu prof. R.Vulpe și I.Ferenczi, iar în 1972 cu ocazia primului sondaj la castella am revăzut locul, extinzând cercetarea și la sud, căci *vallum* distrus la construirea Brazdei ar fi trebuit să se ivească la câteva sute de metri mai departe, dar el nu există

²⁷ *Omăgiu lui Constantin Daicoviciu*, București,1960,230

²⁸ Ioana Bogdan Cătănciu, *Limes. Szekesfehervar*, 1978, pag. 339-340

Cr.Vlădescu și un colectiv al Muzeului Militar din București au efectuat în anii 1976-1978 și 1980-1981 cercetări de teren și săpături pe Brazda lui Novac de Nord; valul sectionat are la bază 9,50-10 m, și mai are o înălțime de 1 m, santul este 9 m lat și 3 m adâncime. Brazda lui Novac de nord este datată în secolul IV p.Chr. pentru că este pusă în legătură cu cetatea de această epocă de la Hinova.

Observatiile noastre pe fotografiile aeriene, în zona din vecinătatea Oltului și liniei transalutane ne îngăduie să sugerăm o cercetare de amănunt a Brazdei lui Novac, pe baza fotografiilor aeriene; am constatat că în vecinătatea valului sunt puncte locuite, intersectate, sau ulterioare, tumuli, toate potențialele surse de datare mai precisă și de atribuire fără dubiu a acestei lucrări militare de amploare.

După această paranteză, revenind la *vallum* transalutan, trebuie să lămurim problema existenței lui la nord de Pitești, de fapt la nord de lunca Argesului.

Au fost semnalate și se susține cu obstinatie existența a două porțiuni de val la Voinești²⁹ și la Rucăr³⁰. La Rucăr, am avut posibilitatea să cercetăm toate denivelările de teren și este sigur că sunt alunecări de teren. Urma drumului roman serpuiește pe culme spre Podul Dâmbovitii și nu poate fi confundat cu *vallum*, socotim ca atare că informația este o interpretare greșită a micro-reliefului.

²⁹ Gr.Tocilescu, ms 5137, fila 268 pe verso - la Valea Mare-Pravăț, la sud-vst de valea Bărăției, Polonic a găsit "Troianul", cu mijlocul de pământ ars și direcția Câmpulung - Piatra Nemoiestilor, fiind lat de 10 pași și înalt de 0,5 m și vizibil pe o distanță de 0,5 km. Cu ocazia unei cercetări de teren, în 1972, la solicitarea profesorului Bădescu de la Școala din Lerestii, împreună cu E.Bujor, Al.Barnea și arhitecta A.Sion, am constatat că așa-zisul *vallum* nu era decât o formațiune naturală, produsă prin alunecare, relativ recentă, deoarece nu putreziseră încă crengile arbuștilor îngropați în solul feruginos, considerat - din pricina culorii - pământ ars. D.Tudor, *Oltenia Romană*4, 255, acoperă cu girul său observațiile diletantului "căutător de comori".

³⁰ D.Tudor, op.cit.255; idem, SCIV, VI, 1-2, 1955, 87-99

ELEMENTE DE DATARE ALE VALLUM-LUI TRANSALUTAN

Deci, din 1971 am început studiul sistematic al liniei fortificate transalutane, pornind de la reidentificarea pe teren a obiectivelor arheologice, deoarece din publicațiile recente am constatat degradarea informațiilor preluate din surse indirecte, apariția confuziilor și a unor afirmații privind situații necontrolate pe teren; am constatat că în cele mai multe cazuri observațiile lui Gr. Tocilescu sunt absolut exacte și regretăm că nu au fost publicate integral, pentru a nu li se fi irosit valoarea, în răstimp de aproape un secol.

Întreaga linie transalutană, întregul complex de fortificații a fost datat cu totul arbitrar pe baza unui tezaur¹, cuprinzând monede emise începând cu Septimius Severus și sfârșind cu Gordian III, descoperit în baraca incendiată din *castellum* de la Săpata de Jos. Carentele datării sistemului de fortificații transalutane cu ajutorul acestui tezaur au fost relevate și accentuate de Bucur Mitrea², deja acum aproape două decenii, cu toate acestea în literatura română continuă să fie vehiculată ipoteza că întreg "limesul transalutan" a fost construit de Septimius Severus.

În studiul nostru³ am plecat de la convingerea că un sistem de fortificații de asemenea amploare nu poate fi considerat aprioric, o construcție cu o singură fază de existență și aceasta limitată doar la câteva decenii.

Un prim obiectiv a fost stabilirea parcursului valului transalutan, cunoașterea tehnici de construcție și în cele din urmă datarea lui.

În vederea obținerii datelor privind parcursul *vallumului* transalutan am făcut studiul fotografiilor aeriene pentru toată zona cuprinsă între Dunăre și Carpați și am străbătut zona dintre Dunăre și Argeș și dintre Câmpulung și Drumul Carului. Rezultatele acestor cercetări sunt cuprinse în studiile noastre anterioare și capitolele precedente.

Pentru cunoașterea modului de construcție am sectionat *vallumul* în trei zone geografice parcurse: la Flămânda în lunca Dunării, la Valea Mocanului, în sudul Roșiorilor de Vede, cca 3 km nord de *castellum* de la Valea Urluii și la Urluieni, în nordul Cotmenii, vis-à-vis de lagărele de la Urluieni.

Secțiunea de la Flămânda (Fig.58,59) a fost executată în 1971, perpendicular pe *vallum*, la cca 1,5 km de Dunăre. Secțiunea lată de 2 m a avut o lungime de 36 m. Valul, care înaintea

¹ V.Christescu, *Istros*, I, 1934, 73-80; idem, *Istoria militară a Daciei Romane*, 1937, 124-125; D.Tudor, *Oltenia Romană* 4, 256

² SCN, IV, 1968, 197-205; Ioana Bogdan Cătănciu, *Frontières Romaines*, 1974, 264-265; R.Florescu, în *Drobeta*, III, 1978, 55 sqq

³ Rezultatele cercetărilor noastre au valoare parțială, deoarece au fost făcute cu mijloace mult prea modeste, ținând cont că s-au desfășurat pe parcursul a șapte ani 1971-1975 și 1977-1980, în care s-a folosit suma totală de 55.000 lei, din care 40.000 lei de la Muzeul Județean de Istorie Alexandria, pentru lagărele de la Flămânda (6 ha) și Putineiu (0,8 ha). Date fiind mijloacele materiale cu care s-au făcut cercetările, nu am reușit să realizăm nici măcar planul minimal, necesar pentru elucidarea problemelor esențiale ridicate de existența acestei linii de fortificații. * * aceste date din textul inițial se referă la perioada până la care am redactat teza, dar sunt, în general, valabile și pentru perioada de după 1981, căci nu s-a schimbat nimic din statutul cercetării și din modul în care se repartizau fondurile, alătea câte erau, nu în funcție de tema cercetată, ci de criteriul subiective, uneori complet nestiințifice

trecerii la mecanizarea și organizarea socialistă a agriculturii se păstra la o înălțime de 1,5-2 m, este azi doar în unele locuri de o înălțime maximă de 0,50 m (din 1971 a fost mult aplatizat).

Sub stratul de pământ arabil gros de 40-60 cm, de culoare cenușie închis, se află un pământ cenușiu-gălbui, traversat de o sumedenie de galerii de rozătoare. Pământul viu apare la 1,20-1,50 m. La 10 m de capătul estic al secțiunii la -0,40 m (deci imediat sub stratul arat) apare un pământ extrem de dur - bătut, pe o lățime de 2-2,5 m; acest pământ bătut constă dintr-un mozaic de pământ galben și negru. Construcția de lemn în care s-a bătut pământul nu s-a sesizat în secțiunea noastră. În cei 10 m sectionați spre est și nici în cei 20 m sectionați spre vest, nu s-a descoperit traseul unei *fossa*, ceea ce ne-a făcut să tragem concluzia că *vallum* n-a fost precedat de un sant⁴ și să confirmăm observația lui Gr.Tocilescu despre construirea valului cu pământ luat de la suprafață. De o parte și de alta a acestei construcții de pământ în schelet de lemn există o albiere în pământul galben de cca 0,25-0,40 cm, spre est, mai restrânsă în lungime, spre vest mai întinsă (cca 2 m). Aceste adâncituri în pământul viu, sub nivelul de la care s-a construit valul sunt, desigur, rezultatul adunării pământului pentru ridicarea lui. Faptul că lentilele de pământ galben-adus marchează un nivel ulterior acestei albieri, poate fi interpretat doar ca o dovadă că după un timp s-au întreprins lucrări la *vallum*, folosindu-se pământ din altă parte. În momentul efectuării săpăturii, nu ne-am pus problema existenței a două faze de folosire a *vallumului*, presupunând că el constă dintr-un nucleu (2-2,5 m spre est) de pământ bătut în structură de lemn spre exterior și din pământ brun, ușor amestecat cu galben, spre interior, cu o pantă mai lină; *vallum* avea după părerea noastră la bază, o lățime de 13,70 m.

În panta vestică a valului s-a săpat în epoca recentă un bordei sezonier de păstor (ceramică românească), umplut apoi cu straturi succesive aluvionare - dat fiind că întreaga zonă era inundabilă.

Deși am sectionat 20 m spre vest nu am descoperit urma unui drum construit, drumul trebuie să fie la cca 150 m vest de *vallum*.

Când am făcut periegeza din primăvara lui 1972, întreg sectorul dintre Dunăre și Putineiu era brăzdat de santuri pentru construirea unui sistem de irigații; în profilele acestor santuri am constatat că lipsa miezului de pământ ars, socotit o caracteristică a *vallumului*, lipsă surprinsă în secțiunea de la Flămânda, nu este o excepție. Miez de pământ ars există doar în unele puncte, la distanțe inegale. Este foarte important de reținut că "zidul de pământ ars" nu are o structură omogenă; pământul ars este granulos și de culori ce oscilează între galben și roșu intens, sau gri până la negru, în funcție de temperatura la care a ars și de curentul de aer. Aspectul granulos al pământului ars, credem că este motivat de faptul că n-a fost frământat cu apă. Între bucățile de pământ ars am găsit unele care păstrau urme de pari, nuiete; uneori suprafața acestor stâlpi era plană, iar altele rotunjite. Pigmenți de pământ ars există însă sporadic și în pământul negru din partea vestică a valului, acolo unde nu există "miezul de pământ ars", ceea ce ne-a întărit convingerea că *vallum* a fost construit în două faze diferite, cea de a doua, după ce a avut loc pe alocuri incendiul părții lemnoase din faza anterioară. Despre semnificația punctelor incendiate din *vallum* nu avem nici acum o certitudine, ele putând fi resturile arderii unui zid-palisadă (de tip Holtz-Erdemauer) în diferite puncte, dar la fel de bine, la acest zid-palisadă puteau exista din loc în loc tunuri sau porți - care, mai degrabă, au putut constitui obiectul unei incendieri, în cursul unor

⁴ Ioana Bogdan Cătănciu, *Frontières Romaines*, 261

actiuni barbare. Remarcăm că la nord de Urluieni o porțiune de 600 m este fără nici o urmă de pământ ars.

Am încercat să obțin colaborarea unor specialiști în fotogrametrie cu scopul de a analiza diferențele de nuanțe, umiditate pe fotograme, de-a lungul valului, dar nu am găsit o disponibilitate de colaborare. Această posibilitate de studiu și alcătuire a unei hărți a punctelor cu pământ ars există și sperând într-o dotare modernă a Institutelor noastre se va putea face pe fotografiile vechi.

După ce am sectionat valul la Valea Mocanului - Roșiorii de Vede și la Urluieni (Fig.60) detinem date sigure⁵ privind existența unui zid-palisadă lat de 2-2,50 m din lemn și pământ bătut, care a fost integrat, după parțiala lui distrugere, unui *vallum* de pământ.

Deoarece nu putem delimita exact pământul în situ de pământul, de aceeași natură, scurs din val, am folosit diferite criterii pentru a determina lățimea valului, la bază, în faza a doua.

În programul minimal, propus la începutul cercetării aveam inclus ca obiectiv important dezvelirea în suprafață a unei porțiuni de *vallum* cu miez de pământ ars, dar din pricina fondurilor și a lipsei mâinii de lucru realizarea acestui obiectiv s-a amânat, până în 1981; prin eforturile doamnei Ecaterina Angelescu-Țânțăreanu și a profesorului Eugen Vlad din Roșiorii de Vede cu o echipă de elevi din clasa XI de la Liceul de Matematică și Fizică, am dezvelit o suprafață de 4 x 10 m, la 4 m de secțiunea de la Valea Mocanului din 1972 (Fig.61).

Stratigrafic avem un strat de humus, care pe creasta valului este de doar 0,06 m, iar în rest de 0,30 m, urmează un strat de 0,25-0,30 m de pământ roscat, care pe măsură ce ne adâncim primește o nuanță mai gălbuie, pentru că sub încă 0,50-0,60 m să înceapă pământul galben, viu. Valul are la bază o lățime de 11,60 m și apare la 10,40 m de capătul vestic al secțiunii. Baza valului se află la -1,30 m și se poate aici-colo observa pământul vegetal antic de o grosime ce nu depășește 8 cm. Deasupra acestui strat de humus a început construcția înfingându-se în pământul viu stâlpi de lemn cu diametrul de 25-30 cm; nu s-au săpat gropi cu mult mai largi decât stâlpii, iar adâncimea lor în pământul viu variază între 0,30-0,45 m; distanța între stâlpii din primul șir este de 1,50-1,70 m; la 0,70 m spre interior s-au mai descoperit doi stâlpi, la distanța de 0,50 m unul de celălalt; în suprafața cercetată nu am găsit urme ale altor stâlpi, care să alcătuiască un al doilea șir, deci este posibil ca cei doi stâlpi din interior să fie o consolidare sau eventual o refacere în acest punct; marginea interioară a zidului palisadă construit pe acest schelet de lemn este marcată foarte clar de o dâră subțire de 5 cm de cărbune la doi metri în spatele rândului de stâlpi exteriori. Pe 2,50 m de la acest rest al unei scânduri incendiate spre exterior s-au scos la iveală bulgări mai mari sau mai mici de pământ ars, de aceeași consistență și aspect ca în secțiunea paralelă cercetată în 1972, sau ca la Urluieni SIII/1973.

Asadar, după un răstimp de la construire, zidul-palisadă a fost incendiat în acest loc, fragmente de pământ ars din partea superioară răspândindu-se în suprafață de ambele părți; în faza următoare, la scurt timp după incendiere, când o parte din zidul-palisadă incendiat era ca o structură masivă pe o înălțime, mai mare decât cea de 0,70 m, cât s-a conservat astăzi, s-a început construirea unui *vallum* de pământ susținut în exterior pe un rând de stâlpi cu diametrul de

⁵ Ioana Bogdan Cătănicu, *Limes, Szekesfehervar*, 1978, 338-344. Multă vreme s-a considerat că pentru construirea acestui *vallum* transalutan s-a folosit o tehnică specifică unor fortificații latene din această zonă. Analizând rezultatele lui Emil Moscalu, în *Cercetări arheologice*, Muzeul de Istorie a RSR, III, 1979, 339 sqq constatăm că și la aceste cetăți nu era o tehnică anume de construcție, ci funcționase inițial un fel de zid-palisadă, iar după distrugerea și incendierea acestuia, resturile s-au înglobat unui val de pământ.

20-30 m adânciți în pământul virgin cu 15-20 cm, sub nivelul de călcare pe care-l putem deduce pentru acest moment de reconstrucție, adâncimea stâlpilor trebuie să fi fost de 0,90-1 m.

Pământul din care este valul este de culoare brun-roscată cu bulgări de chirpic, în cantitate mai mare sau mai mică; la est de structura incendiată a zidului palisadă, pe o lățime de 3,50 m acest strat este mult mai bogat în bulgări de pământ ars, căzuți pe nivelul de călcare în timpul funcționării primei faze de delimitare a grantei imperiale. Acest aspect al valului ne-a dat posibilitatea să afirmăm că există a doua fază, căci o ardere a unui miez ca cel descoperit nu se putea face, dacă ar fi fost înglobat într-un val, iar în cazul în care, printr-un sistem⁶ de aerisire complicat (și desigur, nepractic) s-ar fi asigurat o combustie până la roșu, bulgări de pământ ars nu ar fi avut cum să apară răspândiți în restul valului; acești bulgări fuseseră împrăștiati în suprafață și poate mai și cădeau din nucleul rămas, pe măsură ce se aducea pământ pentru ridicarea valului.

Din cercetarea în suprafață de la Valea Mocanului avem primele elemente ca să propunem și pentru cea de a doua fază a acestui *vallum* o structură de lemn, cel puțin în frontul estic. Grosimea stâlpilor fiind doar de 0,30 m, credem că nu reprezentau susținerea pentru val și totodată pentru *lorica*; este mult mai plauzibil că susțineau valul spre exterior, iar în pământul de val erau îngropați stâlpii pe care s-a construit o palisadă în spatele căreia era drumul de rond.

Deci, trebuie să avem în vedere existența în două momente diferite a unui *vallum*. Vom continua să vorbim de *vallum*, deși ar trebui să încercăm diferențierea între zidul-palisadă și *vallum*, propriu-zis, dar socotim că deocamdată nu dispunem încă de relațiile tehnice și cronologice necesare.

În cursul cercetărilor noastre nu am găsit urmele drumului care trebuie să fi serpuț paralel cu *vallum*, ceea ce ne face să credem că era la o distanță de 150-250 m, distanță la care se află și castella față de val. În orice caz drumul nu pare să fi fost cu o structură de piatră, cel puțin în zona de sud, căci în profilele santurilor pentru sistemul de irigații nu am reușit să-l reperăm. Tradiția a păstrat vie amintirea drumului roman din vestul Munteniei. În multe sate "Troianul" este numit "Drumul lui Traian". Acest aspect al tradiției credem că a influențat și ipoteza lui C.Schuchhardt și V.Christescu că valul n-a avut rostul de *vallum*, ci a constituit el însuși un drum⁷. La nord de cele două castella de la Urluieni, există un deal care se numește "Drumul mare", probabil fiind vorba tocmai de tradiția existenței unui drum, altul decât "Troianul". La nord de Câmpulung o hotărnicie de mosii din vremea lui Constantin Brâncoveanu vorbește la Godeni (sud-vest de Câmpulung) despre "Troian"⁸ - după cât se pare aici fiind vorba chiar de drumul roman, de la Purcăreni spre Jidava, vizibil în dealurile străbătute.

Rămâne să stabilim cronologia acestui *vallum* transalutan; din săpăturile efectuate nu am obținut, cum de altfel este și normal, nici un material arheologic. Cu ocazia periegezelor, am găsit la sud de Roșiorii de Vede, în arătura proaspătă, în pământul din val un fragment de urciur, care desigur a ajuns aici cu ocazia construirii valului⁹.

⁶ Acest sistem a fost descris mai în urmă de D.Tudor, *Oltenia Romană*, 255, dar fiind o caracteristică a resturilor fortificațiilor preistorice - s-a creat o adevărată problemă a modului de construcție; problema a fost corect rezolvată de Em.Moscalu, *Probleme ale cetăților cu "val vitrificat"* în *Cercetări arheologice*, III, București, 1979, 339-349

⁷ C.Schuchhardt, *Wälle und Chausseen im südlichen und östlichen Dazien*, AEM, IX, 1885, 228-229; V.Christescu, op.cit. 124-125

⁸ Popovici, în *Trompeta Carpatilor*, 869/12-24 nov.1870 citat de C.Schuchhardt, loc.cit.

⁹ Urciurul cu o toartă din pastă cărămie deschis, foarte fină, cu slip cărămiziu-orange, de tipul I în clasificarea lui Gh.Popilian, *Ceramica romană în Oltenia*, 1976, 96; caracteristic este gâtul lung și subțire, așa încât, urciurul se poate data în epoca Hadrian - Antoninus Pius

Întru cât nu presupunem că se poate obține o datare absolută a *vallumului* prin săpături directe, ne-am fixat ca obiectiv să cercetăm două puncte, pe care le-am socotit esențiale în soarta valului; primul punct este la Flămânda, unde *vallum* porneste din colțul nord-estic al castrului și al doilea punct este Urluieni, unde sigur a existat o simultaneitate între momentul construirii *vallumului* și a cel puțin unuia din castella ce sunt aici.

În 1977-1978 am început cercetarea raportului stratigrafic între valul de pământ și lagărul mare de la Flămânda. Traseul valului este în continuarea liniară a *aggerului*, pe latura de est a castrului. În colțul de nord-est (Fig.10/c) al lagărului *fossa* a fost săpată și în spatele *vallumului*, ceea ce este o dovadă a faptului că *vallum* n-a fost conceput simultan cu lagărul. Săpăturile în acest punct urmau să se desfășoare în suprafață, dar din lipsa mâinii de lucru am efectuat doar două secțiuni, care să ne permită să obținem datele absolut necesare privind elementele de fortificație și raportul dintre ele.

În S III, *fossa* castrului este umplută intenționat, spre deosebire de zonele sectionate cu S I, S II și S V (Fig.9), unde santul era plin cu humus, fără material arheologic. În umplutura santului, în S III am găsit cum am mai spus o fibulă provincială romană, databilă în primele decenii ale secolului II. Fără să considerăm absolut acest argument, avem în vedere faptul că pe porțiunea din spatele valului, *fossa* a fost umplută intenționat¹⁰, ceea ce ar sugera construirea acestuia la un timp după construirea castrului, fibula constituind un *terminus post quem* al ridicării *vallumului*.

În concepția noastră, *vallum* transalutan nu trebuie să fi fost construit concomitent cu toate castella cunoscute (dar și posibile noi descoperiri), turnuri de pază etc. El se poate să fi fost delimitarea inițială a teritoriului imperial (faza de zid-palisadă), precum, putea să apară într-un moment mai târziu, marcând material *limes* imperii, anterior stabilit în fața unor fortificații de interceptie și control.

Prin cercetările de teren întreprinse de-a lungul valului am reperat mai multe turnuri posibile; din multitudinea de movile, de cele mai diferite dimensiuni, am luat în considerare doar pe acelea, care prin poziția lor în vecinătatea valului asigură legătura între puncte, fără comunicare vizuală directă. În general aceste movile au diametru de 15-25 m, sunt marcate la suprafața solului de chirpic sau chiar bucățele de cărămidă.

Am ales pentru a-l cerceta, un turn aflat în nordul satului Scrioaștea într-un punct de legătură vizuală între terasa înaltă pe care este *castellum* de la Valea Urluii și poate un alt *castellum* mai spre nord și lunca Vedii, unde se află *castellum* de la Gresia, menit să supravegheze locul unde râpa râului Vedea urma să ia funcția *vallumului*.

Dacă în prima campanie am sectionat turnul, în cea de a doua ne-am propus dezvelirea lui în suprafață, fără să reușim să-l cuprindem în întregime. Și aici am surprins, în același loc, două turnuri de dimensiuni diferite. Primul turn incendiat a fost înlocuit cu un turn de mai mici dimensiuni. (Fig.62)

Din păcate, se pare că "locuirea" s-a desfășurat doar la nivelele superioare ale turnului, așa încât nu am obținut din săpătură decât mici fragmente ceramice romane, care însă nu pot fi încadrate cronologic mai strâns. Incendiul care a mistuit primul turn poate fi contemporan cu incendierea din loc în loc a zidului-palisadă. Pentru fixarea în timp a momentului în care s-a produs un atac de mari proporții, care să fi pricinuit o astfel de distrugere mai trebuie să întreprinse cercetări.

¹⁰ Numai astfel putem explica amestecul de pământ și resturi provenind din castru în umplutura santului

Coordonând observatiile noastre de până acum cu argumentele de ordin politic¹¹ si cu rezultatele studiului răspândirii monedelor romane izolate, considerăm că putem avansa ipoteza privind construirea zidului-palisadă la limita dintre Imperiu si formatiunea politică (continuatora celei ce se manifestase deja prin emiterea monedelor de tip Vârteju- Bucuresti) din Muntenia centrală, căreia i s-a acordat un tratat de clientelă, ca urmare a retragerii trupelor romane din teritoriul ei, adică la începutul epocii lui Hadrian.

În acest caz, distrugera sesizată a zidului-palisadă poate fi fixată în vremea lui Antoninus Pius¹², sau mai probabil în timpul atacurilor costoboce¹³.

¹¹ Ioana Bogdan Cătănicu, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, 51 sqq; eadem, în *Militärgrenzen Roms*, 1978, 267 sqq

¹² SHA, v. Ant. P. 5,4 vorbește despre înfrângerea unor daci, iar inscriptia (AE, 1946, 113) pusă pentru *praefectus et prolegatus*, este o ilustrare a acestor lupte la granita de est a Daciei

¹³ Costobocii au atacat pe două direcții principale, puse în evidență de B. Gerov, *Acta Antiqua*, 16, 1968, 337 sqq; primul val de atacatori costoboci pătrunde în Dobrogea, în orasele de pe litoral si Tropaeum Traiani, urmând calea spre sud, iar o altă parte se îndreaptă spre vest, după cum dovedesc tezaurele din vestul vail Vit si distrugerea Serdicăi; această a doua directie de atac ar fi putut atinge si estul Daciei Inferior, căci ajunge până în Moesia Superior.

FAZELE DE EXISTENȚA ALE CASTELLA DE PE LINIA TRANSALUTANA

Cercetările desfășurate din 1975 în *castella* de pe linia de fortificații transalutane au avut ca scop principal obținerea datelor privind castrametatia, dimensiuni, structură, ordonare interioară și apoi cunoașterea fazelor de existență și încadrarea cronologică a acestora. Ne-am oprit asupra micului *castellum* de la Putineiu, considerându-l tipic pentru fortificațiile transalutane și asupra celor două *castella* de la Urluieni, unde socotim că se pot obține informații, în special cu caracter cronologic, asupra sistemului fortificat transalutan.

Constrânsi de puținătatea resurselor obținute pentru cercetările noastre, ne-am străduit să recuperăm, și să valorificăm toate datele din descoperirile anterioare. Investigațiile noastre în Muzeul National de Antichități și la Muzeul National de Istorie, pentru recuperarea materialului arheologic provenit din săpăturile de la Băneasa și Săpata de Jos nu au avut succes¹, materialul pierzându-se ori în timpul celui de al doilea război mondial, sau în vremuri mai recente.

Avem la îndemână câteva piese publicate, provenind de la Băneasa și Săpata de Jos. Aceste materiale, departe de a fi suficiente pentru încadrarea cronologică a forturilor în care au fost găsite, mai dau și o imagine trunchiată, unilaterală și subiectivă, deoarece s-au publicat doar piesele întregi și "aspectoase". Totuși, indicația pe care o avem că în lagărul mare de la Băneasa s-au găsit monede începând cu emisiuni Antoninus Pius², coordonată cu aceia că în stratul de pământ întărit cu var și acoperit cu cărbune și cenuse (secțiunea peste colțul de nord-vest) s-a descoperit urciorul³ pe care Gh.Popilian îl datează la mijlocul secolului II⁴, coboară data seriei descoperirilor în vremea lui Antoninus Pius.

La Băneasa, pe câmpia plană presărată de nenumărate "măguri" se află resturile a două *castella* la cca 50 m vest de *vallum* (Fig.52). *Castellum* mic era încă în 1977 foarte vizibil, detasându-se prin valul înalt de 0,80 m. *Castellum* mare este mai afectat de arăturile permanente, dar se remarcă o cantitate deosebit de mare de materiale ceramice. *Castellum* mare are o caracteristică, pe care săpăturile restrânse de până acum nu și-au fost propus a o lămurii - este vorba despre un val, care desparte fortul pe direcția nord-sud în două părți aproape egale. Din profilele publicate de Gh.Cantacuzino se poate observa că atât pe laturi, cât și la colțuri a existat un val de pământ bătut, înalt de 0,70-0,95 m. Deasupra acestui pământ bătut a existat un zid de pământ și lemn, care are o lățime variabilă (3-4 m). Gh.Cantacuzino reduce grosimea acestui zid la doar 1,5-2 m, considerând că drumul de rond era de cca 2,5 m; nouă ni se pare mult mai potrivit

¹ O parte din materialele fisate și inventariate în Fisierul MNA nu s-au mai putut găsi .

² C.Bolliac, *Excursiune arheologică din anul 1869*

³ Gh.Cantacuzino în *Dacia*, IX-X, 1941-1944, 461, fig.5

⁴ Gh.Popilian, op.cit.1978,97, nr.453; E.Gose, *Gefäßstypen der römischen Keramik in Rheinland*, BJ, Beiheft, 1950, nr.361 este forma din care derivă acest tip de urcior

ca să fi fost zidul de 2,5 m, iar drumul de rond de 1,5 m. Se observă de pe profile că la colturi zidul a fost îngrosat cu 0,50 m, față de curtină.

Analizând elementele de plan și profilele publicate de Gh. Cantacuzino, constatăm⁵ o ciudată modalitate de construcție - un val de pământ bătut, de o înălțime redusă și neuniformă, care alcătuiește o bază pentru un zid de pământ ars. Am considerat că valul este de fapt un agger anterior, aplatizat cu premeditare, în acest fel se poate explica și prezenta materialului arheologic⁶ în interiorul lui (Fig.63).

Chiar și forma valului rezultă prin nivelarea acestui *agger*, prin aspectul variat, în profilele secțiunilor peste laturile lagărului, susține ipoteza noastră; cu excepția laturii de nord, unde valul are o formă bombată, cu înălțimea maximă 0,95 m și cu lățimea la bază de 11,50 m, în toate secțiunile, valul este plat, cu pământul din agger întins pe o lungă suprafață, de o parte și de alta a zidului; în general, în partea de la interiorul zidului panta rămasă la nivelarea aggerului este foarte lină. Deși Gh.Cantacuzino își exprimă opinia că înălțimea aggerului ar fi putut fi mai mare, cum firesc ar trebui, pentru că el să-și poată îndeplini funcția de Wehrgang, în profilele publicate există dovada că în faza cu "zidul ars" aggerul era deja aplatizat, pe panta lui interioară fiind amenajată *via sagularis*, oricum un *accensus* spre drumul de rond al "zidului" (Fig.63/1).

Din reexaminarea profilelor putem conchide că pământul ars este ruina unui Holz-Erdemauer incendiat. Pe colțul de nord-vest și pe latura de est, se pare că profilul a înregistrat faptul că incendiul a avut loc după o perioadă îndelungată de funcționare, căci stratul de depuneri și resturi, gros de 0,30-0,50 m este pe o lățime de 2 m acoperit cu mult pământ ars.

Panta interioară a valului⁷ este foarte dură, la baza ei se afla *via sagularis* (Fig.63/6), deci, valul este doar o bază pentru zidul de pământ și lemn, construit din stâlpi verticali legați între ei cu bârne orizontale, spațiul a fost umplut cu pământ⁸. Incendiul care a distrus incinta din lemn și pământ a fost urmarea unui atac, sau a părăsirii intenționate a lagărului, pentru că un strat de cenuse și cărbune a fost depistat peste tot deasupra stratului de "terre endurcie" - nivelul de călcare din lagăr.

Din păcate planul și profilele publicate sunt prea schematice, și credem că doar pe profilul secțiunii pe colțul de sud-vest apar urmele stâlpilor și parilor (Fig.63/4), care au fost sesizate și despre care primim mereu indicații⁹. Grosimea normală a zidului de pământ ars, a acestui Holz-Erdemaur este de 3 m (latura de vest și nord). La colțul sud-vest și la cel nord-vest grosimea lui este mult mai mare. Profilul peste colțul de sud-est (Fig.63/3) credem că sesizează un turn cu lățimea interioară de 2,40 m. Sustinem existența în acest loc a unui turn de lemn pentru că s-a descoperit o cantitate mare de cărbune¹⁰. Suntem de părere că grosimea atinsă de "zid" la colțul de sud-vest și nord-vest (4 m) reprezintă tot rezultatul arderii construcției de lemn de la turn, partea lui inferioară fiind probabil, până la o anumită înălțime umplută cu pământ.

⁵ Trebuie să ne exprimăm admirația asupra sistemului de săpătură și grija cu care au fost înregistrate observațiile de către Gh.Cantacuzino, într-o vreme când se mai practica la noi o cercetare de dragul concluziilor istorice, fără să se acorde grija cuvenită aspectelor de ordin arheologic; datorită acestui mod de a înregistra și publica profilele și planurile, avem astăzi posibilitatea nu numai să controlăm interpretarea datelor, dar și să le folosim mai departe

⁶ Nu a fost descris materialul arheologic descoperit, dar credem că nu s-a specificat apartenența lui tocmai pentru că era tot roman, altfel, ar fi trebuit să se precizeze că este preistoric sau dacic. Gh. Cantacuzino, op.cit.456,459,467; *castellum* de la Băneasa este construit în câmpia înaltă și plană; departe de a fi necesară o pregătire specială a terenului, care s-ar putea înțelege într-o zonă umedă, mlăștinoasă

⁷ Gh.Cantacuzino, op.cit.fig.III/3

⁸ Ioana Bogdan Cătănicu, *Evolution*,35 și 40

⁹ Gh.Cantacuzino, op.cit.468-469

¹⁰ *Ibidem*,457

La baza "zidului", spre interior există, deasupra valului un strat descris întotdeauna ca "terre endurcie". Stratul nu are însă un aspect unitar în toate secțiunile. Dacă în general, peste pământul din val există un strat de pământ (argilă) amestecat cu pământ ars, fragmente ceramice și var, în zona coltului sud-vestic și al porții (?) pe latura de est el constă din pietris. În toate secțiunile însă, acest strat care se află la baza zidului este subpus unui strat de câțiva centimetrii de cenuse și cărbune. Peste acest strat de cenuse și cărbune a căzut stratul gros de dărâmtură. Profilele pe latura de est și peste colțul de nord-vest, permit însă ipoteza că după acest incendiu și dărâmarea parțială a lagărului, a urmat o refacere tot din pământ și lemn¹¹ (Fig.63/6, 7). În sprijinul interpretării propuse de noi pentru situația surprinsă în profilele pomenite, pledează aspectul pe care-l are *via sagularis* în zona coltului de nord-vest (Fig.63/6).

În concluzie, socotim că la Băneasa în *castellum* mare se pot preconiza trei faze de existență:

- lagărul cu *agger* de pământ a cărui lățime la bază pare a fi fost de 11,50 m;
- lagărul cu Holz-Erdemauer lat de 3 m, construit în general pe marginea exterioară a valului anterior, foarte aplatizat spre interior; resturi ale stratului de locuire anterior au intrat în compoziția "nivelului de călcare" de la baza zidului de pământ și lemn;
- și o refacere peste dărâmături a zidului de pământ și lemn.

În lipsa unui studiu complet al materialului arheologic dispunem de două informații: în secțiunea pe colțul de nord-est, în stratul de "terre endurcie" s-a găsit o monedă emisă de Septimius Seveus¹², iar în secțiunea peste colțul de nord-vest, în același strat s-a găsit urciorul pomenit mai sus. Cum însă, stratul respectiv constă în fapt, peste tot, din două depuneri distincte, ne-ar fi servit precizarea în care din ele s-au găsit cele două obiecte. În orice caz, moneda Septimius Severus este un *terminus ante quem* pentru refacerea lagărului cu Holz-Erdemauer și un *terminus post quem* pentru incendiul distrugător¹³.

Existența urmelor de arsură în compoziția *aggerului* ne face să presupunem un eveniment critic pentru soarta lagărului din prima fază, cauza reconstrucției fiind o distrugere și nu o refacerea a unui fort distrus de vreme. Pomenitele descoperiri datează relativ, prima fază a lagărului anterior lui Septimius Severus, pe la începutul sau mijlocul secolului II p.Chr.

Interpretările pe care ni le-a permis materialul publicat, ar trebui controlate prin reluarea săpăturilor. Subliniem încă odată faptul că lagărul supraveghează valea Călmățuiului, vale care oferă o pătrundere naturală, comodă spre Oltenia. Lagărul are o largă vizibilitate spre vest; spre est și spre sud - spre *castellum* de la Putineiu are controlul numai prin intermediul unor turnuri de pază și semnalizare; un astfel de turn am reperat la kilometrul 20 al drumului spre Roșiori, în vecinătatea imediată a *vallumului* transalutan; un alt posibil turn poate fi movila de la 50 m de *vallum* chiar lângă marginea platoului, deasupra luncii râului Călmățui.

¹¹ În sud-est, deasupra stratului de dărâmtură gros de 0,40 m, în imediata apropiere a "zidului" este un strat de cărbune și cenuse, ce se întinde pe o lungime de aproximativ 4 m spre interior și pe 2 m spre exterior. Pentru acest strat de cenuse și arsură trebuie căutat nivelul de călcare corespunzător în stratul de pământ galben (sigă) descris ca lentilele orizontale în stratul de dărâmtură (Gh. Cantacuzino, op.cit.455 sub titlul Observations complémentaires) - "Dans la couche formée de débris, comprises entre les longueurs 7,90 m - 10 m, nous avons remarqué deux tâches de matière sablonneuse, de couleur jaunâtre (en roumaine *sigă*) situées toutes deux à 0,50 m de la surface du sol et ayant l'une 0,30 m de long sur 0,10 m de large et la deuxième, 0,80 m de long sur 0,10 m de large"

¹² ibidem, 458 - "Dans la couche de terre endurcie nous avons trouvé un grand nombre d'os d'animaux et un certain nombre de fragments de vases, en pâte gris foncé ou rouge, des fragments de briques, des coquilles d'escargots et une monnaie romaine en argent de l'empereur Sévère, une anneau en fer et une petite ancre". Din descrierea reprodușă ar trebui să fim siguri că moneda Septimius Severus s-a găsit în pământul nivelului de călcare, dar în întreg textul autorul nu face distincție între acest strat și stratul de cenuse care a căzut pe el.

¹³ Fiind vorba de o monedă de argint, ea putea fi îndelung în circulație când a avut loc incendiul

La Băneasa, ca la Urluieni, Săpăta de Jos și Jidava, au fost construite două *castella*; se pune problema încadrării fiecăruia în timp și stabilirea raportului cronologic între ele. Credem că tocmai existența forturilor duble - a căror funcționare simultană nu pare a fi justificată - este dovada că linia transalutană are mai multe etape de utilizare și că este cel puțin hazardant, dacă nu total nestiințific să le încadrăm într-o singură perioadă de folosire, înainte de a le cerceta.

Săpăturile efectuate de V.Christescu la Săpata de Jos (1929-1930) au stabilit planul aproximativ al incintei și au obținut unele date privind tehnica de construcție. Deși săpăturile au fost făcute cu multă conștiinciozitate, ele, în maniera specifică tehnicii de lucru de atunci, nu au acordat atenție unor aspecte considerate neesențiale și de aceea nu se poate considera satisfăcător stadiul de cunoaștere al acestor *castella*¹⁴.

Zidul de cărămidă (ne aflăm într-o zonă în care lipsește cu desăvârșire piatra) este așezat și aici pe o structură de pământ, pregătită, după cum se credea în mod special dintr-un amestec dur de pământ, pietris, fragmente de cărămidă și var. Aici ca și la Băneasa ne întrebăm în ce măsură acest strat¹⁵, întins pe o lățime de 16-17 m, de o parte și de alta a zidului, nu este tot ruina unei faze anterioare. Un profil foarte sumar, fără legendă, care însoțește planul publicat de Christescu, ar îngădui această ipoteză.

Din profil este fără îndoială că așa zisul agger n-a îndeplinit funcția de drum de rond, așa că nu excludem posibilitatea ca acesta să fi fost susținut pe stâlpi de lemn, a căror urme carbonizate au fost descoperite peste tot în cursul săpăturilor¹⁶, dar din păcate, cercetarea nu a recunoscut rostul lemnului în modul de construcție și nu l-a înregistrat în plan și profil.

Cel de al doilea *castellum*, aflat în sud-estul celui mare, are laturile paralele cu acesta, dar orientarea lui trebuie să fie alta și credem că urmele de arsură (notate cu B în plan) de pe centrul laturii nord-vestice, sunt ruinele porții decumana. Din păcate și aici ca și la lagărul mare, au fost ignorate amănuntele privind construcțiile de lemn despre a căror plan și tehnică de construcție nu avem, asadar elemente suficiente. Se presupune că cele două *castella* sunt înconjurate de un sant comun¹⁷, ceea ce ar sugera funcționarea lor, cel puțin la un moment dat, în același timp. V.Christescu consideră că cele două *castella* au fost contemporane pe toată durata funcționării, pe care o fixează în funcție de tezaurul monetar descoperit în praetentura lagărului mare, între 205-242. După cum s-a spus deja¹⁸, începutul tezaurizării, chiar dacă ar coincide cu anul primei monede, nu poate însemna implicit începutul vieții în *castellum*. Data distrugerii lagărului este însă

¹⁴ V.Christescu în *Dacia*, V-VI, 1935-1937, 435-447 și *Istoria Militară a Daciei romane*, 1937, 150-154; nu au fost publicate profilele peste elementele de fortificație, ca să cunoaștem eventualele schimbări produse în decursul timpului. Lagărul mare are dimensiuni interioare de 125 x 90 m, laturile lungi sunt orientate sud-vest - nord-est. Zidul de cărămidă este foarte distrus și nu i se cunoaște lățimea originală; lățimea (urmelor în negativ) zidului de incintă variază într 1,50-2,50 m. Cel de al doilea lagăr, mai degrabă un burgus de 35 x 45 m, a fost de asemenea cercetat parțial (ibidem, 441 sqq)

¹⁵ Cercetări viitoare ar trebui să se concentreze asupra acestei caracteristici a "aggerului", considerată până nu demult, comună la *castella* de pe linia transalutană, dar după cum am arătat la Băneasa și cum se va demonstra la Urluieni, unde noi am efectuat cercetări, nu poate fi vorba de o consolidare anume. De fapt în întreaga zonă de la Putineiu până la Săpata solul este un pământ roscat foarte compact și dur dacă nu este umed, așa încât nu era necesară o pregătire specială pentru a-l face potrivit pentru construcția unei incinte. Cercetări atente care se pot aprecia ca foarte dificile ar trebui întreprinse, deoarece întreaga suprafață a lagărului mare a fost transformată în livadă, și se ară adânc între așirurile de pomi, iar peste *castellum* mic s-a ridicat un stâlp de înaltă tensiune, așa că pentru recuperarea unor date exacte nu a rămas prea mult răgaz și nici spațiu.

¹⁶ V.Christescu a interpretat aceste urme ca resturi ale suprastructurii incintei, care ar fi avut doar baza de cărămidă - *Dacia*, V-VI, 1935-1937, 438

¹⁷ Santurile nu au fost escavate, așa încât planul este ridicat pe baza observațiilor de teren; Din fotografia aeriană zbor 1983, suntem înclinați să credem că nu a fost săpat un sant comun

¹⁸ B.Mitrea, SCN, IV, 1968, 197-205

sigur posterioră ultimei emisiuni. Celelalte monede descoperite în zona de sud-est a lagărului mare¹⁹ alcătuiesc o unitate cronologică, marchează un interval scurt și pot data construcția cercetată, probabil o baracă. De altfel, tot la Săpata de jos, în vecinătatea imediată a lagărului s-a găsit un tezaur monetar cu emisiuni Traian - Valentinian²⁰.

Materialul arheologic publicat, nu permite coborârea datării începutului ocupării *castellum*ului mare, mult înainte de mijlocul secolului II p.Chr ²¹, dar nu putem considera că cele cunoscute despre *castella* de la Săpata de Jos sunt suficiente pentru a le încadra cronologic și pentru a le stabili dezvoltarea istorică.

La Afrimești, un cătun pe malul drept al Cotmenii, din satul Urluieni, se cunosc două *castella*, *vallum* transalutan și Brazda lui Novac de Nord (Fig.55).

Castellum B a constituit în anii '40 obiect al cercetării lui Vasile Christescu, dar notele și materialele provenite din aceste cercetări nu ni s-au păstrat, pierzându-se la moartea prematură a profesorului.

În 1973²², am efectuat o secțiune lungă de 42 m, perpendiculară pe laturile paralele, vecine ale celor două *castella* de la Urluieni, pentru a obține date cronologice pentru fiecare din ele, precum și relația cronologică dintre ele. Secțiunea nu a atins decât zidul de sud al lagărului de nord și via sagularis pe latura de nord a celui de sud. Am constatat că *via sagularis* la *castellum* sud (A) are două nivele de existență²³. Cea de a doua fază a fost refăcută peste un strat de cenuse de 2 cm grosime, căzută peste prima *via sagularis*, marcată cu nisip. Sectionând doar elementele de fortificație nu am descoperit obiecte databile, iar distanța dintre cele două *castella* a fost atât de mare încât nu am obținut o clară întretăiere a elementelor de fortificație ca să avem o fermă relație stratigrafică și am considerat necesare noi cercetări.

În 1983 am sectionat latura de vest (S II) și sud (S III) a lagărului de sud A, iar în 1985 și 1986 latura de est (S VII), în apropierea turnului din colțul nord est (Fig.64). Secțiunile peste laturile de nord (S I/1973), est și vest au avut rezultate similare, privind existența unui *agger* lat la bază de 6,10 m, suprafață sub care s-a păstrat stratul de humus antic, gros de 10 cm. *Via sagularis*, lată de 1 m, are două faze de existență: prima în ordine cronologică A₁ se află la 0,85 m (Fig.65) și este acoperită cu pietris, peste care au căzut bucăți de chirpic ars și tige; cel de al doilea nivel al acestei *via sagularis* A_{II} se află peste un strat de pământ adus gros de 20-30 cm, pe acest nivel, bine diferentiat în suprafață era răspândită o cantitate de cenuse și fragmente din corpul unei amfore. Pe *via sagularis* din această fază am descoperit un denar emis de Elagabal²⁴. Moneda este, în acest moment al cercetării, un *terminus post quem* pentru distrugerea

¹⁹ *Dacia*, V-VI, 445 - emisiuni Commodus, Alexander Severus, Iulia Mamaea, care trebuie legate de perioada de folosire a construcției cu pavaj de cărămidă cercetată în acel loc

²⁰ B.Mitrea, SCIV, XI, 1960, 1, 192 = *Dacia*, NS, IV, 1960, 591

²¹ *Fibula cu inscripție ROMA*, publicată de V.Christescu, op. cit. 444, Fig.13/2; S.Cociă, în *Acta MP*, XI, 1987, 159-160; J.Garbsch, în *Bayerische Vorgeschichtsblätter*, 56, 1991, 196-197, se datează în sec.II

²² Cu un fond de 1800 lei; în fiecare an am încercat să continui cercetarea prelungind secțiunea în interiorul fiecărui *castellum*, dar planul a rămas un *pium desiderium*; abia în 1983 am început cercetări, care sunt încă în curs

²³ Ioana Bogdan Cătănciu, *Limes, Szekesfehervar* 1978, 338

²⁴ Identificat de prof.Bucur Mitrea, pentru care am un gând pios, pentru sprijinul dat pe parcursul deceniilor scurse de la intrarea mea în Institutul de Arheologie din București. Denar, descoperit în SI/83, caroul 1 E, 0,55; av Imp Antoninus Pius/ Aug Imp laureat și drapat spre dr; rev Liberalitas Aug II RIC, IV, 2, 35, nr 100 Elagabal, nedatat, atelier Roma. Totuși, valoarea monedei în aproximarea datei la care s-a abandonat lagărul trebuie privită în funcție de constatarea făcută deja, privind o caracteristică a circulației monetare din castru și *castella* din *Dacia*, (*Limeskongress*, H.Vetters și M.Kandler, Eds, Wien, 1990, 813-814, fig.2) și anume, pătrunderea sporadică a emisiunilor monetare ulterioare lui Alexandru Severus, și o încetare quasi totală a pătrunderii emisiunilor de după Philipp Arabul. Materialul arheologic descoperit este în măsură să facă din moneda lui Elagabal un îndepărtat *terminus post quem* pentru momentul încetării vieții în *castellum* A.

fazei A_{II} a *castellumului*. De la acest nivel, în S II, se adâncește ceea ce putem presupune că era substructia unei barăci; din păcate, în secțiunea de 1,50 m lată și în condițiile specifice de sol brun roscat nu am putut identifica structura de lemn pe care o presupune o baracă. În stratul de cultură din baracă am descoperit un fragment de opaiț rotund, lucrat la roată, din pastă cenușie, databil în secolul III-IV d.Chr.²⁵ (Fig.80).

Pe latura de vest, berma este lată de 4,90 m, fossa este de 3.50 m lată și 1,80 m adâncă. În faza A_I între marginea de vest a ceea ce ar putea fi pavajul de pietris pe care era amenajată o podea de baracă și limita de vest a primei fossa²⁶ este o distanță de 17,80 m, adică o jumătate de *actus*.

Rezultatul obținut prin secțiunea peste latura de sud a constituit o surpriză, căci pe latura aceasta, construită pe marginea cu pantă abruptă (cca 25 m diferență de nivel, față de lunca largă a Cotmenii) a platoului a fost preferat un zid palisadă (*Holz-Erdemauer*) și nu un *vallum* de pământ; aici nu a mai fost necesară o *fossa*, dar a fost amenajată o berma. Și în această secțiune (Fig.66) există o primă fază terminată printr-un incendiu, ale cărui urme s-au întins în strat subțire (probabil a fost parțial îndepărtat); în stratul de cenuse și cărbune s-au descoperit puține resturi ceramice și zgură de fier; un strat de nisip galben, lat de 1-1,5 m marca *via sagularis* aparținând acestui nivel, pe ea s-au descoperit în afara de cărbuni și cenuse, bucăți de chirpic ars (strat gros de 6 cm); aggerul are lățimea maximă la bază de 3 m, spre nord construit din pământ lutos brun gălbui, iar spre sud pe o lățime de 1 m era alcătuit din pământ în care se evidentiau dungii subțiri paralele brun închis (eventual, urme de caespites). Berma corespunzătoare acestei prime faze se află la 1,20 m adâncime și pe ea s-a răspândit în suprafață un strat de arsură cu mult chirpic. La 0,20 cm deasupra drumului din spatele acestui zid palisadă se află un strat de pietris și urme de mortar lat de aproape 2 m *intervallum* A_{II}.

Zidul palisadă a fost refăcut, și ca urmare pământul folosit în front conținea și bulgări de chirpic ars provenit din faza anterioară. Berma de astă dată nu a fost clar marcată în suprafață, dar este plauzibil ca să fi fost în partea superioară a stratului de pământ impregnat cu cărbune, peste care s-au prăbusit resturile incendiului final observat pe această latură a fortificației.

Dimensiunile lagărului de nord B, măsurând și lățimea zidurilor, sunt pe direcția nord-sud 123 m și 104 m pe direcția est-vest (Fig.67).

Elementele de fortificație sunt în general identice pe cele patru laturi; zidul de incintă a fost construit într-o groapă lată de 1,60-1,90 m în care s-au așezat succesiv două straturi: nisip de Cotmeana și de pietris de Vedea (râu care se află la o distanță de 3 km spre apus). Peste această pătură izolatoare s-a turnat mortar (este acel strat de "ciment" descris de V.Christescu, și descoperit de noi în secțiunea din 1973), în care s-au așezat cărămizi de fundație; dimensiunile

²⁵ Opaiț lucrat la roată, pastă foarte compactă, aproape zgrunțuroasă din pricina nisipului destul de mare, cenușiu închis; d=7,5cm; h=3cm; Analogii la D.Ivanyi,LVI/8,4197,tip 22,4; E.Alam Stern,în *Carnuntum*,1989,nr.599,Pl41,4; opaițul e specific regiunilor dunărene și se poate data în a doua jumătate a secolului III și secolul IV. În studiul publicat în actele congresului limes de la Aalen,1983 (*Militargrenzen Roms*,III,1986,461) ne puneam problema dacă faza A II a durat și paralel cu faza de cărămidă a lagărului B, pe care o consideram a fi de datat doar în epoca definită de monedele descoperite și emise între Caracalla și Gordian III (textul nostru a apărut "corectat",fără să se respecte sensul frazei, care suna: "Nous ne sommes pas encore en mesure d'établir si la deuxième phase A II cesse, ou le camp en terre continue à être occupé par une unité militaire pendant la période d'existence du camp en maçonnerie"). Evident, rezultatele cercetărilor noastre ulterioare au spulberat ipoteza pe care o elaborasem, privind apariția târzie a fortificației de cărămidă.

²⁶ Având la dispoziție sume reduse, am renunțat să intersectez întreaga "vâlcea" din vestul *castellum* ului de sud pentru a afla dacă a avut sau nu două santuri de apărare.

cărămizilor sunt 44 x 29,5 x 5 cm; doar în S IX am descoperit trei asize de cărămidă *in situ*, toate însă sub nivelul de construcție.

Nivelul de construcție²⁷ B_I este marcat pe o lățime de 2,10 m de urme de mortar și sfărâmături de cărămidă la 0,75 m sub nivelul actual (Fig.68); sub acest nivel de construcție, fundația zidului, incluzând și stratul de piatră pentru izolație era de 0,90 m. Suntem de părere că în prima fază de existență a zidului de incintă n a fost construit un *agger* în spatele zidului, ci doar un drum de rond susținut pe stâlpi de lemn, lat de maximum 3 m, cât sugerează gropile umplute cu pământ amestecat cu cărămidă, moloz și cărbune, surprinse în profilul de est al secțiunii S IV nord. În campania din 1984 și 1985 am considerat că într-o a doua fază de existență s a construit un Wehrgang pe "contraforti"²⁸ de cărămidă, fiind că în partea de vest a secțiunii am descoperit groapa de fundație a unui zid; groapa a fost săpată, fără legătură directă cu zidul de incintă; abia prin cercetarea în suprafață am putut descoperi elementele necesare pentru a deduce că zidul scos, perpendicular pe incintă era de fapt zidul lateral al turnului de răsărit al porții de nord. Este foarte sigur că groapa de fundație pentru turn a fost săpată după ce s a săpat cea pentru zidul de nord al castelului, fiind mai puțin adâncă și mai îngustă decât aceasta, dar din observațiile făcute în celelalte secțiuni, nu se poate considera că și fundația de cărămidă a turnului a fost construită ulterior și doar adosată celei de curtină. Sub drumul de rond era un strat de pământ brun care fusese depus peste un strat de arsură pe care l am notat B₀. Nivelul de călcare B_I din interiorul fortificației s a păstrat, fiind marcat, în suprafață, de piatră amestecat cu mortar; peste acest "pavaj" este căzută cenuse și un material arheologic relativ mai bogat. La un moment dat, poate ca urmare a unei distrugerii, care să fi provocat incendiul, sistemul de drum de rond pe stâlpi de lemn sau "contraforti" de cărămidă²⁹ a fost abandonat și s a construit în spatele zidului un *agger* lat la bază de 4,40 m, din straturi succesive de pământ brun și brun roscat; în vecinătatea zidului și a *agger* ului s a păstrat nederanjat cel de al doilea nivel de existență B_{II} al fortificației. Resturile unui incendiu anterior au fost acoperite cu un strat de lut galben, gros de 15 cm, pentru a crea acest nou nivel de călcare. Stratul de cultură ce s a constituit pe acest nivel de călcare este de culoare neagră, și conține suficient material ceramic în el.

Doar în secțiunea peste latura de vest (Fig.69) am obținut precizări despre faza B₀, pe care am considerat o inițial un strat de incendiu de defrisare, pentru a face loc fortificațiilor; în secțiunea S V, am observat că peste podzolul fără urme arheologice este un strat de piatră pe care s a răspândit cenuse și cărbune; la acest nivel exista deja berma și fossa. Zidul de incintă nu putea exista deoarece, chiar dacă față de nivel groapa de fundație a zidului se adâncește 0,70 m., ea este umplută cu cele două straturi succesive de piatră, asizele de cărămidă ar fi trebuit să înceapă doar la nivelul de călcare; deci considerăm, ca mai plauzibil, ca în această fază B₀ să fi functionat un sistem de zid palisadă de lemn și pământ în a cărei structură își vor fi găsit rostul trei stalpi, ai căror gropi s au evidențiat în solul virgin, prin pământul amestecat cu cărbune și chirpic ars. Putem presupune că stratul de pământ galben care acoperă resturile de arsură a provenit tocmai din aplatizarea formei anterioare de fortificație. Dacă zidul de incintă nu fusese

²⁷ Notăm fazele pentru fiecare *castellum* individual, căci ne lipsesc datele sigure pentru a putea stabili corelația lor cronologică.

²⁸ *Militargrenzen Roms*, III, 1986, fig.4 și Raportul de săpături pentru campania 1983, prezentat la sesiunea națională de arheologie de la Brașov.

²⁹ Pentru a da un răspuns la această întrebare am escavat o suprafață paralelă cu zidul de incintă pe latura de est; o groapă, lată de 0,60 m, pe fundul căreia s a păstrat o cărămidă, ar putea să fie rezultatul demontării unui zid de susținere a drumului de rond, sau al unei platforme de curtină; putem lua în considerare că aceste ziduri de susținere au fost demantelate chiar cu ocazia construirii *agger*ului.

construit încă, berma exista deja la nivelul la care în interiorul zidului palisadă exista un nivel de pietris, peste care a căzut arsura. În stratul de cenuse și arsură, am descoperit un fragment de fibulă³⁰ (Fig. 80), databilă la începutul sec.II.

Zidul de incintă pe latura de vest va fi construit în aceeași tehnică și tot într-o groapă de fundație în care s-au pus cele două straturi de nisip și pietris. Acest gen de fundație a fost conceput pentru că solul, deși compact, nu este permeabil și cărămida din fundație ar fi fost distrusă de umezeală; nisipul asigură totodată și stabilitatea și soliditatea construcției; groapa de fundație s-a săpat de la un nivel de călcare B I amenajat la 0,20-0,25 m peste stratul de arsură B0. Considerăm că acum se înalță și nivelul bermei cu circa 0,30 m față de cel anterior; nici în această fază nu s-a construit încă un *agger* de pământ. Ca și în faza anterioară, spațiul de sub drumul de rond, pe care trebuie să-l vedem susținut tot pe stâlpi de lemn, nu era umplut cu pământ, deoarece un alt strat de cenuse se observă peste acest al doilea nivel, chiar până la zid.

Etapa a doua a lagărului cu zid de cărămidă este evidențiată prin construirea unui *agger* din pământ brun, amestecat cu galben, lat la bază de 4,40 m. Momentul refacerii B_{II} poate fi aproximat, dacă fibula³¹ databilă în prima jumătate a secolului III, descoperită în S V, în pământul din care este alcătuit *aggerul*, nu este o pătrundere ulterioară, pe care să nu o fi sesizat. Berma fazei anterioare va fi folosită și pe parcursul acestei a doua etape, deoarece pe această berma se află resturi de la dărâmarea finală.

Secțiunea pe latura de est (Fig.70) a dezvelit zidul de incintă, cu prima asiză de cărămizi din fundație păstrată, pe lățimea de 1,60 m. Resturile fazei B₀ au constat dintr-un strat de pământ brun galben, amestecat cu chirpic, pe primii trei metri din spatele zidului, și chirpic în strat masiv mai spre vest. *Fossa* exista deja și avea o deschidere de 4,50 m; berma fazei B₀ era cu cca 1 m mai lată, în cazul în care zidul palisadă, avea frontul sub zidul de cărămidă, pe care nu l-am sectionat pentru că s-au păstrat *in situ* toate cărămizile primei asize din fundație.

Din structura drumului de rond, credem că făcea parte groapa de stâlp, umplută cu cărbune și pigmenți de pământ ars, cu diametrul de 0,70 m. Pe berma din această fază, în fața porții de pe latura de est, am descoperit un sestert emis de Traian³². Moneda poate constitui un reper în datarea fazei inițiale a fortificației B₀. Trei stâlpi cu diametrul între 0,30-0,60 m se alinează pe direcția stâlpului pe care l-am considerat a fi al palisadei; este de crezut că acești trei stâlpi sunt ai unei barăci la distanța de 7,50 m de palisadă. Zidul de incintă în faza B_I nu are *agger*, ci un drum de rond, lat de 2,90 m, *via sagularis* din pietris este de 5,9 m lată. Berma corespunzătoare este 3,90 m lată.

Trebuie să constatăm că *fossa* nu se află la aceeași distanță de zid pe toate laturile; lățimea bermei pe latura de nord este de 5 m, pe cea de vest de 4 m, iar pe latura de sud de 10 m. Deschiderea primului sant de apărare este de 4,20-4,50 m, dar adâncimea variază între 1,90-2,30 m, probabil datorită faptului că a fost succesiv curățit pe parcursul unei perioade îndelungate; doar pe latura de vest adâncimea față de nivelul primei berme este de 1,40 m. Numai din cauză

³⁰ Fibulă de bronz, fragmentară corpul puternic curbat, din bandă în secțiune dreptunghiulară latura superioară ușor curbată, închidere cu resort, portagrafă plină, h=5,5 cm, Almgren,16; datată la sfârșitul sec.I începutul sec.II; descoperită în S V, caroul 18 la 1,15 m. O.Almgren, *Studien über nordeuropäische Fibelformen*, Leipzig, 1923 Pl.1,16; A.Böhme, in *UJ*,29,1972,Pl.5,315; D.Popescu, *Dacia*, V VI, 1935 1936,p.241,fig.1/7.

³¹ Fibulă de bronz în formă de T, cu balama, arcul triunghiular în secțiune, cu un cap de formă tronconică, îi lipsește doar acul, h=5,4 cm, datată la sfârșitul sec.II începutul sec.III; analogii Copăceni D.Popescu, op.cit. nr.61 62; I.H.Crisan, *ActaMP*,3,1979, 299 300, Pl.VIII/4; E.Riha, *Forschungen in Augst*,3,1979, Tip 6.3,p.165

³² Sestert în stare proastă de conservare, av.Traian spre dr, rev împărat călare; AE, 17,95 g,32 mm; identificat de prof.Bucur Mițea; descoperit în S XII, caroul 8,50, la 0,95 m

că fondurile de săpătură au fost întotdeauna "modeste", nu ne am îngăduit să le cheltuim pentru a intersecta și cea de a doua *fossa*, pe care am sesizat o printr-o semisectiune în prelungirea secțiunii S IV, nord.

În campania 1987 cu un fond de cercetare sporit, am putut trece la dezvelirea porții de pe latura de est³³ (Fig.71).

Am ales ca sistem de săpătură carourile cu latura de 4 m, cu profile de 1 m între ele; în absența oricăror mijloace mecanice pentru evacuarea pământului, a trebuit să găsim modalitatea de a-l depozita fără să cheltuim prea multă muncă și deci, bani.

Zidul de incintă și poarta, flancată de două turnuri patrute, s-a descoperit numai în negativ, deoarece au fost complet demantelate. La baza santurilor de fundație s-a mai păstrat în grosimi variabile pietris și nisip. Fundația a fost săpată neîntrerupt și în zona porții, ceea ce ne face să credem că a existat o structură de cărămidă pentru prag.

Turnurile porții sunt de dimensiuni inegale; turnul de sud are dimensiuni exterioare 5,5 x 5,5 m; turnul de nord este doar de 4,7 x 5,5 m (frontul turnului este mai redus ca lungime, decât al turnului de sud). Turnurile, la nivel de fundație, au un iesind de 0,60 m față de linia exterioară a incintei³⁴. Lățimea fundației zidurilor turnurilor este de 1,05-1,10 m; spațiul interior al turnului era foarte redus, și nu putem considera că era o încăpere propriu zis, ci probabil adăpostea o scară de acces la nivelurile superioare. În turnul de sud am sesizat două momente de folosire: primul nivel din turn coincide cu cel din afara porții, din momentul de construcție al acesteia, al doilea nivel se află cu 15-20 cm mai sus, iar peste el se află un pământ ars la o temperatură atât de ridicată că a primit o culoare liliachie; acesta este temeiul pentru care socotim că în interiorul turnului exista în afară de planșee de bărne și scânduri și o scară de lemn.

Pragul porții se află la 1,10-1,20 m, spre interior, față de frontul turnurilor.

Turnurile au fost acoperite cu tigle - *tegulae hammatae*, descoperite în mare cantitate în S XIV.

Cercetările în zona porții de est ne au arătat odată în plus, faptul că pe locul *castellum*-ului B, anterior construirii fazei de cărămidă a existat o fortificație de lemn și pământ, ale cărei urme incendiate nu au fost îndepărtate peste tot.

Pe nivelul de călcare de deasupra pământului viu, am descoperit o cantitate de pământ ars, care dovedește că în zona zidului palisadă au fost folosite cărămizi nearse *lateres* 28-30 cm lungime și 10 cm grosime, care s-au prăbușit pe nivelul de călcare cu ocazia unui incendiu, când au și suferit arderea. Nu detinem suficiente elemente pentru a trasa planul fortificației de lemn și pământ și a-i stabili caracteristicile constructive. Moneda de bronz emisă de Traian este un element de datare pentru faza de lemn și pământ și în același timp *un terminus ante quem* pentru faza de cărămidă. Poarta de cărămidă a funcționat de-a lungul a două momente cronologice: primul moment este sfârșit cu un incendiu, urmat de o refacere pe același plan; în stratul de depunere cu resturile aplatizate ale fazei B₁ am descoperit fragmentul unui opait produs de officina

³³ Înainte de a fi cercetat principia, am fost inclinați să credem că pe această latură a fost *porta praetoria*. Raportul de săpături pentru campania 1987, la sesiunea națională de la Sibiu.

³⁴ Trebuie avută în vedere situația decurgând din păstrarea tuturor zidurilor doar în negativ, și măsurarea elementelor făcute la nivelul fundațiilor gropilor de scoatere a zidurilor

³⁵ Opait fragmentar din pastă gălbuie, fină, cu angobă bej roscată descoperit în S XIII, caroul 6 B, la 0,65 m, în pământul cu cenuse de la vest de turnul porții. Officina unui *lanuari* funcționează în Italia în prima jumătate a sec. II; ateliere independente cu aceeași firmă apar în Pannonia, Moesia Inferior și Dacia având o perioadă lungă de producție în tot secolul II și începutul secolului III. Exemplarul găsit de noi poate fi datat la mijlocul secolului II N. Gostar, în *Arheologia Moldovei*, I, 1961, 183, 193; D. Alicu, în *Dacia*, NS, 20, 1976, 205; M. Cicikova, în *Izvestiia*, Sofia, XXXVII, 1987, 169-170.

IANUARI; aspectul îngrijit al formei și pastei precum și caracterul literelor și absența ligaturii RI, fixează opaițul la începutul seriei de producție al acestui atelier³⁵.

Intrarea în castellum a fost complet distrusă prin exploatarea sistematică a cărămizilor din ziduri. O singură cărămidă *in situ* s-a păstrat imediat lângă turnul de nord, ea poate face parte din prag sau mai degrabă din flancul porții propriu zise. Indiferent dacă a existat o poartă cu două canaturi, sau o poartă ghilotină, ea trebuia încastrată într-un ancadrament de zid adosat turnurilor. Profilul de vest indică faptul că la distanța de 2,60 m de latura turnului de sud a putut exista un zid de cărămidă, al cărui negativ să fie groapa modernă (de scoatere ?) plină cu dărâmături, ce ajunge până la nivelul fundațiilor. Acesta ar putea fi un zid despărțitor al pasajelor porții, care erau inegale ca lățime: cel nordic mai îngust rezervat circulației pietonale, iar cel sudic vehiculelor; în cazul că groapa nu a scos un zid roman, poarta avea lățimea totală de 5,50 m; prima intrare pe poartă a fost nivelată și acoperită cu un strat de lut galben, gros de 20-30 cm, peste care a fost cea de a doua cale de intrare pe poartă.

Numai cercetările din S XIV au atins și problema drumului de rond, care în faza B₁ putea fi lat de 1,33 m lângă zid; alături era *via sagularis* constând din pietris gros de 7-10 cm. Abia după această fază se va construi un *agger* din pământ, care este lat, atât cât a fost și turnul. Stratigrafic se confirmă observațiile făcute pe celelalte laturi, și putem data momentul la sfârșitul secolului II și începutul secolului III d.Chr.

Această constatare socotim că trebuie subliniată în mod special, căci în literatura română de specialitate este foarte frecventă impresia că toate *castella* de pământ au avut vallum, iar în faza de piatră (cea de cărămidă în zonele fără piatră) se folosește ca *agger*. Or, cel puțin pentru o parte din *castella* din Dacia se poate constata că prima fază a fost un zid palisadă, iar la refacerea în piatră s-a recurs la un drum de rond susținut pe stâlpi de lemn sau ziditi; faptul are analogii în provinciile germane, unde Holz-Erdemauer este foarte răspândit, tocmai pentru că nu peste tot erau la dispoziție grămezi de lemn³⁶.

Secțiunea mediană peste laturile de nord și sud a fost trasată tocmai pentru a surprinde și portile. După cum am spus (vezi mai sus), prin simpla sectionare am ajuns la ipoteza falsă că zidul demantelat făcea parte dintr-un sistem de suporturi ale Wehrgangului; numai prin săpături în suprafață am obținut datele necesare pentru a determina planul porții.

Zidurile interioare ale turnurilor porții de nord sunt în întregime demolate, iar gropile de fundație sunt mai înguste și mai puțin profunde decât ale zidului de incintă. Nivelul de construcție al turnului de vest este marcat de un strat de pietris, amestecat cu mortar; sub acest strat se aflau două cărămizi, rămase pe loc din faza B₀.

Aggerul construit târziu este pe această latură lat la bază de 5,70 m, cu 2,50 m mai lat decât turnul (Fig.72).

În 1988 am săpat în suprafață și colțul de nord-est al lagărului (Fig.73 și 74). Colțul a fost rotunjit și probabil, zidul era mai gros decât pe curtină, lățimea fundației fiind de 2 m. O particularitate a sistemului de trasare a laturii de răsărit ne-a fost relevată aici, unde groapa de fundație asternută cu pietris și nisip era mai lungă decât colțul cu câțiva metri, greșeală sau schimbarea planului inițial al fortificației. Va trebui să acordăm o atenție specială deslușirii anomaliei de plan pe care am pus-o în evidență la colțul de nord-est; este de presupus că latura

³⁶ Anne Johnson, *Roman Forts of the 1st and 2nd centuries AD in Britain and the German Provinces*, London, 1983, 62; I. Bogdan Cătănciu în *Acta MN*, 26-30, 1989-1993, 63

de nord a lagărului B a fost în "proect" mai spre nord, latura de est a fost trasată mai lungă si chiar renunțându-se la cei câțiva metri de fundatie săpătă, latura de est si nord nu fac un unghi drept.

Turnul de colt este patrulater în spatele coltului rotunjit, după bunul obicei roman. Incăperea din turn este 2,40 x 2,60 x 1,50 m; nivelul în turn este marcat de câteva cărămizi si tigle asezate la 0,47 m. Deoarece stratul de pietris de la baza laturii de sud vest este întrerupt pe o distanță de 1 m, considerăm că aici era practicată o intrare în turn. Turnul este înglobat în aggerul mai lat de ambele părți. Aggerul a fost construit peste faza cu drum de rond suspendat, fără umplutură de pământ sub el, căci si aici sub agger era un strat de pietris, pe care erau urme de locuire.

Demn de remarcat că pe via sagularis, sub cărămizile si tiglele care marchează sfârșitul locuirii în castellum am descoperit o fibulă³⁷ (Fig.80), care se datează în al treilea sfert al secolului III; deci, avem deja un indiciu, care n-a rămas singular în cursul cercetărilor ulterioare, că viața în castellum nu încetează nicidecum la Philipp Arabs, ba dimpotrivă continuă si după abandonarea oficială a provinciei.

Pe direcția est vest principia este 29,80 m lăta, incluzând si grosimea zidurilor în măsurători, iar pe direcția nord-sud, lungimea este de 31,5 m.

Imediat sub stratul de pământ arabil gros de 0,30-0,40 cm apare stratul de dărâmătură; numai pe alocuri s-a păstrat si nivelul de călcare roman, care în cea mai mare parte a fost îndepărtat prin arăturile din ultimile decenii. În general zidurile principiae au fost scoase, traseul lor păstrându-se doar prin stratul de pietris pus la baza gropii de fundatie, pentru a asigura drenajul si salubritatea constructiei. Doar în câteva puncte s-au păstrat cărămizile din ultimul rând de peste fundatie, iar în mod exceptional, chiar șase asize de cărămizi. Toate dimensiunile vor fi deci usor aproximative, dat fiind că pietrisul depus în groapa are dimensiunea acesteia, nu întotdeauna de aceeași lățime. Lățimea medie a fundatiei este de 1,09 m. Curtea este 27,20 x 12,70 m si dacă luăm în considerare faptul că în S XXIII am descoperit doua "baze" de cărămidă, eventual pentru porticus de est, atunci si urmele sporadice de pietris din S XXVI pot proveni tot de la portic. Putem chiar să ne imaginăm că într-o a doua faza, aripa de vest s-a închis cu zid (dat fiind că pietrisul nu este discontinuu, în aceasta secțiune).

Curtea propriu zisă avea dimensiuni 18 x 12,70 m, iar porticul pe laturile de est si vest de 3,70 si respectiv 4 m. Nivelul de călcare în curte este la 0,40-0,50 marcat de un strat de pietris. Pe acest pavaj s-a descoperit o fibulă argintată târzie³⁸ (Fig.80).

Basilica este 8,50 m lăta si 27,20 lungă. În zona centrală s-au păstrat două fragmente de zid, cu cărămizi alunecate de pe locul lor si care ar putea alcătui o parte dintr-o platformă tribunal sau bază pentru o statuie imperială.

³⁷ Fibulă de bronz, argintată cu balama, arcul în secțiune hexagonal, la întâlnirea cu piciorul sunt trei dungi proeminente; piciorul ornat cu un romb, încadrat de linii orizontale; bratul scurt, cap fragil; tipul apare în secolul III si evoluează spre fibule cu capete în formă de ceapă; descoperită în S XV, 1988, caroul 1, la 0,35 m; D.Popescu, în *Dacia*, IX X, 1941-1945, pl.770-771 cu loc de descoperire necunoscut; E.Riha, op.cit. pl.49, nr.1437

³⁸ Fibulă de bronz, argintată, arcul masiv în secțiune poligonal, ornat, cu spirală si buton masiv tronconic pe a cărui parte superioară este incizată o stea cu 7 brate, picior decorat; Face parte din tipul de fibule cu brate lungi, care au în general balama - analogie cu o astfel de fibulă de la Apulum-Partos (I.H.Crisan, op.cit.299, pl.X,11); A.K Ambroz, *Arheologija SSSR*, 1966, 72-73; este un exemplar mai evoluat decât cel descoperit la Mătăsaru, tot cu resort si cu piciorul decorat în același mod (Gh.Bichir, *Thraco dacica*, II, fig.1/8) Fibula a fost descoperită în S XXVI, 1992, carou I2,90, la 0,40 m.

Partea de răsărit a încăperilor din nordul principiae era încălzită cu un hipocaust care a avut doua faze³⁹ diferite de existența.

Doar jumătatea de nord a încăperilor a avut pavajul așezat pe pilae, iar jumătatea de sud se sprijinea pe pământ. În încăperile cu hipocaust (probabil doua) s-a construit un zid orientat est vest, median, care s-a păstrat pe o înălțime de 0,50 m fiind alcătuit din șase rânduri de cărămizi, dar se pare că doar dintr-o singură lățime de cărămidă și este 0,30 m lat.

Cărămizile sunt legate cu pământ, deși în partea superioară este folosit mortarul. Pandantul acestui zid secondează la 0,60m zidul de nord al principiei, fiind limita la care se înșeriază *pilae* de susținere ale pavajului.

Pavajul încăperilor trebuie ca fost construit din cărămizi de 56 x 56 x 6,5 cm și 36 x 36 x 7 cm cum sunt cele două păstrate pentru că au alunecat într-o groapă târzie (Fig.75).

Construcția de hipocaust se desfasoară pe o lungime de 10.10 m și pe lățimea de 3 m. Lățimea încăperilor din nordul principiae este de 6,40 m; un zid orientat nord sud, păstrat de asemenea pe o înălțime de 0,50 m, despărțea în două zona cu hipocaust. Zidul este construit din cărămidă de culoare roșie, bine arsă și foarte dură și dintr-o altă specie de cărămidă de culoare gălbuie, friabilă; diferența de calitate sugerează de asemenea o reparație. Grosimea zidului este de 0,60 m; paralel cu acest zid la 0,85 m se află un fel de pavaj din sfărâmătură de cărămidă; nu putem ști ce va fi fost acest pavaj lat tot de 0,60 m care însoțeste la 0,20 m zidul despărțitor nord sud; nu este exclus ca să fie traseul fundației unui zid de cărămidă anterior.

Dacă analizăm elementele pe care le detinem în acest moment, putem presupune ca și la Urluieni principia avea cinci încăperi; *aedes* ar putea să fi fost, în cazul unei simetrii perfecte de 6,40 x 5,50 m.

Stratigrafia în principia, nederanjată în secțiunea S XXV, se prezintă astfel: nivelul inferior se află la 1,20 m și pe el răspândită o cantitate mare de cenuse și cărbune. Nu putem preciza dacă acest strat este rezultatul unui incendiu sau doar resturi ale unei vetre, ce să se afle în suprafața necercetată din nord. Peste această depunere s-a adus un strat de lut galben gros de 0,40 m. La 0,85 m este pusă fundația zidului de est al principiae; nivelul de calcare corespunzător trebuie să fie cel marcat la 0,35 m de un strat de dărâmătură de cărămizi și tigle. În exteriorul principiae spre răsărit nivelul de calcare corespunzător este cu 0,20 m mai jos și este marcat de tencuiala de var cu nisip fin, groasă de 5-6 mm, răspândită pe o zonă destul de întinsă. Deasupra acestei tencuieli este un strat de dărâmătură de tigle și olane. O *imbrex* întreagă este lungă de un *cubitus* (44 cm) și groasă de o *uncia* (2,5 cm). Pe ultimul nivel al basilicii (SXXV) la 0,30 m s-a descoperit o fibulă argintată în forma de svastica cu capetele de forma capetelor de cal⁴⁰ (Fig.80).

³⁹ Prima fază a hipocaustului avea *praefurnium* spre est, și un acoperiș de lemn, sprijinit pe doi stâlpi de lemn, proteja gura de alimentare din exteriorul căderii. Pilae erau așezate pe un nivel de *coccio pesto*; întreg acest hipocaust a fost nivelat, resturile, practic, îndepărtate și peste 5-10 cm s-a turnat un nou strat de mortar, bază pentru cel de al doilea sistem de încălzire; dat fiind că mortarul este pe alocuri înlocuit cu lut, ne face să presupunem că a avut loc o reparație a acestei a doua faze

⁴⁰ Fibulă fragmentară, îi lipsește cel de al patrulea brat al crucii încovoiate, bratul pe care fusese balamaua și acul. Svastica are terminările în forma capetelor de cal cu ochii marcați cu cercuri concentrice, pe bratele crucii este reprezentată, prin incizii, fine coama. Spre deosebire de exemplarele din Muzeul Național de Antichități (D.Popescu, *Dacia*, IX-X, 1941-1944, nr. 96-97, fig.9) exemplarul găsit la Urluieni nu are marcat centrul cu cercuri concentrice incizate; fibulă, de aceleași dimensiuni cu cea de la Urluieni și a descoperit și la Porolissum, dar nu în context arheologic definit (N.Gudea, *ActaMP*, III, 1979, nr.3212). Acest gen de fibule au o lungă epocă de folosire până în sec.VI-VII (V.Bierbrauer, în *Archäologisches Korrespondenzblatt*, Mainz, 15, 1985, p.8/1

În ceea ce privește planul principiaei este clar că în ridicarea lui s-a folosit *pes monetalis*, ca lățimea ei era de *centum pedes*. Atât dimensiunile cărămizilor și tiglelor, cât și ale elementelor de fortificație pot fi echivalate în măsurători în *pes monetalis*.

Analiza materialelor arheologice aduce dovezi pentru a fixa începutul vieții în castellum B încă la începutul secolului II; chiar dacă fazele B₀ și B_I se termină cu câte un strat de incendiu, aceste evenimente nu au fost urmate de o întrerupere a vieții în castellum, ci de reluarea ei în alți parametri. După cum se poate constata, în baza materialului descoperit, avem elemente suficiente să susținem ocuparea neîntreruptă a acestui castellum cel puțin până la părăsirea provinciei.

Echipamentul militar este bine reprezentat cu piese de bronz specifice pentru soldați: catrame, pteryx, aplice în forme variate de pelta, fragment de "Schwerriemenbeschlag" de bronz argintat.

Ca arme, precumpănesc vârfurile de săgeți (Fig.80), începând cu tipul de fier⁴¹ de mici dimensiuni cu spin, piramidal cu patru muchii, descoperit în primul nivel din S X și în groapa de "pivniță", din S XXII, apoi câteva exemplare de vârfuri de săgeți cu trei muchii aripioare, și eventual cu "Wiederhaken", găsite în cele două faze B_I (un exemplar) și B_{II} (cinci piese). În ultima fază s-au descoperit și două săgeți plate⁴², cu peduncul, și cu două aripioare. În ultimul nivel din castellum B predomină vârfurile masive de fier, cu secțiune dreptunghiulară și cu gaură de înmănusare este greu de precizat dacă sunt proprii unor sulite sau sunt pentru mașini de aruncat⁴³. Tot în ultimul nivel apar două exemplare de vârfuri tronconice cu gaură de înmănusare pe care le considerăm a fi lance de aruncat tipică pentru trupele auxiliare și nu terminatie întărită a lemnului de la pilum⁴⁴; Arcul este ilustrat printr-o piesă de os⁴⁵ "reinforce from composite bows" ca la Bar Hill, mijlocul secolului II.

Un fragment de buterolă de os, de formă dreptunghiulară cu motiv pelta perforat, obișnuit în provinciile vestice⁴⁶ ar fi singurul exemplar din această categorie și s-ar putea să provină împreună cu alte diverse piese de os, dintr-un "atelier" de prelucrare a osului, intersectat de S X. Un vârf de săgeată foarte scurt, piramidal cu patru muchii, ar putea fi de la o săgeată de arbaletă folosită exclusiv la vânătoare⁴⁷.

Între piesele de bronz descoperite în castellum B se află și unele de harnasament.

Dacă atunci când într-un sit apar și săgeți nu se poate trage o concluzie absolută că în acel punct sau aflat *sagittari*, căci arcul era folosit pentru antrenament și de alți soldați, în schimb, la Urluieni, unde precumpănesc vârfurile de săgeți este firesc să presupunem că trupa era alcătuită din arcasi. La această încheiere trebuie ajuns și dacă ținem cont că linia de forturi din vestul Munteniei avea de făcut față unei populații compuse din daci și roxolani, luptători cu arcul.

⁴¹ Elisabeth Erdmann, SJ, XXXIII, 1976, 5 sqq; eadem, SJ, XXXVIII, 1982, 5 sqq; J.L. Davies, *Britannia*, VIII, 1977, 261 sqq; J.C. Coulston, in *The Production and Distribution of Roman Military Equipment*, BAR, int. S, 275, 1985, 264 sqq; W.H. Manning, *Catalog of Romano British Ironwork in the Museum of Antiquities Newcastle u. Tyne*, 1976, 18 23

⁴² Formă descoperită la Houstead în sec. IV (Manning, op. cit., Fig. 14, 42).

⁴³ H.v. Petrikovits, in *Germania*, 29, 1951, 198 sqq; D. Baatz, BJ, 166, 1966, 194 205

⁴⁴ Burlafingen M Mackensen, *Frühkaiserzeitliche Kleinkastelle Nersingen und Durlafingen an der Oberen Donau*, München, 1987, fig. 43/2

⁴⁵ H. Russel Robinson, *What the Soldiers Wore on Hadrian's Wall*, 1976; pentru reconstituirea arcului și diferitele variante de "întăritoare" J.C. Coulston, op. cit. fig. 1, 3, 49 12

⁴⁶ J. Oldenstein, *Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten*, in Bericht der RGK, 57, 1976, pl. 25, 157, p. 117

⁴⁷ H.v. Petrikovits, op. cit. fig. 5/2, p. 206

Cercetările noastre în micul fort de la Putineiu, au fost începute în 1975. Lagărul⁴⁸ are o formă pătrată (Fig.76), și se află la cca 150 m vest de *vallum*. Jumătatea estică a acestui *castellum* este plantată cu vie. Am intersectat laturile paralele de nord și sud și latura de vest. În program aveam să dezvelim coltul de sud-vest și poarta de sud, din păcate programul nostru a fost întrerupt în 1979, împrejurare cu atât mai gravă cu cât suprafața de cercetare a părții de est a porții nu a fost epuizată până la pământul virgin, tocmai pentru că s-a lucrat cu multă migală ca să putem recupera totalitatea informațiilor posibile.

Fiind primul fort de mici dimensiuni ne-ar fi interesat să cunoaștem, în afara elementelor de fortificație și dispunerea interioară a construcțiilor, dimensiunile barăcilor, numărul lor, ca să putem deduce natura și mărimea trupei care l-a edificat. Profilul secțiunii peste latura de sud⁴⁹ a surprins imaginea elementelor de fortificație în zona în care santurile se îngustau ca să se întrerupă în fața porții. Socotind că poarta este la mijlocul laturii de sud, lungimea acesteia este de 53 m (incluzând și aggerul), fiind egală cu latura de vest. Aggerul este format din pământ brun-roscat cu rare lentile de pământ galben; pe coama sa a existat o palisadă de lemn fățuit cu lut, care a căzut pradă unui incendiu, iar resturile au căzut, marcând panta aggerului și a santului I. La bază, aggerul măsoară 6,50 m, iar pantele sunt apropiate de verticală; valul este construit din pământul brun-roscat, specific în zonă, fără material ceramic; pământul brun roscat este foarte compact și credem că pantele aggerului nu trebuie să fi fost susținute de o structură de lemn exterioară.

Pe cele trei laturi sectionate (Fig.77) fortificația era completată cu două santuri, cel interior are o deschidere de 3 m și adâncimea față de nivelul de la care a fost escavat de 1.20-1,50 m, forma lui aminteste de *fossa punica*, cel exterior este mult mai amplu, are o deschidere de 4 m și adâncimea față de același nivel de 1,75 m; distanța dintre cele două santuri este de 2 m. Berma este lată de 1,5 m; pe latura de nord pe marginea platoului spre valea Călmățuiului, santul interior este secondat de cel de al doilea la distanța de 7,5 m, întreaga această zonă a fost foarte deranjată de săpăturile pentru conducta modernă de apă. Este de remarcat că acest al doilea sant a fost folosit ca groapă de gunoi, fiind că aici am descoperit o cantitate neobisnuit de mare de material, cu deosebire ceramic.

Via sagularis lată de 1-1,50 m a avut două faze distincte de existență - prima, amenajată pe un pământ brun-gălbui era marcată de un strat de piatră calcaroasă, cea de a doua cu 20 cm mai sus era doar cu pietris mărunt peste un strat de pământ de nivelare așezat peste prima fază pe care era un strat gros de cenuse.

Deocamdată putem afirma sigur că lagărul a avut două porți, pe laturile de sud și nord, pe latura de vest nu am identificat încă urmele porții sau ale drumului. În 1979 am început cercetarea în suprafața a porții de sud⁵⁰ și rezultatele sunt deosebit de interesante. S-au pus în lumină două faze de existență ale turnului vestic, ambele terminate cu incendiu; drumul de acces în *castellum* a fost însă curățit și refolosit la nivelul inițial. Prima fază a turnului nu a fost cercetată, deoarece nu am putut încheia cercetarea până la pământul virgin, dar resturile lui incendiate,

⁴⁸ Astăzi *vallum* în zona *castellum* de la Putineiu este total distrus, așa că nu vom face așa cum am fi dorit săpături, pentru a controla posibilitatea ca în dreptul fortului să existe o poartă în val

⁴⁹ Publicat în *Limes*, Szekesfehervar, 1978,349, Fig.3/b

⁵⁰ S VIII - suprafața de 13 x 4 m a secionat o parie din drumul de acces în *castellum* și pe 1 m turnul estic al porții. Cercetarea nu s-a epuizat deoarece nu am obținut un supliment de fonduri și pentru că am dorit o extindere a cercetării asupra părții de turn neacoperit de via lui Marin Sima.

lăsate parțial *in situ*, au fost folosite ca bază pentru faza doua a turnului: lățimea turnului inițial, pe direcția nord-sud este de 3,90 m și probabil că avea o formă patrată (Fig.78); faza a doua a turnului, dacă interpretăm corect profilul secțiunii incomplet cercetate, avea aceeași limită spre nord, dar spre sud este mărit și probabil avea un front semicircular?, dacă ținem cont că baza lui a fost marcată de un canal de scurgere captusit cu lemn, care în momentul incendiului final a dus la arderea pământului ce se afla în el. Această amplificare a turnului spre sud într-o a doua fază este subliniată de faptul că între fossa și turn nu a mai rămas berma. Săpăturile din interiorul fortului de la Putineiu, condiționate de cultura agricolă pe care o găseam, nu ne permit o concluzie asupra organizării locuirii. În vecinătatea drumului nord-sud la vest de poartă am descoperit o fântână pe care am golit-o doar până la 2,80 m. Este de presupus că în cazul că nu au fost construite porți pe laturile de est și vest, spațiul interior a fost folosit pentru două barăci.

Ciudat este că nu se constată urmele de incendiu, atât de evidente la elementele de fortificație, și la construcțiile interioare. În interior am pus în evidență un singur strat de locuire, pe un singur nivel de călcare.

Materialul arheologic descoperit în construcțiile din interior este repartizat destul de diferit, în suprafețele cercetate. Am descoperit material ceramic roman comun, lipsesc cu desăvârșire fragmentele de terra sigillata, în schimb, sunt numeroase fragmentele de vase de sticlă.

Materialului descoperit în S V, în prima fază de folosire a *viei sagularis*⁵¹ ne sugerează că primul fort exista în vremea lui Antoninus Pius, la mijlocul secolului II p.Chr.

Mai multe faze de locuire s-au descoperit, după cum reiese din raportul de săpături⁵², la Jidava (Pescăreasa), Câmpulung Muscel. Dacă acceptăm că aici a funcționat un lagăr ocupat (sau doar construit) de o *vexillatio* a legiunii a XI Claudia, în epoca traiană, refacerea în piatră, pe planul cunoscut prin săpăturile lui Gr. Tocilescu și completat cu noile observații, de pregnant aspect roman timpuriu, nu mai este surprinzătoare⁵³.

Datarea celor trei niveluri corespunzătoare vieții în lagărul de piatră, pe baza studiului materialului arheologic și numismatic este așteptată încă⁵⁴. În ultimul nivel s-a descoperit o monedă Gordian III, deci nivelul II și III trebuie cuprinse între Traian și mijlocul secolului III. Fazele de existență ale lagărului de la Jidava nu mai sunt acum singulare și în viitorul previzibil vom putea avea un tablou mai nuanțat al schimbărilor ce se produc pe linia fortificată din vestul Munteniei, care nu mai poate fi privită ca un episod de scurtă durată al apărării Daciei de sud-est.

⁵¹ O monedă Antoninus Pius, sestert, neidentificabil din cauza stării proaste de conservare, a fost găsit în pământul scurs din profile în iarna 1978-1979. Un opait de tip Firmalampe, precum și forme timpurii de urcioare și amfore au fost găsite sub via sagularis din ultima perioadă de folosire a fortului

⁵² Em. Popescu, Eug. Popescu, *Materiale*, IX, 251-253

⁵³ Ioana Bogdan Cătănciu, SCIVA, 25, 2, 1974, 285, n 19; eadem, *Evolution*, 8, n 52; Radu Florescu (*Drobeta*, III, 1978, 57-58) consideră că lagărul de piatră de la Jidava a fost construit în epoca lui Traian. Cu acest prilej el propune următoarea datare pentru cele patru faze provenite de la Jidava:

- nivelul I - începutul secolului II - pentru o durată extrem de scurtă
- nivelul II - începutul secolului II - sfârșitul secolului II (Commodus)
- nivelul III - Septimius Severus - Gordian III
- nivelul IV - Gordian III - Aurelian.

⁵⁴ *Materiale*, IX, 1970, 253 - există monede greu identificabile, databile în secolul II. Unele forme ceramice prezentate în raportul preliminar sunt și ele încadrabile între cele în uz la începutul secolului II - opaitul de tip Fortis fig. 10/3; săpăturile continuă și în prezent, dar nu au fost publicate rezultatele privind stratigrafia și datarea fiecărui nivel

Din cele de până acum⁵⁵, se poate sublinia faptul că cele mai timpurii elemente de fortificație transalutane apar deja la începutul secolului II, existând sigur la mijlocul secolului. Când anume va îmbrăca forma complexă pe care o cunoaștem astăzi, rămâne să se deslusească prin cercetările viitoare.

Este cert că după Septimius Severus au loc evenimente care determină o amplificare a controlului militar roman în Muntenia. Despre un război al lui Caracalla contra carpilor s-au formulat ipoteze atât pro cât și contra⁵⁶. Descoperirea în *thermae* (?) de la Pietroasele⁵⁷ (probabil în poziție secundară) a unei stampile a legiunii XI Claudia Antoniniana, ni se pare, poate fi pusă în legătură cu acțiunea militară în aceste teritorii și probabil tocmai cea negată de D.Tudor. Probabil tezaurele din Muntenia, studiate de C.C.Petolescu⁵⁸ fixează tocmai acțiunea carpilor din anul 214. Probabil cu această ocazie acționează la Gura Ialomitei și *numerus surorum sagittariorum*⁵⁹. Suntem înclinați să punem în relație distrugerea lagărului de la Băneasa I (în al cărui strat de arsură s-a găsit o monedă Septimius Severus) cu acțiunile carpilor din vremea lui Caracalla. Desigur se pune problema ce poziție și ce rol a avut populația getică în aceste împrejurări.

Cât timp vor rămâne trupe din armata Daciei Malvensis și Moesiei Inferior în Muntenia după epoca lui Caracalla nu este clar, dar se pare că situația juridică a acestor ținuturi nu se va schimba în a doua parte a secolului III p.Chr. Fortificațiile transalutane cercetate continuă să existe, sunt chiar refăcute în această vreme și viața se desfășoară până cel mai devreme cu

⁵⁵ Nu avem încă date privind rezultatele săpăturilor întreprinse de Muzeul Militar Național la Fălfani-Izbășești în afara unui plan și a dimensiunilor 93 x 66 m ; se pare că există un val, în al cărui miez s-au recunoscut glii de iarbă; fossa de dimensiuni și formă neobisnuite, dacă bine a fost delimitată în pământul brun roscat al zonei, trebuie să fie rezultatul unor resăpări într-o perioadă lungă de existență (*Revista Muzeului Militar Național*, Supl. nr.1, Cercetări arheologice, 1991-1996); aceeași echipă, în căutarea materialelor de expoziție, sau a unor descoperiri de senzație a abordat și castellum de la Gresia și după câte se pare și cel de la Crâmpoia - faptul este evident dacă ținem cont că sunt simultane în curs săpături, ale aceleiași echipe la Draja de Sus, Fălfani, Bistreț, Răcari, Rădăcinești, Reșca, Sâmbotin, Bumbesti; experiența ne arată că aceste cercetări nu sunt exploatare științific, decenii

⁵⁶ SHA, Ant.Car.10,6 - *etiam Geticus maximus...et Gothi Getae dicerentur, quos ille, dum ad orientem transit, tumultuariis proeliis devicerat; si sustinuit* cu documente epigrafice de B.Gerov în *Acta of the V Epigraphic Congress*, 1967,431-436; Em.Dorutiu-Boilă, SCIV, 24,3,1975,435-441; A.Bodor, *In memoriam Constantini Daicovicu*,48 sq și negat de D.Tudor, *Latomus*,XIV,1960,350 sqq și C.C.Petolescu, SCIVA,XXXIX,3,1988,281-286

⁵⁷ Gh.Diaconu, M.Tzony, V.Drîmboceanu, Raport preliminar în *Materiale*, Oradea,1979,320. Săpăturile de la Pietroasele, au scos la iveală o fortificație de piatră de tip romano-bizantin zid din blocuri ecarisate cu emplecton din piatră de carieră, lat de 3 m. Rămâne încă nesoluționată problema "puterii militare", care a ridicat această fortificație. În interiorul fortificației s-au degajat o serie de construcții adâncite sub nivelul de călcare, aparținând la două faze diferite (observațiile noastre făcute cu ocazia cercetărilor din 1973, când am participat la cercetări). Gh. Diaconu pomeneste aceste două nivele, datându-le în vremea lui Constantius II și respectiv, a lui Valens (*Revista de Istorie*, 36,1980,6, 1065). Deocamdată nu este clarificată semnificația acestor "locuințe-bordeie" (loc. cit.) într-o fortificație cu zid în cea mai autentică manieră romano-bizantină. Întrebări ridică și faptul că nu s-au construit turnuri de colț și până acum nu s-au obținut date privind apărarea cu turnuri a porții (Gh. Diaconu, colab., *Dacia*, NS, XXI, 1977, 203 și planul - Fig.3). Observațiile noastre făcute în S I A/1973 ne îndreptătesc să considerăm că ceea ce apare sub formă de "bordeie" sunt de fapt substructurile unor edificii din lemn; excludem cu totul posibilitatea că în interiorul unei incinte de natura celei descoperite aici să se fi locuit în bordeie, chiar dacă nu suntem siguri, tocmai din cauza absenței unor elemente de plan caracteristice fortificațiilor romane târzii (H.v.Petrikovits, JRS,61,1971,178 sqq), că ea a fost construită de soldații romani. În vecinătatea acestei fortificații s-a descoperit ruina unei construcții cu hipocaust, care a fost interpretată a fi a unui edificiu thermal; nu s-a publicat planul edificiului, așa că nu putem fi siguri că într-adevăr este vorba de *thermae*, așa cum se propune, ale unui castellum din sec.II-III p.Chr. - nedeterminat pe teren, sau este o villa de tip roman, în teritoriul populației clientelare. Prin descoperirea în acest sector al stampilei leg. XI Claudia cu epitetul Antoniniana (Gh.Diaconu, SCIVA,30,2,1980,282) se pune problema prezentei ei în zona Pietroasele la începutul secolului III p.Chr. Numai continuarea și extinderea cercetărilor, cu o mai atentă interpretare a datelor arheologice vor putea aduce răspunsuri la întrebările continute în suma de date azi la dispoziție.

⁵⁸ *Apulum*, VII, 1, 1968 - tezaurele de la Gura Ialomitei, Săhățeni, Vintileanca, Lungulețu și Ghindăoani marchează o acțiune ofensivă cu epicentrul în Moldova

⁵⁹ V.Pârvan, *Getica*, 126,735

oazia reînnoitului atac carpic de la 245⁶⁰, dar în unele, până cel puțin la părăsirea Daciei de către Aurelian⁶¹.

Pe baza tezaurului monetar descoperit la Săpata de Jos, într-o baracă incendiată, se consideră că întreaga linie transalutană este forțată, renunțându-se la ea în 245-247, cetele invadatoare pătrunzând în Oltenia, fapt ce ar fi susținut și de continutul tezaurului descoperit la Ionestii Govorii⁶² în strat de incendiu din *castellum*. Principalele orașe din Oltenia vor fi fortificate. Ultimile documente scrise în *castella* din Oltenia sunt din timpul domniei lui Philipp Arabs și cele mai târzii monede sunt emise de Traian Decius. Aceste date l-au îndreptățit pe D.Tudor⁶³ să considere că Dacia Malvensis este într-o situație de criză la fel ca cea din Moesia Inferior. Dacia intracarpatică nu pare a fi periclitată, deși un număr mare de tezaure s-au ascuns, și aici, iar la Apulum⁶⁴ (CIL III,1054) C.Valerius Sarapius multumeste că a fost a *Carpis liberatus*.

Este foarte firesc ca în condițiile înmulțirii atacurilor barbare și a adâncirii crizei provocate de anarhia militară situația în cele trei Dacii să fie marcată, dar sunt mult prea puține elemente pentru a se conchide că există o criză acută. Absența monedelor posterioare lui Traian Decius în lagărele din Oltenia nu poate fi o dovadă că ele nu au fost refăcute, pătrunderea monedei în Oltenia are loc în general din spre sud și est, așa cum o dovedeste și orientarea comerțului⁶⁵, precum și direcțiile de pătrundere a influențelor artistice⁶⁶.

De fapt absența monedelor poate fi și o carentă a cercetării. La Drumul Carului în micul *castellum* cercetat parțial s-a descoperit și o monedă Aurelian⁶⁷.

Din izvoarele antice și descoperirile arheologice este clar că obiectivul principal al atacurilor populațiilor carpo-gote erau provinciile balcanice, spre care se îndreptau prin Dobrogea și Muntenia de est⁶⁸. În condițiile generale ale crizei monetare⁶⁹, accentuate de invaziile repetate din provinciile sud-dunărene, este normală micșorarea și încetinirea la limită a aportului de monedă nouă, de fapt devalorizată.

Materialul ceramic din *castella* cercetate nu a fost studiat în întregime și de fapt mai sunt multe etape de parcurs pentru a se avea o cunoaștere exactă a ceramicii provinciale și a evoluției ei aici⁷⁰; ceramica de la Urluieni și Putineiu, în întregime studiată, desenată nu poate prin ea însăși să se constituie într-un reper, tocmai pentru că nu a fost descoperită în complexe închise. Totuși forme descoperite ne duc spre o fază târzie a ceramicii romane.

⁶⁰ V.Christescu, *Istros*, I, 1934, 73-80; M.Macrea, D.Protase, SCS, Cluj, 1954, 495-566; B.Mitrea, SCN, IV, 1968, 197-205

⁶¹ În toată Dacia, seria monedelor din lagărele de pe granită încetează la mijlocul secolului III p.Chr., fără ca data ultimei monede să poată fi fixă absolut, data abandonării lagărului. Ioana Bogdan Cătănciu, *Limes Kongress, Carnuntum*, 1986, 805-820

⁶² Gh.I.Petre-Govora, SCN, IV, 1968, 207; B.Mitrea, SCN, IV, 1968, 209-222

⁶³ D.Tudor, *Historia*, XIV, 1965, 368-380

⁶⁴ R.Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, II, 1968, 270sq; B.Gerov, *Acta Philippopolitana*, VI, 1962, 127-146

⁶⁵ M.Macra, *Viata în Dacia romană*, 1968, 324-325

⁶⁶ C.Daicovicu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, 147-148

⁶⁷ Informație C.Florea și M.Marcu

⁶⁸ G.Forni, *Limes*, în *Dizionario Epigrafico*, IV, 1269; R.Vulpe, *Histoire ancienne de la Dobrougea*, 1938

⁶⁹ F.Lot, *Fin du monde antique*, 1927, 63-65

⁷⁰ Nu sunt cercetate și publicate necropole și nu sunt publicate materialele ceramice descoperite în așezările civile sau *castella*, pentru a se putea obține eventuale centre de producție și date despre evoluția formelor și încadrarea lor cronologică; singura monografie se datorește lui Gh. Popilian, însumând stadiul cunoștințelor la data publicării; s-ar impune o preocupare mai intensă pentru cercetarea ceramicii romane din Dacia, cercetare a cărei absență își pune amprenta negativă pe o serie de studii - observațiile noastre în *Metodica cercetării ceramicii romane*, în ActaMN, XVII, 1980, 679 sqq

Deci, numai studiul minutios al tuturor materialelor arheologice descoperite vor pune în evidență refacerile ce au avut loc în *castella* din Dacia Inferior, la fel ca și în celelalte provincii intracarpătice.

La Slăveni se consideră că abandonarea lagărului a avut loc la 249-250, deoarece ultima inscripție dedicată lui Pilippus Arabs n-a fost martelată, iar tezaurul descoperit în una din bărci, are ca ultimă monedă o emisiune din 247/248⁷¹. Să nu uităm că părăsirea lagărului de la Slăveni - cel mai puternic de pe linia alutană, la sud de Carpați, în condițiile în care se preconizează că și linia transalutană a fost abandonată, lasă liberă calea spre Romula și spre întreaga provincie. O reevaluare a descoperirilor făcute în *castellum* de la Slăveni ne-ar putea ajuta să înțelegem ce s-a întâmplat în ultimile decenii de existență ale provinciei. D.Tudor, consideră că lagărul a fost abandonat la mijlocul secolului III p.Chr., după refacerea lui, chiar monumentală în clădirea comandamentului ca urmare a atacurilor carpe din 245-247⁷². La incintă refacerea datată la 248 s-a făcut prin utilizarea unor statuete de marmoră mutilate; această situație este mult mai potrivită cu o perioadă de creștinism incipient, când se distrug templele păgâne și suntem de părere că trebuie corelată cu apariția în *principia* a unei basilici paleocreștine⁷³. Basilica refolosește absida principiei și pavajul din *sacellum*; firește toate considerațiile istorice sunt fără a se prezenta alături de planul și profilele, care ar fi întărit și argumentat aceste afirmații. Poate fi imaginată și situația, așa cum o vede D.Tudor - într-un *castellum* abandonat câteva decenii, populația daco-romană revine și sapă în ruina principiei, până la pavaj, pentru a-l refolosi; totuși, nu ni se pare că această soluție este una obișnuită; cei ce ar fi venit să refolosească ruina, ar fi amenajat nivelul de călcare în basilică cu materialele la dispoziție din belșug, fără să caute un pavaj care putea sau nu să mai existe.

Îndrăznim să ne întrebăm dacă au fost sesizate arheologic toate refacerile din lagăr, până cel puțin la 271 p.Chr., dacă pentru secolul IV p.Chr., în care există o mare bogăție de material ceramic, monede și obiecte de caracter creștin⁷⁴, ele lipsesc; întrebarea este cu atât mai îndreptățită cu cât se precizează că "pe aria castrului nu există urme de incendii". Descoperirile monetare arată că după o pauză de câteva decenii, reîncepe circulația monetară⁷⁵; întreruperea aportului de monedă poate avea și alte explicații, decât absența locuirii⁷⁶. Cele două tezaure ce se termină cu monede emise la Philipp Arabul sunt doar *terminus post quem* pentru o distrugere (?) și nu se poate trece la datarea abandonării lagărului la 249, numai pe baza acestor monede. De fapt, întreaga teorie se bazează pe ipoteza că "limesul transalutan" a fost pierdut la 245/247. Or, datele de la Urluieni și, în oarecare măsură de la Putineiu, nu permit această ipoteză; pe de altă parte tezaurele terminate cu monede Philippus Arabs, nu fac altceva decât să confirme faptul că în Dacia nu pătrunde, decât sporadic și mai cu seamă în orase, moneda emisă după Philipp Arabs. Poate că în afara de plata soldei, în această perioadă Dacia nu era antrenată într-un schimb de mărfuri care să aducă surplus, față de importuri.

⁷¹ D.Tudor, *Historica*, I, Craiova, 1970, 67-83; Idem, *Frontières Romaines*, 1974, 246

⁷² D.Tudor, *Militärgrenzen Roms*, II, 1978, 403

⁷³ D.Tudor, *Biserica paleocreștină de la Slăveni*, Olt, SCIVA, 30, 3, 1979, 433-457

⁷⁴ D.Tudor, *Oltenia Romană*, 1978, 307 " În veacul al IV-lea apar în castru monede constantinene, ceramică romană târzie precum și o cruce (chrismon) sculptată în piatră (IGLR, 399). Toate acestea sunt de pus în legătură cu cuceririle nord-dunărene ale lui Constantin cel Mare. De reținut că pe aria castrului nu există urme de incendii, ceea ce dovedește că partea lemnoasă din construcția lui a putrezit pe loc, fără a fi dată pradă focului"

⁷⁵ Gh.Popilian, în *Oltenia*, I, Craiova, 1974, 72-81

⁷⁶ Noi am propus ipoteza conform căreia în acest colț îndepărtat al Imperiului, solda să se fi plătit, cu asentimentul soldaților, prin acordarea de pământ și alte avantaje, mai substanțiale decât moneda (loc.cit)

Fără îndoială, problema se pune pentru majoritatea fortificațiilor din Dacia, deoarece monedele de pe limes nu depășesc, de obicei, domnia lui Philipp Arabs⁷⁷, nici în Dacia intracarpatică. Pentru granița de est s-a formulat chiar ipoteza abandonării ei deja de către Gallienus⁷⁸.

Reluând datele cunoscute despre fortificația de la Comolău⁷⁹, K.Horedt întregeste planul⁸⁰, care astfel se înscrie în tipurile uzuale în perioada de la sfârșitul secolului III p.Chr. Prin faptul că la Boroșneu acționează *ala Palmyrenorum*, care nu poate fi o creație anterioară lui Decius⁸¹, iar la Drumul Carului fortificația de pământ, sau doar o stație există în vremea lui Aurelian, se poate contura nu numai păstrarea capacității militare, dar și o sporire a apărării în fața pasului Oituz, în perioada dintre Gallienus și Aurelian, în momentul când cetele și gote puteau întreprinde atacuri în provincie. O constatare care se impune cu tot mai multă vigoare, în urma cercetărilor arheologice de pe limes, este aceea că Dacia nu a fost abandonată ca urmare a atacurilor barbare triumfătoare⁸², cea mai mare parte a fortificațiilor studiate nu sfârșesc printr-o distrugere violentă⁸³.

La Porolissum, Pomăt⁸⁴ la refacerea porții lagărului s-a utilizat o inscripție dedicată soției lui Traian Decius, ceea ce împinge mult în timp momentul acestei refaceri. De fapt, o ultimă refacere pe scară largă a drumurilor⁸⁵, dar și o redresare a situației militare este pregnant dovedită de stările epigrafice din vremea lui Traian Decius - *restitutor Daciarum et reparator disciplinae militaris, firmator spei Romanae*⁸⁶, cum apare pe un altar, ce putuse fi adus la Turnu Măgurele pe Olt, de la Romula sau mai degrabă de la Slăveni, unde și găsea rostul fiind vorba de Dacia și nu de la Oescus de peste Dunăre.

Inscripția⁸⁷ pusă de *cohors VI Nova Cumidavensis Alexandriana*, în cinstea lui Iulie Mammea la Râșnov a fost zidită într-o clădire târzie, iar porțile au fost blocate la un moment dat.

La Inlăceni, bastioanele porților sunt refăcute succesiv până târziu în secolul III p.Chr., deoarece și aici se folosesc ca materiale de construcție monumente anterioare⁸⁸, arheologic s-au

⁷⁷ La Porolissum monedele merg până la Gallienus (*ActaMN*, I, 1964, 217 sqq; iar la Boroșneu a fost descoperită o monedă Aurelian (SCIV, XXIV, 3-4, 1975, 347); Comolău, Inlăceni și Olteni au doar monede Philipp Arabs (K.Horedt, SCIVA, XXIII, 4, 1974, 557)

⁷⁸ Discuția despre părăsirea Daciei la C.Daicoviciu, AISC, III, 1936-1940, 240-255 și în *Dacica*, 1974, 476 sqq; M.Macrea, *Viata în Dacia romană*, 271-274; idem, *Istoria României*, I, 1960, 464-465; și în studiile lui V.Iliescu și R.Vulpe în *Dacoromania*, I, 1973, 5-51; recent C.C.Petolescu în *Thraco-dacica*, V, 1984, 190 sqq

⁷⁹ Cercetările lui Z.Szekely, *A Komolloi Erődített Romai Tábor*, Cluj, 1943. Caracterul roman al fortificației a fost contestat de C. Daicoviciu, SCIV, I, 1950, 117-118

⁸⁰ K.Horedt în SCIVA, 25, 4, 1974, 555-558; idem în *Militärgrenzen Roms*, II, 1978, 333-338

⁸¹ W.Wagner, *Die Dislokation...* 56; ILS, 9472

⁸² *Eutropius*, IX, 15

⁸³ M.Macrea, *Viata în Dacia romană*, 234

⁸⁴ C. Daicoviciu, *La Transylvanie...* 74 și SCIV, I, 1, 1950, 132

⁸⁵ CIL III 8060; 14216, 19; 8061

⁸⁶ AEM, 14, 1891, 10-11, nr.4 = IDR, II, nr.639 din anul 249; inscripția a fost găsită la Turnu Măgurele, ca piatră de construcție în turnul feudal.

⁸⁷ M.Macrea în AISC, IV, 1941-1943, 249; N.Gudea, I.I.Pop, *Cumidava*, 1971, 37 specifică amănuntul că zidurile edificiului nu au fundație, față de nivelul de călcare antic, ceea ce ne face să credem că nivelul de călcare corespunzător construcției a fost mai sus și a fost distrus de lucrările agricole; pentru blocarea porților, într-o fază târzie la castellum de la Râșnov vezi N. Gudea, I.I.Pop, op.cit.24

⁸⁸ M. Macrea, SCIV, II, 1951, 304-306

pus în lumină la Buciumi⁸⁹ și Bologa⁹⁰ schimbări în organizarea interioară a lagărului, care prevestesc modificarea funcțiilor tradiționale, eventual pătrunderea civililor între zidurile sale⁹¹. Același fenomen se petrece și în lagărul de la Jidava, unde în faza a patra o construcție cu caracter "casnic" afectează aggerul⁹².

Stampila comună a celor două legiuni stationate în Dacia pe tegulele de la Mehadia poate data din anii premergători, sau cei imediat ulterioari părăsirii provinciei⁹³.

Toate aceste refaceri pricinuite, după cum se pare, de necesitatea adaptării lagărelor și construcțiilor interioare unor circumstanțe noi, au fost datate relativ până la părăsirea oficială a lor de trupe; lagărele ar rămâne nefolosite, iar viața s-ar relua abia în secolul IV p.Chr., căci în unele apar materiale ferm încadrabile în această epocă. În absența studiilor aprofundate privind materialele arheologice de pe limes și din pricina neglijării observațiilor minutioase ale nivelurilor superioare, suntem încă în situația de a nu cunoaște obiectiv ultimile decenii de existență ale provinciei Dacia.

⁸⁹ *Castrul roman de la Buciumi*, 1973,30 și 122. La Buciumi *via sagularis* este scoasă din uz și s-au construit pe ea edificiile C₁, C₂, C₃ și s-a dezvoltat C₄. Clădirea C₃, ca și adausurile de pe latura de nord-est a clădirii C₄, reprezintă și ele construcții târzii, ultimile "încăperile R-S, al căror zid este prins cu pământ, apropiindu-se de data retragerii trupelor din castru sau chiar depășind-o"

⁹⁰ N.Gudea în *Studien zu Militärgrenzen Roms*, II, 1978, 325. Peste agger și peste *via sagularis* s-a construit un edificiu A și în același timp au fost blocate (scoase din funcțiune) *porta praetoria* și *porta decumana*

⁹¹ Construcții ulterioare funcționării militare a lagărului se pare că au fost sesizate la Micia - C. Daicoviciu, ACMIT, 1930 - 1931, 27. În sondajul " s-a dezvelit, la 4 m de zid o valră de cărămidă, ce se găsește la adâncimea de 0,40 m sub nivelul actual - eventual o locuire ulterioară abandonării și explicabilă prin descoperirile de secolul IV ce provin din ultimul nivel al acestui mare castru

⁹² Em.Popescu, Eug.Popescu, în *Materiale*, IX,253

⁹³ M.Macrea în *Studii*, I (II),1949,139; N.Gudea în SCIVA,26,1, 1975; M.Macrea, N.Gudea, I.Moțu, *Praetorium, Castrul și așezarea romană de la Mehadia*, București,1993,30. O parte din rezultatele cercetărilor lui Mihail Macrea la Mehadia s-au risipit la moartea bruscă a profesorului, dar din datele publicate în acest volum se poate deduce situația, care ar trebui recuperată prin curățirea săpăturilor și efectuarea unor sondaje de control. Continuitatea vieții în *castellum* de la Mehadia este de netăgăduit datorită seriei neîntrerupte (exceptie, perioada tetrarhiei) până la mijlocul secolului IV p.Chr.; materialul ceramic descoperit nu prezintă însă un aspect deosebit față de cel din secolul II-III p.Chr.; aceeași caracteristică a materialului ceramic a fost sesizată de noi la Adamclisi, în orasul roman - *Tropaeum Traiani, Cetatea*,1979,226, fig.156. Situația de la Mehadia este de natură să sublinieze nevoia de a trata cu precauție rezultatele obținute în diversele *castella*, căci absența monedelor trebuie compensată prin interpretarea tuturor celorlalte categorii de materiale

TRUPELE DACIEI INFERIOR

Rezultatele pe care le am discutat până acum converg în a confirma ipoteza noastră privind constituirea dintru început a graniței Daciei inferioare pe cele două drumuri strategice, (Fig.16) care asigurau legătura peste Dunăre cu imperiul¹.

O caracteristică a descoperirilor tegulare din *castella* de pe linia alutană este faptul că în același lagăr se găsesc stampile ale mai multor trupe; în mod normal ar trebui trasă concluzia că trupele au fost foarte frecvent dislocate. La o astfel de concluzie ar trebui să ajungem după ce am avea date despre context și locul unde a fost descoperită fiecare stampilă în parte; în afară de castellum de la Enoșești (vezi mai sus) și poate de la Boița, pentru care am încercat să explicăm diferențele în aspectul fortificațiilor de pe fiecare latură ca efect al unor schimbări în dimensiunile ariei fortificate, pe linia alutană nu se cunosc transformări ale dimensiunilor și organizării interioare a lagărelor, ca urmare a schimbării trupeii.

Numai la castrul de la Slăveni s-au pus în plan barăcile și ele corespund organizării interioare potrivite pentru o *ala quingenaria*. Această carentă în cercetarea lagărelor de pe linia alutană, imputabilă stadiului cercetării la Sâmbotin, Boița, Feldioara, Cincșor și Hoghiz, dar și neglijenței în urmărirea construcțiilor de lemn la Arutela, Racovița, Copăceni, Rădăcinești sau Titești, ne împiedică să putem presupune ce efectiv a staționat în fiecare din ele.

Până în prezent s-au descoperit doar două diplome militare cu trupe din armata Daciei Inferior și putem conchide că nu toate trupele atestate în provincie au fost înscrise în diploma de la Palamarca, cea mai completă. S-au descoperit stampile cu un *numerus maurorum* și la Răcari² și o *cohors I Thracum*³. Pe de altă parte *cohors II Gallorum* și *coh I Tyrorum* nu sunt sigur atestate epigrafic încă, deși apar în ambele diplome.

Fără să putem demonstra că în toată perioada romană pe fortificațiile de pe drumul Flămânda-Bran-Râșnov au avut garnizoană trupele care și-au lăsat urmele pe drumul Oltului, aducem ca argument exemplul micului *castellum* de la Rucăr, în care am descoperit stampilele cohortei II Fl Bessorum de același tip cu cele descoperite la Stolniceni⁴.

¹ Ioana Bogdan Cătănciu, *Evolution*, 1981, 30-37; *ActaMN*, XXI, 1984, 134-136

² Gr. Florescu, *Castrul Răcari*, Craiova, 1930, 19; *IDR*, II, 168

³ Al. Barnea, I. Ciucă, *SCIVA*, XL, 2, 1989, 147 sqq

⁴ În *SCIVA*, 25, 2, 1974, 184, fig. 5, publicând primele date privind micul castellum pe care l-am identificat în 1971, la Rucăr am comparat stampila descoperită în câteva exemplare în castellum cu cele descoperite la Stolniceni și Bârsești (Fig. 5/c d) și la Cincșor (fig. 5/e) stabilind contemporaneitatea celor de la Rucăr și Buridava (op. cit. 282) și *Evolution*, 1981, 8; prin formă literele stampilelor de la Cincșor se datează ele însele mai târziu fapt ce permite să preconizăm venirea trupeii aici, după ce s-au abandonat fortificațiile traiane de la Rucăr și probabil și Buridava (*Evolution*, 30); lui N. Gudea (*ActaMP*, X, 1986, 196) i se pare o metodă "formidabilă, nemaîntâlnită". Desigur, recenzia la studiul nostru l-a preocupat intens pe autorul celor câtorva "sinteze" despre limesul Daciei, dacă ținem cont că i-au trebuit cinci ani ca să o publice în revista "proprie"; nu am considerat necesar să luăm poziție în fața acestei creații compuse de cineva care se autodefineste prin nivelul primitiv al limbajului și conținutului, tocmai pentru că lectura textului nostru, bazat pe ilustrații și cu trimitere la argumentele concrete, infirmă "incriminările".

Am propus sederea legiunii XI Claudia, în *castellum* de la Jidava, în perioada traiană⁵, întregind numele pe inscripția cu litere cursive, descoperită încă de Gr.Tocilescu (Fig.81/6). Pentru o epocă târzie, aveam un singur indiciu (Fig.81/5), o altă inscripție a lui *Aurelius miles turmaris din turma C---* (IDR,II 610) și presupuneam ca trupa să fie *numerus equitum Illyricorum*⁶.

Pe o inscripție cursivă s-a descoperit în 1993 și numele cohorții I Flavia Commagenorum; această trupă a făcut parte din armata Moesiei Inferior și după 102 p.Chr. a staționat o vreme la Drajna de Sus, unde s-au descoperit de asemenea stampile ale legiunii XI Claudia și ale celorlalte două legiuni ale provinciei - I Italica și V Macedonica; stampile ale cohorții de același tip, deci, contemporane s-au descoperit și la Târgăor și la Voinești⁷. C.C.Petolescu admite sederea trupei la Jidava "cel puțin în prima jumătate a secolului III p.Chr. " deoarece cărămida este prinsă în pavajul unei bărăci incendiate la Philipp Arabs⁸. Pentru data staționării cohorții la Jidava ar fi mai utile argumente stratigrafice și repere cronologice pentru momentul construirii bărăcii; cărămida cu inscripție, imprimată înainte de ardere, a putut fi produsă anterior construirii bărăcii, și fără îndoială, trupa putea să fi fost cantonată cu mult înainte de distrugerea acesteia.

Oricum, prezenta cohorții de commageni⁹ la Jidava poate fi acceptată după începutul cuceririi Munteniei. Descoperirea din baraca de la Jidava vine să complice și mai mult problema dislocării trupelor, de-a lungul celor două linii de fortificații; dar este un nou argument că trupele erau și ulterior perioadei traiane divizate între *castella* de pe Olt și de pe linia transalutană.

Armata Daciei Inferior a fost alcătuită exclusiv din trupe scoase de sub comanda guvernatorului Moesiei Inferior și este de presupus că nu a fost completată cu trupe dislocate din sudul Dunării în vremea lui Hadrian, ci constituiau garnizoanele fortificațiilor din epoca traiană, redistribuite ca urmare a reorganizării administrativ-militare. Situația a fost pusă în evidență prin compararea trupelor din diplomele de la 129 și 140 cu cele din Moesia Inferior¹⁰.

Prin săpăturile de pe linia alutană nu s-a precizat niciodată proveniența exactă a diferitelor stampile și nici nu s-au pus în evidență modificări în organizarea internă a fortificațiilor ca urmare a schimbării trupei¹¹. Cu toate că nu este exclusă o dislocare rapidă a trupelor dintr-o parte în alta a provinciei, ni se pare mai plauzibil să fi existat, în zona Oltului, mari ateliere de produs cărămidă, la care să fi lucrat simultan soldații din diferite trupe ale provinciei - de aici și rostul marcării cu stampile a cărămizilor produse¹²; în acest fel credem că se poate explica folosirea în construirea unui *castellum* a produselor regulate ale mai multor trupe; pe linia transalutană nu s-au descoperit stampile; singurele referiri epigrafice sunt tot de pe tegulae, dar

⁵ Ioana Bogdan Cătăniciu, SCIVA,25,2,1974, 285,n.19; eadēm, ActaMN,XXI,1984,130 și n.35

⁶ Ioana Bogdan Cătăniciu, *Militärgrenzen Roms*, III,1986,466

⁷ C.C.Petolescu, SCIVA,46,3-4,1995,249

⁸ ibidem

⁹ Trupa recrutată în Commagene în epoca flavă, probabil cantonată chiar imediat la Dunărea de jos (W.Wagner, *Die Dislokation der Römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum,Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin,1938,123-124) a staționat o vreme la Drajna de sus (castru datat între 102-117/118) CIL III 12530 și Dacia, X XI,124, ca apoi stampilele ei să apară la Slăveni CIL III 8074.26;14216.26 și la Enosești CIL III 8074.14,d

¹⁰ B.Gerov, în *Klio*,37,1959,208-209

¹¹ Situația pusă în evidență de noi la Enosești s-a evidențiat în Dacia intracarpatică la Gilău (D.Isac, *Potaissa*,II, 1980,29-54), apoi prin descoperirile de la Tibiscum R.Petrovzsky, D.Benea în *Germania*,65,1,1987,226,fig.1 și de la Ilisua (D.Protase, SCIVA,36,3,1985,250 sq)

¹² G.Spitzberger,SJ,25,1968,81-82; nu se știe exact care era motivul și scopul stampilării tegulelor, dar putea fi și acela ca ele să nu fie folosite de civili; D.Baatz,SJ,27, 1970,47sq; M.Hassal în *Tile and Brick Making*,BAR, 68, 216 sq

inscripții cursive, mai degrabă cu caracter personal - cum sunt cele de la Jidava; pe linia transalutană se pare însă că pe lângă fiecare *castellum* funcționa un mic atelier de produs cărămidă - la Urluieni, am curățit parțial un cuptor de ars țigle, pe care l-a afectat un torent ce și-a făcut drum spre Cotmeana. Dacă trupa producea cărămida pentru nevoile proprii, ștampilarea cu scopul de a aprecia numeric munca nu își mai găsea rostul.

Dacă, în schimb, ștampilarea cărămizilor ar fi fost sigur determinată de grija ca ele să nu poată fi folosite în construcțiile particularilor, fiind rezervate doar celor militare și publice, cu caracter oficial, atunci lipsa ștampilelor pe întreg sistemul transalutan s-ar datora absenței, deja semnalate a locuirii civile, până în primele decenii ale secolului III p.Chr.¹³.

Trei alae stăionează la mijlocul secolului II p.Chr. în Dacia Inferior, pentru două este sigur locul de garnizoană *ala I Hispanorum* a avut toată perioada de existență a provinciei sediul la Slăveni¹⁴. *Ala I Asturum* este cea care construiește lagărul de la Hoghiz; s-a presupus că nu va rămâne permanent aici pentru că apare în vremea lui Marcus Aurelius și Lucius Verus, pe inscripții *cohors III Gallorum* (IDR III/4,231; AE 1944,42); dar nu este exclus ca această cohortă să fi staționat într-unul din *castella* vecine mai cu seamă că printre tegulele cu ștampile de la Boroșneu există și impresiuni cu coh. III Gallorum (IDR;III/4,330)

Nu s-a dedus unde a avut lagărul *ala Claudia Gallorum Capitoniana*; dacă la Slăveni există o ștampilă AL CL, ce i se atribuie, urmele ei sunt concentrate în colțul de sud-est al Transilvaniei¹⁵, unde însă nu s-a descoperit un lagăr de dimensiuni potrivite¹⁶ staționării unei *alae quingenariae*.

În faza aceasta de cunoaștere suntem de părere că există o departajare a unor sectoare ale sistemului de graniță în Dacia Inferior, sectoare ce gravitează în jurul fiecărui *praefectus* de ala. Ipoteza ne-a fost sugerată de prezenta unor ștampile de trupe, care au garnizoana în vecinătatea castrelor de ala, în cazul celor de la Slăveni și Hoghiz și într-o măsură oarecare și de la Boroșneu, cu precauția, că nu lagărul cercetat era al aiei Gallorum. O seamă de inscripții pot întări această ipoteză - este vorba de personaje de ordin equestru, care au comanda asupra mai multor trupe simultan, formând un fel de unități tactice - ceea ce implică staționarea în vecinătatea imediată a acestora. Dovadă că aceasta este situația se poate deduce din inscripția de la Thyatira (ILS, 8853) în care T.Ant.Cl.Alfenus Arignotus este *praef. Coh II FI Numidarum* cu lagărul la Feldioara și *praepositus Coh II FI Bessorum* cu lagărul la Cincșor.

Sex. Iulius Possessor (ILS 1403 și AE,1983,976) este *praef. Coh.III Gallorum* și *praepositus alae I Hispanorum* și al unui *numerus surorum sagittariorum*, toate trei trupele trebuie să fi avut la această dată garnizoana în vecinătatea Romulei, ca să-i permită înaltului personaj să exercite și curatela asupra acestui oraș. Inscripția ne îngăduie să localizăm *cohors III Gallorum* în a doua parte a secolului II p.Chr. la Enoșești, unde am descoperit ștampila fragmentară a acestei trupe de pedestrii (Fig.81/3). Nu cunoaștem dimensiunile exacte ale acestui *castellum* și nici cele ale celui ce se preconizează la Ionestii Govorii, motiv pentru care nu putem ști dacă trupa a staționat în ambele fortificații deodată sau succesiv. *Numerus surorum sag.* putea să aibă

¹³ I.Bogdan Cătănciu, *In Memoriam C.Daicovicu*,1974,51-55 și 58; eadem, *Acta MN*,XXI,134-136

¹⁴ Ștampilă și mai multe inscripții, dintre care sigur datate în vremea lui Septimius Severus și Caracalla au un caracter oficial și de construcție - IDR, II,1977,196 sqq, nr 496,498,499,500,510,526,a

¹⁵ Ștampila Ala Gal la Boroșneu (IDR, III/4, 326-327 și la Reci ștampila Al Gal IDR,III/4,315

¹⁶ *Castellum* de la Boroșneu a fost multă vreme neidentificat; după cercetările lui Z.Szekely (SCIVA,26,3,1975,343-351) se pare că este vorba de un *castellum* de mici dimensiuni 90 x 70 m, cu doar două porți

garnizoană la Slăveni, unde însă barăcile nu indică acest lucru, la Izlaz sau în punctele avansate de pe linia transalutană.

C. Nonius Caepianus *praefectus alae Asturum* este *praepositus numeri Illyricorum* (ILS 2739); legătura dintre trupele aflate în vecinătate este subliniată și de faptul că la Hoghiz este o stampilă a acestui *numerus*, creat din *vexillatio* atestată în diploma de la 129. Deocamdată nu putem ști unde a avut lagărul acest *numerus*, dar el se află pe Oltul superior sau pe sectorul nordic al liniei transalutane, lângă Brețcu, căci *praefectus cohortis Bracaraugustanorum* este și *praepositus* al călăreților illiri (ILS, 2738)

La Stolniceni în termele săpate de Gh.Bichir s-au descoperit numeroase stampile ale trupelor din Moesia, apoi Dacia Inferior¹⁷. Cele mai numeroase exemplare sunt *P(edites) S(ingulares)* și *coh.II Flavia Bessorom* precum și stampile comune ale legiunilor Moesiei Inferior din timpul campaniilor împotriva lui Decebal și primii ani de după victorie; este de presupus că în zonă a existat unul sau mai multe lagăre, care însă nu au fost refăcute în piatră; toate aceste trupe sunt legate de aceeași perioadă și faptul că ne lipsesc indicii despre o fortificație romană de lungă durată, care să fi lăsat urme sigure ne încurajează să susținem că după reorganizarea hadriană nu au mai staționat trupe la Stolniceni, care devine un centru civil de prim ordin - un *caput civitatis* pentru *buridavenses*. Singura stampilă care se poate data în perioada existenței Daciei Inferior este CO(H)ORS M(illiaria) B(rittonum) - identificată cu *cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum* din diploma de la Palamarca. Fiind o trupă *milliaria castellum* în care ar fi staționat trebuia să aibe o suprafață de cel puțin 2 ha¹⁸

Cohors I Hispanorum veterana, celebră prin pridianumul datat la sfârșitul războaielor dacice a fost probabil în garnizoana la Sâmbotin - identificat¹⁹ cu Castra Traiana. Până acum, în general, i se atribuia *castellum* de la Brețcu²⁰; deoarece Piroboridava era pe drumul spre pasul Oituz al cărui capăt transilvan este apărat tocmai de *castellum* de la Brețcu, apariția stampilei acolo poate fi pusă în legătură chiar cu activitatea trupei în cursul campaniei de cucerire a coltului sud-estic al Daciei și ocuparea acestuia.

Surii sagittarii, transformați sub Antoninus Pius într-un sau mai probabil mai mulți²¹ *numeri* au acționat la sfârșitul domniei lui Hadrian pe Oltul subcarpatic, la Arutela și Rădăcinești construind cele două *castella*. *Numerus Surorum* apare pe cărămizi la Slăveni și localizarea lui în vecinătatea lagărului alei I Hispanorum este sugerată de inscripția de la Hispalis (ILS,1403; AE, 1965, 237) și cea de la Mactar (AE,1983,976). Pe unul din fragmentele ceramice descoperite la Putineiu (Fig. 11/4) a fost desenat înainte de ardere un N și o *hedera distinguens* - fără nici o certitudine, putem totuși să presupunem că era o inscripție cu numele unui soldat dintr-un *numerus*

¹⁷ Gh.Bichir, *Centrul militar roman de la Buridava*, în *Thraco-dacica*,VI,1-2,1985,93-104; ca urmare a săpăturilor (93) se neagă existența unui *castellum* la Stolniceni, dar se admite existența unuia (95, n.17) pe drumul spre Govora la Mihăiești-Plută (numele gresit Bârșești fiind folosit de D.Tudor și N.Gostar), locul e ocupat de o pepinieră

¹⁸ V.Christescu, *Istoria militară*,130; D.Breeze,B.Dobson în *Archaeologia Aeliana*,47,1969,15-32; aceeași în *Roman Frontier Studies*,1969,Oxford,1974,13 și D.Baatz,*Der Römische Limes*, Berlin, 1974,24-25; J.Bennett în *Militärgrenzen Roms*,III,1977, 707 sqq

¹⁹ Descoperire recentă SCIVA, 46,2,1995,193-195; trupa a activat în această zonă deja înainte de încheierea războaielor dacice, având o vexillatio la Buridava în vecinătatea Ocnitei; un *librarius* are o misiune la Bivolari

²⁰ CIL III 8074/17

²¹ După cum se poate constata în cazul Palmyrenilor și Maurilor din Dacia intracarpatică transformați în mai multe formațiuni, denumite după locul de garnizoană - W.Wagner, *Die Dislokation der römischen Auxiliärformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin,1938,207 sqq; H.Callies, op.cit.182-186; sirienii sunt ilustrați prin descoperiri epigrafice răspândite la Bivolari, Racovița, Rădăcinești, Slăveni, Romula cel puțin de la sfârșitul domniei lui Hadrian. M.Speidel, *Dacia*,NS,XVII,1973,172 sqq

si cu probabilitate cel din Syria. Trupa s-a manifestat de altfel si în Muntenia de răsărit, probabil cu ocazia unei campanii, la Piuia Pietrii, pe malul Dunării²².

O trupă cu atributii specifice de construire si întreținere a drumului, prin defileul Oltului si de patrulare cu călăreți a zonei muntoase a construit în 138 castellum de la Copăceni (ILS 8909) si l-a dotat cu turnuri la doi ani după aceea (ILS 9180) - *acest numerus burgariorum et veredariorum* va rămâne după toate probabilitățile să ocupe tot timpul existentei provinciei acest castellum căci un Aurelius Ponticus din numerus își lasă mesajul pe o cărămidă, probabil pe la mijlocul secolului III p. Chr.²³

Un *Numerus Maurorum* Σ a fost descoperit la Răcari²⁴, unde s-a cercetat un *castellum* de interior. Trupa va ocupa lagărul abia în vremea lui Antoninus Pius, si nu este exclus că anterior o altă trupă a avut aici garnizoană; lagărul 173,20 x 141,50 m este suficient de mare să se poată adăposti o cohortă.

La Râșnov singura trupă ce s-a manifestat este o creatie târzie, care face o închinare²⁵ lui Sever Alexander si Iuliei Mamaea. Numele trupei a fost citit de Mihail Macrea *Cohors VI Nova Cumidavensium*, iar de A.Alföldi si I.I.Russu *coh.Vindellicorum*; am examinat inscriptia si am constatat că este absolut clar pe piatră, pe chenar un O de dimensiuni mai mici decât restul literelor; dar nu este singura literă mai mică si înghesuită în chenar, ci mai jos cu un rând există un S, asa că trupa nu este *Cumidavensium*, ci *Cumidavensis*; ciudat este că I.I.Russu n-a dat atentie acestei litere, care este atât de clară si pe desenul si pe fotografia publicată în *Inscriptiile Daciei Romane*, III/4 (Fig.81/8). Trupa este recrutată la o dată târzie, este o trupă nouă si a stationat în vecinătatea Cumidavei.

Trupe de arcasi sunt *cohors I Tyrorum sagittariorum* în diploma de la Palamarca²⁶ si surii sagittarii. Dar este probabil că si *cohors I Fl.Commagenorum*²⁷ si *cohors I Thracum*²⁸ au fost trupe de arcasi, căci, trupele de orientali si thracii foloseau cu predilectie arcul.

Deoarece nu avem deloc certitudinea că în castella de pe Olt dislocarea trupelor este cât de cât sigură, cel puțin pentru o scurtă perioadă, ne este greu să facem presupuneri care trupă era în garnizoană în cele două castella de la Urluieni. Urluienii fiind pe drumul ce lega Muntenia prin Acidava cu interiorul provinciei, ar fi plauzibil ca una din trupele ale cărei stampile s-au găsit

²² CIL III, 7493; V.Christescu, *Istoria militară*, 199, 200

²³ IDR II, 590; despre *veredarius* -F.Paschoud în *Antiquitas*, S 4, 15, 1983, 240-242

²⁴ Gr.Florescu, *Castrul Roman de la Răcari- Dolj*, Craiova, 1931, 19-20; IDR II, 168, cu mai multe variante; preconizând că toate orasele din Dacia transmise de Ptolemeu sunt în provincia Dacia, am identificat sigma cu initiala pentru *Sornum* (în *Dacia*, NS, XXXIV, 1990, 229) si în acest caz ar trebui citit *numerus maurorum Sornensium*

²⁵ M.Macrea, AISC, IV, 1944, 234 sqq si IDR III/4, 221

²⁶ B.Gerov, în *Klio*, 37, 1959, 196 sqq. N.Lupu, în *In memoriam Constantini Daicovicu*, 1974, 219 sq publică o stampilă fragmentară a unei *cohors I* -, pe care o întregeste cu numele cohortei reclutate în Tyr, pomenită în diplomele Daciei inferioare, localizând o în castellum de la Boita; literele stampilei de la Boita sunt desenate în acelasi fel ca cele ale stampilei fragmentare descoperite recent la Enosesti, considerată de Al.Barnea, I.Ciucă a fi tipul 1 al stampilei cohortei I Thracum, descoperită întreagă.

²⁷ Probabil la fel ca si cea de a doua cohortă, cea stationată în Dacia Superior atestată în diplome ca *sagittariorum*

²⁸ Trupa nu este atestată în diplomele Daciei Inferior si nu apăruse pe stampilele din provincie. În cursul unor cercetări întreprinse de I.Ciucă din Slatina a descoperit în resturile din jurul fortificației de la Enosesti stampila *Coh I Thracum* în două variante (Al.Barnea, I.Ciucă, SCIVA, 40, 2, 1989, 147-155) pe care cei doi o localizează în faza de pământ a lagărului, pe care l am cercetat în 1975, stabilind că a fost, spre est, mai larg decât cel de cărămidă (I.Bogdan Cătănicu, SCIVA, 32, 4, 1981, 547-548 si în *Limes*, Szekesfehervar, 1978, 336; *Evolution*, 1981, 7, n 45, 234). Cu ocazia acelor cercetări am descoperit stampila *coh. III Gallorum* (ActaMN, XXI, 1984, 136, n.137) si un exemplar fragmentar *Coh I* pe care îl întregeam *Coh I Flavia Commagenorum*, dar poate fi întregit acum si cu numele *Coh I Thracum*. Trupa a stationat probabil foarte scurtă vreme în Dacia, si probabil doar în timpul războaielor dacice. K.Strobel, *Dakerkriegen Trajans*, 1984, 144

la Enoșești să fi fost cantonată pe malul Cotmenii. De asemenea credem că poate fi pus în discuție și un *numerus surorum*, dacă ținem cont că *surii sagittari* au avut un efectiv mai mare decât unitățile auxiliare, la fel ca și *mauri gentiles* sau *palmyreni ex Syria* din care s-au creat mai mulți numeri distribuiți în diferite puncte ale Daciei²⁹.

Am presupus că la Urluieni, faza B₀ este construită în vremea lui Traian, pentru a adăposti o trupă dintre cele care, participaseră la războaiele dacice și asigurau drumul peste pasul Bran. Faptul că nu am identificat pe toate laturile elementele de fortificație ale fazei B₀ ne sugerează posibilitatea ca lagărul de cărămidă să aibă alte dimensiuni decât prima fază, și deci să fi avut loc cu ocazia reconstrucției și o schimbare a trupeii de garnizoană. Se pare, însă, că în toate trei fazele de existență aportul arcașilor la apărarea sectorului de la Urluieni, asezat la limita între câmpia înaltă și zona de dealuri, este de luat în considerare³⁰. Mărimea castelului B de la Urluieni permite ipoteza că a adăpostit o *cohors quingenaria*, dar este de presupus că era potrivit și pentru un *numerus*, în care să fi fost și călăreți.

În campania 1996 am descoperit în zona în care se pare că a fost praetorium un fragment de cărămidă cu o stampilă în cartus simplu dreptunghiular, literele au fost imprimate foarte puțin adânc și începutul stampilei a fost rupt; (Fig.81/7) prima literă ar putea fi un C și am avea de a face cu o *C(ohors) IIS(panorum)* sau dacă ar fi un S ar trebui să citim *SYRI Sagittarii*.

Pe linia transalutană doar la Flămânda, Băneasa I, Urluieni, eventual la Purcăreni și Jidava II au putut staționa trupe întregi, pentru celelalte *castella* de mici dimensiuni este de imaginat câte un detașament de 80-300 soldați. Dimensiunile celor mai multe *castella* sunt luate la suprafața terenului și cum de obicei pe teren valul este alunecat până spre jumătatea santului, dimensiunile reale sunt și mai mici, așa încât este nevoie să se facă săpături, pentru a stabili ce organizare interioară au avut și ce efectiv le ocupa.

²⁹ I.I.Russu, SCIV, 23, 1, 1972, 74-76. M. Speidel, op.cit. 171 afirmă că *numerus syrorum* este unul singur, cel din Dacia fiind identic cu cel din Mauretania, contrar celor afirmate de W. Wagner, op.cit. 215; H.T. Rowell, RE, s.v. *numerus*, 1937, 2553; Este posibil ca *numerus surorum* care a staționat o vreme în *castellum* de la Slăveni și care avea în efectivul său tineri recrutați din Roma vecină, să fi fost transferați în armata nord-africană, unde rămâne, fiind atestați prin urmașii lor până în sec. V (Speidel, op.cit. 171); faptul că urme ale unui *numerus surorum* apar și ulterior epocii lui Septimius Severus (inscripția de la Piuș Pietrii -- CIL III 7493 și cărămizi cu stampile ale trupeii folosite la construirea zidului Romulei lărgite, în timpul lui Philipp Arabul - IDR, II, 383 cu bibliografia) ne dă dreptul să considerăm că trupa plecată în Africa nu a fost singura care s-a născut din *suri sagittari*. Toate considerațiile lui M. Speidel (loc cit 173) privind crearea "limesului transalutan" de către Septimius Severus, concomitent cu "a major reduction of the provincial army of Dacia Malvensis" sunt, după cum credem, c-a reiesit din descoperirile de la Urluieni, înfimate de situația obiectivă din zonă.

³⁰ Ioana Bogdan Cătănciu, în SCIVA, XLV, 4, 1994, 351

REGIUNEA DE FRONTIERA SI POPULATIA CIVILA

Fideli principiului adoptat, conform căruia limesul trebuie studiat și sub raportul relațiilor pe care le crează sau impune, în cadrul procesului de dezvoltare a vieții civile a imperiului, a fiecărei provincii în parte, ne propunem să analizăm din acest punct de vedere elementele ce ne stau la dispoziție, privind elementul civil în Dacia Inferior.

În absența cercetărilor susținute ale vieții rurale și urbane în această zonă, carență a planurilor de cercetare, care nu au prevăzut antrenarea mai multor cercetători în abordarea acestor probleme, ne stau la îndemână, în majoritatea cazurilor, și din expunerea pe care o vom face va reieși clar situația particulară a fiecărui punct sau zonă analizată, doar descoperiri întâmplătoare sau observații de teren.

În momentul creerii provinciei Dacia, Roma experimentase un întreg sistem de legi și principii de organizare a unor teritorii nou cucerite. Nu putem decât să descifrăm în datele cunoscute despre Dacia ce *exempla* au fost folosite; pentru a-i reconstitui cât mai fidel modul de organizare, de dezvoltare trebuie să interpretăm datele literare, epigrafice, arheologice și numismatice în relație și comparativ cu cele din alte provincii, unde cauzele aspectelor similare, au fost mai explicite, căci în fața unor probleme noi se adaptau creator soluții deja încercate¹.

După cucerire au fost așezați în Dacia numeroși coloniști a căror prezentă este peste tot dovedită². Populația dacică supusă își face vizibilă existență prin materiale arheologice specifice³, dar în oarecare măsură și în documente epigrafice⁴. Este sigur că acei daci care s-au închinat lui Traian⁵ sunt dintru început integrați într-o categorie privilegiată, beneficiind desigur de bunăvoința romană, cel puțin "sefii", fiind răsplătiți cu *civitas romana*⁶, pierzându-se în masa Ulpiilor (Virgilius, Aen.851-853; Aelius Aristides, Oratio,66).

Singurele mențiuni despre subîmpărțirea teritorială a provinciilor create pe fond daco-getic ne sunt oferite de Ptolemeu, Geogr. III,8. Ptolemeu descrie pentru Dacia inițial "populațiile",

¹ J.Gaudemet, *Institutions de l'antiquité*, Paris,1964,337 sqq

² Eutropius, VIII,6,2; M.Macrea, *Viata în Dacia Romană*, Cluj, 1968, 251 sqq

³ D.Protase, *Problema continuității în Dacia*, 1966,15-90, idem, *Autohtonii în Dacia*, București,1980,32-196, a adunat toate urmele dacice din epoca romană, până la data apariției; cel puțin pentru unele din materialele cuprinse în această categorie trebuie avut în vedere și colonizări de populație dacică, cândva în a doua jumătate a secolului II p.Chr. Date fiind obiectivele imediate ale cercetării continuității populației dace în epoca romană, atât de categoric contestată s-au abordat spre studiu exclusiv așezări rurale de pregnant caracter dacic, cu evidente legături cu civilizația latene locală (I.Glodariu, *Așezări dacice și daco-romane la Slimnic*, 1981; idem, în ANRW,II,6,950-989). Nu avem la dispoziție nici o așezare rurală de tip roman cercetată sistematic. Din câte se cunoaște până în prezent nu s-au dezvoltat impozante *villae rusticae* pe mari latifundii; pentru Dacia, se poate avea în vedere preda minarea unor proprietăți mijlocii, sau chiar modeste.

⁴ C.Daicoviciu, AISC,III,1936-1940,200-270 = *Dacica*, 1969,417; M.Macrea în *Dacia*,NS, I,1957,205-220

⁵ Cassius Dio, LXXVII,11,1; I.I.Russu, în *Sargetia*,III (*Contribuții la cunoașterea regiunii Hunedoara*), Deva,1956,46; I.Winkler în SCIV,4,25,1974,509

⁶ P.A.Brunt, *The Romanisation of the local Ruling Classes in the Roman Empire*, în *Assimilation et résistance à la culture gréco-romaine dans le monde ancien*,București,Paris,1976,161 sqq

fără să indice orasele ce aparțin fiecăreia din ele; același sistem este folosit pentru Noricum, Pannonia și Moesia. Singura deosebire, esențială, este faptul că în aceste provincii dunarene, populațiile sunt în mai mare măsură nume proprii ale unor triburi cunoscute și din alte izvoare. Faptul că Ptolemeu înscrie printre populațiile din Dacia alături de nume autentice de triburi (anartii, teuriscii, costobocii, biephi, ciagisi, piephigii) și nume derivate din al unor așezări dacice ne face să credem că el a dispus de o sursă privind provincia, în care erau înseriate unități teritoriale în jurul unor centre cel puțin cu nume autohton, dacă nu și cu o comunitate majoritar autohtonă. Se poate deduce din Ptolemeu că împărțirea administrativă a provinciei nu a avut la bază subunitățile "gentilice" ale Daciei libere; este de altminteri un fapt pus în relief de sursele literare antice că la Daci au fost puțin importante numele de triburi.

Așezarea de coloniști în Dacia exclude posibilitatea prelungirii stării de război, a regimului de ocupație militară.

Probabil foarte curând după anihilarea rezistenței armate dace s-a și trecut la o sistematică organizare, în sensul instaurării grabnice a păcii romane, condiție a viabilității provinciei. Odată cu fondarea *coloniae Ulpiae Traianae Sarmizegetusae* trebuie să se fi fixat și celelalte unități teritoriale, a căror condiție juridică era stabilită de *lex provinciae*.

Coloniștii s-au stabilit, după cum indică datele epigrafice, pe tot cuprinsul Daciei, beneficiind de părțile cele mai fertile din *agger publicus*; acceptând existența populației dace și după războaiele de cucerire trebuie să admitem și faptul că romanii au dus o politică constentă de atragere în sfera civilizației romane a acesteia; că peste tot unde s-a înstăpînit, Roma trebuie că a avut o politică diferențiată față de daci atât în funcție de rolul lor în timpul războaielor, cât și în funcție de starea lor socială. Semnificativ este că Traian a procedat imediat după cucerire la un recensământ⁷.

Pentru ca statul dac să poată funcționa eficient în timpul lui Burebista și apoi în forme mai reduse teritorial, dar nu și ca organizare, a trebuit să fi dispus de o structură teritorială, care putea (sau nu) să fi avut la bază unitățile tribale, dependente de un tarabostes, conducătorul și apărătorul cetății respectivei unități.

Este de presupus că sub-unitățile teritoriale dace, să fi fost folosite ca baza pentru împărțirea teritorială a provinciei⁸; unități cu nume de caracter tribal păstrate în Geografia lui Ptolemeu se localizează în zonele periferice ale statului dac, ceea ce ne face să le considerăm mai puțin implicate în lupta antiromană și deci beneficiare ale unui regim de clemență; în zona centrală, unde erau protagoniștii luptei antiromane teritoriile s-au subdivizat în unități strict teritoriale, cu nume derivat din cel al localității alese ca centru; acest fapt se poate datora, exclusiv politicii romane de anihilare a oricărei opoziții, dar poate fi și urmare a stadiului mai dezvoltat al organizării interne a nucleului statului dac al lui Decebal, în raport cu zonele de la granițele acestui stat.

Faptul că între localitățile enumerate în lista ptolemaică (Geogr.III,8,4) lipsesc orasele Buridava, Potula, Cauca, etc., iar pe de altă parte între "populațiile" din Dacia nu au fost pomenite comunități atestate în alte izvoare epigrafice (*apuli, cumidavenses, sucidavenses*) a fost unul din argumentele tezei că Ptolemeu încurcă date fără nici un discernământ. În faza actuală de cunoștințe este mult mai profitabil să renunțăm la ideea preconcepută că doar în cazul Daciei, și la câteva decenii de existență a provinciei, Ptolemeu să-și neghe metoda și să rămână la o listă a

⁷ Lactantiu, *De mortibus persecutorum*, XXIII,5; *Fontes Historiae Daco-romanae*, II,7

⁸ Situația pentru Britannia A.L.F.Rivet, *Town and Country*, 1964, 64,131-134

triburilor dace⁹; este plauzibil că sursa lui Ptolemeu pentru lista de "populații" era o lista a comunităților autonome care alcătuiau provincia în perioada de început a domniei lui Hadrian¹⁰, iar orașele sunt cele de pe itinerariile principale din provincie în aceeași epocă. Lipsa unor localități ca cele enumerate ne poate indica faptul că ele nu se înscriau în aceste itinerarii, lucru valabil cu certitudine pentru Buridava, căci Ptolemeu nu posedă cu certitudine itinerariul cu stațiunile de pe drumul Oltului, așa cum au fost ele transmise de Tabula Peutingeriana.

Dacă la baza listei de orașe ale Daciei au stat itinerariile, este de la sine înțeles că nu se pot trage concluzii despre statutul fiecăruia în parte; itinerariile după cum se pare au înregistrat în afara marilor așezări și acele puncte de la intersecțiile de drumuri, sau la schimbarea direcției de mers, care erau absolut necesare unui călător.

Colonia creată de Traian prin *deductio*¹¹, concepută ca sediu administrativ și focar de răspândire a civilizației romane, avea desigur un *territorium*, care însă nu putea fi deosebit de întins¹².

În Dacia nu s-au păstrat documente privind *civitates*, decât pentru o vreme mai târzie, când se pune problema ca termenul să nu acopere o comunitate autonomă peregrină; faptul s-a constituit în temei pentru o teză quasi generalizată, privind un sistem sui generis de organizare a Daciei¹³. Pentru a ajunge la această schemă privind subunitățile de guvernământ ale provinciei, se folosește ca analogie pentru Romula, situația pusă în evidență de inscripțiile de pe granița de nord a Daciei Porolissensis, pentru epoca lui Alexander Severus și Gordian III¹⁴, vreme în care, însă, intervin schimbări în organizarea teritoriilor de graniță¹⁵.

Pentru Romula suntem în posesia rezultatelor cercetărilor arheologice pe care am încercat să le interpretăm mai sus¹⁶. Deocamdată, este o certitudine că stampilele cu *suri sagittarii*, provin din incinta lărgită a orasului roman¹⁷, iar *coh. I Fl. Commagenorum* este cantonată o vreme la Slăveni și Enoșești¹⁸, de unde nu este greu să fi fost antrenată în lucrări la construcții cu caracter public, în orasul civil; Data la care cohorta este la Slăveni și Enoșești poate fi foarte timpurie, după terminarea războaielor dacice, când trupele au fost antrenate într-o activitate constructivă, legată de crearea provinciei.

⁹ Ptolemeu, Prefata, V - spune explicit că va folosi ultimile date contemporane

¹⁰ Stadiul documentației lui Ptolemeu pentru provincia Dacia (I.I. Russu, IDR, I, 26; idem, *Etnogeneza românilor*, București, 1981, 180-182) este din primii ani de domnie ai lui Hadrian Ioana Bogdan Cătănciu, în *Dacia*, NS, XXXIV, 1990, 225; data sursei pentru Africa după J. Desanges, REA, LXVI, 1964, 40, n.5 este de fixat între 100-117; J. Gasco, *La politique municipale de l'Empire romain en Afrique*, 1972, 258 consideră că anul 117 este cel mai probabil an, în care sursa lui Ptolemeu a introdus datele privind orașele din această parte a imperiului; B. Gerov în *Klio*, LII, 1970, 130 sqq., aduce argumente pentru același terminus ante quem al sursei privind Moesia.

¹¹ C. Daicoviciu, H. Daicoviciu, *Ulpia Traiana*, 1962, 8-10; H. Daicoviciu, D. Alicu, *Colonia Ulpia Traiana augusta Dacica Sarmizegetusa*, București, 1984, 14-15

¹² Despre întinderea teritoriului Ulpiei Traiana Sarmizegetusa s-au făcut mai multe presupuneri; în lipsa unor termeni, s-au folosit unele indicii epigrafice, mai mult sau mai puțin grăitoare M. Macrea, *Viata*, 1969, 111-116 dedicate împărțirii teritoriului provinciei; D. Tudor, *Orașe, târguri și sate în dacia romană*; 1968, 103, Fig. 2

¹³ M. Macrea, op. cit. 116; H. Wolff, ActaMN, XIII, 1976, 116, sugerează că în Dacia, înainte de crearea de municipii și colonii, teritoriul a fost administrat de militari "freilich nicht in der Art, dass man 'Militärterritorien' bildete, die von den Einheiten in gleicher Weise wie eine Gebietskörperschaft direkt verwaltet wurden, sondern dass einigen Offizieren oder Unteroffizieren der Truppe als den Ausführungsorganen des Statthalters nur die allgemeine Überwachung der Administration oblag, die selber mit Hilfe von Munera der jeweils geeigneten Bewohner der betreffenden Region durchgeführt wurde".

¹⁴ Ibidem

¹⁵ Schimbări puse în evidență în Britannia de P. Salway, *Frontier People in Roman Britain*, 1966, 186

¹⁶ Vezi mai sus, *Linia alutana* și Ioana Bogdan Cătănciu, în *Limes, Szekesfehervar*, 335; și *Evolution*, 25-26, n. 225, 226

¹⁷ IDR, II, 170, nr. 383

¹⁸ CIL III, 8074, 26 și 14, d

Repetam aici punctul nostru de vedere privind absentă unor trupe auxiliare asezate stabil la Romula, în presupuse *castella* ce s ar fi aflat de o parte și de alta a pâ râului Teslui, după o înregistrare grafică făcută de Marsigli.

Cu toate că s au făcut înregistrări topo ale ruinelor de la Reșca, iar pe teren nu s-au descoperit urmele presupuselor *castella*, ele sunt în continuare admise și prezenta lor este vehiculată, în felurite ipoteze¹⁹. Dacă am admite existența unor *castella* ar trebui să se pună problema departării celor două teritorii cu statut diferit, cel militar și cel municipal; lucrurile sunt lăsate într o totală nebuloasă, Romula fiind inclusă în sistemul "limesului alutan", ca fortificație cu caracter militar, pentru C.Vlădescu lipsind necesitatea specifică, în epoca romană, a delimitării fortificațiilor civile, cu alte rosturi și semnificații juridico religioase, de cele militare. Deocamdată, rezultatele arheologice și epigrafice nu permit concluzia că la Romula a existat paralel un *territorium* civil și unul militar; s-ar putea doar avea în vedere că anterior creării Romulei să fi existat o fortificație de mars din timpul războaielor.

Romula este, asadar o așezare dezvoltată independent de orice lagăr, nu știm ce formă juridică a detinut așezarea în faza anterioară atestării municipiului (IDR, II,nr.351, ILS 1465); remarcăm numele tipic roman, precum și faptul că privilegiile municipale se acordă unei comunități existente (Aulus Gellus,16, 13,6).

Incertitudinea ce plutește asupra începutului și caracterului fortificației centrale de la Reșca, ne lipsește de o posibilitate comodă de a contribui la încheierea disputei asupra datei acordării statutului de municipiu, Romulei, căci dreptul de a ridica o incintă era în sine un privilegiu acordat orașelor de drept roman²⁰.

La Romula sunt atestați²¹ doi *praefecti*; funcția lui *M. Ulpus Herculanus - cives romanus* din vremea lui Traian, poate fi anterioară acordării statutului de municipiu orașului; în acest caz am putea să vedem pentru această funcție o analogie în aceea detinută de T.Flavius Proculus pr(inceps) praef(ectus) Scordischorum²². Continuarea logică a ipotezei este că anterior municipiului a existat o comunitate peregrină o *civitas*, aceia care va primi ulterior numele de Romula; în cazul identității Malva-Romula²³, numele localității autohtone, anterior creării municipiului ar fi fost Malva.

Hadrian va începe prin a acorda statutul de *municipium* primelor așezări din Dacia. În afară de Malva²⁴ despre a cărei localizare se mai poartă discuții²⁵ și Napoca, s-a apreciat că toate municipiile din Dacia apar în apropierea unor fortificații de legiune sau trupe auxiliare. Faptul se poate dovedi a fi o exagerare a rolului elementului militar, într-o fază a cercetării în care nu se știa aproape nimic despre așezările civile urbane din Dacia²⁶.

¹⁹ C.Vădescu, *Armata romană în Dacia Inferior*, București, 1983, 85-88; idem, *Fortificațiile romane în Dacia Inferior*, Craiova, 1986, 34-35

²⁰ Ulpian, Dig.I,8; *Modestinus*, I,X,6; Rivet, *Town and Country* 3, 1968,77; W.Seston, *Mélanges offerts à A. Piganiol*, II,1966, 1497; R.Chevalier, ANRW, I,2,678; J.S.Wacher, *Earthwork Defences of the second Century*, în *Civitas Capitals of Roman Britain*, Leicester, 1966,60

²¹ IDR,II,nr.332 - *M.Ulpus (H)erculanus ex praefecto* și IDR,II,nr.347 - *-)aniano praefecto*, fără îndoială civili; F.Vittinghoff, în *Rennania Romana*, Atli dei Convegni Lincei, Roma,1976,76 a subliniat că nici unde un fost militar, ca *praefectus* nu a condus reorganizarea în *civitas*; nu trebuie confundată funcția de *praefectus civitatum Moesiae et Treballiae*, sau *praefectus ripae Danuvii et civitatum Boiorum et Azaliorum*, comandanți militari ai unor teritorii în regim de ocupație, cu *praefecti* - magistrați civili ai unor comunități locale în provincie.

²² *Historia*,VI,1957,488

²³ D.Tudor, *Oltenia romană*,1978, 189-192; M.Speidel, *Dacia*,NS, XVII, 1973,169

²⁴ RE, XVI,603

²⁵ C.Patsch, C.Daicoviciu și H.Wolff propun și susțin localizarea Malvei în Banat. D.Tudor, Neuselhauff, M.Speidel consideră Malva identică cu Romula - bibliografia la I.I.Russu, *Inscriptiile Daciei Romane*, I,1975,21,n 35

²⁶ Ioana Bogdan Cătănciu, în *Historia Urbana*,I/2, 1993, *Bemerkungen zur römischen Stadt in der rumänischen Forschung*, 125-135; eadem, în *Analele Brăilei*,SN,I,1,1993,413-431

Drobeta, asezarea dezvoltată la capătul nordic al podului lui Apollodor este municipium Aelium. Se preconizează existența unei incinte de piatră de talie, descoperită pe latura de est²⁷.

Columna Traiană indică în scenele XCIX-C întâlnirea lui Traian cu reprezentanți ai populației dace în fața unui oraș cu sanctuare, amfiteatru și zid de incintă; încă de la construirea podului peste Dunăre după pacea din 102 s-a creat un oraș civil diferit de *castellum*. Acesta trebuie să fie orașul căruia Hadrian îi va acorda statutul de *municipium*. Mai dificil ni se pare a explica existența pe columnă a incintei acestei așezări, dacă ea nu avea încă statut de oraș roman; oricum, incinta trebuie să fi fost un privilegiu acordat de împărat. Numai prin cercetări sistematice de mare mîlgă în suprafețele neconstruite în epoca modernă de la Drobeta-Turnu Severin, se vor putea obține acele date elementare pentru a ști dacă așezarea reprezentată pe Columna Traiană este de sorginte autohtonă sau vicusul dezvoltat pe lângă trupele auxiliare care au staționat în *castellum* de la nord de pod. Oricum, este de avut în vedere și posibilitatea ca "barbarii" din scenele din față Drobetei să fie chiar locuitorii teritoriului, ieșiți în întâmpinarea lui Traian, dacă ținem cont că este mai puțin probabil ca Traian să fi dat drept de incintă unor "canabenses"; în schimb o comunitate locală, care și-a manifestat loialitatea față de Roma ar fi mai ușor beneficiara unor privilegii de această natură, privilegii completate de Hadrian la scurtă vreme, prin acordarea statutului de *municipium* cu respectarea dreptului local²⁸.

Pentru evoluția orașelor romane din vecinătatea castror de legiune s-a putut stabili că ele evoluează²⁹ din așezările civile autohtone și nu din *canabae*.

Stiri importante pentru delimitarea juridică a celor două subunități administrative din vecinătatea unui castrum ne sunt relevate de inscripția de la Troesmis³⁰, unde sunt pomeniți *canabenses et Troesenses*. Acești Troesenses nu pot fi decât autohtonii cunoscuți deja din timpul lui Ovidiu și este de presupus că primiseră o organizare de tip roman, cândva înainte sau la stabilirea legiunii V Macedonica la Troesmis³¹. Prezența unui ordo decurionum și ulterioară înzestrare cu titlul de *municipium*, ne permite să considerăm că Troesenses reprezintă o *civitas*³² cu *territorium proprium*³³.

Punctul de vedere al Em. Doruțiu Boilă³⁴, cum că atât canabele cât și Troesmis se află pe *territorium legionis* se sprijină pe o greșită suprapunere a acestuia peste aria de acțiune militară a legiunii³⁵.

²⁷ M. Davidescu, *Drobeta în secolele I-VII e.n.*, Craiova, 1980, 79-80; D. Tudor, *Orase*, 296, Fig. 16; D. Benea, în *Acta MN*, XIV, 1977, 133 sqq; R. Florescu, în *Sargetia*, XVIII-XIX, 1984-1985, (1987), 159

²⁸ Este foarte adevărat că la Durostorum sunt atestate *canabae Aeliae*, dar nu știm nimic despre desfășurarea în teren a acestor canabae; putem doar presupune că numele lor va fi fost acordat cu prilejul unei halte pe care o va fi făcut Hadrian la Durostorum cu ocazia trecerii sale prin Moesia Inferior

²⁹ F. Vittinghoff, *Die Bedeutung der Legionslager für die Entstehung der römischen Städte an der Donau und in Dakien in Studien zur europäischen Vor- und Frühgeschichte*, 1968, 135; idem, *Legio VII Gemina*, Leon, 1970, 339 sqq

³⁰ R. Vulpe, *SCIV*, IV, 3-4, 1953, 559-575; Em. Doruțiu-Boilă, în *Dacia*, NS, XVI, 1972, 133 sqq

³¹ În acest sens R. Vulpe, loc. cit și Al. Suceveanu, *Viata economică în Dobrogea romană*, București, 1977, 62, n. 371

³² H. Wolff, *Historia*, XXVI, 2, 1977, 224 - "Civitas, erfasst, wie von Worte her leicht verständlich, häufiger die Bewohner der Gebietskörperschaft, also die "Gemeinschaft" als soziales Gebilde die Tacitus ja oftmals auch allein mit dem Völkernamen Treveri erfasst". Nu este greu de bănuțit o *civitas* în regiunile din nordul Dobrogei, dacă ținem cont că a putut evolua din acele gentes fidele lui Licinius Crassus, și apoi lui L. Pomponius Flaccus

³³ V. Părvan ARMSI, II, tome XXXV, 1912-1913, 491-502 în lectura lui R. Vulpe, op. cit. 574 - *territorium troesense*

³⁴ *SCIV*, 23, 1, 1972, 52; eadem, *Dacia*, NS, XVI, 1972, 144

³⁵ În cazul că provincia este apărată de două sau trei legiuni, teritoriul ei este împărțit în sfere de acțiune care se exclud; pentru epoca lui Traian este evidentă împărțirea teritoriului Daciei între *legio IIII Flavia Felix* și *legio XIII Gemina* (Ioana Bogdan Cătănicu, *Evolution*, 1981, 11-18; pentru Vindonissa s-a pus în evidență o arie restrânsă = "Nutzland", care ocolește teritoriul (*civitas*) Helvetilor și Rauracilor și o arie mai largă, în care erau posturi militare ale legiunii (V. von Gauzenbach, *Die Verbreitung der gestempelten Zigel der in Jh. n. Chr. in Vindonissa liegenden Truppen*, BJh. 163, 1963, 76 sqq

În Moesia Inferior, în zona care a alcătuit Ripa Danuvii, Ripa Histri³⁶ a existat o *civitas Ausdecensis*³⁷ dar teritoriile cu organizare autonomă sunt atestate pentru Capidava³⁸ și Noviodunum³⁹, iar în Dacia, la Sucidava⁴⁰. În condițiile unei documentări lacunare, nu putem explica aceste texte decât ținând cont de faptul că *territorium est universitas agrorum intra fines cuiusque civitatis*⁴¹.

Revenind la formele de guvernământ local din Dacia, trebuie să observăm că sunt atestate un *vicus Patavissensium* (Ulpian, Dig.L,15,1,9) și un *vicus Anartorum* (CIL III,8060). *Vicus* indiferent dacă reprezintă un cartier al canabelor⁴², așezare creată lângă un lagăr de trupe auxiliare⁴³ sau așezare civilă (Potaissa) face parte dintr-o *respublica* locală⁴⁴.

F.Vittinghoff a accentuat faptul relevat de textele referitoare la *canabae*, că nici acestea nu depindeau nemijlocit de conducerea legiunii⁴⁵. De fapt A.Schulzen⁴⁶ remarcă "Es ist für das Militärwesen Roms charakteristisch, dass man eine Berührung bürgerlicher und militärischer Verwaltungskreise möglichst vermied".

P.Salway, analizând suma de informații privind regiunea de frontieră din Britannia, observă că teritoriul militar cuprinde, fără îndoială, *agri vacui et militum usui sepositi* din care a fost exclusă populația civilă și care erau împărțiți unităților auxiliare din subordinea legiunii; acea parte a teritoriilor din zona de graniță, care era supusă controlului militar, dar era locuită⁴⁷ se poate înțelege numai dacă se ia în considerare ca "das Nutzungsland des Militärs nur deswegen auch

³⁶ Sub aspectul dezvoltării urbane, este de observat că Moesia Inferior prezintă două zone de influență diferite: cea a oraselor grecești, care continuă dezvoltarea proprie și Ripa Histri, unde se constată orase de tip și statut roman - F.Vittinghoff, în *I diritti locali nelle province romane con particolare riguardo sulle condizioni giuridiche del suolo*, Roma, 1974, 121; Este probabil că între epoca lui Augustus când teritoriul *Ripae Histri* intră în posesia Imperiului și crearea provinciei Moesia Inferior sub Domitian, teritoriul nu a fost organizat ca provincie și era de fapt într-o situație juridică neprecizabilă, era de fapt o stare de ocupație; cum nici chiar în această situație armata, care dispunea de teritoriul ocupat nu avea un corp de "administratori", se vor fi folosit structurile locale, pentru organizarea străngerii impozitelor, anonei, etc. Cel mai devreme Domitian, dacă nu doar Traian, va împărți administrativ și va crea comunități autonome ca în orice provincie. Abia începând cu această epocă se pune problema unei acțiuni de integrare oficială a *Ripae Histri* în structurile specifice provinciei romane; procesul este după părerea noastră similar celui din Germania, căci si acolo primele mențiuni despre comunitățile locale apar în vremea lui Traian.

³⁷ CIL III, 14437/2; este singura *civitas* atestată cu acest nume în mediul geto-dacic; este vorba despre o bornă de delimitare a teritoriului ei față de daci - probabil daci liberi cărora li s-a permis așezarea în vecinătate I.Bogdan Cătănciu în EphN.I, 1991, 63

³⁸ CIL III, 12491. Nu suntem de părere că la Capidava este un simplu *vicus* militar (Al.Suceveanu, *Peuce*, VI, 1977, 149-150), ci trebuie luat în considerare o *civitas Capidavensis* cu centrul la Capidava - așezare civilă, nu *castellum* avea acest nume (această părere mai firească idem, *Viața economică în Dobrogea romană*, 1977, 67)

³⁹ V.Pârvan, *Inceputurile vieții romane la gurile Dunării*, 1923, 123-124; această ipoteză a fost confirmată prin descoperirea unei inscripții care definește acest oras ca *municipium* Al.Barnea, *Dacia*, NS, XXXII, 1988, 53-60; nu putem fi de acord cu Al.Suceveanu că *quinquennalis* guverna întreg teritoriul acestei comunități, iar cei doi *magistri* își exercitau atribuțiile atât în *vicus militaris* cât și în *vicus - caput civitatis*; (cei doi *magistri* erau ai comunității civile, aleși anual, iar *quinquennales* erau magistrații din al cincilea an, când aveau atribuții în *lectio ordinis*) cu atât mai puțin se poate argumenta o dependență, un control militar asupra teritoriului municipiului (Al.Suceveanu în *La Dobroudja Romaine*, București, 1991, 49)

⁴⁰ AE, 1914, 122 = IDR II, 190

⁴¹ Pomponius, Dig.L, XVI, 239, 8 după P.Salway, op.cit. 189; Studiul citat al lui C.Rüger face pentru Germania Inferior evidentă o pătrundere a teritoriilor civile în ceea ce ar fi părut un teritoriu militar de-a lungul Rinului (op.cit. 106)

⁴² Mogontiacum - CIL XIII, 6688

⁴³ Carriden - *vicani consistentes castello* - P.Salway, op.cit. Supplim. epigr

⁴⁴ Ulpian, Dig.L, 1, 30 - *qui ex vico ortus est, eam patriam intellegitur habere, cui reipublicae vicus ille respondit*

⁴⁵ *Legio VII Gemina*, Leon, 1970, 345-346 citând și punctele de vedere anterioare; P.Salway, op. cit., 181 remarcă deja în 1967 că la Aquincum (CIL III, 10489) termenele erau pe *territorium legionis* în schimb *canabae* nu.

⁴⁶ Hermes, 29, 1894, 481

⁴⁷ *territorium contributum* din CIL III, 14370, 10 este considerat de A.Mocsy (*Militärgrenzen Roms*, I, 1967, 212) un rezultat al evoluției în timp a concepției despre *prata legionis*

hoheitsrechtlich dem jeweiligen Kommandeur unterstand, weil er auch ein Selbstverwaltungseinheiten übergeordneter Hoheitsträger war"⁴⁸.

O anume lipsă de precizie în utilizarea termenilor verbali privind *civitates* autonome, poate deriva din faptul că în lumea mediteraneană teritoriul era expresia orasului, pe când în Gallia și Britannia, orasul era centrul tribului⁴⁹.

Tocmai pentru că în spațiul daco-getic, structurile tribale fuseseră dizolvate într-un stat care avusese un anume grad de organizare, Romanii nu au folosit ca bază a formațiunilor administrativ - teritoriale triburi, am văzut cu câteva excepții, ci subîmpărțiri teritoriale ale unităților statale, cu un centru, dar nu neapărat cu un singur *vicus*. Din punctul nostru de vedere această particularitate pe care am încercat să o descifrăm și să o punem în evidență pentru toată perioada de după Burebista, este aceea care a determinat caracterul specific al organizării comunităților autonome peregrine din Dacia și după cum s-a văzut, și din Moesia inferioară, la nord de Balcani. As vedea în terminologia specifică a inscripțiilor din Dacia și Moesia Inferior, o deosebită atenție față de conținutul notiunilor, căci nu este folosit *civitas* echivalentul lui *gens* pentru *sucidavenses*, *noviodunenses*, ci doar pentru *ausdecenses*; este posibil ca prin identificarea în teren a aceluși *vicus Anartorum*, să se descopere și inscripții cu *civitas Anartorum*, la fel cum cercetări în așezările civile din nordul și estul Daciei intracarpătice și din Dacia Inferior, practic necunoscute sub aspect arheologic, să aducă date privind ipoteza noastră.

Deci, considerăm că nu ne lipsesc stirile indirecte privind existența unor *civitates peregrinae* în Dacia și credem că în datele de care dispunem se ascund astfel de unități teritoriale civile, autonome. Prin schitarea regimului de organizare a provinciei, am trasat coordonatele în care trebuie să abordăm situația în regiunea de frontieră.

Vorbind de regiunea de frontieră pentru estul Daciei Inferior, ne referim la regiunea străbătută de Olt și la cea cuprinsă între râu și linia de fortificații transalutane. Pe baza descoperirilor de până acum se poate constata o mare aglomerare de urme romane pe dreapta Oltului⁵⁰. Sigur este că în această zonă propice desfășurării agriculturii, și vecină mării artere comerciale - Dunărea - s-au dezvoltat numeroase așezări rurale, numeroase *villae*.

Prin cercetări arheologice s-ar putea stabili evoluția în timp a acestor așezări civile din preajma Oltului. Din punctul de vedere, din care privim noi problema, este deosebit de important a ști dacă aceste așezări au apărut și s-au dezvoltat încă de la cucerire, sau doar după crearea provinciei Dacia, sau, cel puțin în unele cazuri reprezintă așezări anterioare, adaptate unor noi condiții de civilizație; s-ar putea ca cel puțin o vreme să fi existat o restricție de așezare a populației civile în zona alutană; dar, cum singurele noastre date rămân inscripțiile, în mică măsură datate, și descoperirile monetare izolate, care nu indică o întrerupere a pătrunderii în aceste regiuni, nu ni se pare ca în acest moment al cercetării, avem vreun temei să propunem ipoteza

⁴⁸ F.Vittinghoff, *I diritti locali*, 1974, 110. P.Salway, op.cit. 189; J.Harmatta, în *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debrecen*, XXI, 1974-1975, 103-104 - merge spre negarea existenței unui *territorium legionis* ca "proprietate" a armatei pentru că aceasta nu este o persoană juridică. G.J.Luzzatto, *I diritti locali*, 49 - observă că în provinciile dunărene, dar și în toate provinciile de frontieră intervenția funcționarilor militari este mai accentuată; F.Jacques, *Privilège de Liberté*, Paris, 1984, 619 sqq discută rolul militarilor în aristocrația locală

⁴⁹ Rivet, *Town and Country in Roman Britain*, London, 1964, 65; pentru J.Wacher, *The Town of Roman Britain*, 1974, 23-24 - *civitas* este un district autonom de necetățeni, a cărui arie era liberă de controlul militar și era reprezentată de magistrați locali și ai guvernământului

⁵⁰ Cert este că studiul fotografiilor aeriene din această regiune, făcut cu scopul de a cunoaște drumul și fortificațiile romane de pe Olt, au pus în evidență diferite forme de locuire, din păcate, majoritatea acestor observații urmează să fie controlate pe teren; mențiunile din TIR. L-35 și Repertoriul arheologic, ms , fac însă fermă afirmația noastră, chiar dacă aceste lucrări sunt incomplete pentru că reflectă stadiul de cunoaștere pe baza descoperirilor și semnalări întâmplătoare

unei rezervatii militare a malului vestic al Oltului; pe fotografiile aeriene, cu rezerva că nu au fost controlate pe teren, remarcăm până la Enoșești, există o multitudine de forme de locuire; în regiunea de la nord de Acidava, urmele sunt mai greu reperabile, în condițiile de relief, accidentat, totuși ele se înscriu în general în aceleași coordonate.

Pe baza Tabulei Peutingeriana s-au propus identificări ale urmelor arheologice cu localitățile antice, de-a lungul Oltului. De la bun început s-a considerat că toate localitățile de-a lungul itinerariilor transmise sunt castella; fără să negăm întru totul posibilitatea ca în localitățile indicate să fi existat la un moment dat și fortificații militare, trebuie să atragem atenția că până la identificarea acestora pe teren, este un fapt că Tabula Peutingeriana înregistrează, într-o epocă târzie⁵¹, drumul principal între Drobeta și Apulum și nu o linie fortificată, fapt care trebuie să fie valabil pentru toate drumurile transmise⁵².

Gr.Tocilescu a propus primele localizări⁵³ pentru drumul între Romula și Caput Stenarum, ușor corectate de D.Tudor⁵⁴, dar pe baza aceleiași documentări privind descoperirile de teren, așa încât există posibilitatea ca investigațiile viitoare să aducă necesarele corecturi, mai cu seamă în zona de munte mai puțin cercetată.

Romula fiind sigur localizată la Reșca⁵⁵, distanța până la așezarea și *castellum* de la Enoșești este foarte apropiată. Diferența poate proveni și aici ca și în cazul itinerariului Antonin pentru Britannia⁵⁶, unde cercetările au scos în evidență faptul că măsurătorile dintre două așezări vecine nu se făceau dintr-un centru (groma), sau de la porți, ci de la limita exterioară a "town-zone" - teritoriul respectivei așezări; în acest caz, diferența de câțiva kilometri între Reșca și Enoșești poate reprezenta mărimea zonei urbane a Romulei, însumată cu a așezării de la Enoșești, despre care stim, din observațiile lui Gr.Tocilescu, ca mai păstra un aspect impozant, și la sfârșitul secolului treut⁵⁷; o altă posibilitate este de a cerceta zona începând cu așezarea cunoscută la Brâncoveni, pentru a stabili unde ar putea fi Acidava civilă, deosebită de vicusul militar de lângă *castellum* de la Enoșești. Rostul Acidavei pe itinerar este subliniat prin coincidența spațiului în care se afla, cu deschiderea drumului natural est-vest, apărât de fapt de trupa din *castellum* de la

⁵¹ A.Levi, M.Levi, *Itineraria Picta*, 1967,172-172; E.Weber, *Tabula Peutingeriana*, Wien, 1976, Kommentar - originalul hărții a fost retranscris în secolul IV-V, pe baza unor itinerarii dela începutul secolului III p.Chr.

⁵² J.Baradez, *Limes Studien*,Basel, 1959,24 sqq a prezentat concluziile cercetărilor sale, efectuate în Numidia pentru reperarea localităților din Tabula Peutingeriana, afirmând că datele Tabulei sunt riguros exacte față de ruinele și traseele drumurilor observate pe fotografiile aeriene. Un câștig deosebit al acestei întreprinderi este concluzia că pe Tabula sunt prezente doar "les carrefours et les embranchements ou une hésitation ainsi qu'une erreur de direction étaient à craindre".

⁵³ *Fouilles*, 120; idem, *Dacia înainte de romani*,1880,449-452, citează localizările propuse anterior oricărui identificări de teren, pe baza lungimilor distanțelor dintre localitățile antice, care sunt mai mari pentru distanța Romula - Caput Stenarum, decât distanța pe Olt între Romula, sigur localizată la Resca și Boita

⁵⁴ *Ottenia romană* 45-46; Faptul că există o mare incertitudine pentru localizările propuse pentru cele de la nord de Acidava, reiese din schimbările de opinie pentru identificarea localității Castra Traiana și chiar Buridava (vezi D.Tudor, BCMI,33,106,1940,41)

⁵⁵ CIL III,8031; AE, 1957,334; D.Tudor, *Orase*,342 - consideră că la Romula au fost fixați "oficial" cei dintâi coloniști romani, în majoritate veterani."Atare colonie de împrăștiată a luat ființă în timpul lui Traian-Hadrian, când așezării i s-a dat numele oficial Romula" (op.cit. 344)

⁵⁶ W.Rodwel, *Milestones, civic territories and the Antonine Itinerary*, în *Britannia*,VI,1975,76 sqq, despre "town-zone" și despre tipurile de așezări: 1 minor towns and forts, 2 civitas capitals, 3 coloniae, 4 London - special 77-79; town -zone include necropolele și alte clădiri periferice; interesant că la castella această zonă este mai redusă decât la așezările mici

⁵⁷ Gr. Tocilescu, ms. 5139,39-40,127 (Academia Română); Raportul lui P.Polonici vorbește de ruinele unei porți la 300 m est de lagăr, cu două bolti, cu o deschidere de 2,50 m și de 1 m înălțime. Astăzi nu se mai văd urmele acestor "porți"; nu excludem posibilitatea ca pomenitele ruine, construite din prundis de Olt și ciment (desigur, mortar) - tehnică neobisnuită pentru bolti în epoca romană, să fie medievale, căci se localizează în vecinătatea "culei" moderne

Enoșești. Faptul că Tabula nu înregistrează fortificațiile de pe linia Oltului este întărit de realitatea că nu ne-a transmis echivalentul antic pentru Slăveni, cea mai importantă și stabilă fortificație de pe acest drum. S-ar putea aduce obiecția la această afirmație faptul că la data redactării itinerarului (secolul III p.Chr.) sau a copierii lui (secolul IV p.Chr.), acest *castellum* dispăruse; obiecția poate fi respinsă căci în zona lagărului s-a înfiripat o așezare civilă, care există în secolul IV p.Chr.⁵⁸

Prin extinderea cercetărilor de fotografie aeriană și de teren se va putea schița întinderea teritoriilor urbane și a așezărilor mici; miliarul fragmentar descoperit la Băbiciul ar putea marca limita de sud a zonei orașului Romula.

Chiar dacă la Drăgășani nu este precizat locul identificat de Gr.Tocilescu cu Rusidava distanța pe itinerar corespunde, și nu există motive să ne îndoim că prin cercetarea atentă nu se va identifica o așezare, după câte este probabil de dimensiuni modeste în această zonă. Chiar dacă suntem siguri că la Ionestii Govorii există un *castellum*, distanța de pe Tabula vieneză este mai mică și Pons Aluti trebuie căutat în vecinătatea confluenței pârâului Nisipoasa cu Oltul, acolo unde probabil că era un vad propice pentru circulația est-vest, pe un drum marcat de altfel și de tezaurul monetar descoperit la Sâmburești⁵⁹.

Pentru zona de la sud de Râmnicul Vâlcea, unde Oltul traversează o depresiune largă, fotografiile aeriene au pus în evidență structuri arheologice ce pot fi atribuite epocii romane (Fig. 34), dovedind gradul de dezvoltare al așezării, eventual așezărilor de aici⁶⁰. În cazul în care identificăm așezarea dezvoltată la Stolniceni cu centrul acelor Buridavenses (Ptolemeu, III, 8, 3), care în epoca preromană își aveau sediul în așezarea fortificată de la Ocnița, putem presupune că s-a recunoscut un teritoriu acestei comunități, în cadrul provinciei.

În același sens putem avansa ipoteza recunoașterii în regiunea izvoarelor Oltului și pe Râul Negru a unui teritoriu al *cumidavenses* (cu centrul la Cumidava - Ptolemeu, III, 8, 4); în *territorium* acestei comunități sau *civitas* a fost cantonată (poate a fost și recrutată) *cohors VI Nova* devenită din acest motiv *Cumidavensis* și cunoscută din inscripția din *castellum* de la Râșnov, pentru epoca lui Severus Alexander.

Cercetările noastre pe fotografiile aeriene puse la dispoziție prin bunăvoința IGFCOT, fotografiile aeriene puțin potrivite, însă pentru investigarea arheologică, din cauza faptului că au fost efectuate la o scară mult prea mică - au pus în evidență la Boița, pe terasa Oltului, o zonă fortificată destul de întinsă. Aria largă pe care fotograma o indică a fi ocupată de construcții antice este cu atât mai necesar a se studia, cu cât săpăturile deja efectuate au pus în lumină existența unui mic burg roman și a unor construcții civile, care par să fie în uz și după părăsirea oficială a Daciei de către Imperiu.

⁵⁸ D.Tudor, SCIVA, XXX, 3, 1979, 433-457

⁵⁹ M.Chitescu, Eug.Popescu, în SCN, VI, 1975, 203-227 - tezaurul cuprinde monede emise între Traian și Septimius Severus

⁶⁰ D.Tudor, *Orase*, 367-369 afirmă că la Bârșești-Plută a existat un sat getic, distrus în timpul războaielor dacice, dar peste ruine s-a înfiripat o așezare romană. Observațiile pe fotografiile aeriene arată dimpotrivă o rețea de drumuri și construcții, printre care se remarcă un amfiteatru; așezarea s-a dezvoltat pe marginea drumului ce urca spre băile Govora, tot D.Tudor, op.cit.369 afirmă că la locul numit La Priză s-au descoperit locuințe și gropi dace și romane și o construcție militară, ridicată între cele două războaie de cucerire ale Daciei, pentru comandamentul guvernatorului Moesiei inferioare, ce-si instalase acolo cartierul militar". Trebuie să remarcăm imposibilitatea coexistenței în timpul războaielor de cucerire, în strânsă vecinătate a "comandamentului" și locuințelor civile ale daco-geților, așa încât este de presupus, o evoluție succesivă a lor, ori să ne îndoim de corecta interpretare a funcționalității construcțiilor. Ruine romane sunt vizibile și în localitatea vecină Răureni.

Cu ocazia perieghzei din primăvara anului 1974, organizată tocmai în vederea reperării punctelor arheologice de pe cursul superior al Oltului, am constatat că în imediata apropiere a râului, cu excepția zonei Hoghiz, nu sunt așezări romane mai însemnate, la sud de Olt.

La Hoghiz, lângă *castellum* s-a dezvoltat o locuire civilă a cărei cercetare va putea surprinde, dat fiind că nu există amenajări moderne care să fi deranjat construcțiile specifice unei așezări civile legată direct de activitatea militarilor; desigur, importantă este epoca în care se dezvoltă această locuire, pentru că în restul Țării Făgărașului și Țării Bârsei, cu excepția regiunii din fața pasului Oituz, lipsesc așezări civile. Locuirea de la Hoghiz trebuie pusă mai degrabă în rândul anexelor civile ale unui *castellum*, decât în seria unor vici civili.

Urmărind din direcția sud spre nord, toate informațiile epigrafice, arheologice și în parte și cele numismatice, privind locuirea dindărătul granitei de sud-est a Daciei, putem trage concluzii în legătură cu trăsăturile caracteristice ale locuirii civile din această zonă de granită. Putinătatea informațiilor epigrafice ne obligă să trecem la folosirea analogiilor cu alte zone ale Imperiului pentru a le încadra în fenomenele specifice epocii și pe cele desfășurate pe această porțiune a limesului.

Se poate constata, ca preambul, de la început că de-a lungul Oltului apar resturile unei locuiri civile, bogate și variate, fapt ce demonstrează că zona s-a bucurat de la începutul stăpânirii romane de pacea pe care i-o asigura protecția unei apărări eficiente. Constatăm că există o locuire relativ uniformă, în toate zonele străbătute de Olt. Aglomerări masive se pot constata acolo unde bogățiile naturale au atras un număr mai mare de locuitori, dintre care unii cel puțin sunt coloniști; punctele nodale ale circulației rutiere au fost de asemenea propice unei dezvoltări mai sustinute a așezărilor. Putinele cercetări arheologice au pus în evidență un fapt relevant și anume continuitatea de viață a elementului autohton. Deocamdată au fost cercetate doar așezările rurale de la Fărcașele (M.Babes) și Locusteni (Gh.Popilian), dar s-a definit o cultură materială⁶¹ cu trăsături caracteristice pentru conlocuirea populației autohtone cu coloniștii romani.

Deosebit de semnificativ ne pare faptul că se poate surprinde, în toate punctele, în care s-au cercetat castella: Slăveni, Enoșești, Stolniceni, o diferențiere teritorială între locuirea civilă din preajma acestora, legată într-o formă directă încă necercetată și explicată arheologic, de viața militară și locuirea civilă propriu zisă, care de cele mai multe ori depășește amploarea unei aglomerări sătești. Câteva din aceste așezări, se pare că sunt rezultatul dezvoltării centrului autohton - nu pe același spațiu - în plină epocă romană; chiar în acest moment al cunoașterii este grăitor faptul că sunt cunoscute de-a lungul Oltului cetăți și fortificații dacice în preajma siturilor propuse a fi Sucidava, Acidava și Buridava⁶². Geto-dacii din aceste zone trebuie să fi continuat să trăiască în calitate de peregrini.

Abundența urmelor de locuire civilă pe malul drept al Oltului, și cele de mai sus ne îndeamnă să considerăm că în afară de teritoriul din apropierea nemijlocită a lagărelor trupelor romane, pe care se aflau termele, și alte construcții militare anexe, cea mai mare parte a teritoriului era sub autoritate civilă fiind constituite *territoria* al unor comunități ca cea a Sucidavenses⁶³ și cel puțin a celor de la Romula, Buridava și Cumidava⁶⁴. Pentru așezarea de la

⁶¹ Gh.Popilian, *Necropola Daco-romană de la Locusteni, Craiova, 1980*; idem, *Tradition autochtone dans la céramique provinciale romaine de la Dacie méridionale*, în *Thraco-dacica*, 1976, 279-286

⁶² C.Pređa, *Geto-dacii din bazinul Oltului inferior, Dava de la Sprâncenata*, București, 1986, 119-122, harta-fig.1; așezarea fortificată de la Milcov (op.cit.113-114) este pendantul așezării de la sud de Enoșești, pendantul așezării de la Stolniceni este la Ocnia (D.Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981)

⁶³ AE, 1914, nr. 122 - inscripție databilă la mijlocul secolului al III-lea (C.Daicoviciu, AISC, 4, 1941-1943, 291 sqq; Gr.Florescu, SCIV, IX, 2, 1958, 377).

⁶⁴ Cumidava, trebuie să fie găsită undeva în sud-estul Transilvaniei și nu este identică cu *castellum* de la Râșnov

Celei dispunem de o monografie succintă⁶⁵, care pune pe baze științifice analiza rezultatelor cercetărilor din asezarea civilă, respingând în funcție de acestea numeroasele scheme preconceptuate despre existența unui castru⁶⁶, peste care s-ar fi dezvoltat un *vicus*⁶⁷ a cărui suprafață este de cca 24 ha. Asezarea nu va obține niciodată statutul de oras roman, dar avea o incintă de piatră cu turnuri semicirculare iesinde, databilă la începutul secolului III p.Chr. Înregistrarea la mijlocul secolului III p.Chr. a teritoriului și a curiales nu este o dovadă că acesta este o creație târzie⁶⁸, ci socotim că este surprins momentul uniformizării statutului juridic al orașelor, specific pentru această epocă. O inscripție fragmentară:

---- Do/MITIO---/ I(ocus)/ D(atus) D(ecreto) D(ecurionum) -
poate fi dovadă a existenței teritoriului încă anterior secolului III⁶⁹.

Nu avem posibilitatea să judecăm valabilitatea fixării hotarelor⁷⁰ celor două *territoria* Romula și Sucidava de către D. Tudor, pentru că nu-și expune rațiunile; în fond, considerațiile preconizate de D. Tudor suferă din pricină că nu se face diferențierea dintre castra și așezări civile, dintre teritorii civile și militare și din cauză că nu se privesc elementele concrete cunoscute sub aspectul dezvoltării lor în timp.

Funcția de *curator civitatis Romulensium* detinută de Iulius Possessor concomitent cu comanda alei I Hispanorum⁷¹ poate fi doar cea acordată unui personaj cu cel mai înalt grad în acel moment, în armata Daciei inferioare⁷².

Am cartat⁷³ descoperirile monetare izolate de pe teritoriul Munteniei și am obținut date care confirmă absența unei circulații monetare constante⁷⁴ în regiunea dintre Olt și linia

⁶⁵ O. Toropu, C. Tătulea, *Sucidava-Celei*, București, 1987, planșa A, 60-72; 190-193

⁶⁶ Negat de altfel deja de V. Barbu, în SCIV, 24, 1, 1973, 27-55

⁶⁷ D. Tudor, *Orase*, 325

⁶⁸ D. Tudor, RIR, XI-XII, 1940-1941, 138, n.3 datează inscripția în secolul IV p.Chr.; Em. Popescu *Inscripțiile din secolele IV-XIII descoperite în România*, București, 1976, 295, nr. 277, deși include inscripția în volum, arată motivele pentru care nu este sigură datarea târzie

⁶⁹ IDR II, 211 - Editorii volumului consideră, credem fără nici un temei, că inscripția a fost adusă de la Oescus, ca material de construcție.

⁷⁰ *Orase*, 323-324

⁷¹ H. Wolff, op.cit. 113-115, n.53

⁷² Despre datarea carierei lui Iulius Possessor și relația ce se poate face cu transformările administrative din Dacia în acea vreme - Vittinghoff, ActaMN, VI, 1969, 143-147, care se alătură opiniei despre non-identitatea Romula-Malva. Discuția, credem că rămâne deschisă până nu se vor face cercetările de teren necesare pentru identificarea a marilor aglomerări civile din Oltenia și Banat.

⁷³ Ioana Bogdan Cătănicu, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, 1975, 51 sqq; eadem, *Militärgrenzen Roms*, II, 268 sqq. Recunoscând relativitatea datei de emisie a unei monede pentru fundamentarea unor concluzii, trebuie să aducem în sprijinul folosirii acestui tip de documente, pentru argumentarea tezei noastre, faptul că există o tranșă deosebire între cantitatea de monedă Hadrian-Septimius Severus pătrunsă între liniile de fortificații din sud-estul Daciei și cea mult mai numeroasă din Muntenia centrală; rarele monede descoperite, numai în acest spațiu, chiar în epoca de maximă înflorire a Daciei Inferioare, dar și a geto-dacilor din Muntenia trebuie să oglindescă o situație de excepție

⁷⁴ Completând lista alcătuită cu prilejul studiilor anterioare, cu noile descoperiri de monede, putem afirma că nu intervine nici o schimbare. Gh. Bichir, *Geto-dacii din Muntenia în epoca romană*, București, 1984, 66-78, observă că între cele două drumuri paralele nu se constată o sporire a circulației în perioada în care teritoriul a făcut efectiv parte din imperiu (din punctul său de vedere doar între Antoninus Pius și Philippus Arabs). Prin această observație aduce o confirmare observațiilor noastre; interesant ar fi să se cerceteze așezări getice, anterioare cuceririi, care să fie evacuate la începutul domniei lui Hadrian. Săpăturile de la Sercaia la sud-vest de castellum de la Hoghiz, deci în partea transilvană a presupusei zone militare, s-a constatat abandonarea așezării cu specific de exploatare și prelucrare a fierului, se pare locuitorii plecând cu inventar I. Glodariu, F. Costea, în *Cumidava*, XIII, 1983, 24-25

transalutană, legată firesc de inexistența unei locuiri⁷⁵, pe care am fixat-o doar pentru intervalul de la Hadrian și Septimius Severus⁷⁶.

În Muntenia centrală și de nord, descoperirile monetare, după Hadrian apar în număr mare (Fig.82), înmulțindu-se în prima jumătate a secolului III p.Chr.; pe această bază se poate conchide că o viață comercială activă se desfășoară în câmpia înaltă, brăzdată de Argeș și Vedea și în zona subcarpatică a Munteniei. Aceste urme pot fi atribuite numai tribului geto-dac, care și-a continuat viața în regiunile de baștină, după ce Hadrian a "părăsit" Muntenia și sudul Moldovei⁷⁷. Antichități romane în mediu geto-dacic au fost semnalate în toată această zonă⁷⁸, confirmând observația prilejuită de studiul răspândirii materialului numismatic. O îngrădire artificială trebuie să fi fost temeiul absenței semnelor de viețuire în stânga Oltului, până în apropierea fortificațiilor de la răsăritul râului și chiar câțiva kilometrii dincolo de ele.

Tacitus (Ann,XII,54) vorbește de *agri vacui et militum usui sepositi*, care constituiau un *territorium* militar, cum trebuie să fi fost și această regiune de care ne ocupăm. Numai după retragerea trupelor romane din Muntenia și sudul Moldovei, după crearea provinciei Dacia Inferior și ca urmare a incursiunilor sarmatilor nemulțumiți de micșorarea subsidiilor⁷⁹, a devenit oportună interdicția locuirii civile pe o fâșie de teren la limita estică a provinciei.

Practica de creare a unui "spatiu de siguranță"⁸⁰, a unei zone de interceptie și control, în fața graniței, a fost folosită în tot timpul Imperiului, începând cu Augustus și este răspicat afirmată de Cassius Dio pentru un alt sector al limesului dacic, după războaiele marcomanice⁸¹.

Observația noastră anterioară⁸² că Tara Bârsei, în care nu s-au aflat urme de locuire până în secolul III p.Chr., a fost lăsată *extra provinciam*, trebuie reinterpretată acum, fenomenul fiind unitar la nord și sud de Carpați, pe fâșia de la sud și est de Olt. S-a constatat de asemenea absența locuirii civile de oarecare amploare, dezvoltată în jurul castella de pe linia transalutană⁸³.

Suntem în măsură să presupunem existența unor drumuri de legătură între fortificațiile transalutane și cele de pe linia Oltului. Aceste drumuri sunt marcate, deocamdată doar de descoperiri numismatice. Un prim drum trebuie avut în vedere între Slăveni și Iagărele de la Putineiu și Băneasa; credem că poate fi admis și un drum între *Romula* și Crâmpoia, prin Alimănești⁸⁴, iar un al treilea drum este cel dintre *Acidava* și Urluieni, punctat de urmele romane de

⁷⁵ TIR L -35, harta

⁷⁶ Lista alcătuită cu prilejul efectuării studiilor anterioare, nu suferă nici o schimbare. La vest de Olt a fost cercetată doar așezarea fortificată de la Sprâncenata; datarea locuirii doar în secolul II a.Chr. -I p.Chr. (C.Preda, op.cit.118-123) nu trebuie să ne surprindă, date fiind repetatele acțiuni romane la nordul Dunării în secolul I p.Chr., în cursul uneia din ele putând să cadă pradă cetatea. Pentru a confirma datarea propusă de noi acțiunii de interzicere a locuirii în estul Oltului, ar trebui cercetate așezări cu caracter rural, acelea care au putut exista și după încheierea războaielor dacice și au fost, în concepția noastră, evacuate la începutul domniei lui Hadrian; în această categorie ar putea intra așezarea getică, necercetată de la Scornicești Gh.Bichir, Geto-dacii,6.

⁷⁷ C.Daicoviciu, *Dacia Capta* în *Klio*, 38,1960,180-181

⁷⁸ *Repertoriul Arheologic al României*, ms.; R.Vulpe, *La Valachie în Dacia*, NS,V,1961,365-393; M.Tzony, *Les établissements du type Militair* (II-III s. de n.è.) sur le territoire de Bucarest în Actes du II Congrès International de *Thracologie, Histoire, Archéologie*, București,1980,II; Gh.Bichir, Geto-dacii, passim

⁷⁹ SHA,*Vita Hadriani*,6,8

⁸⁰ D.M.Pippidi,*Contribuții la Istoria veche a României* 2,1967, 306-307

⁸¹ Cassius Dio, LXXII,3,2

⁸² ActaMN,VI,1969,480

⁸³ Doar la Săpata de Jos sunt indicii despre *thermae* și necropolă; firește toate acestea sunt urmarea lipsei de cercetări; la Urluieni pe malul Cotmenii sunt materiale ceramice romane, si un toront a distrus un cuptor de ars țigle; dar nu am descoperit urme ale unei locuiri civile în apropierea celor două castella.

⁸⁴ Un drum actual de la Rețca spre nord-est trece pe la Mărunței-Bălănești la Alimănești spre Crâmpoia. Moneda Hadrian poate marca doar folosirea drumului, dar poate că în preajmă existase și o așezare

la Potcoava⁸⁵; mai spre nord a fost descoperit tezaurul de la Sâmburești⁸⁶ pe traseul unui drum dintre *Pons Aluti* și Pitești⁸⁷.

În fâșia din stânga Oltului s-au găsit monede emise începând cu Alexander Severus, indicând pătrunderea populației civile, aici în al doilea sfert al secolului al III p.Chr.; pe baza materialelor arheologice s-a ajuns la aceeași constatare, observându-se că între "limes alutanus" și "limes transalutanus" lipsesc elementele de tip carpo-sarmatic și urmele de locuire din prima jumătate a secolului III⁸⁸.

Între timp au apărut lucrările lui Gh.Bichir privind geto-dacii din Muntenia⁸⁹ și putem aprecia contra argumentele aduse tezei noastre. Nu contestăm datele propuse de Gh.Bichir și suntem de acord cu rezultatele cercetărilor sale, care sunt făcute cu netăgăduită competență, dar suntem de părere că unele deformări ale specialistului în preistorie și-au pus amprenta asupra interpretării istorice a datelor. Deci, suntem întru totul de acord că populația geto-dacă, creatoarea "culturii Chilia-Militari" a trăit în Muntenia neîntrerupt și credem că nu există nici un dubiu că sunt motive a data începutul culturii în epoca Traian-Hadrian⁹⁰, când elementele sale specifice trebuie să se fi definit ca urmare a intensificării influenței romane. Așezarea de la Mătăsaru se pare că a fost un centru important al populației din Muntenia centrală și de nord. Prezenta aceluși materiale arheologice în așezările de la Chilia, Scornicești, Colonești-Mărunței (Maldăr), Colonești-Guiești și Vulturești nu înseamnă că toate aceste așezări debutează odată cu cea de la Mătăsaru. Dimpotrivă, analiza materialelor databile publicate duce la concluzia că sunt, cel mai devreme, de la sfârșitul secolului II p.Chr. și continuă și în secolul IV.⁹¹; folosind concluziile trase chiar de Gh.Bichir trebuie să observăm datarea în a doua fază a "culturii Chilia-Militari a așezărilor de pe banda de teren cuprinsă între cele două linii fortificate ale limesului din sud-estul Daciei; doar Scornicești, ar data de la mijlocul secolului II p.Chr. În ceea ce privește Socetu, olarul Aurelius este prin numele său un personaj de secolul III p.Chr.; iar descoperirea vasului cu inscripție la nici 3 km de *castellum* de la Gresia, pune problema, cine este acest olar, unde și avea atelierul și cine a folosit strachina. Este tot o constatare a lui Gh.Bichir că influența romană este extrem de puternică⁹², la fel ca și abundența importurilor romane, în cadrul acestei culturi. Din aceste elemente relevate de cercetările lui Gh.Bichir, noi ne permitem să găsim argumente la teza noastră despre o pătrundere a populației civile, abia la sfârșitul secolului II p.Chr. la vest de linia

⁸⁵ Observații pe fotografiile aeriene și cu ocazia periegezei din 1973

⁸⁶ vezi nota 59

⁸⁷ Punct unde localizăm noi pe baza măsurătorilor din Tabula Peutingeriana acest pod peste Olt. Observațiile noastre pe fotografie aeriană că ar exista burgii-castellum de mici dimensiuni, nu au fost controlate pe teren

⁸⁸ S.Morintz în *Dacia*, NS,5,1961,395-414; Gh.Bichir, *Studii și Comunicări*, Pitești,1,1968,91; idem în *Muzeul Național de Istorie*, 1974,30; Idem, *Thraco-Dacica*,1976,300-304

⁸⁹ Lucrarea a fost încheiată în 1980 și deja cu ocazia referatului asupra tezei de doctorat Gh.Bichir a adus observații critice asupra concluziilor mele, bazate pe această realitate că lipsește o locuire stabilă între cele două linii fortificate, între Hadrian și Alexander Severus, deoarece prin cercetările sale a redat așa zisa cultură Chilia-Militari și în secolul II. După apariția studiului său din *Dacia*,NS,XXIV,1980,157-180 și a volumului *Geto-Dacii din Muntenia în epoca romană*,București,1984 am putut studia argumentele pentru care a fost contestată ipoteza dezvoltată de mine.

⁹⁰ Descoperirea unei fibule de tip Aucissa la Târgșor, unde putea aparține așezării autohtone, anterioare războaielor dacice, sau să provină din castellum îl face pe Gh.Bichir, (*Geto-dacii*,45) să se întrebe dacă nu trebuie coborâtă datarea așezării de tip Chilia-Militari de la Târgșor în primii ani ai lui Hadrian

⁹¹ Gh.Bichir în *Dacia*, NS,XXIV,1980,176-177 - așezarea și necropola de la Chilia aparține orizontului Mătăsaru III2 care este datat în al doilea sfert al secolului III-începutul secolului IV p.Chr.; la Scornicești I datarea este coborâtă la mijlocul secolului II ca urmare a descoperirii unei monede Antoninus Pius (două monede Antoninus Pius și una Geta - în *Thraco-dacica*, VII, 1986, 120), iar Scornicești 2, Colonești-Mărunței sunt contemporane tot cu Mătăsaru III2 ; nici Colonești-Guești nu este anterioară secolului III p.Chr.

⁹² idem, *Continuitatea dacilor la granita de sud-est a Daciei romane*, în *Revista de Istorie*, 39,9,1986,836-839

transalutană. Ni se pare de asemenea plin de semnificatie că asezările sunt pe trasee ale unor drumuri de legătură cu provincia.

Deoarece nu cunoastem planul acestor asezări, nu putem conchide asupra caracterului lor⁹³, dar nu este exclus ca unele din ele să fi fost chiar dependente de trupele auxiliare. Asezarea de la Scornicești ar putea să aducă lumină în problema locuirii civile în zona din vestul liniei transalutane, căci acolo s-a identificat și o asezare geto-dacă de sec. II-I a.Chr.; deoarece, nu stim dacă cele două locuri sunt rezultatul dezvoltării aceleiași comunități rurale de-a lungul secolelor, nu putem trage concluzia că numai prin hazard nu s-a descoperit legătura dintre ele; în asezarea de la Scornicești s-a descoperit un sesterț emis de Antoninus Pius, fiind un apropiat indiciu cronologic pentru desfășurarea vieții în asezare; faptul că la granita de est a Daciei Inferior au loc tulburări, în care au fost implicați dacii⁹⁴ ar putea sugera ipoteza că după aceste evenimente unor grupuri restrânse de daci li s-a permis asezare în zona militară⁹⁵, eventual tocmai pentru exploatarea agricolă a solului fertil; majoritatea asezărilor de la est de Olt, vor apare însă la sfârșitul secolului III p.Chr.

Regiunea dintre cele două drumuri marcate de fortificații, considerată a fi regiune de frontieră poate avea asezări de diferite tipuri⁹⁶ și va trebui să se abordeze sub toate aspectele cercetarea urmelor descoperite aici (Fig.83).

Cea mai mare parte a descoperirilor prezentate de Gh.Bichir⁹⁷ pentru zona de graniță fac parte din tipul Mătăsaru III₂, prin datarea propusă se încadrează perfect ipotezei noastre; doar asezarea nr.I de la Scornicești, de tipul Mătăsaru III₁, poate fi anterioară. Faptul că materialul arheologic din asezările de la vest de Olt nu se deosebeste de cel din asezările din Muntenia centrală⁹⁸ susține ipoteza noastră că populația din Muntenia va fi admisă la un moment dat în spațiul anterior prohibit locuirii civile; acest fapt trebuie subliniat, căci ar fi puțin probabil ca niste comunități îndelung asezate în provincie să fie atât de puțin deosebite de cele *extra provinciam*.

În Britannia analiza mult mai completelor date arheologice a dus la observația că în zona dintre valul lui Hadrian și valul lui Antoninus, cât și pe acesta din urmă, sunt foarte puține urme romane⁹⁹. Explicatia propusă pentru această restrânsă viață civilă între cele două frontiere, este scurta perioadă în care regiunea a fost integrată imperiului. Dar deoarece în sudul *vallum* paralel cu zidul lui Hadrian, deci în zona neprohibită, a apărut deja în secolul II p.Chr. o locuire civilă, explicatia ni se pare caducă; mult mai degrabă este de presupus că s-a îngădit oficial dezvoltarea

⁹³ Pentru majoritatea asezărilor de tip Chilia-Militari, între care sunt incluse și cele dintre cele două linii fortificate, nu s-au întreprins cercetări sistematice, și în orice caz nu de amploare, ca să se poată urmări toate aspectele privind tipul de asezare, organizarea în teren și evoluția spațială pe parcursul întregii perioade de locuire - Gh. Bichir, *Geto-dacii*, 3. Chiar și în cazul săpăturilor sistematice de la Mătăsaru, în asezarea cercetată în cea mai mare măsură, nu s-a încercat stabilirea modului de organizare în fiecare etapă a asezării, așa încât locuințele sunt înecate într-o mare de gropi menajere, fără să poți aprecia dacă dispunerea în siruri aproximativ paralele este rezultatul păstrării unor drumuri, al căror trasee s-au schimbat în timp, sau nu

⁹⁴ *Aelius Aristides* 70; C.C.Petolescu, în *Thraco-dacica*, XIV, 1993, 159-162

⁹⁵ Practica de a așeza grupe de "barbări" în zona militară a apărut deja în epoca lui Augustus-Tiberius vis-à-vis de castele de la Stassbourg, *Rheingönheim*, Worms și Mainz - S.Sommer, în *Limeskongress, Carnuntum*, 1986, I, 1990, 124, n.11, 14; R. Mac Millen, *Barbarian enclaves in the Northern Roman Empire in Antichità Classique*, 32, 1963, 552-556

⁹⁶ P.Salway, *The Frontier People of Roman Britain*, 1967, 9, consideră că exista o populație oficială, una semi-oficială și alta privată

⁹⁷ *Chronologie et datation de la civilisation Militari-Chilia*, în *Dacia*, XXIV, 1980, 157-180; idem, *Geto-dacii*, 3-14; 86-95 (lucrări apărută după susținerea tezei noastre de doctorat)

⁹⁸ Gh.Bichir, *Continuitatea dacilor la granita de sud-est a Daciei Romane*, în *Revista de Istorie*, 39/9, 835-839

⁹⁹ P.Salway, op.cit., 39, 66, 155, fig.3 O restricție de locuire a existat pentru zona dintre zidul și *vallum* paralel din sistemul fortificat construit de Hadrian (ibidem, 118), unde primele construcții autohtone (autohtonii priviți ca un amalgam de populații) sunt din secolul III

unor așezări civile, care chiar și când apar, nu depășesc dimensiunile unor mici sate¹⁰⁰. Chiar și pe valul lui Hadrian, cea mai mare parte a așezărilor civile sunt databile în secolul III-IV p. Chr.¹⁰¹.

În ceea ce privește Germania și Raetia¹⁰² se pare că în zona de graniță, fără locuire apar în vremea lui Augustus-Tiberius grupe de germani, dar în vicii, autohtonii sunt excepție, locuitorii fiind în parte veniți din Gallia (Tacit, Germ.29), din regiunea de recrutare, sau staționare anterioară a trupei¹⁰³.

Pentru granița de est a Daciei, suntem de părere că putem considera terenurile din estul Oltului ca teritoriu militar, rezervat în cea mai mare măsură pășunilor și probabil exercițiilor¹⁰⁴, alcătuind o zonă de siguranță pentru așezările civile de pe Olt.

R.Vulpe¹⁰⁵ își exprimă părerea că Dacia Inferior cuprindea de la început aceste teritorii, fapt pe care îl putem susține acum cu ajutorul argumentelor privind întinderea regatului dac din Oltenia de est și cele oferite de descoperirile monetare izolate. Această zonă a fost concepută ca o completare a sistemului de fortificații. Cu aceste considerații privind *agri vacui* în zona de graniță din estul Daciei, credem că putem aduce încă un argument, că această practică nu este limitată doar la perioada de început a imperiului¹⁰⁶, ci este o formă aplicabilă divers, în funcție de condițiile și scopul local, constatându-se atât în timpul lui Hadrian, pe valul dintre Tyne și Salway, cât și ulterior pe valul lui Antoninus. Faptul că între Olt și fortificațiile de la est de râu monedele sporesc începând cu Severus Alexander, indicând o pătrundere importantă a populației civile la începutul secolului III, își găsește de asemenea paralelă pe limesul nordic al Imperiului. Sporirea însemnată a așezărilor în zona militară¹⁰⁷ se datorește reformelor din armată și dezvoltării libere a populației băștinase după Constituția Antoniniană. Regiunea de frontieră nu va fi abandonată administrației civile, ci se păstrează un teritoriu militar, în care rolul beneficiarilor consulari¹⁰⁸ va crește într-o măsură remarcabilă. Și pentru sectorul de graniță de care ne ocupăm pătrunderea populației civile are loc ca urmare a reformelor din epoca Severilor, deocamdată fără o ilustrare epigrafică¹⁰⁹.

¹⁰⁰ În perioada de după susținerea tezei noastre a avut loc o și mai intensă abordare a aspectelor legate de populația civilă și impactul frontierelor asupra acesteia, pe întreg limesul de nord al Imperiului, fiind organizate dezbateri pe această temă la congresele limes din ultimii ani (la Aalen, Carnuntum și Canterbury).

¹⁰¹ P.Salway, în volumul *Rome and the Brigantes*, K.Branigan(ed), 1980, 11-12 observă o explozie a așezărilor civile pe valul lui Hadrian, unele fiind construite chiar peste santurile fortului - ca urmare a reformelor lui Septimius Severus, care a sters de fapt deosebirea între militari și civili; dar existând restricția privind desfășurarea unei activități agricole de către soldați în provincia în care activau îl face să excludă o categorie de soldați jumătate fermieri. M.E.Snape, *Roman and Native; Vici on the North British Frontier*, *Roman Frontier Studies*, Canterbury, Exeter, 1990, 468-470

¹⁰² S.Sommer, *Das römische Militär und sein Einfluss auf die Bevölkerung in Obergermanien und Raetien, rechts des Rheins und Nördlich der Alpen*, în *Limeskongress*, Carnuntum, 1986, 121 sqq; F.Kiechel, în *Historia*, XI, 2, 1962, 172 sqq.

¹⁰³ S.Sommer, op.cit.125

¹⁰⁴ E.Kornemann în *Klio*, IX, 1909, 438; A.Mocsy, *Militärgrenzen Roms*, I, 1967, 211; H.v.Petrikovits, *Das Römischer Rheinland*, 1969, 69; idem, *Militärisches Nutzland in Actes du VII-e Congrès Internationale d'Epigraphie grecque et latine*, București, Paris, 1979, 230-242

¹⁰⁵ *La Valachie et la Basse Moldavie sous les Romains, Dacia*, NS.V, 1961, 372, n.32

¹⁰⁶ A.Mocsy, op.cit 211-212

¹⁰⁷ P.Salway, *The Frontier People*, 192-197; idem, *The vici: urbanisation in the North in Rome and the Brigantes*, ed.K.Branigan, 1980, 11-12

¹⁰⁸ A.v.Domaszewski, *Die Beneficiärerposten und die römischen Strassennetze in Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, XXI, 1902, 158-211;

¹⁰⁹ Putem considera, totuși, numele olarului Aurelius de pe vasul descoperit la Socetu ca fiind o astfel de dovadă

Analogii putem obtine din zona din nordul Daciei Porolissensis, unde Istvan si Geza Ferenczi¹¹⁰ au pus în evidentă în fata liniei de *castella*, un sistem de turnuri si burgi esalonati în adâncime, într-un teritoriu lipsit de locuire civilă¹¹¹.

Din vecinătatea *castellum*-ului de la Cășeu provin câteva inscripții¹¹² databile în al doilea sfert al secolului III p.Chr. si dezvăluind activitatea unor *beneficarii consularis* în *regio Ansamensium*. Această regio este atestată aproape simultan cu *territorium Sucidavense*, fapt care pune problema semnificatiei termenilor folositi în definirea aspectului administrativ-juridic al respectivelor unități teritoriale, căci aparent si într-o considerare superficială, există o identitate între situatia celor două zone¹¹³, asezate amândouă la frontieră si perpetuând un toponim dacic.

Punem voit problema paralelismului celor două notiuni, care nu pot fi decât expresie a unor situatii juridice diferite.

C.Daicoviciu completase observatiile lui I.I.Russu privind semnificatia inscripțiilor din nord-vestul Daciei, considerând că statio este un post stabilit în frontul *castellum*-ului de la Cășeu, în teritoriul tribului dacic al Ansamenses - teritoriu care "mai mult depindea de provincie, (fiind supreveghată îndeaproape), decât făcea parte din teritoriul propriu-zis al Daciei romane, *statio* 'Samensis' forma preambulul pentru anexarea regiunii ansamensilor si a centrului ei Samum la provincie"¹¹⁴. Această *statio* a fost identificată cu micul *castellum* de la Negrileşti¹¹⁵ si s-a făcut o paralelă cu *statio* de la Negreni, din fata lagărului de la Bologa, unde a fost localizat *Resculum*, considerat¹¹⁶ a fi vicus Anartorum. *Resculum* este o statio pomenită pe o tăblită cerată¹¹⁷ si este undeva în apropiere de *Alburnus Maior*. Pe miliarul de la Almașul Mare este precizată distanta până la *vicus Anartorum*, cu numele păstrat incomplet, care a fost întregit prin asimilare cu numele păstrat pe tăblita cerată si localizat la Bologa. *Statio Resculi* trebuie privită ca o statiune militară în

¹¹⁰ Cu privire la apărarea hotarului de nord al provinciei Dacia, în *Studii si Comunicări*, Satu Mare, II, 1969, 91-110; aceiasi, *File de Istorie*, Bistrița, II, 1972, 37-46; IV, 1976, 107-130; I. Ferenczi în *Apulum*, XI, 1973, 191-22; idem, *Sargetia*, X, 1973, 79-104; *Frontières Romaines*, Bucuresti, Köln, Wien, 1974, 201-206

¹¹¹ În momentul pregătirii textului pentru tipar ne-a parvenit, prin amabilitatea autorului, un studiu privind circulatia monetară în sectorul de limes dintre Bologa si Tihău V. Mihăilescu-Bârliiba, în *ActaMP*, XX, 1996, 76 sqq, studiu comparativ al situatiei anterioare organizării provinciei si în perioada de existență a acesteia, alcătuit pe baza materialului numismatic publicat de A. Sășianu si S. Dumitrașcu; chiar dacă premisele studiului sunt umbrite de insuficienta cercetărilor, mai degrabă de lipsa unei cercetări de aceeași amploare în toate zonele discutate (lipsesc mai cu samă cercetările în spatele liniei de granită, în Hinterland), câteva rezultate sunt de luat în considerare: o primă observatie care se impune este intensa circulatie monetară în epoca anterioară cuceririi, fapt ce vine în sprijinul organizării superioare a vietii formatiunilor politice din aceste teritorii; descoperirile monetare din zona din fata limesului, cu exceptia unei aglomerări, chiar vis-à-vis de Porolissum, sunt la o distanță de 10-15 km, distanță corespunzând si adâncimii zonei de limes, în care pe granita de nord si est s-au pus în evidentă turnuri de pază si semnalizare. Al. Matei (*ActaMP*, IV, 1980, 241) observa pe baza cartării asezărilor băștinasilor din zona exterioară provinciei, posibilitatea ca locuitorii din fata imediată a liniei de castella din nord-vestul Daciei Porolissensis să fi avut o relatie stabilă cu Imperiul si să fi primit sarcini de pază, fiind un fel de militii în dependentă față de oficialitățile romane de la Porolissum. Descoperirile monetare din fata Porolissum-ului sunt un efect al aceleiasi permissiuni dată unor populatii de a se azeza pe teritoriul militar. Numai studierea de detaliu a asezărilor si materialelor arheologice va îngădui concluzii privind data aparitiei acestor asezări si a provenientei locuitorilor, dintre membrii formatiunilor dace libere, sau dintre dacii din provincie

¹¹² CIL III 825, 826, 827=7633; AE, 1957, 326-329; V. Pârvan, *Getica*, 275; I. I. Russu, *Activitatea Muzeelor*, Cluj, 1956, 118-131; D. Tudor, *Orase*, 262; C. Daicoviciu, *Acta MN*, III, 1966, 164 sqq; D. Isac, în *Der Römische Weihebezirk von Osterburken II, Kolloquium*, 1990, Stuttgart, 1994, 205-215

¹¹³ Fapt pentru care cei doi termeni au fost socotiti echivalenti, acoperind una si aceeiasi situatie

¹¹⁴ C. Daicoviciu, op. cit., 168 = *Dacica*, 1969, 399

¹¹⁵ În acel moment acesta era singurul cunoscut pe granita de nord; acum ne întrebăm, dacă *statio* din *regio Ansamensium* nu trebuie căutat în unul din punctele mai apropiate de Cășeu, cu mici *castella*. Negrileşti ar putea fi o statio în teritoriul vecin celui al Ansamenses

¹¹⁶ C. Daicoviciu, op. cit., 168, n. 56 si 169

¹¹⁷ CIL III tab. cer. VIII = IDR, I, nr. 1, 193-197 datată la 9 febr. 167

apropiere de Roșia Montană¹¹⁸ și nu poate fi identic cu burgul de la vest de Bologa - Negreni¹¹⁹; pe de altă parte *vicus Anartorum*, după părerea mea¹²⁰, *Rucconium*, nu este câtuși de puțin o așezare militară, și cu atât mai puțin pe teritoriul unei *regio Anartorum*, creată prin analogie cu cea a Ansamenses. Toate cele de mai sus nu schimbă însă paralelismul între situația de la Negreni și Negriesti, și acum putem adăuga că de regulă pe limesul nordic și estic al Daciei s-au construit mici stațiuni militare în fața liniei de *castella* (la 10-15 km distanță). Deocamdată nu putem ști când anume a început practica întemeierii în Vorlandul liniei de *castella* a unei serii de stațiuni avansate; tăblita cerată de la Alburnus Maior ar putea fi un *terminus antequem* pentru existența lor.

Revenind la inscripțiile de la Cășei, diferența pusă în evidență de C.Daicoviciu între termenii inscripțiilor anterioare lui Gordian și cele din vremea acestuia, a fost considerată o urmare a schimbării situației regiunii în care se afla *statio* - regiune care în acest moment va fi organizată administrativ, probabil soldații fiind concomitent înzestrați cu pământ¹²¹. Cercetările privind locuirea populațiilor dace din fața liniei de *castella* de pe granița de nord sunt prea puțin avansate, pentru a putea să clarificăm problemele puse de apariția epigrafică a *Ans(amenses)*, și să definim teritoriul lor. Trebuie din capul locului să subliniem că din numele transmis nu este clară originea etnică a populației, fiind vorba de un nume creat dintr-un toponim, deci nu este vorba de un trib dacic, "nemenționat" de Ptolemeu.

De altminteri nu credem că se poate susține că *statio Samum* se afla pe un teritoriu în afara provinciei; suntem înclinați să credem că diferența între situația când un beneficiar consular activă aici, și momentul în care el administrează o *regio* civilă constă în faptul că până la Severus Alexander nu era admisă locuirea civilă, zona - teritoriu militar de graniță - aparținând trupei; după ce se va admite așezarea populației civile, poate în schimbul serviciului militar, teritoriul va deveni o *regio* în administrație militară, în afara organizării administrative autonome¹²².

Deci, *statio* era un punct avansat în fața liniei de *castella*, care marca inițial prima linie de apărare a provinciei, fără a fi însă limita exterioară a teritoriului provinciei; în fața acestei linii de *castella* se afla un teritoriu, de cele mai multe ori lipsit de locuire civilă, ori că romanii au preferat să-și puie fortificațiile în locuri potrivite, dar evitând zonele locuite intens de populația civilă¹²³, ori că au evacuat populația civilă din zona aleasă, pe o fâșie de câțiva kilometri; evident, se poate ca ambele formule să se fi aplicat în funcție de situația concretă din fiecare sector de graniță.

¹¹⁸ Alburnus Maior și Bologa sunt singurele puncte în care au fost atestate trupe romane, în Carpații Apuseni, dar nu este nici o certitudine că acel *collegium funeraticium* să-și fi așezat dispozițiile în ambele localități

¹¹⁹ I.Ferenczi, SCIV, X,2,1959,347-349,359

¹²⁰ Ioana Bogdan Cătănciu, *Ephemeris Napocensis*, I,1991,63-64

¹²¹ C.Daicoviciu, op.cit.168-169; A.Mocsy, *Militärgrenzen Roms*, I,1967,213, presupune că în teritoriul militar erau admisi doar "barbari" în calitate de dediticii și cu rolul de soldați-tărani (Bauer-miliz)

¹²² R.Grosse, *Römische Militärgeschichte*, 1920,65; P.Salway, în *Rome and the Brigantes*, 1980,13 crede că vici din afara forturilor au stat sub autoritatea civilă cea mai apropiată; este de presupus totuși că teritoriul era *ager publicus*, în folosința trupei, iar *vicani* alcătuiau un *conventus* cu administrație proprie, și beneficiau de *possessiones*; prin admiterea stabilirii unui *vicus* pe *territorium* militar autoritatea militară asupra respectivei porțiuni trece asupra comunității locuitorilor, dar nu credem că această comunitate este afiliată comunității administrative civile vecine, fie ea civitas peregrină sau oras de drept roman; faptul se poate susține deoarece din vici militari nu s-au creat orase, n-au apărut *civitates*, după cum observă atât P.Salway, cât și S.Sommer

¹²³ Trebuie să remarcăm că în Dacia, după câte știm în acest moment, nici un castellum nu s-a suprapus unei așezări autohtone anterioare, distrusă cu ocazia cuceririi (excepție ocupația cetății dacice de la Grădiște, care însă face parte dintr-o categorie specială - I.Glodariu, colab. *Sarmizegetusa Regia, capitala Daciei preromane*, Deva, 1996,137; Eug.Iaroslavschi, *Vestiges romaines dans la zone de la Sarmizegetusa dace* în *ActaMN*,26-30,1989-1993,32.

Regio apare ca urmare a faptului că s-a permis asezarea civililor, în întreg teritoriul anterior rezervat exclusiv militarilor (și celor legați mai mult sau mai puțin de trupă și care se azează în vici militare). Cercetările pe care le întreprinde D. Isac la Căseiu, în asezarea dezvoltată pe lângă *castellum*, vor furniza desigur elemente de topografie pentru cunoașterea unui vicus militar, căci până în prezent doar asezarea militară de lângă *castellum* de la Porolissum-Pomăt a fost cercetată pe sectorul nordic al limesului dacic; ceea ce va aduce, însă o reală cunoaștere a situației, vor fi cercetări de fotografie aeriană și de teren pentru a stabili dacă există sau nu alte așezări, care în conformitate cu ipoteza noastră ar trebui să apară la începutul secolului III p. Chr.

Renunțarea la principiul păstrării unei zone de siguranță și control, nelocuită pe graniță, atât în sud-estul Daciei cât și pe granița de nord, nu trebuie privită ca o slăbire a atenției acordate apărării granielor, ci poate decurge din agravarea crizei în asigurarea forței militare necesară a fi dislocată pe graniță.

Territorium Sucidavense nu poate fi asimilat acestui gen de teritorii militare, căci este localizat în spatele liniei de *castella*, fiind intens locuit și, esențial, fiind organizat după model urban. Teritoriul sucidavensilor trebuie privit ca o unitate administrativă creată pe parcursul evoluției organizării teritoriale administrative a provinciei; să nu uităm că în Dacia, romanii nu au găsit o societate tribală, așa încât firesc, unitățile teritoriale nu s-au bazat, decât în cazuri exprese (și unul trebuie să fie cel al Anartorum), pe triburi - *gens*, ci pe subdiviziuni, eventual chiar anterioare cuceririi, cum pare a fi cea care a avut centrul în cetatea dacă de pe platoul înalt de la Celei - Sucidava.

În măsura în care am putut interpreta datele disparate și incomplete, sugerăm că în regiunea de graniță a existat o departajare fermă a teritoriilor militare propriu-zise de cele civile și o anume esalonare a lor în spațiu, cu scopul protejării celor civile. Pe linia Oltului, cu excepția unor mici suprafețe din vecinătatea trupelor stabilite în cele câteva *castella* ce au existat permanent, pământul trebuie să fi fost lăsat în *possessio* unor comunități de peregrini, fie ei autohtoni fie coloniști, dar semnificativ, numite după vechile centre fortificate dace (Sucidava și Buridava, cunoscute ca atare prin cercetări sistematice). Dacă aceste comunități aveau un *territorium* ce trecea și la stânga Oltului, sau nu, este greu de spus pe baza informațiilor actuale; *vis-à-vis* de Romula sunt semnalate așezări civile (Drăgănești Olt și Ipotești), care pun problema dacă se aflau sau nu pe teritoriul orașului roman; aceiași întrebare se poate pune și pentru așezările de la: Goranu, Budești, Vulturești, Dumitrești, Cucuieti, Comănișa, Curțișoara, Slatina și chiar Sprâncenata, dezvoltate chiar pe malul răsăritean al Oltului.

Un capitol rezervat pentru studiile viitoare rămâne zona subcarpatică dintre Olt și transalutan, zonă mult prea întinsă, ca să putem trage concluzii că ceea ce cunoaștem astăzi, fortificații sau așezări civile să reprezinte situația antică.

MUNTENIA IN TIMPUL EXISTENȚEI PROVINCIEI

Locul ocupat de Muntenia și sudul Moldovei după cucerire, în primele două decenii ale secolului II în cadrul Moesiei Inferior nu este decât urmarea stării de război¹; supravegherea acestor teritorii pare o sarcină relativ minoră, deoarece constatăm existența unui număr restrâns de *castella*, cea mai mare parte stabilite în cursul războaielor, și rostuite a asigura trecerea spre Dacia intracarpatică².

Retragerea trupelor romane din *castella* din nordul Munteniei are loc la începutul domniei lui Hadrian³. Nu se poate preciza dacă distrugerea lagărelor sudcarpatice a avut loc ca urmare a unor atacuri roxolane, așa cum în genere se presupunea, sau a hotărârii politice de a se retrage trupele⁴, cum ni se pare mai îndreptătit.

S-a remarcat deja, că teritoriul ce aparținuse formațiunii statale getice din Muntenia centrală nu a făcut obiect al colonizării romane; nu este exclus ca deja anterior cuceririi să se fi așezat, cel puțin temporar, *negotiatores*, sau "disidenți" romani, iar în timpul afilierii la Moesia Inferior să fi pătruns un număr și mai mare de romani, interesați în comerțul cu produse agricole, cu animale, dar esențialmente nu se poate vorbi de o prezentă semnificativă a unei populații de coloniști romani⁵, nici măcar în jurul celor câteva *castella* nu s-au format așezări civile dependente.

Reamintindu-ne că pentru romani cucerirea însemna supunerea unei populații, nu a unui teritoriu, retragerea dintr-un teritoriu trebuie corelată cu o serie de măsuri⁶ care să asigure menajarea intereselor militare, politice și comerciale ale imperiului. Izvoarele nu pomenesc nici despre această retragere și nu aduc vreo lumină asupra situației din aceste regiuni. Singura modalitate de a răspunde întrebărilor ce se pot formula referitor la situația populației din Muntenia, rămâne un studiu coordonat al tuturor aspectelor vieții desfășurate pe acest teritoriu după retragerea hadriană din *castella* subcarpatice. Studiile de această natură trebuie să aibă în vedere semnificația schimbărilor în aspectul manifestărilor de viață din secolele II-III p.Chr., față de caracteristicile pentru perioada anterioară cuceririi Daciei, dar și persistența unor trăsături definitorii, eventual și în deceniile de după restabilirea limesului imperial pe Dunăre. Evident, suntem doar în faza incipientă a unei astfel de întreprinderi și nu se poate pretinde soluționarea unor probleme, ci mai degrabă trasarea coordonatelor propuse pentru desfășurarea investigațiilor.

¹ Gh.Stefan în *Dacia*, 11-12, 1945-1947, 142, 144

² I.Bogdan Cătănciu, SCIVA, 25, 2, 1974, 227-228; eadem, *Evolution*, 1981, 8-10

³ C.Daicoviciu în *Klio*, 38, 1960, 182; idem în *Istoria României*, I, 1960, 523

⁴ La părăsirea unei fortificații trupe o incendia, pentru a nu fi folosită

⁵ M.Comșa în *Nouvelles Etudes d'Histoire*, 3, 1965, 25 atribuie materialul roman din așezările de tip Chilia-Militari unor romani-romanizați stabiliți alături de autohtoni, fapt greu de admis

⁶ Th.Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, III, 1, 1887, 828 - *Die Grenze des Gebiets selber ist wandelbar; aber sowohl für das Vorrücken (preferre, propagare, augere) wie für das Zurücknehmen (referre) der Landesgrenze wird immer ein Act der Gemeinde oder ihrer competenten Magistrate erfordert. ...der Boden aber wechselt den Rechtskreis nur entweder durch einen zwischen den beiden Gemeinden abgeschlossenen Friedens- oder Unterwerfungsvertrag...*

Pentru că suntem în situația de a avea nevoie de repere cronologice pentru înscrierea problemelor istorice, trebuie să folosim obiectele ce asigură o datare cât de cât sigură a așezărilor cercetate, sau doar semnalate.

Studiul materialului numismatic descoperit în interiorul Munteniei⁷ ne-a permis să ne formăm o imagine (Fig.82) a vieții desfășurate aici în cele două secole ce au urmat creerii provinciei nord-dunărene Dacia. În primelile decenii ale secolului II p.Chr. se constată o răspândire modestă, dar uniformă, de monede imperiale în Muntenia centrală și subcarpatică. Consecințe ale evacuării unor geti de către Aelius Catus și Plautius Silvanus Aelianus, se constată încă în partea de sud a teritoriului ocupat de formațiunea statală de pe Argeș.

După domnia lui Hadrian, descoperirile monetare se înmulțesc, fapt care indică desfășurarea unei intense activități comerciale în câmpia brăzdată de Argeș și Vedea, în zona subcarpatică a Munteniei. Cercetările arheologice din ultimile decenii, și cele mai recente desfășurate sistematic de Gh. Bichir, au permis stabilirea unor interesante concluzii privind caracterul tradițional al culturii materiale a populației din Muntenia.

Prezența populației geto-dace pentru primele decenii ale secolului II este atestată prin descoperirea în lagărele de la Drajna de Sus, Rucăr și Mălăiești a materialului arheologic specific dacic, în special vase de bucătărie, vase de gătit⁸. Aceste materiale ceramice au intrat în inventarul soldaților prin raporturile cu populația autohtonă din vecinătate, deoarece nici unul din aceste castella nu suprapun așezări autohtone, anterioare. Cercetările arheologice au lăsat relativ neabordat aspectul culturii materiale geto-dace în secolul II p.Chr., după cucerire, așa încât lipsea veriga de legătură între materialele tipic geto-dace, datate în general pînă la cucerire și cele cunoscute în literatura de specialitate sub numele de cultura Chilia-Militari, redată de Gh. Bichir⁹ în a doua jumătate a secolului II p.Chr. și pînă în secolul IV p.Chr.

Constatarea pe care am făcut-o asupra materialului ceramic specific geto-dacic din nivelurile timpurii¹⁰ de la *Tropaeum Traiani*, că persistă îndelung aceleași trăsături în ceea ce privește formele și ornamentele, schimbările producându-se în general în calitatea pastei și abia după lungi decenii se transcriu la roată forme tipice pentru olăria lucrată cu mîna, credem că trebuie avută în vedere și atunci când se datează complexe autohtone din zona subcarpatică a Munteniei. Este evident că cele mai multe elemente de datare pentru așezările din această zonă constau din materiale romane de import. Trecerea în revistă a descoperirilor numismatice izolate din Muntenia (Fig.82) arată intensificarea schimbului comercial care se desfășoară în această zonă, pe parcursul secolului II p.Chr. Din păcate nu există suficiente cercetări arheologice în punctele în care s-au descoperit urme materiale geto-dace și obiecte de proveniență romană. Exemplele oferite de acele situri care s-au bucurat de o cercetare arheologică sunt, însă, grăitoare, cu toate că aceste cercetări nu și-au propus să urmărească dispunerea în spațiu, sau o anume diferențiere a locuințelor așezării și nici o ierarhizare a așezărilor după mărime și bogăție.

Gh. Bichir și-a consacrat cercetărilor acestei "culturi" materiale o bună parte din cariera sa, rezultatul fiind publicat în 1984, scopul fiind în esență definirea aspectului culturii și datarea ei; socotim că pentru cunoașterea reală a situației geto-daci din Muntenia s-ar cuveni abordarea

⁷ vezi capitulul anterior

⁸ Drajna de Sus - Gh. Stefan în *Dacia*, XI-XII, 1945-1947, 133; la Mălăiești Gr. Florescu, în *SCIV*, V, 2, 1956, 274; la Rucăr - Ioana Bogdan Cătănciu în *ActaMN*, XXII-XXIII, 1985-1986, 201-211

⁹ *Materiale*, IX, 1970, 278; idem în *Muzeul Național*, I, 1974, 385-395; idem în *SCIVA*, XXIX, 3, 1978, 385-395; idem în *Thracodacica*, 1976, 287-307

¹⁰ *Tropaeum Traiani, Cetatea*, I, București, 1979, cap. *Incinta*, 60 sqq; cap. *Ceramica și descoperiri mărunte*, 225

etapei superioare, de o mai mare finete si profunzime de a extrage din particularitățile de locuire si de cultură materială acele concluzii care privesc starea socială si organizarea politică. Pentru moment doar asezarea de la Mătășaru se poate preta prin amploarea cercetărilor la acest tip de studiu, dar nu se poate face fără datele complete privind fiecare locuință sau bordei.

Numai o carentă de cercetare¹¹ ne face să nu posedăm datele arheologice privind populația geto-dacă între 117-118 si mijlocul secolului II p.Chr.¹². In fond, trebuie mărit efortul de reperare pe teren, cu ajutorul fotografiiei aeriene, a asezărilor geto-dace¹³ si dirijarea cercetărilor spre acele puncte în care există o continuitate de locuire între epoca anterioară si posteroară cuceririi. Discretia izvoarelor literare asupra acestei populatii, lasă liberă interpretarea datelor arheologice.

Intenția hadriană de a se retrage din Dacia (Eutropius, VIII,6,2) a fost explicată prin abandonarea Munteniei, prin dislocarea trupelor în Dacia Inferior. Sursele antice au transmis date despre tulburările produse în unele provincii la moartea lui Traian¹⁴, stirile destul de imprecise au dus la crearea opiniei că întreaga Dacie era într-o situatie de criză. Este sigur că s-a putut confirma starea de război de la granitele vestice ale provinciei, dar este mai puțin sigur că roxolani au atacat si ei teritoriile romane aparținând Moesiei Inferior.

Textul transmis: *cum rege Roxolanorum, qui de imminutis stipendiis querebatur, cognito negotio pacem conposuit* nu poate fi un argument al luptelor cu roxolani, care ar fi devastat tinuturile nord dunărene ale Moesiei Inferior, este mai degrabă de înțeles că Hadrian a dezamorsat criza ivită între Imperiu si clientii roxolani¹⁵; distrugerea prin incendiu a tuturor *castella* din nordul Munteniei a fost considerată ca dovadă a luptelor din 117/118 cu roxolani¹⁶ si retragerea ar fi coincis cu instaurarea unei perioade de pătrundere a barbarilor în Muntenia.

Retragerea, plănuită, din Dacia, si cea realizată, din Muntenia si sudul Moldovei fac parte dintr-un sistem de măsuri luate de Hadrian, conform cu concepția sa strategică, mai pragmatică si mai puțin dispusă spre obtinerea de capital politic pe baza unor actiuni de extindere a teritoriului Imperiului. Renuntarea la Armenia, Mesopotamia si Asiria, provincii create de Traian nu a avut loc ca urmare a unor înfrângeri militare, ci pentru a economisi costurile pe care păstrarea lor le-ar fi impus si pentru a crea acele state, care au fost si anterior un tampon față de marele dusman din est. Pentru aceste *exempla* stim că Hadrian a restabilit regalitatea si "conserva des relations bien établies"¹⁷. Avantajele sistemului de regate "clientelare" s-a dovedit de-a lungul secolelor si suntem de părere că acesta este motivul pentru care Hadrian s-a gândit să renunte la provincia Dacia, unde ar fi restabilit puterea unui rege cu care ar fi stabilit relatii de *amicitia* si i-ar fi

¹¹ S.Popescu-Ialomița, VI.Zirra în *Analele Universității București*,5,1956, 81: "Faptul că mai bine de 30 de ani de cercetări de teren, în provincia extracarpatică nu s-a putut constata 'de la sine' o locuire care să aparțină evident celor două secole (sec.II-III p.Chr., precizarea noastră) înseamnă probabil, că aspectele de cultură materială ale acestor vremi sunt foarte apropiate pe de o parte, în epoci mai vechi de manifestările materiale ale secolului I e n, pe de altă parte, într-o epocă mai nouă, de secolul IV en, încât s-au putut face erori de atribuire în dauna manifestărilor culturale ale secolului II si III, provocându-se aparent un vacuum de locuire"

¹² Fapt relevat de Gh-Bichir, *Muzeul Național*,1,1974,29

¹³ Cele mai multe puncte semnalate M. Turcu, în *Dacia*, NS, XXII,1978,155; eadem, *Geto-dacii din Câmpia Munteniei*, București, 1979; Gh.Bichir, *Geto-dacii* sunt descoperiri întâmplătoare sau recunoasteri de teren, fără a se putea spune nimic despre caracterul asezării, etapele de locuire, evoluția în timp si spatiu

¹⁴ SHA, Hadrian,5,2; 6,6; Cassius Dio, LXIX,5,2

¹⁵ Gh.Stefan, în *Dacia*, XI-XII, 1945-1947,143-144 - nu vede în tulburările provocate de roxolani cauza sigură a retragerii trupelor de la Draja de Sus

¹⁶ Gr.Florescu, *Problema castrelor romane de la Mălăiești, Draja de Sus si Pietroasa în Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, București,1960,230

¹⁷ M. Lemosse, *Le régime des relations internationales dans le Haute Empire*,120-122

încredintat grija de a amortiza presiunile "barbarilor" asupra granitelor imperiului revenite la Dunăre; probabil, a contat și argumentul invocat de Eutropius¹⁸, deși, în secolul III p.Chr. când era mult mai întemeiat n-a fost o piedecă la retragerea aureliană, dar este sigur că exploatarea bogățiilor provinciei au cântărit greu în a păstra provincia traiană, cu atât mai mult cu cât pe termen previzibil nu exista nici o amenințare semnificativă în regiune - iazigii, dacii liberi și roxolani, nu puteau reprezenta o primejdie prea serioasă, fiind formațiuni statale deja marcate de războaiele cu Traian, dovadă că deceniile viitoare pacea nu va fi tulburată de războaie, ci de iute reprimată "paranoia" unor geți¹⁹.

Retragerea din Muntenia și sudul Moldovei, din teritoriul care fusese cel al unui stat dac în relații de *amicitia* și *societas* cu Imperiul, de un secol, este firesc a fi urmare a unei *restitutio* și acordarea puterii unui "rege" filo roman. Hadrian nu putea lăsa dezorganizată acea populație geto-dacă - tocmai pentru a nu permite crearea unor nuclee ostile. Un *rex datus* get păstra liniștea supușilor și asigura pacea frontierei romane preluând șocul presiunilor din est²⁰, în schimbul protecției.

Deocamdată regatul get refăcut de Hadrian²¹, succesor al celui din Muntenia centrală și de vest este²² confirmat doar de descoperirile monetare izolate și de cultura materială intens influențată de cea romană, dezvoltată în așezările de secolul II-IV din acest teritoriu și mai cu seamă de faptul că teritoriul acestei formațiuni politice nu va fi afectat de pătrunderea populației sarmate, până în secolul III p.Chr.²³. Cercetările arheologice²⁴ au pus capăt controverselor privind momentul pătrunderii sarmatilor în Muntenia²⁵, precum și aria la care s-a limitat ea.

Sarmatii au ocupat zona de răsărit și sud a Munteniei²⁶; în regiunea subcarpatică primele urme sarmate se pot data abia în secolul III p.Chr. (Fig.84). Din *Vita Hadriani* (HA,6,8) știm că sarmatii roxolani au cerut lui Hadrian să reînnoiască tratatul de clientelă²⁷ pe care îl avuseseră cu

¹⁸ Eutropius, VIII, 6, 2 - *amicii deterruerunt ne multi cives Romani barbaris traderentur*

¹⁹ Aelius Aristides, XXVI, 70

²⁰ R.Vulpe în *Dacia*, NS, V, 1961, 381 consideră că populația din Muntenia va rămâne dezorganizată, sub supravegherea armatelor din Moesia și Dacia; deja A.D. Xenopol, *Istoria Românilor* 3, 1914, 157 presupunea că Muntenia era tributară Imperiului; mult mai concret, V.Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, 1937, 36, 48 socoteste că triburile dace - sensii și piefigii localizați în Muntenia, care s-au supus de îndată lui Traian au putut fi lăsate sub o slabă supraveghere militară, ca ținut clientelar; după Gh.Stefan (op.cit. 143) Hadrian lăsa "aux chalands barbares, payés à cet effet, le soin de la protéger contre les incursions d'autres peuples", subînțelegând că roxolani vor fi cei ce ocupă Muntenia. Poate constitui o paralelă pentru situația din Muntenia, prea puțin oglindită în izvoarele antice, cea analizată pentru Dunărea mijlocie de Lynn F.Pitts, *Rome and the German 'Kings' on the Middle Danube* în JRS, 79, 1989, 45-58

²¹ I.Bogdan Cătănciu, *In memoriam Constantini Daicovicu*, 1975, 53 sq

²² R.Vulpe, în *Dacia*, NS, IV, 1960, 317

²³ Gh.Bichir în *Peuce*, II, 1971, 142-143; idem, VII *Congrès International des sciences pre- et protohistoriques*, Praga, 1966, 1032; Gh.Diaconu, SCIV, XIV, 2, 1963, 323-324 - sarmatii pătrund în zona subcarpatică doar în secolul III p.Chr.

²⁴ Gh.Bichir în *Pontica*, V, 1972, 284 sqq; idem, *Peuce*, II, 1971, 142 sqq; idem, *Dacia*, NS, XI, 1967, 222; M.Tzony, SCIV, 26, 2, 1975, 284 sqq

²⁵ Despre ocuparea Munteniei de un "imperi" sarmat - A.Alföldi, VI *International Kongress für Archäologie*, 1939, 528 sqq; Harmatta, *Studies on the History of the Sarmatians*, 1950; Em.Condurachi, SCIV, IX, 1, 1958, 125 sqq. Părerea contrară este susținută de V.Pârvan, *Getica*, 250; C.Patsch, *Beiträge*, V, 1, 156-157 și 164; C.Daicovicu, *Dacia*, VII-VIII, 1937-1938, 456; idem, *Apulum*, I, 1942, 98; D.M.Pippidi, *Contributii*, 1967, 307-308, n.69; idem, *Din Istoria Dobrogei*, I, 214; I.Nestor, RRRH, 3, 1964; Gh.Bichir în *Relations between the Autochthonous Populations and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, 1975, 55-65; doar Hadrian, eventual, le permite așezarea în "stepele" din estul și sudul Munteniei (Militärgrenzen Roms, II, 1977, 271). J.C.Mann, în prestigioasa și amplu folosită ANRW, II, 1, 521 susține, totuși, că Muntenia n-a fost nici când ocupată, fiind ca și pusta ungară lăsată sarmatilor. A.Simonenko, *Sarmatian Tribes of the Great Hungarian Plain and the North Pontic Region, Probleme of Migration in Specimina Nova*, IX, 1, 1993, 62 sqq discută toate aspectele arheologice și confirmă concluziile anterioare despre pătrunderea târzie a sarmatilor în Muntenia

²⁶ Gh.Diaconu, SCIV, XIV, 2, 1963, 323-324; Gh.Bichir în *Actes VII Congrès Internat.*, Praga, 1966, 1035; idem, *Actes du VIII Congrès Internat.*, Beograd, 1971, 275-285; idem, *Peuce*, II, 1971, 143; idem, *Pontica*, V, 1972, 137-176

²⁷ J.Klose, *Klientelrandstaaten*, 127

Traian; din moment ce în vremea lui Traian, după primul război, Muntenia și sudul Moldovei²⁸ erau *intra provinciam Moesiae Inferioris*, pasajul din *Historia Augusta* nu poate fi decât o confirmare a rezultatelor arheologice - sarmatii nu puteau locui la acea dată în Muntenia. Asezarea sarmatilor în Muntenia nu poate fi luată în considerare decât ca o acțiune îngăduită de Roma; faptul că urmele sarmate se concentrează în sud-estul Munteniei este o dovadă că permitând asezarea sarmatilor, Imperiul nu a lezat teritoriul geto-dacilor clienti²⁹.

Recunoasterea de către romani a teritoriului populației geto-dace în limitele pe care trebuie să-l fi avut deja ca urmare a acțiunilor lui Aelius Catus și Plautius Silvanus Aelianus, i-a permis acesteia dezvoltarea în continuare și extinderea în secolul III p.Chr., către Dunăre, fapt dedus pe baza circulației monetare³⁰ și confirmată de descoperirile arheologice de la Râureanca, Zimnicea și Dulceanca³¹. Influența romană se manifestă puternic asupra acestei populații. Exemplele oferite de acele situri, care s-au bucurat de o cercetare arheologică sunt grăitoare.

La București-Lacul Tei³² s-a distrus prin construcții moderne o așezare geto-dacă, deosebit de importantă, foarte activ influențată de civilizația romană, după cum o dovedesc numeroasele obiecte de proveniență romană. Este de postulat un centru important al acestei *gens extra fines* din Muntenia, pe malurile lacului Tei. Din păcate, nu mai există posibilitatea de a cunoaște arheologic caracterul acestei așezări. Statuetele de bronz reprezentând pe Venus (?) și Apollo, în contextul geto-dacic de aici, sugerează o continuare a fenomenului sesizat în secolul I p.Chr., când la Sarmizegethusa Regia este înfățișată zeița Bendis sub chipul Diane³³.

Datarea unor obiecte romane descoperite în așezările geto-dace permite o revizuire a începutului lor, de exemplu opaițul de bronz de la București-Străulești³⁴ aflat într-o locuință databilă în secolul III p.Chr., nu poate fi explicat decât ca o transmitere directă în cadrul aceleiași locuiri, de către aceiași populație.

Rezultatele cercetărilor de la Mătăsaru, în nord-vestul Munteniei, constituie de câțiva ani obiectul de studiu al lui Gh.Bichir, care datează³⁵ așezarea în a doua jumătate a secolului II p.Chr. și până în secolul IV. O piesă deosebită importantă, care ne reține atenția este o lance de beneficiar în miniatură³⁶. Piesa, constituind o garnitură romană de echipament, este un atribut simbolic al puterii³⁷.

Pe *limes* apar astfel de lăncii de beneficiar numai la sfârșitul secolului II și durează până la mijlocul secolului III p.Chr.³⁸. Ritterling vede în acest obiect un atribut al beneficiarilor consulari,

²⁸ Papirul Hunt, J.F.Gilliam, în *Hommages A. Grenier*, 1962, 750

²⁹ Th.Mommsen, op.cit.III, 1, 590; 652; 687

³⁰ I.Bogdan Cătănicu, în *memoriam Constantini Daicovicu*, 1975, 58

³¹ Gh.Bichir, SCIV, XVI, 4, 1965, 691; M.Macrea, *Apulum*, VII, 1, 1968, 193; Gh.Bichir, *Thraco-dacica*, 1976, 300-304

³² D.V.Rosetti, în *Bucurestii de odinioară*, 1959, 31, pl.XXVIII 1 și 4

³³ H.Daicovicu, I.H.Crisan în *Materiale*, V, 1959, 396-397; H.Daicovicu în *Relations between the Autochthonous Populations and the Migratory*, 1975, 75

³⁴ M.Constantiniu, *Bucurestii*, VII, 1969, fig.1/a-b - Producție a officinelor italice D.Ivany, *Pannonische Lampen*, 1935, pl.LIX, 6-8, 229, nr.4285 tip XXXI, datat în secolul I p.Chr.

³⁵ Gh.Bichir, Eug.Popescu în *Materiale*, IX, 271-279; Gh.Bichir, SCIV, XVI, 4, 1965, 692

³⁶ Gh.Bichir, în *Thraco-dacica*, 1976, 303, fig.10/3 - nu este comentată în text și nu ni se dau elemente despre condițiile de descoperire

³⁷ A.Alföldi, *Hasta - Summa Imperii*, în *American Journal of Archaeology*, 63, 1959, 1-27; idem în *Limes Studien*, Basel, 1959, 11, fig.1/37; J.Oldenstein, *Zur Ausrüstung römischer Auxiliareinheiten*, 1976, 153-154, Pl. 39/363

³⁸ J.Oldenstein, op.cit.156; cele mai numeroase piese se cunosc în Germania Superior

frumentariilor și speculatorilor³⁹. Oricare din aceste funcții militare romane ar fi reprezentată de descoperirea de la Mătășaru ne pune în fața prezentei, desigur temporară, a unui grad inferior însoțit de un detașament restrâns⁴⁰, în teritoriul geto-dacic din fața limesului⁴¹; activitatea⁴² sa trebuie pusă în legătură cu o formă de manifestare a autorității romane ca urmare a tratatului încheiat cu acel *rex* ce am presupus că va fi fost pus în fruntea populației geto-dace din regiune⁴³. Tratatul de clientelă presupune reînnoirea cu fiecare transmitere a puterii și depindea de interesele Romei dacă recunoștea sau nu "statul", sau îl transforma într-o circumscripție administrativă⁴⁴.

Luptele cu dacii liberi au afectat, în 142/143 (poate și în 157) Dacia Inferior, când probabil T.Flavius Priscus Gallonius Fronto Marcius Turbo a detinut funcția⁴⁵ de *prolegato et praefectus Daciae Inferioris*.

I.Piso⁴⁶ subliniază faptul că autoritatea acestuia în calitate de *praefectus* se extinde și în afara provinciei, în Muntenia și sudul Moldovei. Noi am vedea în această funcție a lui T.Fl.Priscus că la un moment dat, din cauza unor evenimente exterioare sau eventuala infidelitate a regelui client⁴⁷ Roma a trebuit să revină la o comandă militară directă asupra Munteniei.

Reconstituirea statului get din Muntenia centrală și acordarea unui statut clientelar a fost punctul de plecare al unei "istorii" proprii; de-a lungul timpului, forma juridică și conținutul ei a putut suferi schimbări provocate și de soarta partidei filo-romane în cadrul formațiunii statale gete. "Nebunia getilor" poate fi o metaforă, care să ilustreze o acțiune de răsturnare a ordinii stabilite de Hadrian⁴⁸, de la care getii obținuseră anume clauze, pe care ori nu voiau a le pierde, ori voiau să

³⁹ BJ, 125,1919,9 sqq publicând o piesă de la Wiesbadem; L. Petculescu, *Dacia*, NS, XXXVII,1993,185 - 193-194 își manifestă îndoiala față de opinia că lăncile miniatură sunt un simbol al puterii imperiale și că sunt o emblemă a rangului; nici reprezentarea pe stela de la Perinth a unui frumentarius cu acest stîndard - prototip pentru piesele din Dacia, nu-i inspiră încredere, căci tipurile răspândite în provinciile de pe Rhin ar fi însemne pentru beneficiari, iar cele de la noi pentru frumentari; acest punct de vedere cred că duce peste limita admisibilă interpretarea unor diferențe nereprezentative ale unor piese produse în ateliere din zone depărtate, pentru comanda locală

⁴⁰ L.Petculescu, op.cit. ne face bucuria de a fi de aceeași părere, chiar dacă nu face trimitere la studiul nostru din Acta MN, XXI,1984,141, dar între prieteni, chiar repetate, aceste omisiuni pot fi scuzate...

⁴¹ Gh.Bichir, *Geto-dacii*, 1984, 58, preia datele prezentate de noi în teză, dar este de părere că nu se poate susține acțiunea unui detașament roman în afara epocii lui Traian; nu știm cum se poate susține cu mai multe șanse de adevăr ipoteza pe care o lansează Gh.Bichir și anume că "localnicii, în strâns contact cu lumea romană,... adoptaseră și ei unele forme de manifestare romană în organizarea lor, și în acest fel oamenii însărcinați de obște cu păstrarea ordinii au început să poarte și ei asemenea insigne (procurate din imperiu) după modelul roman".

⁴² Atât beneficiarii consulari, cât și frumentarii și speculatorii aveau sarcini de păstrare a ordinii, sarcini politienesti - A.v. Domaszewski, *Rangordnung*, ed. B.Dobson,1967,34

⁴³ Beneficiarii consulari au fost atestați până acum pe granița Daciei la Buciumi (CIL III 7645), la Sânpaul (CIL III 7719) și la Cășei (CIL III 825-827 și AE,1957,326-329); o lance de beneficiar în miniatură s-a descoperit la Răcari, fiind ilustrată, fără comentariu de D.Tudor, *Oltenia Romană* Ed.4.295, Fig.83/24

⁴⁴ Th. Mommsen, op.cit.594;652

⁴⁵ L.Lenschi, CRAI,1945,144sqq; R.Syme, JRS,LII,1962,87-96; M.Macrea, *Viata în Dacia romană*,1968,59-60

⁴⁶ RRH,12,6,1973,1006-1007

⁴⁷ Pentru paralelă este de folosit prezenta soției și descendenților lui *Pieporus rex Costobocis* la Roma, ca ostateci sau ocrotiți, în cazul în care au fost victimele unor tulburări interne antiromane CIL VI 180 = ILS 854

⁴⁸ C.C.Petolescu, în *Thraco-dacica*, XIV, 1993,160-162 consideră că Dacia Inferior a detinut toată epoca lui Hadrian și Muntenia, abia Antoninus Pius abandonând-o, va fi în fața sarcinii de a construi linia transalutană; ideia nu-i poate ajuta, însă, să rezolve "ciudățenia" apartenenței sud-estului Transilvaniei la Dacia inferioară, căci ea este aceeași, indiferent dacă apare la 117/118 sau doar la 142/143. Este tipic pentru o "scoală" istorică de la noi să construiești ipoteze neînținând cont de rezultatele cercetărilor, atâtea câte sunt și să invoci ca argumente păreri formulate asupra unor subiecte (sau monumente) necercetate (am închinat un articol în ActaMN, XXI,1984,125-143 acestei maniere de a lucra); temeinicia argumentelor astfel create sunt precare, chiar din punctul de vedere al celui, care de altfel este un respectabil epigrafist și îl fac să propună pentru "limes transalutan" toate variantele de datare, doar cea la Hadrian nu; ipoteză privind construirea "limesului transalutan" de către Antoninus Pius în *Revista de Istorie*, 35,1,1982,69 sqq, de către Marcus Aurelius - în *Symposia Thracologica*, Tulcea,7,1989, 186, Commodus sau Septimius Severus rămânând să o facă - în *Scurtă istorie a Daciei romane*, București,1995,52-53

le îmbunătățească. Răzvrătirea getilor, este ea însăși un prilej de a justifica revenirea la situația de teritoriu ocupat, prin acțiunea lui T.Flavius Priscus Gallonius Fronto Marcius Turbo, care în acest scop a dispus și de o vexilație de legiune, și administrat de acesta în calitatea de *praefectus*. Cum această funcție a fost efemeră, este de presupus, că după un nou act de *deditio* s-a restabilit o nouă "alianță".

În cursul războaielor marcomanice, când întreaga graniță de nord a imperiului se afla sub amenințarea unei coaliții a neamurilor barbare⁴⁹, printre dușmani sunt enumerate și roxolanii; nendoios acestia au exercitat presiuni, pentru că vor obține permisiunea de a face comerț cu iazygii prin provincia Dacia⁵⁰.

Situația din acești ani tulburi este ilustrată de pasajul din *Historia* lui Cassius Dio⁵¹, în care sunt descrise tentativele populației barbare de a obține prin presiuni unele avantaje din partea Imperiului; Turbo cerea subsidii bănești, iar alții doreau să fie primiți în interiorul provinciilor⁵². Găsim în acest pasaj o confirmare că pătrunderea unei populații se face cu permisiunea imperiului, și nu se poate considera o infiltrare tolerată. Muntenia fiind un teritoriu de trecere spre Imperiu, pătrunderea roxolanilor trebuie să fi fost încuvintată de împărat, ea neîncălând nici drepturile teritoriale ale geto-dacilor, căci s-a pus în evidență o conviețuire pasnică și o împătrundere a influențelor culturale.

Nu avem nici o confirmare expresă, dar este de presupus o continuare a raporturilor clientelare atât cu populația geto-dacă din centrul și vestul Munteniei, cât și cu roxolanii din sud-estul câmpiei muntene.

Numai cercetări arheologice viitoare vor putea arunca o lumină asupra unor probleme ce se conturează pentru perioada următoare și anume relațiile pe care le va avea populația autohtonă din Muntenia cu carpicii și apoi cu gotii. Acțiunile energice ale lui Caracalla⁵³, au avut menirea de a ocroti provinciile dunărene, pentru un scurt timp, de agresiunea carpă. Cu acest prilej teritoriul clientelar al Munteniei este folosit ca bază de acțiune; este unul din exemplele că în tot cursul Principatului a rămas în uz principiul strategic conform căruia câmpul de luptă era departe în afara teritoriului imperiului.

Din faptul că, după câte se știe acum, prezenta gotică se limitează la regiunea din estul limesului Daciei *Malvensis*⁵⁴, se poate conchide caracterul dirijat, controlul exercitat de către Imperiu asupra stabilirii gotilor în teritoriile fostelor provincii.

Luând în considerare ipoteza lui E.K.Chrisos⁵⁵ că însăși părăsirea Daciei nu este o renunțare juridică asupra teritoriului fostei provincii și că gotii vor trăi între Dunăre și Carpați ca *foederati*, putem deschide un deosebit de interesant capitol pentru cercetările viitoare, cu atât mai

⁴⁹ SHA, M.Ant,22,1

⁵⁰ Cassius Dio LXX,19,2

⁵¹ idem,LXX,11,1

⁵² Cassius Dio, LXX,11,4 - poate printre barbarii așezați în Moesia să fie și o parte din roxolanii identificați de Gh.Bichir la Varna și *Novae* (SCIVA,27,2,1976,212). Suntem înclinați să credem chiar, că numai cu permisiunea împăratului are loc stabilirea sarmatilor în Muntenia, stabilire care, cum s-a văzut, se fixează arheologic în această vreme; roxolanii vor fi în situația de a cere azil în Imperiu din cauza mișcărilor de populații din regiunile estice care s-au amplificat tocmai acum - B.Mitrea, *Studia Gothica*, Stockholm,1970,82-83

⁵³ vezi mai sus

⁵⁴ B.Mitrea, op.cit.90; Gh.Diaconu, *On the Socio-economic Relations between Natives and Goths in Dacia in Autochthonous Populations and The Migratory Populations*,1975,67 sqq

⁵⁵ *Dacoromania*,3,1974,59,61; în același sens V.Pârvan,*Getica*, 255-256, consideră că incluzându-se în *Tabula Peutingeriana* și în textul Geografului Ravennat teritoriile Daciei traiane, se precizează relația de protectorat revendicată și exercitată de Imperiu asupra populațiilor din aceste regiuni

mult cu cât, până târziu, idea de eternitate a posesiunii romane asupra fostelor teritorii provinciale rămâne să domine relațiile de politică externă și după crearea regatelor germane⁵⁶.

Inercarea noastră de a cunoaște istoria populației geto-dace muntene și raporturile pe care ea le-a avut cu Imperiul, a strâns laolaltă informațiile antice care pot contribui la a o elucida și a reluat interpretările anterioare ale acestor izvoare, plecând de la convingerea că Imperiul roman, până la începutul secolului IV p. Chr., dar probabil și după aceea, a avut o fermă preocupare pentru a menține controlul acestui punct nevralgic al graniței sale nordice, al acestei regiuni, care deschidea drumul popoarelor barbare spre sud. Credem că rostul principal al unei astfel de cercetări este de a releva unele probleme, pe care doar aprofundarea și rafinarea studiului arheologic vor fi în măsură să le rezolve.

⁵⁶ Th. Mommsen, *Ges. Schrift*, IV,334; G.Ostrogorski, *Histoire de l'état byzantin*, Paris,1956,98;

CONCLUZII

Despre linia de fortificatii din estul Oltului s-au scris numeroase pagini de interpretare, astfel încât nici una din ipotezele posibile asupra functiei, caracterului si datării ei nu a fost omisă. Toate aceste ipoteze sunt, însă, bazate pe analogii subiective cu alte sectoare ale limesului imperial, fără o cercetare aprofundată a datelor reale si a problemelor ridicate de existenta acestei linii fortificate.

În încercarea noastră de a studia această linie am ținut cont de faptul că fiecare element descoperit poate fi pe deplin înțeles doar în legăturile cauzale cu toate celelalte, privite în mod cronologic si spatial.

Sintetizând rezultatul analizei cunostiintelor noastre actuale despre Muntenia în epoca romană, putem reafirma conceptia strategică unitară, care se constată în completarea măsurilor defensive prin actiuni diplomatice de control si neutralizare a "barbarilor" vecini¹.

În cadrul măsurilor defensive propriu zise, care în cele trei secole ale Principatului au evoluat sensibil, rămân constante preocupările de apărare a drumurilor strategice, crearea unei zone de siguranță paralelă cu granita, iar în exteriorul acesteia stabilirea unei serii de state tampon.

Limesul, în acceptiunea de granită fortificată, marca în fapt teritoriul imperial, fiind alcătuit din drumul de rocadă, care lega toate punctele ce supravegheau accesul în interiorul Imperiului.

Teritoriul imperial coincidea cu suma teritoriilor populatiilor supuse, limesul marcând doar relativ întinderea teritoriului, căci trupele aveau libertatea de a folosi facilitățile micro-geografiei respectivului teritoriu pentru a-si îndeplini rolul, în cadrul sistemului.

Muntenia a făcut din epoca lui Augustus, într-un grad mai mult, sau mai puțin ferm, dar mereu, parte din sistemul de state clientelare din fata *termini Imperii*. În epoca anterioară refacerii statului puternic al lui Decebal, potentialul redus al fortelor geto-dace dispersate si îngădite de relatii de clientelă, au permis Romei să-si concentreze fortele pe sectorul mult mai amenintat al Rhinului. Refacerea puterii statale dace, în vremea lui Domitian, desigur ca urmare a progresului civilizatiei dace, poate fi considerată o replică față de actiunile repetate de impunere a *imperium populi Romani*.

Crearea provinciei Dacia si reorganizarea hadriană a teritoriilor a rezolvat problema amenințării crescânde pe care o reprezenta înflorirea statului dac si aceea a controlului aripei estice a frontului barbar în nordul imperiului. Aplicarea principiilor strategice generale în acest sector al limesului imperial a îmbrăcat forme determinate de specificul geografic si de rolul de "cheie de boltă"² al Daciei pentru apărarea activă din zonă.

¹ J.C.Mann, *Power, Force and the Frontier of the Empire*, JRS, 69, 1979, 175 sqq face o magistrală analiză a acestui principiu

² M.Macrea, SCIV, VIII, 1957, 215-251

Sistemul de fortificatii din sud-estul Daciei al cărui început trebuie pus în vremea lui Hadrian, după crearea Daciei Inferior, cu folosirea unor fortificatii din timpul stării de ocupatie, nu oglindeste material amenintarea pe care o reprezentau populatiile din Muntenia, ci era menit să prevină și să respingă, împreună cu limesul Moesiei Inferior, orice pătrundere din spre est prin această *via gentium*³; totodată fortificatiile erau menite să asigure desfășurarea permanentă a circulației între sudul Dunării și Dacia intracarpatică. Legătura vitală, din punct de vedere strategic dintre sudul Dunării și Dacia intracarpatică prin Muntenia, drumul cel mai folosit în epoca preromană prin pasul Bran și cel de-a-lungul Oltului, pus în valoare în întregime prin arta constructorilor romani, au constituit baza sistemului defensiv și controlul lor n-a putut fi nici când neglijat.

Importanța drumului prin pasul Bran, chiar în condițiile noi, în care trecerea prin pasul Turnu Roșu era asigurată, ne face să excludem posibilitatea că, și cel puțin pentru o scurtă perioadă, a fost abandonat controlului unei populații clientelare.

Se poate reține că forturile, mari și mici, sunt dispuse în funcție de condițiile de teren, pe cele două drumuri paralele, astfel încât ele să se completeze; chiar în acest moment când nu delinem informația completă asupra componentelor acestui sistem, se poate constata că a existat o rețea în profunzime, de puncte fortificate a căror trupe controlau toate posibilitățile de pătrundere spre interior. Teritoriul dintre aceste două linii, rezervat *militum usui* alcătuia o zonă de siguranță în fața teritoriilor intens locuite din vest; atunci când se va admite locuirea civilă în aceste zone, teritoriu militar nu va dispărea, își va schimba doar continutul.

Considerăm că din studiul analitic al datelor ce ne-au stat la dispoziție, se poate susține ideea că primele elemente de fortificație de la răsărit de Olt, de pe drumul transalutan au fost inițiate în cursul războaielor dacice și în prima jumătate a secolului II p.Chr., iar prin dezvoltarea lor progresivă au atins forma pe care o cunoaștem azi. Fără a avea încă cercetările necesare elaborării unei istorii a limesului pe acest sector, putem susține existența cel puțin a două faze de locuire pentru acele *castella* care au constituit obiectul săpăturilor arheologice. În reconsiderarea totalității elementelor privind fortificatiile de pe linia transalutană, se poate respinge definitiv ideea apariției ei la sfârșitul secolului II - începutul secolului III, p.Chr. ca o dublare târzie și de scurtă durată a limesului de pe Olt.

În faza în care încheiem această lucrare nu delinem, încă nici un element care să indice precis trupele de garnizoană de pe linia transalutană, cu excepția Jidavei, unde un *turmaris* aparține unei *ala* sau *numerus equitum*; descoperirea unei însemnări a unui soldat din *cohors I Fl. Commagenorum*, la Jidava, ne permite să aducem un argument la asertiunea, logică, dar anterior fără suport, că trupele cunoscute pe Olt au fost distribuite și pe linia avansată spre est.

Vallum transalutan, cu cele două faze de existență puse în lumină pentru regiunea de câmpie, a fost construit pentru a delimita teritoriul propriu-zis al imperiului. Absența unui sant, care să secondeze *vallum* spre est, mult timp privită ca imposibilă și neînțeleasă⁴ este o certitudine și este explicabilă în momentul în care renunțăm să considerăm că în epoca Principatului au existat

³ G.Forni, Limes,1269. Cercetarea fortificațiilor dintre Tomis și Axiopolis, prilejuită de studiul fotografiilor aeriene, germane din 1918, ne-a permis să avansăm ipoteza începuturilor unor lucrări de apărare în epoca Principatului, alcătuind, nu o graniță, cum s-a preconizat (D.M.Pippidi a combătut această teză -Contribuții, 338 sqq), ci un baraj în fața posibilității de pătrundere din spre Muntenia și din spre Mare, pe culoarul de circulație deschis de Valea Carasu (studiu a fost în cele din urmă publicat în *Omaggio a Dinu Adamesteanu*, Cluj, 1996,201 sqq)

⁴ D.Tudor, *Oltenia Romană*, Ed.3,260, opinie schimbată în editia a patra,253 - credem ca urmare a publicării rezultatelor cercetărilor noastre în *Frontières romaines*,1974,261

lucrări defensive de caracter static⁵. *Vallum* era menit să împiedece infiltrarea grupurilor izolate, a acelor *latrones* cunoscuti din inscripții și marca teritoriul propriu zis al provinciei. Am putea presupune, prin dezvoltarea logică a urmărilor acestui principiu, că a existat o palisadă și în zonele în care nu s-a descoperit valul, dar nu detinem nici o informație⁶. Absența palisadei în zona de dealuri își poate găsi, însă, cauza în caracterul sedentar, evoluat al populației getice din această regiune, în comparație cu zona de câmpie, unde erau oricând posibile raiduri rapide ale călăreților roxolani.

Oricum, *limes* pe sectorul de sud-est al Daciei este alcătuit din cele două drumuri de importanță strategică și fortificațiile adiacente, care au apărut progresiv, în funcție de echilibrul de forțe din regiune. Remarcăm ca dovedit faptul că în folclorul românesc s-a păstrat tocmai esența noțiunii de *limes* - drumul⁷; pentru a argumenta acest fapt vom aminti că Troian apare ca denumire și acolo unde sigur nu a existat valul de pământ⁸.

Populația getică din Muntenia, așa ca și vecinii ei din răsărit, roxolani și costobocii⁹, trebuie să fi fost obligată a păstra relații clientelare cu Imperiul, teritoriile ei fiind astfel încadrate în sistemul de "state tampon", care alcătuiau forma exterioară de apărare a imperiului. Faptul că nu întotdeauna această populație a acceptat docil starea de dependență este pus în relief de funcția lui T. Flavius Priscus de *prolegato et paefectus* și de prezenta temporară a unor beneficiarii la Mătășaru.

Relațiile economice decurgând firesc și necesar din poziția geografică și raporturile politice permanente dintre populația getică și provinciile înconjurătoare, au permis pătrunderea și asimilarea parțială a culturii materiale și spirituale romane de către această populație¹⁰. Romanizarea Munteniei a fost un produs al acțiunilor de asigurare a liniștii în această zonă și nu scopul politicii romane.

⁵ E.Kornemann, *Klio*, VII,1907,89,n.2 și 97-98; acum în urmă G.Forni, *Limes* 1094; interesante deosebiri între HA, *vita Hadriani*, 12,6 și *vita Severi*, 18 despre scopul *vallum*-ului puse în evidență de Forni, loc.cit.1105

⁶ O atentă cercetare a punctului unde dispăre valul la nord de Urluieni ar fi fost necesară pentru a răspunde acestei incitante probleme; trebuie doar să sperăm că în viitorul apropiat nu va mai fi o discrepantă atât de mare între cerințele cercetării și posibilitățile la dispoziție

⁷ G.Forni, op.cit. 1086

⁸ C.Schuchhardt, AEM, IX, 1885, 229 - un document de la Brâncoveanu vorbește de Troaian lângă Godeni, Câmpulung

⁹ Izvoarele nu pomenesc nimic despre posibile relații clientelare, care însă trebuie avute în vedere datorită cunoscutei inscripții de la Roma CIL VI 1801 = ILS 854, pusă de familia regelui Pieporus. În funcție de datarea inscripției (vezi bibliografia la A.Dobo, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, 1975, 133, nr.688) aceste relații pot începe înaintea sau după participarea costobocilor la marea conflagrație din timpul lui Marcus Aurelius. În funcție de momentul în care s-a aflat familia acestuia la Roma ea a putut fi rezultat al protejării unui filo-roman, victimă a partidei anti-romane, sau captivi, după învingerea unui conducător al acțiunilor agresive la adresa Imperiului

¹⁰ Descoperirile mai elocvente au fost adunate de Gh. Bichir, SCIVA, 29, 3, 1978, 385-395

WALLACHIA IN THE DEFENSIVE SYSTEM OF THE ROMAN EMPIRE

INTRODUCTION

THE WORKING METHOD PROPOSED AND USED IN THE STUDY OF LIMES IN THE SOUTH EAST OF DACIA

Having proposed the study of the defence work system, in the south-east of Dacia we have started from the reality that a very important aspect of the Roman civilization in Dacia, with important consequences in the later development of the life on the Romanian territory was omitted from the rigorous and systematic research.

The monuments which constitute the line of fortifications in the west of Wallachia have been built from the most perishable materials - wood and earth; that is why, although their importance was not neglected, caused a delay in research which is foreseen for a long time and much meticulousity, without striking results at the first sight.

From the very beginning we have to know the topographic development of all the component elements, to establish the types of fortifications, to study their construction peculiarities, and the construction technique specific to each element as well as to establish their functions within the defensive system.

Then, as a superior stage there follows the detailed research of the discovered archeological materials to obtain chronological data of the fortified elements, concerning the human factor which served the defensive system. By enlarging the sphere, it is passed on to the study of the evolution in space and time of different fortification elements, the dating of the defensive system and to the recording of its history. The Roman limes thus conceived reflects the relations which the Empire had with the limitrophe "free peoples". For an understanding, as close as possible, to the historical truth of the material traces that constitute the objective of our study, the results of the archeological investigations concerning the peoples beyond the limes must be permanently turned into account. The analysis of the historical circumstances of erecting and functioning of the fortifications, circumstances known on the basis of numismatic, epigraphic and literary sources as well as the enclosing of the fortified system of the south-east Dacia in the imperial limes with the deepening of the investigation upon the relation between civilians and soldiers as an aspect of Romanization, is to be made by synthesizing the whole knowledge in this domain.

THE RELATIONS OF THE EMPIRE WITH THE NATIVE IN WALLACHIA BETWEEN AUGUSTUS AND TRAJAN

Chronologically, after the Geto-Dacian sporadic raids in Macedonia, rejected by the Roman commanders, a period of direct contact follows; which will end by changing the largest part from the territories inhabited by the Dacians, into a Roman province.

The amplification of limes study led to the finding, that the fortified frontiers were but the marking of the Empire's own territory; even in the case of a defensive policy the defending line should be far, beyond the proper borders using, for this purpose, the peoples which by virtue of a treaty with Rome, obliged themselves to defend their own territory as well as the Roman one; the limits of these states have thus formed the "unsichtbaren Grenzen" of the Empire¹.

For the western regions of the northern frontier of the Empire, there have been debated and created an enough accurate picture of the evolution of the relations between the different gentes and Rome²; but, for the zone in the lower Danube the analysis was less profound, overlooking those epigraphic and literary sources which only make allusions at the relations of clientelle the Empire with the Dacians from the end of the 1st century BC till Domitian³.

The Romanian historiography has approached only tangentially and only within some general topics, the juridical aspects of the relations between these peoples and the Romans so that, we consider necessary to try to run over all the moments within which can be supposed such relations, brought forward by the archeological researches, which come to clarify and exemplify the vagueness of the sources.

Only in the 1st century BC the sources deal more constantly, with the Geto-Dacian political entities got into contact with the Roman possessions in Balkan. Burebista, by the wide extension of his conquests, occupies the most special role in structuring a great Geto-Dacian state⁴; Burebista's kingdom has broken up into the four then five constitutive parts, covering only the central area of his Empire⁵.

We have begun a reevaluation of the ancient data about the Dacian Kingdoms and of the archeological news concerning their extension in space, starting from the studies made by now but removing the mistake of considering that Ptolemy⁶ inlists the Dacian tribes prior the conquest

¹ E. Kornemann, *Die unsichtbaren Grenzen der römischen Kaiserreich*, Budapest, 1934, 3 sqq

² J. Klose, op.cit, 124-130; G. Walsler, *Rom, das Reich und die Fremden Völker*, Baden-Baden, 1951; R. Syme, in *Roman Papers*, III, 1984; W. Will, B.J. 187, 1987, 1 sqq; J. Kunow, B.J. 187, 1987, 63-77; D. Braund, *Rome and Friendly King*, London, 1984; idem, *The King of the northern Frontier in Barbarians and Romans in NW Europe*, BAR, 471, 1989

³ R. Syme, in *Danubian Papers*, Bucuresti, 1971, 148-151

⁴ C. Daicoviciu, *Istoria României*, I, 1960, 282 sqq; R. Vulpe, *Le Gète Burébista, chef de tous les géto-daces*, in *Studia thracologica*, 1976, 39-61; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la Decebal*, 55-91; I. H. Crisan, *Burebista si epoca sa*, Bucuresti, 1975

⁵ M. Babeş, SCIVA, 30, 3, 1979, 328-34

⁶ I. Bogdan-Cătănciu, in *Dacia XXXIV*, 1990, p. 223-234; G. Schütte, *Ptolemy's maps of Northern Europe*, Kopenhagen, 1917, 77-110; P. Schmitt, in *Colloque internationale sur la cartographie archéologique et historique*, Tours, 1972 ed. R. Chevallier

when the ancient sources do not transmit, names of Dacian or Getic tribes. We have considered that this fact is the result of an early centralization of the Dacian tribes.

All the sources that reveal the contacts between Dacians and Romans transmit us the name of the "king" of the state entity and none topographical indication. All the localizations of these reges were made according to the context in which there was the reference to the very event.

From the point of view of the person who studies the Roman epoch we can further exploit and interpret a part of the obvious observations made by specialists in Dacians' civilization, who put into evidence four major areas: 1. that from central Wallachia; 2. that from south of Moldavia to which is probably added east of Transylvania; 3. that from Transylvania, with or without Banat and 4. that from the central and east Oltenia. (Fig. 1)

The results of the study upon the types of Geto-Dacian coins is thrown into the shade by the preconceived idea that the Dacian tribes are those transmitted by Ptolemy. It is surprisingly with how much ease it is stated the existence of the four large groups of coins which delimitates four big states and then, from Ptolemy's list of "peoples" four names are arbitrarily selected. From our point of view it is very important to notice that the areas of spreading each coin type, either from the first or from the second stage of development of these coins have a principal spreading area and discoveries in zones more or less far-off; the central spreading area is convincing for the limits of issuing political entities; because we have not at hand other artefacts with a greater significance in this action of delimitation of the territories we consider that we should underline that "Banat Type" marks a Celtic entity in Banat and west of Oltenia; the limits of this territory are also determined by the area of the issuing the Aninoasa-Dobrești coin type, fact that makes us to postulate the continuity within the same limits of some political bodies.

Taking into account that the evidence from Augustus epoch about the Dacian or Getic "kingdoms" must refer to these four political bodies determined on the basis of coins (Fig. 2) and confirmed as relatively stable⁷ on the basis of other categories of artefacts and interpreting that the "temporary divisions" are produced by their joining or re-dismemberment in different combinations depending on the struggles among the dynasties but family relations, too we think that the ancient news for Augustus epoch can be revised⁸.

⁷ The known Dacian fortresses from the 1st century a.Chr. - 1 p.Chr. are grouped themselves in these four areas - I.Glodariu, *Arhitectura dacilor*, B.Mitrea's study (*Thraco-dacica*, VI, 1985, 50 sqq, fig.1) brings out the centres of the same political organizations with the specification that in Transylvania, for this early epoch, are pointed out two centres - that on the Mureș and that from the south of Transylvania. C.Preda, in SCN, 1971, 76, particularly deals with the area of "union of tribes" from Wallachia compared between Vedeia and Ialomița. The archeological appearance is synthesized by G.Trohani, *Contribuții la istoria geto-dacilor din centrul Câmpiei române*, in *Studii dacice*, Cluj, 1981, 94-102. The territory of this entity is circumscribed later on by the massive penetration of the Macedonia Prima and Thasos coins, in Wallachia just between these same limits, too. The discovered Macedonia I and Thasos coins mark (I.Bogdan-Cătănciu, SCN, VI, 1975, 186-187 the territory of the states from central Wallachia and south-west Transylvania, with the specification that it also extends in the area occupied by the Celtic mint from the north inter-Carpathian basin; we notice that Banat and the west of Oltenia are not a part of circulation and hoarding area of these coin types. The spreading area of this type of coins to the north of Haemus might define the territory of Triballi (hypothesis published in ActaMN, XX, 1983, 70); at east of this area very clearly delimited by the numerous discoveries of Macedonia I and Thasos coins or treasures appears a zone which comprises Dobruđa, practically without trading relations with these two town and which we can define just by this orientation. It doesn't seem to us totally unfounded to consider that the area defines the Getic territory which, after Cassius Dio's words, LI, 22, 6; Strabo, VII, 3,2 is called "of Moesi"

⁸ C.Patsch, *Beiträge*, V/1, 1937,42-122 si F.Miltner, in *Klio*,30,1937,213-226

Cotiso⁹, Dicomēs¹⁰, Coson¹¹ and, of course, Deceneu¹² were considered as Burebista's direct successors.

Coson coins were discovered especially in the south zone of Transylvania¹³ and, although it is not impossible to come here from the south Carpathians, we consider that it could rather be an indication that Coson's residence was in that zone and being probably Apulii on the course of Mureș River (*Consolatio ad Liviam*, 385) one of the two Dacian entities in Transylvania¹⁴; the fact the Apulii are mentioned the only Dacian gens-is probably just a result of the fact that they have recently detached from a Dacian state. The temporary scission is implicated also in relating the Dacians attitude versus Octavian and Antoniu (Cassius Dio, LI, 22, 8). Otherwise, Apulii showed themselves hostile versus Rome being in a connection not possible to specify just with the Pontic zone. A "temporary" dismemberment (Strabon, VII, 3, 11) had just taken place then when Augustus sent an army against the Dacians. This reference might be connected to the statement, without any other specifications, about the beginning of the campaign of Crassus (Cassius Dio, LI 23) against Dacians and Bastarnes¹⁵. In this respect the Apulii's short way to Pont, through Oituz pass. could be understood, probably after an alliance with the Bastarnes, to attack the south of Danube. (Fig. 3)

Crassus's campaign brings about a thorough knowledge of the realities from the Danube. We have, at once, reference to three Getic dynasts. In general, all these kings were localized in Dobrudja¹⁶. Or, if we considered that Dobrudja had been very intensely populated it is still difficult to imagine that it had been able to provide the economic and military force for three political entities strong enough to be recorded during Crassus's campaign. This remark of a good common sense is supported, in our opinion, by the other data transmitted by Cassius Dio.

Bastarnes' attack began in Moesia, in front of their kingdom - namely in Dobrudja, - either by a frontal attack through North, or, plausible, through the zone from the east of Wallachia was preferred being more accessible the fording the large rivers; The attack goes on to the west, along the Danube to the Triballi's country and then they made their way to the South against Denteletae. As a response Crassus follows the direction in opposite sense conquering Segetica¹⁷, then devastating Moesia before fighting with the Bastarnes; this detail is of a special value in understanding the events, if Moesia is the territory in the neighbourhood of Bastarnes, that is, the zone between Balkan and Danube. Crassus attacks the Moeses cutting the Bastarnes' way of coming back and thus it is cleared why they have settled in the camp on Cebros-Ciabrus; the fights go on in the neighbourhood of Danube where, only with the help of the Getic king - Roles, Crassus conquers a stronghold. Roles' intervention looks surprisingly only if we don't take into consideration the fact that by blocking the road south of Danube by Crassus' troops, the Bastarnes

⁹ Florus, II, 28, 18; Cassius Dio, LI, 23, 2; Strabon, VII, 3, 11 (304); 5, 2 (314); Horatiu, C. III, 8; C. Daicoviciu in *Istoria României*, I, 1960, 274, 289; R. Vulpe, *Studia Thracologica*, 1976, 130; M. Babes, SCIVA, 25, 2, 1974, 224; A. Mocsy, *Historia*, 15, 1966, 511

¹⁰ Plutarch, Antonius, LXIII; Appian, Bel. Civ. II, 25; I. R. I., 1960, 274, 289; D. Protase, SCIV, 21, 1, 1970, 145-155; M. Chitescu, SCIV, XIX, 4, 1968, 655-664

¹¹ Suetoniu, Aug, 63, 2; H. Daicoviciu, *Dacia*, 1972, 107-109; idem, ActaMN, II, 1967, 109-110; I. H. Crisan, *Burebista și epoca sa*, 1975, 126

¹² Iordanes, XI, 73; Strabo, VII, 3, 5; H. Daicoviciu, *Dacia*, 102

¹³ I. Winkler, *Consideratii despre moneda Koson*, SCIV, 23, 2, 1972, 173-199, fig. 1

¹⁴ B. Mitrea, loc. cit

¹⁵ E. Chirilă, *Relatiile dintre daci și romani până la expediția lui Marcus Vinicius*, in ActaMN, I, 1964, 135

¹⁶ V. Pârvan, *Getica*, 88; R. Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, II, 1968, 33; Al. Suceveanu, *Thraco-dacia*, II, 1981, 217

¹⁷ opinio communis Serdica - C. Patsch, *Beiträge*, V, 1, 1932, 71

had to pass through Wallachia, through the Kingdom on the Argesis; this is one of our arguments that Roles was a Getic king in the north of Danube, even in central Wallachia.

The statements permits us to consider that at Corinth a *foedus aequum* has been concluded between Roles and Octavian (Cassius Dio LI, 24, 7); we consider that this fact was underestimated when it was stated that Roles was a chieftain from the south east of Dobrodja; the title obtained as well as the amplexness of the given help make us consider him a successor, not compulsorily a direct successor of Burebista, in one of the states in which his empire had been dismembered.

Moesia means the zone from the east of Triballi because the Bastarnes¹⁸ started from Moldavia, they subjected Moesia and then the Triballia. This Moesia is defined in about the same terms by Cassius Dio (LI, 23, 3 and LI, 22, 7) and by Strabon (VII, 3, 2/295 and 3,13,301).

The absence of Roles from the detailed description of Crassus' campaign gives us the right to understand that the fights take place, only in the Kingdom of Dapyx. In fact, it is absolutely obvious that Crassus didn't come to a small king's aid from Dobrudja against one identical neighbour of his. In this modality of interpreting the very detailed data provided by Dio Cassius, the Romans have developed one of the most important wars under Crassus' command, Dapyx's defeating being only a stage followed by the attack of the other Getae, although between Dapyx and them there was not any connection.

We notice here the Roman action of arriving *ad ripam fluminis Danuvii* (*Res gestae*, V 30). Crassus continues his campaign attacking Genucla, a stronghold on the shore of Danube; where he has found the flags of Hybrida's army taken by Bastarnes; so that the third "state" was in the neighbourhood of Danube and had relations with the Bastarnes to who Zyraxes took a refuge. The traditional localization is north Dobrudja but it may be said the same about the kingdom in the south of Moldavia and in this case, Genucla was on the northern shore of the stream; the text doesn't permit, at all, the conclusion that Zyraxes' "state" was subjected completely.

In this interpretation of the text transmitted by Cassius Dio, we think that Roles can be enlisted among Burebista's successors from the north of Danube. Dapyx's state was completely subjected, the Romans reached the inferior Danube no matter if Genucla is at south, or at north of the river. Cassius Dio relates undoubtedly LI 27, 2-3: Long ago the Moesii and Getae inhabited all the county between Hemus and Istros, but in the course of time some had changed their names (we recall LI, 22,7). Then, the name of Moesia was given to the whole region, separated from Pannonia, by the river Sava which flows into Istru, region placed above Dalmatia, Macedonia and Thracia. The text presents in short, but as exact as possible, the phases through which the region between Haemus and Danube passes from the period in which the Getae were spreading their domination to the south of the river too and the later moments when this region together with the regions from west to the river Sava, will form the *provincia Moesia*.

Thanks to Licinius Crassus' actions the whole north-east of the Balcans was under military submission coordonating with that of desmembering the Barbarin world of attracting it on the basis of *foedus* in the sphere of influence of the limitrophe states; we have no explicit reference to the remaining in the zone of some troops to assure the Roman domination although that unidentified Lucius Caius would reject the Sarmates who pillaged the south of Danube (Cassius Dio, LIV, 20,3).

¹⁸ O.Fiebiger OJh,XIV,1911 beibl.61-76; D.M.Pippidi,OJh,XLIII, 1956,Beibl,63-76; M.Babes, *Die Poienesti Lukasevka-Kultur, Ein Beitrag zur Kulturgeschichte im Raum Oestlich der Karpaten in den letzten Jahrhundert vor Christgeburt, Bonn,1993, Fig. 2*

Augustus' statement - *imperio populi Romani subiecti protulique fines Illyrici ad ripam fluminis Danubii* - is, by consensus, limited to the western part of the north of the peninsula, even if in the next sentences Augustus presents his campaigns against Dacians in the north of lower Danube where the action is both against the Basternes and Sarmates¹⁹.

Lentulus continues the progressive action of domination at the inferior Danube, action that has no more the incidental character proper to the anterior stage but, it becomes a program followed step by step for throwing away and subduing the Getae (Tacit, Ann, IV, 44, 1) who often passed over the Danube (Iordanes, R, 247), and for the creation, on the shore, of some points strengthened with garrisons (Florus, II, 28, 18-19). To connect his actions against the Geto-Dacian (at Tacit, explicitly, against the Getae) with that measure of enstranging the Sarmates from the Danube (Iordanes, loccit.) must indicate us the Wallachian plain or, rather Dobrudja.

Lentulus and Aelius Catus's actions, have assured, as far as C.Patsch²⁰ concluded, the peace along the whole lower course of the Danube but, almost unanimously it is stated that the consequence was that the territory from the east of the Triballi²¹ to the Black Sea, was given up to the thrak client king.

Aelius Catus of the same ranks as Caecina Severus and acting in the west of Moesia may be also considered *legatus exercitus* and its action to transplant the Getae south of Danube is a proof that this territory appointed as Thracia was an imperial territory and not of the Thracian client.

If we eliminate the ancient writers' descriptions concerning the extension of the Thracian people and take Tacit's text (Ann, II, 64) *ad literam*, we'll have to understand only that the plains of the Hebrus and the Greek towns²² in the south have been given back to Cotys and the Rhodope mountains and the zone till Haemus to his uncle. On the other hand the presence of the two Thracian kings at the lower Danube is not only to be understood but also to be expected, in their position of *clienti*, of *socii*; Ovidiu (ex. P IV, 7, 20-30) can clear up the position in which the king's soldiers were at Aegyssus, on the Danube shore. Vitellius and Vestalis come with Roman troops and liberate the fortress. In conditions in which Rome did not conceive a frontier defence but only the assurance of some strong points and the legions had the character of campaign troops, it is to be expected that the auxiliaries to provide the guard of some *praesidia* Tacit says it plainly (Ann, IV, 5).

For a long time, throughout Tiberius' reign, Cassius Dio says that Poppaeus Sabinus has governed two Moesiae (LVIII, 25, 4). It is logical to suppose that he knew which was the process of creating the two provinces which we know as existing only from 86 AD.; we propose to remake this model, starting from the parallel with the Germanies, which until Domitian has changed their statute they formed two military commands in which *legati Augusti exercitus* had administrative and juridical tasks, too²³.

After the conquest, the territories from the Danube had been a part of Macedonia but it is a certainty that in this stage the authority was hold by officers subordinated to the governor. For

¹⁹ C.Patsch, *op.cit.* 164 si Gh. Bichir, Peuce, II, 1971; D.M.Pippidi, *Contributii*, 308

²⁰ *op.cit.* 91-94; V. Pârvan, *Getica*, 1926, 121; M.Chitescu, in SCN, VI, 1975, 60

²¹ C.Patsch, *Beiträge*, V, 2, harta; A.Mocsy, *Actes du I Congrès International d'études Balkaniques*, Sofia, 1966, 85; F.Papazoglou, *Les tribus indigènes*, in Djela, XXX, 1969, 400-401

²² B.Lenk, RE, VI A, 1936 sv Thrake, 448

²³ H.v.Petrikovits, *Die Rheinlande in Römischer Zeit*, 1980, 93-94; Ch.Rüger, *Germania Inferior*, 1968, 22-31

this early epoch we have an explicit description about *Musias arhon*, Caecina Severus being a consular²⁴ had under his command two legions.

The fact that at Aegyssus during the war, there was a troop of allied Thracians cannot be a proof that the territory between Danube and Haemus belonged to the Thracian kingdom. This situation is proved by the fact that a short interval after reconquering Aegyssos from the Getae with Vestalis's help, probable primuspilus of the IV Scythica legion²⁵, Troesmis is reconquered by Flaccus. The data given by Ovidiu (ex. P. IV, 9, 75-80) are very useful.

So, under the command of L Pomponius Flaccus, *Ripa Histrii* was in safe, keeping the Moesi from here, in peace which was respected. The reference to the peace brought about by Flaccus in Moesia arises the problem of his command at the lower Danube. The dating of the poem in 15 AD, generally accepted coincides with the date at which Moesia province was created²⁶. At the same time when Tacit appoints Sabinus maximis provinciis ... impositus also indicates the replacement of Latinus Pandusa praepositus Moesiae with Pomponius Flaccus, who grew old in his duty; the whole passage becomes clear by referring to Flaccus's activity in Ripa Histri, where he collaborated and became friend with the Thracian allied king.

Ripa Histri with the significance of a territory under the command of a *praefectus* is to be read as such at Ovidiu, and on the inscription of Tibur *ripa quam tuebatur* confirms this reading because it is not understood only as the shore of the Danube but the military commandment *Ripa Histri, Danuvii* - which he governed as a part of Moesia. The enumeration of the acts of Tib. Plautius Silvanus Aelianus²⁷ is less the description of some military actions and it shows the active policy of subduing the peoples which come into contact with the Empire with peaceful means. We consider that we can regard the phrase *pacem et confirmavit et protulit* as a reflection of the Roman extension politics of the invisible borders of the Empire²⁸. All these actions of external politics conferred to Tib. Plautius Aelianus may be localized if we take into consideration the fact that *Ripa quam tuebatur* - is *ripa Histri* whose peace was confirmed. The neighbourhood of the tribes with which alliances are concluded or hostages are changed - Dacians, Bastarnes, Roxolani - supports the hypothesis that the whole region between Haemus and Danube was hold by the legate of Moesia, all these peoples are localized in the north of Lower Danube, in Wallachia, the south of Moldavia and the north of Pont.

Praefectus ripae Histri is undoubtedly both Asiaticus and Arruntius Flamma²⁹, those who were charged, by Flavius Sabinus to respect the ancient rights of Histria in comparison with the

²⁴ R.Syme, JRS, 24 1934 = *Danubian Papers*, Bucuresti, 1971, 51-52

²⁵ E.Kornemann, RE, XII, 1557A.v. Premerstein, *Die Anfänge der Provinz Moesien*, in OJ, I, 1888; R.Syme, *Lentulus and the Origine of Moesia*, in JRS, XXIV, 1934, 113-137. A.Mocsy, *Gesellschaft und Romanisation*, 1970, 49.

²⁶ A.v.Premerstein, *Die Anfänge der Provinz Moesien*, in OJ, I, 1888; R.Syme, *Lentulus and the Origine of Moesia*, in JRS, XXIV, 1934, 113-137. A.Mocsy, *Gesellschaft und Romanisation*, 1970, 49.

²⁷ CIL XIV, 3608=ILS, 986; T. Plautio M. f. Ani. Silvano Aeliano Pontif. sodali Aug. Illvir. aa. a. f. f., q. Ti. Caesaris, legat. leg. V in Germania, pr. urb. legat. et comiti Claud. Caesaris in Britannia, consuli, procos Asiae, legat. pro praet. Moesiae in qua plura quam centum mill. ex numero Transdanuvianor. ad praestanda tributa cum coniugib. ac liberis et principibus aut regibus suis tranduxit; motum orientem Sarmatar. compressit, quamvis parte magna exercitus ad expeditionem in Armeniam misisset; ignotos ante aut infensos p. R. reges signa Romana adoraturos in ripam quam tuebatur perduxit; regibus Bastarnarum et Rhoxolanorum filios, Dacorum fratrum captos aut hostibus ereptos remisit; ab aliquis eorum opsidis acceptit; per quem pacem provinclae et confirmavit et protulit...V. Párvan, *Getica*, 103-105; D. M. Pippidi, *Contributii*, 287-328; R.Vulpe, *Din Istoria Dobrogei*, II, 1968, 56-59

²⁸ J.Klose, op.cit.124; C.Daicovicu, *Istoria României*, I, 1960, 292; Al.Suceveanu, *Pontica*, 4, 1971, 112-114; idem, *Viata economică în Dobrogea romană*, 1977, 20-21

²⁹ Horotesia of Laberius Maximus-D.M.Pippidi, *Contributii*, 1968, 348-385; A.v.Premerstein, op.cit.194-195 Ensslin, RE, XXII, 2, 1333; D.B.Saddington, JRGZM, Mainz, 35, 1, 1988

custom of the Danube bank. We think that from the content of the letters which confirm the privileges of Histria in rapport with the imperial custom we should notice a change in the naming, the first mention coincides with that of the *praefectura ripae Histri* and only in Laberius Maximus's letter, in Trajan's epoch, *portorium ripae Thraciae* is mentioned. The custom of Danube "bank"³⁰, of *ripae Histri* must be a part of the Illyricum custom; the date of recording in Flavius Sabinus's time, having no more a significance for the date of its creation³¹.

The organization of a *portorium* has a sense only in the territory annexed to the Empire³². But, the annexation is confirmed by Appian (III, 29, 89, 15; 27-28) "Moesi which stretch to Pontus Euxinus. They were not obliged to pay a tribute under Augustus, but only under Tiberiu". Contrary to the content, the statement was accepted only for the western territory, the Superior Moesia. Ripa Danuvii also appears on an inscription of an ignotus³³ *praefectus ripae Danuvii* and *tribunus of the legio IV Scythica*; if we take into account that the two functions must have been successive the more so as there have already been made speculations concerning the name of the legion which would have been given because it acted in "Scythia Minor", then the *ripa Danuvii* is already recognized for the region between Haemus and Danube³⁴, before the legion left Moesia.

The *praefectura* in the zone between Haemus and Danube continued to exist till the time of Domitian, a new attestation being that of Arruntius Claudianus³⁵ - *praefectus classis Moesiae et ripae Danuvii*; before the creation of Moesia Inferior, Iordanes, who knew well the region he came from relates very explicitly that Dorpaneus attacks *ripam Danubii iam longe possessam ab impero Romano...*; the Getic king does not attack a province but the *ripa Danuvii*, the region which was only a *possessio*, was under occupation. Iordanes's assertion might constitute a confirmation of the zone in which a *praefectus ripae Danuvii* carried on his authority and a logical continuation would be that the anonymous on the altar in Adamclisi was the last one before the organization of the provinces Moesia inferior.

We cannot share Al.Suceveanu's opinion³⁶ that the organization of the defence of the Danube line east from Novae was postponed till Vespasian. We presume that the military potential of the eastern part of Moesia is relatively reduced due to the fact that the diplomatic measures succeeded in impeding the development of a dreaded barbarian force in this zone. We attain this conclusion comparing the situation on the other sectors of the Empire's *limes*, where the concentration of forces is direct proportional with the external threatening upon the respective zone³⁷. Of course, before Domitian it is premature to discuss about a *limes* in the sense of a frontier defensive system because the principle of strong points³⁸ was still governing, only this emperor initiating a linear fortification of the *limes*.

³⁰ D.M.Pippidi, ISM, I, 1985, nr.68,202

³¹ V.Pârvan, *Histria*, IV, 590-591

³² Vittinghoff, RE, XXII, 359.360

³³ Inscription from Antiochia - W.Ramsay, *Social basis of Roman Power in Asia Minor*, Amsterdam, 1967, 148

³⁴ J.Wilkes, in *Rome and her Northern Provinces* (B.Hartley, J.Wacher Eds.), 264, n.38 si 39

³⁵ D.Knibbe, JOAI, 49, 1968-1971, Beibl. 6-15; AE, 1969-70, 165, nr. 595; G.Pflaum, AE, 1972, 572 Al.Suceveanu, SCIVA, 30, 1, 1979, 52-61 K.Strobel, *Die Donaukriege Domitians*, 1989, 17, 189, n.88; idem, ZPE, 71, 1988, 271-273

³⁶ *Pontica*, IV, 1971, 105 sqq

³⁷ R.Syme, *Danubian Papers*, 1971, 103; "Preoccupation with Roman frontiers and Roman-frontiers works sometimes leaves out of sight the land beyond the frontier. The nature of the relations with the border-tribes determines the character and the requirement of military defence. If the native can be isolated from one another, intimidated - or even conciliated - the task is easy enough". D. J. Breeze, *Roman Forces and Native Populations* in *Pro Soc Antiq Scot*, 115, 1985, 65-70.

³⁸ H.Schönberger, in JRS, LIX, 1969, 153; J.C.Mann, ANRW, II, 1, 1974, 508-514

WALLACHIA DURING THE DACIAN WARS

Consequent to our hypothesis that the four political entities delimited by Getic monetary emission had a permanent character and played a part in the whole history of the Dacians at least till the conquest, we shall try to read the sources from this perspective. Domitian has the surprise of being attacked by Diurpaneus in 85 AD. in the east of Moesi, in *ripa Histri*. In the first part of Domitian's war with the Dacians, Decebal doesn't take part in and, we don't believe that it could be about only the fact that he wouldn't have been the Dacians's king³⁹.

Iordanes asserts (Get, 76) that the Getae led by Diurpaneus, "being afraid of Domitian's avidity, they dissolved the foedus which they had closed formerly with other emperors... they sacked the regions that depended on the Empire" makes us think back to Roles, *amicus et socius*. We dare to read in Iordanes' text (XIII, 76) *Domitiano imperatore regnante eiusque avaritiam metuentes foedus, quod dudum cum aliis principibus pepigerant. Gothi solventes, ripam Danubii iam longe possessam ab impero Romano deletis militibus cum eorum ducibus vestaverunt* that the Getian kingdom⁴⁰ in the south of Carpathians attacked that part from Moesia, named *ripa Danuvii* being long ago in the possession of the Empire but depending only on it. This fact justifies also the formula used in *Getica* and on the inscription from Tibur *ripa quam tuebatur* as well.

Accepting the proposed identification⁴¹ of Diurpaneus with Duras (Dio Cassius LXVII, 6, 11) we might have a proof of the unification action of the Dacian states under Decebal's authority. But, if the two kings are two distinct persons⁴² as we think that it is much more probable, then Duras must not be implicitly Decebal's predecessor at Sarmizegetusa, but a third king possibly from Central Oltenia who considers opportune to associate himself with Decebal - Dacians' king against Roman's campaigns of punishing Diurpaneus. As from the concatenation of the data transmitted by Iordanes it is clear that at Domitian's initiative, Cornelius Fuscus attacks Diurpaneus and is defeated by him; the campaign must have been developed either on the road to Olt or on that from east, from Flămânda to north.

Cassius Dio introduces in the describing Domitian's wars a notice about Decebal's requirement to conclude peace before Fuscus started the fights with Diurpaneus. We consider that this requirement is not done by a belligerent but, on the contrary, by the king of Dacia, who wanted to keep the neutrality in a conflict which he didn't provoke and which he didn't want.

Yet, Fuscus crosses the Danube going on the road along the Olt river, who in the hypothesis that Diurpaneus is the king of the realm in Wallachia was a part of Decebal's territory and thus affects his sovereignty, reason for which he gives up the peaceful tone and he threatens with a furious fight and may be he will do it, contributing to Fuscus' disaster.

³⁹ Exc.UG 45,p.400 si 44,p.399

⁴⁰ K.Strobel,Die Donaukriege Domitians,in *Antiquitas*,1,38,Bonn, 1989,40

⁴¹ G.Brandis, RE, IV,1901,sv. Decebalus, 2247-2248; C.Patsch, *Beiträge*,V/2,5 si 11

⁴² A.Stein, PIR,III,1943,26 sqq N.Gostar, SCIVA,35,1, 1984,50 K.Ströbel, *Donaukriege Domitians*,1989,40

We do not deny the centralization of the Dacian state but, we take into consideration the possibility that the process to have been developed simultaneously in the four Dacian Kingdoms, whose existence had been neglected by the modern scholars.

We cannot draw the conclusion that the developed political entity in these individualized regions in the previous periods was dispersed, losing completely its role. We also think that within a possible unitary state, under Decebal's guidance it would have preserved its individuality as administrative units having a well determined justification in the development of the events during the Dacian wars, if we take into consideration that *Traianus Dacicus gentem Dacorum et regem Decebalum bello superavit* (CIL III 1444). The inscription from Rome seems to us to be very exact in presenting a first stage - the defeat of the Dacians, may be of those who have already been integrated to the Empire during the first war and after the defeat of Decebal, the king of the central Dacian State.

Trajan's Column and Cassius Dio LXVIII, 8, 1 are of the same opinion in indicating Trajan's advance to Tapae, without Decebal's resistance and the Buri and the others *συνμαχοι* of Trajan, remind him the stipulations of their own agreement with the Empire, by virtue, of which they feel themselves justified to ask the stopping of the campaign and the renewal of the alliances.

Surprisingly, after the first battle, the Romans give evidence of a fury unfounded by the Dacian's facts, previously represented on the Column. A mission of Dacians and two Germans (Fig. 5) appears which could be one of *de comati* missions sent by Decebal LXVIII, 9, 1, to try once again the restauration of piece; the scene is just before Decebal takes over the initiative and moves the battle front from the land of Dacia to the imperial one. We think that the appearance here of the Germans is very eloquent to establish which of the Germans were the allies of Decebal; they are the old fellows of incursions in the south of the Danube - the Bastarnes; only the coincidence of names of the Dacians on the Olt, with the capital at Buridava and of the Germanic tribe in the Slovakian zone, could contribute to the formulation of the hypothesis that they will take part in the war led by Decebal. The fact that they are not the Germans from the west of Dacia may be concluded from their absence in the representation on the Column of the fights from Transylvania, where naturally, they had to be found; the Bastarnes and their neighbours in the east i.e. Sarmates Roxolani are those who will help the Dacian's king to attack Dobrudja which was in their immediate neighbourhood; the analysis of the fighters represented on the Monument from Adamclisi⁴³ confirms the participation of these allies of Dacians, at the fights in Dobrudja.

After the victory over the Dacians and Roxolani in Inferior Moesia, Trajan crossed the Danube on a bridge of ships to take back the campaign against Decebal, the advance taking place on three columns. The first column behind a wooden palisade was made from the luggage convoy, then there follows the pedestrians' column and, in the first plan in the van, the cavalry. On the bank of a river, the wall of caespites finishes with a circular tower. Because the fortifications start from the bank of Danube, opposite to a camp and because the next scenes retake the series of military constructions, we wonder if we are not in front of the fortifications from the vest of Wallachia and on the Olt; the scene L, on the other side of the river, where Trajan arrived with the van and meets the troops, could be at *Castra Traiana*⁴⁴ on the Olt; in this hypothesis, the second campaign towards Dacia developed through the

⁴³ A.Furtwängler, *Das Monument von Adamklissi und die ältesten Darstellungen von Germanen*, in *Abhandlungen der bayerischen Akademie*, XXI, III, Leipzig-Berlin, 1896, 67; C.Patsch, *Beiträge*, VI/2,54; R. Vulpe, *Columna lui Trajan, Monument al etnogenezei românilor*, Bucuresti, 1988 94-95 Florea Bobu Florescu, *Monumentul de la Adamklissi, Tropaeum Traiani*, București, 1959, 487 sqq

⁴⁴ *Tabula Peutingeriana*, VIII, 1; C. Strobel, *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Trajans*, 1984, 73, 168, 186 sqq, W.Gauer, *Untersuchungen zur Trajanssäule*, Berlin, 1977, 30

territory of the kingdom of the western and central Wallachia as well as of the eastern Oltenia, territory in which is Buridava - Buri's dava - who in all probability had already had alliance treaties with Rome, since Tib. Plautius Silvanus Aelianus' time and who very likely were the allies from the episode of starting the war. May be the philoroman attitude of a part of these Getae, may be noticed in the hospitable gesture of the four Getae who although seem comati are in rich costumes (Fig. 6). If we don't neglect that in the scene LIX the Dacians are on the other side of the mountains, then, the scenes LVII-LXIII should be put in connection with the campaign from northern Wallachia and the building of the fortifications of penetrating through the passes from Bran and Oituz, Buzău Valey; this hypothesis is imposed to us if take into account that Trajan after the Dacian counteroffensive in Moesia Inferior, developed just though these counties had to conquer them or to assure them for him by diplomatic actions.

Going along the road from the western Wallachia, a well known commercial road, the Romans benefitted by the advantage offered by the dominant position of the eastern bank of the Olt; they could advance in a total security on the road along the Olt, only after they had assured that position. This latter road was accepted for the period of wars especially on the basis of the ancient information, the *cohors I Hispanorum veterana* has actioned at Sâmbotin, only some kilometres north of the fortress from Buridava (Ocnița), in a total agreement with data from pridianum.

The hypothesis of using the road from the Danube through the Bran pass to Transylvania may be supported by means of the data obtained by archeological researches.

Our researches in the Roman camp at Flămânda (Fig. 7), have remained in an initial stage; the large surface, initially of about 6-7 ha, makes us think that it has been created as a starting fort for a large number of troops. In fact, the trapezoidal form with the long side towards Danube and the short one towards "Barbaricum" is not determined by the land, but it is adapted to the needs of a long key, for boats.

Between Danube and Bran pass there still must exist fortifications from the epoch of wars; at Urluieni the researches indicate the early dating castellum. On the eastern and western sides of the northern castelum we have obtained stratigraphic elements about a Bo phase anterior to that with a brick wall and which probably had a Holtz-Erdemauer, wide of about 3 m; on the basis of the discovered material we can date it from Trajan's time without precisising if they were or not from the First War, so as we tend to believe.

After more than three decades of uninterrupted researches, we have not the objective data obtained in castellum from Jidava for which we sustain the existence of a phase from Trajan epoch, which we attribute to a detachment of the legion XI Claudia that activates after the Dacian counter-offensive in Wallachia, Dobrudja, and is present at Voinești too, in this period.

Our researches from Rucăr (Fig. 13) have approached a fortlet from caespites (30x53,8m) which sheltering a detachment of the *cohors II F! Commagenorum* protects the southern of Bran pass; its northern pendant was at Râșnov, where there is also proposed an earth fort from the beginning of the 2nd century, on the basis of the archeological context.

After Decebal's counter-attack in the inferior Moesia and the pursuit of the Bastarnes and Roxolanes beyond the Danube, the Roman troops were in the south Moldavia. So we must conclude that, in accordance with the strategic-geographical realities it is plausible the march of a Roman army to Transylvania, on the shortest way through the Oituz pass⁴⁵.

⁴⁵ Gr. Florescu, *Problema castrelor romane de la Mălăiești, Drajna de Sus și Pietroasa*, in *Omagiu lui Constantin Daicoviciu*, 1960, 227-229; idem in *Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al județului Prahova*, 1968, 35-36

Remaining true to the hypothesis that the army under the Trajan's command accompanied by Laberius Maximus acted in 102 in the east part of Dacia, we understand that for not permitting Decebal the concentration of forces in the east regions, Lusius Quietus attacks "from another side" (than Trajan did) from over the pass Vulcan⁴⁶.

We can assume that if Trajan had conquered the Dacian fortresses from Orăștie mountain in the first war it wouldn't have imposed the capitulation of Dacian state. It seems more plausible that the mountain after mountain assault refers to the occupancy of the south and curvature of Carpathians, the encircling of the capital being much more complete than in the case it would have reduced itself to Tara Hațegului, especially if we do not forget don't Decebal's ability to produce diversions, with the help of the forces remained in the well developed Dacian regions, on Mureș and in the north. But Trajan accepts to conclude peace as a respite for preparing necessary to the final confrontation. To all appearances, peace was a *foedus*⁴⁷ and it was concluded after a previous *deditio in fidem*.

The peace from 102 confirms the occupation of some territories and especially of those from the south of Carpathians. Hunt's papyrus assures the belonging of Wallachia, south of Moldavia and east of Oltenia to Moesia Inferior⁴⁸. If we take into account which are the stable and well circumscribed Dacian states it doesn't seem difficult to us to understand the total inclusion of these territories, in the Empire after the defeat.

As the scenes from the beginning of the war in 105 take place in the south of Danube, because only in scene XCVIII-XCIX Apollodor's bridge from Drobeta is crossed, we think that we should come back to the hypothesis that Trajan started his voyage from Ancona, crossing the Adriatic Sea, isthmus of Corint and through Egean and Black Sea⁴⁹, as well, reached the Moesia Inferior, probably the scene LXXXVI is a representation of Tomis, after which there follows a series of scenes in which the people saluted the Emperor and even takes part in the sacrifices celebrated (LXXXIX-XCI) in a locality where trophies exist⁵⁰. Nothing of these scenes indicates Trajan's war intentions; it is rather about an inspection of the Inferior Moesia. It can't be totally improbable that this voyage made unlikely Decebal to understand that Trajan doesn't intend anymore to give chances to his state. The "peaceful" visit being accompanied by the finishing of the works at Apollodor's bridge and also by troops movements in the immediate neighbourhood, so that it isn't astonishing that Decebal "called Longinus to him, ... and asked him, in some others' presence, about Trajan's plans". The episode became a pretext to start the second war, which Decebal must have not wanted, if we notice that Longinus has sent his libertus to Trajan for re-establishing their good relations (Cassius Dio, LXVIII, 12, 1).

In the view of a new war, some dissensions appeared among the Dacians - scene CXI (Fig. 20) illustrating Dio Cassius' statement. Many Dacians sides with Trajan, consequently, Decebal tries to obtain peace again. Along the second war the "desertions" from Decebal's camp increase; after the resistance at the siege CXIII-CXIV, a group of Dacians (CXI) shown signs that they evade from the fight; a pileatus bends to Trajan in the scene CXVIII which could be in

⁴⁶ Cassius Dio, LXVIII,8,3; I. Ferenczi, *Tibiscus*,5,1978115 sqq

⁴⁷ B.Paradisi, op.cit. 43-45

⁴⁸ Gh.Cantacuzino, in *Revue Historique du sud-est Européen*, IV, 1928, 38-74; O.Fink, JRS, XLVIII,1958,102-116; R.Syme, JRS, XLIX,1959, 28-32; J.F.Gillam in *Hommage à A.Grenier*, Bruxelles, 1962, II,747-756 R.Syme, *Danubian Papers*,1971, 134; Maria Bărbulescu, A.Rădulescu, in *Dacia*, NS,XXV,1981,357-358

⁴⁹ F.Lepper, S.Frere, *Trajan's Column*, Alan Sutton, 1988,125-139

⁵⁰ Lepper, Frere, op.cit.139 R.Vulpe, Studii Clasice,VI,1964,205 sqq; idem, *Columna lui Traian*,București,1988,88 sqq

connection with the next one, where the Dacians set fire to *dava* (CXIX – Figs.21,22), may be as a result of a stipulation of an agreement with Trajan obtained by the *pileatus* who had commanded it; after the conquest of Sarmizegetusa and the dramatic representation of the alternative-death or life as subdued people (CXX-CXXII) - the submission of a large group of *comati* is registered; for them the fate of subdued has not been proved to be dishonouring, seemingly the haughtiness of some *pileati* yields, because, a group of them subdue the emperor in the moment when he was getting ready to leave the mountainous zone and to find the auxiliary troops again; they are those who consider that the resistance is useless, because Dacia is already crowded with the Roman forts. The Dacians who are still trying to fight must attack the Roman camps (CXXXIII-CXXXIV); Decebal retired in the mountains, holds a "war council", a part of the Dacian troops try to run off (scene CXXXI-XI) but the Dacians are unforgiving with the traitors who they have caught (CXL the attitude of a Dacian that kneeled down waiting to be stabbed with the sword, has very little of what could be suggested that he consented to be killed, as it is usually foreseen). But the greatest part of *tarabostes*, arrive at Trajan, who in front of the tent, within a fort who, in all probabilities, *Praetoria Augusta*⁵¹, is praying in a solemn frame, at which a part of the troops also participate (CXLI) (Fig. 24).

The scene represents Trajan for the last time, on the column. We think that this scene signifies the end of the war and explains in fact why it ends - the greatest part of the Dacians preferred to take refuge from the vanquished soldiers' fate - betraying Decebal. These will be those who in our opinion will make up, as in all territories conquered by Romans, the base of the civil society, the base of the local administration. As it seems, it is a graphic presentation of an *editio in fidem act*⁵².

By their submission, *pileati* - the Dacian aristocracy - profited by *clementia* and *humanitas Augusta*⁵³. Thus, the second war, which has totally defeated the Dacian state, developed against its Transylvanian nucleus because, as admitting the presence of the Roman troops in the South-Carpathians territories and on the Transylvanian Olt⁵⁴ after the first war, the aim of the fights that took place "more with wisdom than with ardour" (Cassius Dio LXVIII, 14, 1) was the conquering of the Sarmizegetusa and the neutralization of the other Dacian strong points, among which the last was *Ranistorum*⁵⁵. At the end of the war the conquered territories will form the province Dacia. It doesn't comprise all the territories inhabited by Dacians but only the central part which in all probability constituted Decebal's state. The fact that the territories in south-east Carpathians remain *intra provinciam Moesiae inferioris* reveals the fact that after the second Dacian war, there has been preserved the organization form as a consequence of the peace from 102, because the Dacians from these regions didn't interfere any more in the final conflict.

We haven't a clear picture about the population's situation of the two Geto-Dacian tribes subdued during the first Dacian war, but it is to be supposed that in this case too, the defeating cost the most zealous combatants and the clemency has manifested upon a part of the people. This situation may be taken into account because in the camps in the north of Wallachia, *Drajna de Sus*, *Rucăr* and *Râșnov*, there appeared a large quantity of Dacian ceramics which we have to

⁵¹ Ptolemeu, III,8,4

⁵² A Piganiol, *Venire in fidem*, in *Mélanges F.de Visscher* = *RIDA*,5,1950,345 sq ; Cicero (de off.1,35 4)

⁵³ W.Schadewaldt, *Humanitas Romana*, in *ANRW*,II,4,43-62

⁵⁴ Ioana Bogdan Cătănciu, *ActaMN*, VI,1969,478-480

⁵⁵ M.Speidel, *JRS*, LX,1970,142 sqq

interpret as penetrating into the Roman fort at the same time with other products of the subdued population, in the form of *annona* or, on the basis of the trade.

Perhaps the land property of the Getae from Wallachia wasn't affected by the conquer this being, in our opinion, the reason for which there do not take place colonizations on the territory of the former political entity from here, as long as it was a part of the Empire. The situation of the state from east Oltenia is not essentially different; as far as we know there has not been founded any town by *deductio* and the individual colonializations, no matter how massive, couldn't affect entirely the possession of the land exerted by the Dacians who became subdued to the Empire.

LIMES IN THE SOUTH-EAST OF DACIA

After *universa Dacia devicta*⁵⁶ was changed into a province and a part of the troops which participated at the war established their *castra stativa* and made up *exercitus Daciae*.

For a long time there has been neglected Trajan's contribution to the territorial organization and to the creating of a new formula in order to obtain an internal order and the prosperity, being stressed only the role of the army. The change of the Dacian kingdom into a province⁵⁷, was naturally conceived to last and not exclusively owing to the military measures but, especially owing to those concerning the assurance of the prosper life of the provinces.

The modern historiography in the absence of the literary and epigraphic sources did not recognize the role of Dacian structures in the organization of the province; these Dacian structures⁵⁸ must have been superior⁵⁹, considering the Greek, Celtic and Roman influence.

Trajan will be that who founds autonomous administrative structure as a base of the life of the urban type - *civitates*⁶⁰ transmitted by Ptolomeu. *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, being the only town created after the Etruscan rite was considered as having extremely vast territory⁶¹, the rest of the provinces remaining in the "military administration"; this way of considering the situation in Dacia doesn't correspond with the reality established by Rome through *redactio in provincia* and is contradicted by the foundation of *municipia* in Hadrian's first years. The emperor's presence in Dacia was crowned by the establishment of the coordinates of developing the provincial life.

By virtue of our hypothesis concerning the survival of the great Dacian political entities as administrative parts of Decebal's state or as autonomous individual units of power, allied more or less with him, we can consider that Trajan gave to each a certain status, in accordance with their attitude towards Roma, but also according to imperial interest. The occupancy of the Dacian state from central Moldavia could do services from the military point of view, because the access way to

⁵⁶ AE,1934,2

⁵⁷ Eug.Cizek, *Epoca lui Traian*, Bucuresti,1980,258-264

⁵⁸ W.Groenman-van Waateringe, *Urbanization and the North-West Frontier of the Roman Empire*, in *Roman Frontier Studies*, XII,1980, 1037 sqq; M.Millett in *Military and Civilian in Roman Britain*, BAR, 136,Oxford,1984, 69

⁵⁹ H.Daicoviciu (Ed.), *Studii dacice*, Cluj,1981

⁶⁰ Ioana Bogdan Cătănciu, *A propos de civitates en Dacie*, in *Ephemeris Napocensis*,I,1991,189-195

⁶¹ I.Piso, *Le territoire de la colonia Sarmizegetusa*, in *Ephemeris Napocensis*,V,1995,63-82

Wallachia and farther over the Danube would have been controlled. Trajan had preferred to confer it a treaty. None ancient source reveals any proof in this respect but if the Roxolani from the north Pontic steppes, the east neighbours of these Dacians will benefit by such an alliance⁶² it is according to the Roman practices to imposed to the Dacians from Moldavia *imperia populi Romani*, as well.

Dacian people from Ciuc depression which may be a part of the "state" of central Moldavia has preserved a situation of "independence", because the forms of life continue not being practically embarrassed at least, in the 2nd century p.Chr., too⁶³.

During Trajan's time, the military situations established during the wars perpetuated. Only Hadrian passes to a military reorganization at the same time with the administrative-territorial one. A first measure was to reduce the territory of the Moesia Inferior only at south of Danube. The Dacian territories occupied with troops of this province had a different fate; the western and central Wallachia will be "abandoned", the troops from the camps in sub-Carpathians being retired and the fortifications were set on fire. The east Oltenia and south-east of Transylvania will make up the Dacia Inferior province. The new province is like a narrow zone of protection at superior Dacia against the possible inroads from the east. Olt river, the north-south axis of the province was the main connection between south of Danube and Transylvania, being transmitted to us by the painted itinerary from Viena; the discovered resorts along this road assured the traffic to the east to Brețcu where the shortest road to Dobruđa entered. Parallel to this strategic way, in the west of Wallachia, there is a second fortified road⁶⁴ which became known in the literature as "limes transalutanus".

We reviewed the scientific researches made beginning with the last century in order to know the Roman fortifications from Muntenia and Olt, emphasizing Gr.Tocilescu's merit in their systematic research.

THE STRUCTURE OF THE FORTIFIED LIMES IN THE SOUTH-EAST OF DACIA

THE ALUTANA LINE

The relief of Dacia Inferior was the one which determined the development of the road system of the province and the founding of the human settlements. The fortifications built during the war or afterwards, were meant to make use of the advantages of the ground in supervising all the possibilities of penetration as well as the control of the circulation inside the province, where there is to be noted a special attention for the former Dacian fortresses, as these met exactly the requirements of the same geographical configuration.

The Olt river permitting the most direct North-South communication and the link with Transylvania, after the building of the road through the Turnu Roșu pass, was permanently a strategical road and that's why many fortifications were built along it.

⁶² *Fontes Historiae Daco-romanae*, II, 1970, 11, Eusebius din Caesarea, 194.

⁶³ M. Macrea, SCIV, II, 1, 1951, 308-309; I. Ferenczi, *Problème des daces libres dans l'est de la Transylvanie*, in *Specimina Nova*, IX, 1, 1993, 3 sqq.

⁶⁴ V. Pârvan, BSH, 1923, 23, 799; B. Mitrea, EDR, X, 1945, 148; Ioana Bogdan Cătănciu, *Frontières romaines*, București, 1974, 265

The Roman road can be identified on the aerial photos quite easily on the terraces west of the Olt river; in some of the areas in the neighbourhood of some developed settlements being also marked by aligned tumuli⁶⁵. As we could realize, again, on the occasion of the research in the Izlaz-Romula area, the Roman road is not visible, maybe because of the destructions caused by the river, but also as a consequence of the Roman option for the variant from Celei-Scărișoara, especially if we take into consideration the fact that a bridge could have been built between Oescus and Celei ever since Trajan's epoch⁶⁶.

Reconsidering the data about the road on the banks of the Olt river and the fortifications which flank it, we used not only the results of the archaeological diggings and all the previous works but, also of the maps from the end of the 19th century and the aerial photos. We tried to include the exact observations into a logical structure, defined through the complex study of the North limes of the Empire.

Our point of view isn't always the same as the one expressed by those who dealt with this topic; the reason is also subjective, determined by our personal way of thinking, but also justified by the inaccuracy or the total absence of the arguments which support those hypotheses.

We point out the inefficiency of the protection of the area between the Danube and Enoșești of the alutana line, caused by the fact that the eastern bank dominates the western one. We notice especially the tendency, which had been expressed until not long ago, of attributing a military role to all the Roman traces of a greater importance in the Olt area. But for the provided fortifications from Tia Mare, Drăgășani and Căineni there is no defining element.

The only quadrilateral fortification from Resca is the central one, enclosing a surface of 216 x 182 square meters⁶⁷ and considered by D.Tudor as "the first defence enclosure which was re-built with a murus in the second phase of this quadrilateral fortification..." The discovered coins and the different stratigraphical elements seem to prove that the earth fortification dates from the first half of the 2nd century. It was re-built with brick walls some time before the beginning of the 3rd century. It is not necessary to deal in extenso with this fortification as we consider it as a civilian one, but some arguments to support our point of view have to be taken into consideration. The civilian character of the enclosure can be deduced from the fact that the wall is of 1.85 - 1.95 m and it is built without (!?) mortar; the corners of the enclosure are only thickened; the eastern gate is not defended by towers; on the longitudinal axis there is cloaca maxima, which makes us notice that the town plan had a central building not on the longitudinal axis as in the Roman camp plan, but on one of the sides of the intersection of the two axes, a typical urban plan⁶⁸. If we accept D.Tudor's assumption according to which Romula is a municipium from Hadrian, we have to assume that at the same time with the honorary title, the settlement also gets the right of erecting an enclosure. The enclosure of the town of very small sizes shows the character of a political-administrative centre of the territory, which was not absolutely proportional to the surface of the town, but depended on the specific of the property on the land. The extension of the extramurane inhabitation is the expression of the richness of the territory and of the privileged position at the intersection of the imperial roads - the road from Drobeta and that from Oescus,

⁶⁵ The same remark is also made by P.Polonic at the end of the last century; today the majority of these hillocks have been flattened up, but by means of photographs there could be initiated a research of such necropolises

⁶⁶ D.Tudor, *Les Ponts Roumains du Bas Danube*, București, 1964, 40-46 considers that this possibility of crossing the Danube was used by Laberjūs Maximus 101-102).

⁶⁷ D.Tudor, *Oltenia Romană*, 176 sqq

⁶⁸ C.Mărgărit-Tătulea, *Romula-Malva*, București, 1994.

with the variant through Sucidava and along the Olt. On the aerial photo we can see the entrance of the road from the south through a gate that must have been situated in the centre of the long side of the enclosure; the road from Drobeta, entering the gate on the polygonal enclosure was directed, according to the same image, towards the gate in the middle of the north-western side⁶⁹. (Fig. 31)

At Enoșești, the earth fort was larger westwards than the brick one (Fig. 33) This fact makes us think that the troop who had built the earth fort was no more there when it was rebuilt in brick. The troop was replaced entirely or spread about the neighbouring fortifications. We have data about the COH I COM (magenorum) stamp, similar to the Drajna de Sus type⁷⁰ as well as about COH III [GAL](lorum), although in Tocilescu manuscripts, there still exists a piece of information about the same stamp, but it was completed *Commagenorum*, too. The troop was in Dacia Inferior in 129 and 140 A.D., and its stamps were also discovered at Loneștii Govorei; there is no information available about the date when the earth camp was built, and the movement of the *cohors I. Fl. Commagenorum* between Drajna de Sus and Enoșești is also uncertain. Since the ford of the Olt, here, permitted the access to Wallachia, we cannot exclude the hypothesis according to which the earth fort had been built by the *Cohors I Thracum Syriaca*⁷¹ since Trajan's time, or maybe even during the period of the first Dacian war, in order to provide this important crossroad.

Except the systematical diggings guided by Gh.Bichir⁷² at thermae, all the researches at Stolniceni (Buridava) had a rescue character without having in view any topographical lay out of various monuments; archaeological prospecting should be started on in the area south of the road to Govora, where civilian settlement could be established, to which the amphitheatre depended on as well. East of the Roman road and on the bank of the Olt river where the thermae were dug, there still is to complete the information about the castella and the military settlement.

The Roman road crosses to the left bank of the Olt river in a place situated between Olteni and Sâmbotin where there are the ruins of a castellum identified with *Castra Traiana*. The first results of the diggings here made us doubt about the military character of discovered building⁷³. After nine digging campaigns there has been revealed⁷⁴ the earth phase of this castellum, having two ditches; in a barrack belonging to this earth phase there was discovered a stamp of the cohors I Hispanorum, the troop whose pridianum had already made its activity at Buridava known after the year 102. If there was a earth phase from Trajan's epoch, we suppose that it couldn't be one with an agger but one with a Holz-Erdemauer, (a box rempart) - only such a type of building could be easily and efficiently replaced by stone, using the system of corbels perpendicular to the wall. (Figs. 35, 36)

We do not know exactly when the road was cut in rock and anchored on piers over the waters of the Olt river through the wild narrow pass. The first possible time is during the first war of Trajan, as the result of the Dacian intervention in Moesia Inferior and it could be illustrated on the Trajan's Column, scene LVI, and in scene LVIII, Trajan would go just through the Olt pass on the road suspended on wooden pillars. This hypothesis cannot be supported on the basis of the archaeological results obtained in castella on this road, but as we consider that it has been

⁶⁹ Ioana Bogdan Cătănciu, in *Analele Brăilei*, 1, SN, 1993, 417-418, fig. 2, 1 si 2

⁷⁰ Al. Barnea, I. Ciucă, SCIVA, 40, 2, 1989, 147-155

⁷¹ Al. Barnea, SCIVA, 40, 2, 1989, 147-155

⁷² Gh. Bichir, *Buridava*, 4, 1982, 43-54; Gh. Bichir, P. Bardașu, *Materiale*, 1983, 255-268

⁷³ Ioana Bogdan Cătănciu, *Evolution*, 27, n 245

⁷⁴ *Cronica Cercetărilor arheologice, Campania*, 1994, nr. 117; *65 ani de arheologie militară*, 62

demonstrated, the observations were unsatisfactory; the foundation inscriptions of the Roman camps at the end of Hadrian's epoch are not a proof that up to that date there did not exist earth and timber fortifications in any of those places or others not yet discovered.

The easiest road to pass the Carpathians was the one east of the Cozia massif; on this variant there have been built castella of small dimensions⁷⁵ at Rădăcinești, Perșani (?) Pripoarele (?) and Titești; the two linking roads between the south and the north of the Carpathians, made up one and the same military sector, surii sagittarii, acting both at Bivolari and at Rădăcinești and Copăceni.

The road cross to the Northern bank of the Transylvanian Olt, seemly, only by a bridge faced Boița.

The north end of the Olt pass is protected by a garrison at Boița. The fort has at least two phases of existence and it controls the crossroad towards Apulum and along the Olt river, eastwards, towards Angustia (Brețcu).

On the Transylvanian Olt, which in fact flows east-west, there were built castella at Feldioara, Cincsor, Hoghiz and Olteni. I.Glodariu⁷⁶ mentions that Hoghiz, Cincsor, Feldioara and Râșnov are Roman fortifications corresponding to the Dacian fortresses from Racoș, Breaza, Arpașul de Sus and Râșnov, considering that both the Dacian davae and the Roman camps ensured the supervising of some roads across the mountains; these mountain roads were not accessible, being rather field roads not quite useable and that's why we believe that the fortifications necessary for the carrying on neutralizing fights, of the Dacian centres of resistance, were used later, too, on the purpose to supervise the uncontrolled movement in the mountains; certainly, we can not speak about barbarian armies but about bands of discontented or malefactor people.

It is certain that these fortifications never made up any frontier line between Dacia Superior and Dacia Inferior, a fact which is also underlined by their placement on both sides of the river.

Between Brețcu, the western end of the Oituz pass and Transylvania the circulation was less direct because of the peaks directed north-east-south-west of the Bodoc, Baraolt and Perșani mountains. A special research of the roads in this area has not been made yet, but it could be broadly drawn, owing to its marking up with the castella from Boroșneul Mare and Olteni

Therefore, the road of the Olt is marked out by medium and small forts ; it is only at Slăveni and Hoghiz that the dimensions are over 3.5 ha; towers haven't been confirmed by archaeological diggings besides the one at Arutela⁷⁷, but it is supposed that they existed, a fact which should be looked for among the hillocks registered in the old maps.

⁷⁵ D.Tudor, *Buletinul Muzeului Militar*,V,1943,99-100; Gh.Poenaru-Bordea,Cr.Vlădescu, SCIV,23,3,1972,477 sqq; BMI,3, 1972, 28; *Frontières romaines*,1974,250-254; SCIVA,32,4, 1981,581-591; SCIVA,32,4,1981,543-552 and *Evolution*,25-29

⁷⁶ Acta MN,XIX,1982,36

⁷⁷ Cr.Vlădescu, *Fortificațiile*, 1986,60-61, Fig.52

TRANSALUTANA LINE

Therefore, since 1971, we have started the systematical study of the transalutan fortified line, starting from the re-identification of the archaeological objectives in the area, as from the recent publications we found out the degrading of the information taken over from indirect sources, the occurrence of some confusions and assertions concerning situations uncontrolled in the land; we realized that in most of the situations Gr.Tocilescu's observations are absolutely exact and unfortunately they haven't been published entirely, their value should not be wasted through out the time.

Our research has been made on the ground between the Danube and Pitești and we can assert for sure that *vallum* was built only where it was necessary a delimitation of the Roman estates from those extra provinciam.

The starting point of the *vallum* is the north-eastern corner of the great Roman camp from Flămânda, its direction following the one of its agger on the eastern side.

When we did the investigation in the spring of 1972, the whole area between the Danube and Putineiu was traced by ditches for the construction of an irrigation system; we realized that the missing of the core of burnt earth, considered as a characteristic of the *vallum*, so that it is not accidental in the section from Flămânda (Fig.58). Core of burnt earth exists only in some places, at unequal distances. It is very important to remember that the "burnt earth wall" does not have a homogenous structure; the burnt earth is granulous and its colours vary from yellow to scarlet or from grey to black, according to the burning temperature and the air current.

Above the stratum of ancient humus there has started the building of a palisade wall by thrusting wooden pillars of a 25-30 cm diametre into the subsoil; the pits being not much larger than the pillars and their depth into the earth varying between 0.30 - 0.45 m; The distance between the pillars of the first row is 1.50 - 1.70 m; at 0.70 m inwards there have been discovered two more pillars at a distance of 0.50 m one from the other; in the investigated area at Valea Mocanului (Figs. 60, 61) we have not found traces of other pillars to make up another row, so it is possible that the two interior pillars to be a consolidation or, maybe, a re-building; the inside edge of the palisade wall built on this wooden frame is very clearly marked by a coal trace, 5 cm thin, at 2 meters behind the row of the exterior pillars. Within 2.50 m from this remainder of a burnt board towards the exterior there were extracted smaller or bigger pieces of burnt earth, of the same consistency and aspect as in the parallel section investigated in 1972, or the same as at Urluieni S III/1973. Therefore, the palisade wall was set on fire in this place; fragments of burnt earth from the upper side being spread over the surface on both sides; in the next phase soon after the setting on fire, when a part of the burnt box rampart was like a massive structure up on a height, bigger than the one of 0.70 m which has been preserved up to present, they started to build an earth *vallum* supported outside by a row of pilots of 20-30 cm diametre deep into the virgin soil at about 15-20 cm, below the ancient level which we can deduce for this moment of reconstruction, the depths of the pilots must have been 0.90 - 1 m. The *vallum* is built of brown redish earth with adobe clods in a bigger or smaller quantity; east of the burnt rampart, on a width of 3.50 m, this stratum is much richer in burnt earth clods, fallen down on the ancient level during the functioning of the first delimitation of the imperial border. This aspect of the *vallum* permitted us to assert that there is a second phase.

During our researches we have not found the traces of the road that must have winding in parallel with the *vallum* fact, what makes us think that it was at 150-200 m distance, the same distance as between the castella and the vallum. Anyway, the road does not seem to have had a stone structure, at least in the southern zone, since we did not manage to locate it in the profiles of the ditches for the irrigation system.

We initiated a series of investigations on this places where we hoped to discover reference points for an approximate dating; at Flămânda we intersected the starting point of the *vallum* from the north-eastern corner of the Roman camp; in its fossa we discovered a Roman provincial fibula, dating to the first decades of the 2nd century⁷⁸. Without considering this an absolute argument, we remark that on the surface behind the transalutane vallum, the fossa was filled in, a fact which would suggest the construction of the vallum after that of the Roman camp, the fibula being a terminus post quem of its raising.

In our opinion, the transalutan *vallum* must not have been built simultaneously with all the known castella, towers, etc. It might have been the initial delimitation of the imperial territory (the box rampart periode), as well as, it might have appeared some time later marking materially the *limes imperii*, previously established in front of some interception and control forts.

Through our investigations on the ground, undertaken along the vallum, we have located several possible towers; we chose for our research one tower situated north of Scrioastea village at a visual link point between the high terrace on which the castellum from Valea Urlii lies and the meadow where the castellum from Gresia, supervise the place where the abrupt bank of Vedea was to take over the function of the vallum. Here, too, we observed two towers of different sizes in the same place; the first tower set on fire was replaced by a tower of smaller size. (Fig.62)

Unfortunately, it seems that the "inhabitancy" took place only at the higher levels of the tower so that, by digging, we obtained rarely Roman ceramics fragments, which cannot be dated. The fire, which destroyed the first tower might be contemporary to the setting on fire here and there of the vallum, first period.

Coordinating our observations up to now with the results concerning the spreading of the isolated Roman coins and with the political arguments, we think that we can assert the hypothesis regarding the building of the vallum just on the limit between the Empire and the political entity (the successor of the one which had already minted Vârteju-București type coins) from central Wallachia, which had been awarded a cliental treaty as a consequence of the Roman troops withdrawal from its territory, at the beginning of Hadrian's epoch.

In this case the observed destruction of vallum may be fixed in Antoninus Pius' time⁷⁹ or more probable during Costoboces attacks⁸⁰.

⁷⁸ O.Almgren, *Nordeuropäische Fibelformen*, 1923, Tof.I, fig.15, 106; A.Böhme in *Saalb Jhb.* 29, 1972, taf 3, 100.

⁷⁹ SHA,v.Ant.P. 5,4; AE,1946,113

⁸⁰ B.Gerov, *Acta Antiqua*, 16,1968,337

THE TROOPS OF DACIA INFERIOR

A characteristic of the tegular discoveries from castella on the alutana line is the fact that in the same camp stamps of several troops can be found; consequently, the conclusion which should be drawn is that the troops were very frequently dislocated.

Not all the troops attested in the province were included in the Palamarca diploma, the more complete one, out of the two diplomas issued for troops from Dacia Inferior. There have been discovered stamps with a *Numerus maurorum* Σ at Răcari⁸¹ and a *Cohors I Thracum*⁸² at Enoșești; on the other hand, cohorts II Gallorum and *coh I Tyrorum* have not been certified epigraphically yet, though they are mentioned in both diplomas for Dacia Inferior.

Without being able to demonstrate that during the entire Roman period the troops who left their tracks on the road of the Olt had a garrison on the road Flămânda-Bran-Râșnov too, we take for an argument the example of the small castellum from Rucăr in which we have discovered the stamps of the *cohors II Fl Bessorum*, stamps of the same type as those discovered at Stolniceni⁸³.

We suggested the presence of a detachment of the *legio XI Claudia*, in the castellum from Jidava during Trajan's period⁸⁴; for a later epoch, we had, as a clue, another inscription of *Aurelius miles turmaris* from *turma C---* (IDR, II 610) and we supposed that the troop be *numerus equitum Illlicorum*⁸⁵; in 1993, on a cursive inscription the name of the *cohors I Flavia Commagenorum* was discovered⁸⁶ too; this troop belonged to the army of Moesia Inferior and after 102 AD. it stationed for a while at Drajna de Sus, Târgșor and Voinești, where there have also been discovered stamps of the legion XI Claudia.

The presence of the Commageni at Jidava may be accepted any time after the conquest of Wallachia. The discovery in the barrack from Jidava complicates the problem of the distribution of the troops along the two fortification lines; but this is a new argument to demonstrate that the troops were divided between the castella on the Olt and the transalutana line even after Trajan's period.

The army of Dacia Inferior was exclusively formed of troops taken out from the command of the governor of Moesia Inferior, and it is supposed that it wasn't completed with dislocated troops from the south of the Danube in Hadrian's time, being rather the garrisons of the forts north of the Danube, in Trajan's epoch, redistributed as a result of the administrative-military reorganization. This situation was pointed out by comparing the troops in the diplomas from 129 and 140 with those from Moesia Inferior⁸⁷.

We cannot exclude a frequent dislocation of the troops on the line of the Olt, but large workshops for making bricks are more plausible to have existed in the area, workshops in which soldiers from different troops of the province could have worked simultaneously hence, the

⁸¹ Gr.Florescu, *Castrul Răcari*, Craiova, 1930, 19; IDR, II, 168

⁸² Al.Barnea, I.Ciucă, SCIVA, XL, 2, 1989, 147 sqq

⁸³ SCIVA, 25, 2, 1974, 184, fig. 5

⁸⁴ Ioana Bogdan Cătănciu, SCIVA, 25, 2, 1974, 285, n. 19; eadem, ActaMN, XXI, 1984, 130 si n. 35

⁸⁵ Ioana Bogdan Cătănciu, *Militärgrenzen Roms*, III, 1986, 466

⁸⁶ C.C.Petolescu, SCIVA, 46, 3-4, 1995, 249

⁸⁷ B.Gerov, in *Klio*, 37, 1959, 208-209

marking the bricks by stamps; thus we can explain the use of many troop stamps in building a castellum; no stamps on the *tegulae* have been discovered on the transalutana line; the only epigraphical references are still from the tegulae, but cursive inscriptions, rather of a personal character as those from Jidava (Fig. 81/5,6); on the transalutana line, it seems, however, that each castellum had a small workshop for making bricks like in Urluieni. If the stamping of the tegulae was done not to be possibly used by private people, then the absence of the stamps on the transalutana line would be a consequence of the absence of the civilian settlements..

Three alae were stationed in Dacia Inferior at the middle of the 2nd century; for two of them it is known the garrison place. *Ala I Hispanorum* had the fort at Slăveni, during the whole period of province's existence. *Ala I Asturum* built the camp at Hoghiz.

At Slăveni there is a stamp AL CL, which is assigned to *ala Claudia Gallorum Capitoniana*, but its tracks are concentrated in the south-eastern corner of Transylvania, where there haven't been discovered yet any camps of dimensions suitable for the accommodation of an ala quingenaria.

Perhaps it is to conclude that there was a delimitation of some sectors of the frontier system of Dacia Inferior, sectors which would gravitate around each praefectus of ala. The hypothesis was suggested to us by the presence of some troop stamps, which had the garrison in the neighbourhood of the camps of alla, in the case of those from Slăveni and Hoghiz and, to a certain extent, that of Boroşneu, provided that the investigated camp didn't belong to *ala Gallorum*. A lot of inscriptions might confirm this hypothesis - it is about equestrian personages who have the command of several troops simultaneously, making up a sort of tactical units - a fact that implies their stationing in a close neighbourhood. The proof that this is situation can be deduced from the inscription from Thyatira (ILS, 8853) in which TAnt. Cl. Alfenus Arignotus is praef. *Coh II Fl Numidarum* with the camp at Feldioara and praepositus *Coh II Fl Bessorum* with the camp at Cincşor.

Sex. Iulius Possessor (ILS 1403 and AE, 1983, 976) is praef. *Coh III Gallorum* and praepositus alae I Hispanorum and of a numerus surorum sagittariorum, all the three troops must have had the garrison in the vicinity of Romula at that time, to permit the high personage to exert the curatela over this town, too. The inscription allows us to locate the *cohors III Gallorum* at Enoşesti, in the second part of the 2nd century AD, where we have discovered the fragmentary stamp of this pedestrian troop (Fig. 81/3) We do not know the exact dimensions of this castellum or those of the one which is suggested at Ioneşti Govorii, a reason for which we are not quite sure whether the troop was stationed in both fortifications at the same time or successively. Numerus surorum sag. might have had the garrison at Slăveni, but the barracks there, don't show this, at Islaz or at the advanced points on the transalutana line.

C. Nonius Caepianus *praefectus alae Asturum* is *praepositus numeri Illyricorum* (ILS 2739); the link among the troops situated in the neighbourhood is also underlined by the fact that at Hoghiz there is a stamp of this *numerus* created from the *vexillatio* attested in the diploma of 129. For the time being we don't have any piece of information concerning the place where this numerus had its camps but it is situated on the superior Olt or on the northern sector of the Flămânda road, not far from Breţcu, as *praefectus cohortis Bracaraugustanorum* is also praepositus of the illirian equites (ILS, 2738).

From among the troops reported at Stolniceni, the only stamp which can be dated back to the period of the existence of Dacia Inferior is CO(HO)RS M(illiaris) B(rittonum) - identified with *cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum* from the diploma of Palamarca. Being a *milliaria*

troop, the castellum in which it would have settled, could have had a surface of at least 2 ha.

Cohors I Hispanorum veterana, famous for the pridianum dated back at the end of the Dacian wars, was probably in the garrison at Sâmbotin - *Castra Traiana*; since Piroboridava was on the way to the Oituz pass, whose Transylvanian end was protected by the castellum from Brețcu, the presence of the stamp may be related just with the activity of the troop during the campaign of conquering the south-eastern corner of Dacia and its conquest.

THE EXISTENCE PHASES OF THE CASTELLA ON THE TRANSALUTANA LINE

The researches that have been carried on since 1975 in the castella on the line of transalutana fortifications had as a main target the obtaining of data concerning castrametatia, sizes, structure, inside accomodation and then the knowing of the existence phases of the castella as well as their chronological framing. We stoped on the small *castellum* from Putineiu, as we consider it typical for the fortlets and on the two *castella* from Urluieni, where, we think, one can obtain, especially chronological data, concerning the fortified transalutan system.

Constrained by the few resources obstained for our research, we tried to regain and turn to account all the data from the previous discoveries.

We think that at Băneasa⁸⁸, according to the profiles of the sections traced in the big castellum (Fig. 63), three phases of existence can be stipulated:

- the camp with earth agger whose width at the basis seems to have been 11.50 m;
- the camp with Holz-Erdemauer, 3 m wide, generally built on the outside edge of the previous wall, very flattened inwards; debris of the previous dwelling entered the mixture of the "route level" at the base of box rampart.
- a rebuilding upon the ruins of the box rampart.

Septimius Severus coin is a terminus antequem for the re-building of the camp with Holz-Erdemauer and a *terminus post quem* for the destroying fire.

The existence of the burnt traces in the composition of the agger makes us suppose that the re-building was caused by a violent destruction and not by time's action. The first period of the fort is relatively dated previously to Septimius Severus, based on the archaeological discoveries.

The brick wall of the castellum from Săpata de Jos⁸⁹ (Lângești) is also situated on an earth structure especially prepared, as it was believed, from a hard mixture of earth, gravel, fragments of brick and lime. Here, as at Băneasa, this layer spread over a 16-17 m width, on one side and the other of the murus, there is also the ruin of a previous fort. A very concise profile, without any key annexed to the plan published by Christescu, would support this hypothesis.

From the profile, it is undoubtful, that the so-called agger wasn't meant to be a round road, so we don't exclude the possibility that this might have been supported on wooden pilots, whose carbonized traces have been discovered everywhere during the diggings, but they haven't been recorded in the plan and profile.

⁸⁸ Gh.Cantacuzino in *Dacia*, IX-X, 1941-44, 441 sqq.

⁸⁹ V.Christescu in *Dacia*, V-VI, 1935-1937, 435 sqq; idem, *Istoria militară a Daciei romane*, 1937, 150-154.

The second castellum, situated in the south-east of the big one, has the sides parallel with it, but its direction should be another one and we think that the carbonized traces (marked with B in the plan) in the centre of the north-western side, are the ruins of the decumana gate.

V.Christescu assumes that the two castella were contemporary all over the period of its functioning, which he established, according to the monetary hoard discovered in the praetentura of the big camp between 205-242. As it has already been mentioned⁹⁰, the beginning of the hoarding up, even if it coincides with the year of the first coin, it can't mean implicitly with the beginning of living in the castellum. In fact, at Săpata de Jos, in the close neighbourhood of the camp, there has also been discovered a monetary hoard with Trajanus-Valentinian coins⁹¹.

The sections across the northern (SI 1973) eastern and western sides of the southern castellum (A) from Urluieni (Fig. 64) had similar results concerning the existence of an agger, 6.10 m wide at the base, a surface under which the ancient humus stratum, 10 cm thick, has been preserved. Via sagularis, 1 m wide, has two stages of existence; the first, chronologically speaking, AI - is at (a depth of) 0.85 m (Fig. 65) and it is covered with gravel, over which pieces of burnt adobe and tiles have fallen; the second level of this via sagularis - AII - is situated over an earth layer, 20-30 cm thick, brought to this level; well separated on the surface, a quantity of ash and fragments of an amphora were scattered. On the via sagularis of this phase we discovered a denary issued by Elagabal⁹². The coin is, at this stage of research, a terminus post quem for the destruction of the phase A II of the castellum. The value of the coin related to the abandonment of the fort is emphasized by the fact that a lamp, datable back to the 3rd-4th centuries⁹³, has also been found at the same level.

The southern side, (Fig. 66) built on the steep slope (about 25 m level difference versus the large meadow of Cotmeana) of the plateau had a palisade wall (Holz-Erdemauer) and not an earth vallum; here, a fossa was no more necessary, but a berma was arranged; the agger has the maximum width at the base, of 3 m, towards the north being built of brown-yellow clay, while towards the south, on a width of 1 m, it was made up of earth, in which dark brown thin parallel stripes were revealed (possibly, caespites). The box rampart was re-built and, as a consequence, the earth used in the front also contained burnt adobe pieces remained from the previous stage.

The sizes of the northern camp B, from Urluieni, (Fig. 67), including the width of the walls, too, are 123 m directed north-south and 104 m east-west.

The fortification elements are generally identical on the four sides; the wall was built in a trench 1.60 - 1.90 m wide, in which two layers have been placed successively: Cotmeana sand and Vedea gravel (a river which flows at a distance of 3 km westwards). Over this isolating layer, mortar has been laid.

In the first phase of the enclosure, no agger was built behind the wall; but only a round road, supported by timber posts, 3 m wide, as it is suggested by the post holes filled with earth mixed with brick, debris and coal, registered in the eastern profile of the S IV northern section: In the campaigns of 1984 and 1985, we took into consideration the possibility that, during a second phase of existence, a Wehrgang on brick "contraforts" was built, as in the western part of section, we have found a perpendicular foundation trench of a wall; this foundation was dug without any

⁹⁰ B.Mitrea, SCN,IV,1968,197-205

⁹¹ B.Mitrea, SCIV,XI,1960,1,192 = *Dacia*,NS,IV,1960,591

⁹² RIC, IV,2,35, no.100, Roma

⁹³ Ioana Bogdan Cătănciu, SCIVA,XL,4,1990,Fig.4/1; D.Ivany,LVI/8, 4197, typ 22,4;E.Alam-Stern in *Carnuntum*, 1989, no.599, Taf.41/4

direct link to the enclosure wall (Fig. 68); only by a surface investigation we were able to discover the elements necessary for deducing that the removed wall, perpendicular on the enclosure, was, in fact, the lateral wall of the eastern tower of the northern gate. It is very sure that the foundation trench for the tower was dug after the one for the northern wall of the castellum had been dug, being less deep and narrower than the latter; however, according to the observations made in the other sections, one cannot consider that the brick wall of the tower was built later, and only added to the curtain.

Under the round road from the first period, there was a layer of brown earth which had been laid over a layer of burn debris, which we marked B₀. The level B₁ from the inside of the fort has been preserved, being marked on the surface by gravel mixed with mortar; ash and an archaeological material, relatively rich has fallen over this "pavement"; maybe as a consequence of a destruction which might have caused the fire, the system of the round road on timber posts or brick "contresorts" was abandoned and so, behind the wall, an agger was built, having 4.40 m width, at its base, from successive brown and brown-reddish earth layers.

A berma and fossa were already available at the level B₀ which initially we considered only the forest clearing fire inside the fort there was a gravel layer over which debris fell. In this layer with ash and charcoal a fragment of a fibula datable at the beginning of the 2nd century was discovered.

The brick wall couldn't exist, because even if the foundation was 0,70 m deep, it was filled with two successive layers of gravel so that the brick layers started only at the berm level.

It is more plausible that at this B₀ moment, a system of timber and earth box rampart was built; from its structure three postholes marked in the virgin soil by coal and burnt earth have been revealed.

We may assume that the yellow earth layer, which covers the burnt debris may have resulted from the flattening up of the previous form of fortification; corresponding to berma inside the rampart there was a gravel layer, over which the burn fell. In the ash and burn layer we discovered a fragment of fibula⁹⁴, datable from the beginning of the 2nd century.

The foundation trench of the fort wall was dug from the level - B₁ - arranged at 0.20 - 0.25 m over the burn layer - B₀. We consider that now the level of the berma is raised with about 0.30 m over the precedent one; not even in this phase an agger was built. As in the previous phase, the space under the round road which we should see still supported on timber posts, was not filled with earth, as another layer of ash is noticed over this second level, right near the wall.

The second phase of the brick-walled camp is revealed by the building of an agger of brown earth, mixed with yellow earth, 4.40 m wide at the base. The moment of the re-building - B II - might be estimated, lest the fibule⁹⁵, datable to the first half of the 3rd century, discovered in the SV in the earth of which the agger is made. The berm of the previous stage should be used during this second stage, too, as on it there are remainders of the final demolishing.

On the berm of the first stage, in front of the gate on the eastern side, we discovered a sestertius issued by Trajan⁹⁶. The coin might be regarded as a reference point for dating the initial stage of the B₀ fortification.

⁹⁴ O. Almgren, *Studien über Nordeuropäische Fibelformen*, Leipzig, 1923 Pl.1, 16; A. Böhme, in *SJ*, 29, 1972, Pl. 5, 315; D. Popescu, *Dacia*, V VI, 1935 1936, p. 241, fig. 1/7

⁹⁵ D. Popescu, op. cit. nr. 61 62; I. H. Crisan, *Acta MP*, 3, 1979, 299 300, Pl. VIII/4; E. Riha, *Forschungen in Augst*, 3, 1979, Tip 6.3, p. 165

⁹⁶ av. Trajan rev. mounted Emperor, AE, 17, 95 g, 32 mm identified by Bucur Mitrea

The *fossa* is not at the same distance from the wall on all side; the width of the berma on the northern side is 5 m, on the western side 4 m and on the southern one 10 m. The opening of the first ditch is 4.20 - 4.50 m and the depth varies between 1.90 - 2.30 m, probably due to the fact that it was successively cleaned during a longer period; it is only on the western side that the depth versus the first berm is 1.40 m. Since the digging funds were always "poor", we couldn't afford to waste them for intersecting the second *fossa* too, a *fossa* which we noticed through a semi-section continuing the section S IV, north.

The towers of the eastern gate are of unequal dimensions (Fig.72); the southern tower has the outside dimensions of 5.5 x 5.5 m; the northern tower is only 4.7 x 5.5 m (the front of the tower is diminished in length than the southern tower). The gate towers, at the foundation level, project from the outside line of the enclosure with 0.60 m. The width of the foundation of the tower walls is 1.05 - 1.10 m; the interior space of the tower was very small, and we cannot consider that it was a room properly, but it may have sheltered an access staircase to the higher levels. In the southern tower we noticed two moments of usage - the first level in the tower coincides with the one outside the gate; the second level is about 15-20 cm higher and, over it there is earth, burnt at such a high temperature that it grew violet; this is the reason for which, we consider that inside the tower, besides log and board floors, there was also a wooden staircase.

The walls of the towers of the northern gate are completely demolished, and the undation are narrower and less profound than those of the enclosure wall. The level of construction of the western tower is marked by a layer of gravel mixed with mortar; under this layer there were two bricks which remained from Bo period. The agger built later on, the north side, is 5.70 m wide at its base, that is 2.50 m wider than the tower (Fig 71).

In 1988 we dug the north-eastern corner of the camp (Fig 73) The corner was rounded and the wall was thicker than on the wall, the width of the foundation being of 2 m. A particularity of the tracing system of the eastern side was revealed here, where the foundation trench, laid over with gravel and sand, was several metres longer than the corner - an engineering mistake or a replacement in the initial project of the fortification. We should pay special attention to the understanding the anomaly of the plan which we revealed in the north-eastern corner; it may be assumed that the northern side of the camp B was in project rather towards the north, the eastern line was traced longer and even giving up the several metres of dug foundation, the eastern and northern sides do not form a right angle.

The corner tower is quadrilateral behind the rounded corner, according to the good Roman tradition. The room in the tower is 2.40 - 2.60 x 1.50 m; the level in the tower is marked by some bricks and tiles placed at - 0.47 m. Since the gravel layer from the base of the south-western side is interrupted on a distance of 1 m, we consider that, here, there was an entrance into the tower. The tower is included in the agger which is wider on both sides. The agger was built over the suspended rampart walkway, without any earth filling under it, as here too, under the agger there was a gravel layer on which there were traces of dwelling.

In the Romanian archaeological literature, there is a very frequent assertion that the earth *castella* had a *vallum*, and in the stone period (brick in the areas which did not have stone) it was used as an agger. Or, at least, for a part of the *castella* in Dacia, one can observe that the first period was with a box-rampart, and when re-building it in stone, they used a round road supported on timber posts or stone; the fact is analogous in the German provinces, where *Holz-Erdemauer* is very spread as the turf were not available everywhere.

The *principia* is 29.80 m wide (including the thickness of the walls) in measuring, and on the north-southern direction, the length is 31.5 m. The courtyard had the dimensions of 18 x 12.70 m and the portico on the eastern and western sides is 3.70 and respectively 4 m. The floor in the courtyard is marked by a gravel layer of 0.40 - 0.50 m. On this pavement there has been discovered a late silver fibule⁹⁷ (Fig. 80). The *basilica* is 8.50 m wide and 27.20 m long. In the central zone there have been preserved two fragments of wall with bricks which slid from their place and which could possibly be part of a platform - a tribunal or a foundation for an imperial statue. The eastern part of the rear range of the *principia* was warmed up by a hypocaust which had two periods. Only the northern half of the rooms had the pavement laid on *pilae*, while the southern half was supported on the ground; the rear range of *principia* consisted of five rooms; *aedes*, in the case of a perfect symmetry, might have been 6.40 x 5.50 m.

The fortlet from Putineiu (Fig.76) is square and it lies at about 150 m westwards from the vallum. The eastern half of this castellum is a vineyard. We intersected the north and south parallel sides and the western one, too. (Fig.77)

The cross-section over the southern side registered the image of the defences in the area in which the ditches got narrower until they broke off in front of the gate. Considering that the gate is in the middle of the southern side, its length is of 55 m (including the agger), being equal to the western side. The agger is made up of brown-reddish earth containing rare lens of yellow earth and some ceramics; on its crest there was a parapet revetted with clay, which was set on fire and the debris, marked the slope of the agger and of the *fossa*. At the base the agger is 6.50 m and having steep slopes because the brown-reddish earth is so dense that the slopes of the agger should not be supported by an exterior timber structure.

On the three sectioned sides, the defences were completed with two ditches, the first one having an opening of 3 m and the depth on the level from which it was excavated is of 1.20 - 1.50 m; its form reminds us the *fossa punica*; the exterior ditch is much bigger, it has an opening of 4 m and the depth from the same level is 1.75 m; the distance between the two ditches is of 2 m. The berm is 1.5 m wide; on the northern side on the edge of the plateau towards the Călmățui Valley, the interior ditch is followed by the second one at the distance of 7.5 m. The whole of this area was very disturbed by the diggings for the modern water pipe. It is to be mentioned that this second ditch was used for a garbage hole, as, here we have discovered an unusual great amount of artefacts, mainly ceramics.

The investigation of the southern gate, interrupted before being completed, had very interesting results. Two periods of the western tower have been revealed, both ended on fire. The gate way was cleaned and re-used in the initial level. The first shape of the tower hasn't been determined up to the virgin soil, but its burnt debris, partially left in situ was used as a base for the tower of the second periode. The width of the initial tower on the direction north-south is of 3.90 m and it was probably square. (Fig 78) If we interpreted the profile correctly, the second tower had the same limit northwards, but southwards, it was enlarged probably having a semicircular front, because its base was marked by a planked drainage canal, which at the moment of the final fire brought about the burning the earth from the inside.

The artefacts discovered in the SV on the first *via sagularis* suggests us that the first fort existed in the time of Antoninus Pius, in the middle of the 2nd century A.D.

⁹⁷ I.H.Crisan, op.cit.299,pl.X,11); A.K Ambroz,*Arheologia SSSR*,1966, 72 73)

The phases of the camp from Jidava are no more singular now and in the near future, we will have a more shaded picture of the changes occurring on the fortified line in the west of Wallachia. This line can no more be regarded as a period episode in the protection of the south-eastern Dacia.

From the above observations, one can underline the fact that the earliest transalutan defence works already occur at the beginning of the second century, existing for sure, in the middle of the century. When, exactly, they would take the complex form known today, is a problem which has to be clarified by further research.

It is certain that after Septimius Severus there occurred events which determined an amplification of the Roman military control in Wallachia. About a war of Caracalla⁹⁸ against the Carpi. There are pro and contra hypotheses.

The discovery of a stamp, of the legion XI Claudia Antoniniana, in the *thermae* from Pietroasele⁹⁹, seems to us to be related to the military action in this area, maybe exactly the one denied by D.Tudor.

The absence of the coins issued by Trajanus Dacius in the *castella* from the *limes* in Dacia Inferior cannot constitute a proof of an early withdrawal. If we accept the idea of the abandonment of the fort at Slăveni in 249/250 and the evacuation of the camps on the transalutana line, as it is suggested, then it would free the way to Romula and the whole province.

At Slăveni, the rebuilding of the wall, dated back to 248, was made by using some mutilated marble statues. This situation is rather suitable to a period of an incipient christianism when the pagan temples are destroyed, and we consider that it should be correlated with the arrangement of a paleochristian basilica¹⁰⁰ in the *principia*. The basilica uses the *absis* of the *principia* and the pavement in the *sacellum*; unfortunately all the historical considerations about this impressive discoveries have been made without annexing the plan and the profiles. One can also imagine the situation, as D.Tudor considers it - in a *castellum* abandoned for several decades, the Daco-Roman population comes back and they dig in the ruin of the *principia* up to the pavement in order to re-use it; however, since in the 4th century A.D. there are ceramics, coins and objects of a Christian character. The question that it really existed a hiatus in the habitation when there was no trace of fire in the camp is perfectly justified. The monetary discoveries prove that after a pause of several decades, the monetary circulation starts again. The breaking off of the monetary circulation may have other explanations too, besides the absence of habitation. The two hoards which end with coins issued by Philippus the Arabs, are only the *terminus post quem* for a destruction and one cannot date the abandonment of the camp in 249, only by taking into consideration the last coins of the hoard. In fact, the whole theory is based on the hypothesis that the "transalutan *limes*" was lost in 245/247, but the data from Urluieni, and to a certain extent, the ones from Putineiu, do not support this hypothesis; on the other hand, the hoards ended with Philippus Arabs coins are nothing else but a confirmation of the fact that the coin issued after Philippus Arabs reaches Dacia only sporadically, especially in towns. Perhaps, besides the payment of the soldiers, Dacia was not involved in trade which could bring extra money compared to the imports.

⁹⁸ SHA, Ant. Car. 10, 6; B. Gerov, in *Acta of the V Epigraphic Congress*, 1967, 431-436; Bodor, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, 48; Em. Dorutiu-Boilă, SCIV, 24, 3, 1975, 435-441 and contra D. Tudor, *Latomus*, XIV, 1960, 350 sqq and C. C. Petolescu, SCIVA, 39, 3, 1988, 281-286

⁹⁹ Gh. Diaconu, M. Tzony, V. Drîmboceanu, *Raport preliminar, Materiale*, Oradea, 1979, 320; Gh. Diaconu, *Revista de Istorie*, 36, 1980, 6, 1065

¹⁰⁰ D. Tudor, *Biserica paleocrestină de la Slăveni*, Olt, SCIVA, 30, 3, 1979, 433-457

In opinio communis, any late rebuilding observed in the forts are exclusively dated till the withdrawal from Dacia; these camp would remain unused for a time and their inhabitation would begin in the 4th century AD when the artefacts of those days appeared. Without any thorough studies concerning the archaeological material on the limes and because of neglecting the minute observations of the higher levels, we are still in the position of not being able to know objectively the last decades in the existence of the Dacia province.

THE FRONTIER ZONE AND THE CIVIL PEOPLE

Faithful to the adopted principle, according to which the limes must be studied in respect of the relationships which they create or impose during the process of development of the civilian life of the empire, of each province in part, we suggest to analyze, from this point of view, all the available elements concerning the civilian situation in Dacia Inferior.

Without any systematical research of the rural and urban life, we are in the possession of casual discoveries or observations on the ground.

We can only solve what exempla were used, from the available data about Dacia. In order to reconstitute as exactly as possible the organization and development, we should use the literary, epigraphical, archaeological, numismatical data in relationship and with those from other provinces.

After the conquest, numerous colonists¹⁰¹ were settled in Dacia, and their presence is proved everywhere. The subjected Dacian population¹⁰² is revealed through specific archaeological materials and epigraphical documents¹⁰³. It is sure that those Dacians who had consented to bow in front of Trajanus¹⁰⁴ were, from the very beginning, included into a privileged category, certainly taking advantages of the Roman benevolence, at least the "chiefs" being rewarded with civitas romana, being included in the mass of the Ulpī (Virgilius, *Aen* 851-853; Aelius Aristides, *Oratio*, 66).

Once with the foundation of the *colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa*, the other territory units must have been established, their juridical condition being stated by *lex provinciae*.

No documents concerning civitates were preserved in Dacia until late, when the problem that the term could not refer to an autonomous peregrin community. The fact constituted a basis for a generalized thesis concerning a sui generis system of organizing Dacia¹⁰⁵. In order to get to this scheme concerning the government subunits of the province, the situation revealed by the inscriptions on the northern border of Dacia Porolissensis is used as an analogy for Romula. The above situation refers to the epoch of Alexander Severus and Gordian III, a period in which many changes in the organization of the frontier territories¹⁰⁶ occurred. In order to understand the

¹⁰¹ Eutropius, VIII,6,2; M.Macrea, *Viata în Dacia Romană*, Cluj, 1968, 251 sqq

¹⁰² D.Protase, *Problema continuității în Dacia*, 1966,15-90, idem, *Autohtonii în Dacia*, București,1980,32-196; (I.Glodariu, *Asezări dacice și daco-romane la Slimnic*, 1981; idem, in ANRW,II,6,950-989

¹⁰³ C.Daicoviciu, AISC,III,1936-1940,200-270 = *Dacica*, 1969,417; M.Macrea in Dacia,NS, I,1957,205-220

¹⁰⁴ Cassius Dio, LXXVII,11,1

¹⁰⁵ M.Macrea,op.cit.116; H.Wolff, ActaMN, XIII, 1976,116

¹⁰⁶ P.Salway, *Frontier People in Roman Britain*, 1966, 186.

aspects characteristic for the frontier region, it is necessary to define the organization parameters of the province territory.

Hadrianus starts by awarding the title of municipium to the first settlements in Dacia. Besides Malva whose location is still debated¹⁰⁷, and Napoca, it was appreciated that all the municipia in Dacia appear in the vicinity of some legion or auxiliary troop fortifications. The fact may be proved as being an exaggeration of the role of the military element, in a stage of the research when nothing was known about the civilian urban settlements in Dacia¹⁰⁸.

A certain lack of precision in using the verbal terms concerning autonomous *civitates*, may originate from the fact that in the Mediterranean world the territory was the expression of the town, while in Gallia and Britannia, the town was the centre of the tribe¹⁰⁹.

Just because in the Dacian-Getic area, the tribal structures had been dissolved into a state which had a certain degree of organization, the Romans didn't use gentes as a basis for the administrative-territorial formations, besides some exceptions, but some territorial sub-divisions of the statal units, having a centre, not necessarily a single vicus. From our point of view, this peculiarity we have to underline for the whole period after Burebista is the one which determined the specific character of the organization of the peregrines autonomous communities from Dacia and Moesia Inferior north of the Balkans. It is to be remarked in the specific terminology of the inscriptions of Dacia and Moesia Inferior, a special attention concerning the contents of the notions as *civitas*, the equivalent of gens is used only for *ausdecenses*. It is possible that by localizing that *vicus Anartorum* on the ground, to find inscriptions with *civitas Anartorum*, in the same way as the archaeological investigations in the civilian settlements from the north and east of the intra-Carpathian Dacia and Dacia Inferior, practically unknown from archaeological point of view, to bring new data related to our assumption.

So, we consider that we have indirect information concerning the existence of some *civitates peregrinae* in Dacia, and the data which we have, speak about such autonomous civilian territorial units.

Referring to the frontier region of the eastern Dacia Inferior, we mean to the region where the Olt flows and that enclosed between the river and the line of the transalutan defensive line. Based on the discoveries up to now, a great agglomeration of Roman traces on the right side of the Olt can be noticed¹¹⁰. It is sure that in this area, very suitable for practising agriculture and neighbouring the great commercial way - the Danube - many rural settlements and numerous *villae* developed.

By archaeological investigations one could establish the evolution, throughout the time, of these civilian settlements in the vicinity of the Olt. From our point of view, it is very important to know whether these settlements have appeared and developed since the conquest or only after the setting up of the Dacian province, or, at least, in some situations they represent previous settlements adapted to some new civilization circumstances. A restriction concerning the settlement of the civilian population in the alutane area is possible to have existed at least for a short while; since our only data are the inscriptions generally not dated, and the isolated monetary discoveries, which do not suggest an interruption in their circulation in these regions, we cannot

¹⁰⁷ I.I. Russu, *Inscriptiones Daciae Romanae*, I, 1975, 21, n 35

¹⁰⁸ Ioana Bogdan Cătănicu, in *Historia Urbana*, I, 2, 1993; eadem, in *Analele Brăilei*, SN, I, 1, 1993, 413-431

¹⁰⁹ Rivet, *Town and Country in Roman Britain*, London, 1964, 65

¹¹⁰ TIR. L-35 si Repertoriul arheologic.ms

admit, at this moment of investigation, the existence of a military reservation on the western bank of the Olt.

Following the south-north direction all the epigraphical, archaeological and partly numismatic information concerning the habitation in the rear of the south-eastern frontier of Dacia, we may come to conclusions about the characteristic features of the civilian life in this zone. The scarcity of the epigraphical information determines us to make use of analogies with other areas of the Empire in order to include them in the specific phenomena of the epoch and the ones developed in this part of the times.

As a preamble, it may be stated that along the Olt, there appear the remainders of a civilian life, which seems to have been rich and varied, a fact proving that the area enjoyed the peace granted by an efficient protection set up by the Roman rule from the beginning. There was relative uniform habitation in all the areas where the Olt flew. Massive agglomerations may be found where the natural resources attracted a greater number of inhabitants, a part of them being colonists; the crucial points of the roads were also fit for a more intensive development of the settlements.

The abundance of civilian settlements on the right bank of the Olt and the above mentioned facts, determine us to think that, besides the territory in the immediate vicinity of the Roman camps, on which the thermae, and other annexed military constructions were, the largest part of the area was under civilian authority, constituting territoria of some communities such as *Sucidavenses*¹¹¹ or, at least of those from Romula, Buridava and Cumidava.

In central and northern Wallachia, the monetary discoveries after Hadrian's epoch, occur in great number, increasing in the first half of the 3rd century A.D.; on this basis, we can draw the conclusion that an active commercial life was carried out in the high field, crossed by Argeş and the Vedea as well as in the sub-Carpathian area of Wallachia. These traces can be assigned only to the Geto-Dacian entity which continued its life in the native area, after Hadrian had "left" Wallachia and the south of Moldavia¹¹². Roman antiquities in Geto-Dacian environment¹¹³ have been noticed all over the area, proving the observation brought about by the study of the numismatic material. An artificial restriction must have been the reason for the absence of traces of life on the left bank of the Olt up to the fortifications from the east of the river and even several kilometres farther.

Tacitus (Ann, XII, 54) speaks about *agri vacui et militum usui sepositi* which constituted a military territorium; the same as this region had to be, too.

It was only after the withdrawal of the Roman troops from Wallachia and the south of Moldavia, after the foundation of the Dacia Inferior, and as a consequence of the raids of the Sarmatians, discontented with the decrease of the subsidies, that the interdiction of the civilian settlement on a strip of land at the eastern edge of the province became opportune.

We fully agree with the fact that the Geto-Dacian population, the creator of the "Chilia-Militari culture", lived in Wallachia uninterruptedly and, we think, there is no doubt concerning the reasons for dating the beginning of the culture in Trajan-Hadrian epoch, when its specific elements must have been defined as a consequence of the increasing of the Roman influence. The settlement at Mătăsarū seems to have been an important centre of the natives from central and

¹¹¹ AE,1914,nr.122 C.Daicovicu, AISC,4,1941-1943,291 sqq; Gr.Florescu, SCIV,IX,2,1958,377

¹¹² C.Daicovicu, *Dacia Capta*, *Klio*, 38,1960,180-181

¹¹³ R.Vulpe, *La Valachie, Dacia*, NS,V,1961,365-393; Gh.Bichir, *Geto-dacii*, *passim*

northern Wallachia. The presence of the same archaeological material in the settlements from Chilia, Scornicești, Colonești-Măruntei (Maldar), Colonești-Guiești and Vulturești does not mean that all these settlements started at the same time with the one at Mătășaru. On the contrary, the investigation of the published datable artefacts leads to the conclusion that these settlements existed earlier at the end of the 2nd century A.D. and they continued in the 4th century¹¹⁴. Using Gh.Bichir's conclusions, we have to notice the dating to the second period of the "Chilia-Militari" culture of the settlements on the land strip between the two fortified lines of the limes from the south-east of Dacia. Only the settlement from Scornicești is dated from the middle of the 2nd century A.D. As far as Socetu is concerned, Aurelius, the potter, is according to his name, a personage belonging to the 3rd century A.D. and the discovery of the inscribed bowl within less than 3 km. from the castellum at Gresia, raises the question who this potter was, where he had his workshop and who used his products. Another conclusion of Gh.Bichir is that the Roman influence is extremely vigorous¹¹⁵ just as the frequency of the Roman imports within this culture. From the elements revealed by Gh.Bichir's investigations, we can find arguments for our thesis concerning a penetration of the civilian population westwards from the transalutana line, only at the end of the 2nd century A.D. The fact that the settlements are on the linking roads with the province, seems to us very meaningful.

The region between the two ways marked by fortifications, considered to be a frontier region, may have settlements of different types¹¹⁶ and the investigation of the traces discovered here, should be approached from all points of view.

Most of the discoveries presented by Gh.Bichir¹¹⁷ for the bordering line are part of the Mătășaru III₂ type, according to the proposed dating, it suits perfectly our hypothesis; only the settlement no.1 from Scornicești of Mătășaru III₁ type could be dated earlier.

The fact that the archaeological material from the settlements west of the Olt is not different from the one in the settlements from central Wallachia¹¹⁸, supports our hypothesis according to which, at a certain moment, the natives from Wallachia are admitted in the area formerly prohibited for the civilian life; this fact must be underlined, since it would be very unlikely that some communities, settled for a long time in the province, be so little different from the ones extra provinciam.

Concerning the eastern border of Dacia, in our opinion the lands east of the Olt might be considered as a military territory, preserved especially for the meadows and maybe for the exercises¹¹⁹, assuring the safety for the civilian settlements on the Olt. R.Vulpe¹²⁰ said that Dacia Inferior included these territories from the beginning, a fact which we can support now, by means of the arguments concerning the spreading of the Dacian kingdom from eastern Oltenia and the arguments provided by the isolated monetary discoveries. This area was conceived as a complement of the fortification system. With these considerations concerning agri vacui in the frontier area from eastern Dacia, we think we can provide another argument, that this practice is

¹¹⁴ Gh.Bichir in *Dacia*, NS,XXIV,1980,176-177

¹¹⁵ idem, *Continuitatea dacilor la granita de sud-est a Daciei romane*, in *Revista de Istorie*, 39/9,1986,836-839

¹¹⁶ P.Salway, *The Frontier People of Roman Britain*,1967,9

¹¹⁷ *Chronologie et datation de la civilisation Militari-Chilia*, in *Dacia*, XXIV, 1980,157-180; idem, *Geto-dacii*,3-14;86-95

¹¹⁸ Gh.Bichir, *Continuitatea dacilor la granita de sud-est a Daciei Romane*, in *Revista de Istorie*, 39/9,835-839

¹¹⁹ E.Kornemann in *Klio*, IX,1909,438; A.Mocsy, *Militärgrenzen Roms*, I,1967,211; H.v.Petrikovits, *Das Römischer Rheinland*,1969,69; idem, *Militärisches Nutzland in Actes du VII-e Congrès Internationale d'Epigraphie grècque et latine*, București, Paris,1979,230-242

¹²⁰ *La Valachie et la Basse Moldavie sous les Romains*, *Dacia*, NS.V,1961,372, n.32

not restricted only to the period from the beginning of the empire¹²¹, but it is a form, differently applicable, according to the circumstances and local aims; this practice is encountered in Hadrianu's time, on the wall between Tyne and Salway, as well as later on Antoninus's *vallum*. The fact that between the Olt and the fortifications east of the river, the coins number increases since Severus Alexander onwards, indicating an important penetration of the civilian population at the beginning of the 3rd century¹²², finds a parallel on the northern limes of the empire. The great increase of the settlements in the military area is due to the reforms in the army and the free development of the native population after the Antoninian Constitution. The frontier zone is not abandoned to the civilian administration; it is preserved as a military territory, in which the role of the consular beneficiaries raises to a great extent. The difference, pointed out by C.Daicoviciu, between the terms of the inscriptions from Cășei¹²³, previous to Gordian and those from his time, was considered as a consequence of the change in the situation of the area in which the *statio* lies - a region which begins to be administratively organized, possibly by allotting land to the soldiers¹²⁴. The researches concerning the Dacian habitation in front of the line of the castella on the northern border are too little advanced to be able to clarify the problems related to the epigraphical appearance of *Ans(amenenses)* and to define their territory from the very beginning. We have to underline, that the recorded name doesn't give a clear idea about the ethnical origin of the population, since the name is created from a toponymical one, therefore we can't speak about a Dacian tribe 'unmentioned' by Ptolemy.

In fact, we don't consider as possible, the idea that *statio Samum* lay on a territory outside the province. We are inclined to think that the difference between the situation when a consular beneficiary activated here and the moment when he administrated a civilian regio, consists in the fact that up to Severus Alexander, the civilian settlement had not been admitted here, since the area, a military territory, belonged to the troop. After admitting for the settlement of the civilian population, maybe, in exchange of the military service, the territory becomes a *regio* under military administration, besides the autonomous administrative organization¹²⁵.

Therefore, *statio* is an advanced point in front of the line of the castella which marked the incipient fortified line without being the external limit of the province. In front of the castella was a territory, usually unpopulated, either because the Romans preferred to raise their fortifications in suitable places, avoiding the areas intensely dwelt by civilian population, or that they evacuated the population on a strip of several kilometres in the chosen area. It is obvious that both situations may have been practised according to the concrete situation in each limes sector.

Regio appears as a result of the fact that the civilians were allowed to settle on the whole territory which was previously reserved exclusively for the soldiers (and for those who were more or less connected with the troop and settled in military vici).

Territorium Sucidavense can not be compared to this type of military territories, as it is situated behind "castella" line. It was populated and its essential characteristic is its organization after an urban model. The territory of the *Sucidavenses* must be regarded as an administrative

¹²¹ A.Mocsy, op.cit.211-212

¹²² P.Salway, *The Frontier People*, 192-197; idem, *The vici: urbanisation in the North in Rome and the Brigantes* ed.K.Branigan, 1980, 11-12

¹²³ C.Daicoviciu, Acta MN,III, 1966,164 sqq; D.Isac,in *Der Römische Weihebezirk von Osterburken II, Kolloquium*, 1990, Stuttgart, 1994,205-215

¹²⁴ C.Daicoviciu, op.cit.168-169; A.Mocsy, *Militärgrenzen Roms*, I,1967,213

¹²⁵ R.Grosse, *Römische Militärgeschichte*, 1920,65; P.Salway, in *Rome and the Brigantes*, 1980,13

entity which appeared throughout the evolution of the province's administrative territorial organization. We must not forget that in Dacia the Romans didn't find a society divided into tribes, so that the territorial units did not naturally based themselves on tribe - gens, except for speciale cases (one of them must be that of Anartes), but on territorial subdivisions existing before the Roman conquest; one of this seems to be the one which had the centre in the Dacian fortress on the high plateau at Celei-Sucidava.

As far as we could interpret the incomplete and disparate data, we suggest that in the frontier zone there was a strict separation between the so-called military territories and the civil ones. The former were disposed out on the border to protect the civilian ones. With the exception of some small areas round the castella, the ground have been left in the possessio of some pelegrins either natives or colonists, but significantly named after the old fortified Dacian centres (Sucidava and Buridava, known as such, by systematical investigations). According to the existing information, it is difficult to establish whether these communities had a territorium which crossed to the left side of the Olt. Opposite Romula there are recorded some civil settlements (Drăgănești Olt and Ipotești) which raise the question if the Romula's territory stretched on the left side of the Olt river, too.

WALLACHIA DURING THE EXISTENCE OF THE PROVINCE

The withdrawal of the Roman troops from the castella in the north of Wallachia takes place at the beginning of Hadrian's reign¹²⁶. It cannot be stated precisely if the destruction of the south-Carpathian camps is a consequence of some Roxolan attacks, as it is generally presumed, or of some political decisions which seems to us a more justifiable explanation.

It was already remarked that the territory that had belonged to the Getic State from central Wallachia was not the reason of the Roman colonization. It is not excluded the possibility that some Roman "negotiatores" or "disidenti" have temporarily settled here even before the conquest or that a greater number of Romans, interested in the commerce with agricultural products or animals, could have come here during the affiliation to inferior Moesia.

But, essentially, it cannot be considered that the number of the Roman colonists was significant¹²⁷, not even dependent civil settlements existed round the few castella.

Remembering that for the Romans the conquest meant mainly the subjection of the people not of a territory, their withdrawal must be correlated with a series of measures¹²⁸ that ensured the protection of the military, political and commercial interests of the empire. The ancient sources do not mention either this withdrawal or bring to light anything about the situation of these areas. The only way of answering the questions (that can be formulated) regarding the situation of the natives of Wallachia, remains the co-ordination of all the aspects of the life led by the people on this territory after Hadrian's withdrawal from sub-Carpathian castella. The investigations of that

¹²⁶ C. Daicoviciu in *Klio*, 38, 1960, 182; idem in *Istoria României*, I, 1960, 523

¹²⁷ M. Comșa, *Nouvelles Etudes d'Histoire*, 3, 1965, 25

¹²⁸ Th. Mommsen, *Römisches Staatsrecht*, III, 1, 1887, 828

type must take into consideration the significance of the changes in the aspect of the life manifestations from the 2nd and 3rd centuries A.D. compared to the characteristics of the period previous to Dacia's conquest. The researches must also consider the persistence of some essential characteristics may be even in the decades after the restoration of the imperial *limes* on Danube.

The monetary discoveries after Hadrian's reign increase, fact that indicates the development of an intense commercial activity in the field crossed by Argeş and Vedea rivers from the sub-Carpathian area of Wallachia. The archaeological researches from the last decades as well as the most recent ones made systematically by Gh.Bichir, permitted to establish some interesting conclusions concerning the traditional character of the material culture of the people from Wallachia.

The presence of the Geto-Dacian people in the first decades of the 2nd century is attested by the discoveries in Drajna de Sus, Rucăr and Mălăieşti camps of a specific Dacian archaeological material consisting mainly of cooking ware¹²⁹. The pottery entered in the soldiers inventory through the relations with the native people from the neighbourhood, as none of these castella were superposed on previous native settlements. The archaeological researches left almost aside the logical aspect of the Geto-Dacian material culture from the 2nd century A.D., after the conquest, so that there was no linking chain between the typical Geto-Dacian materials generally dated till the conquest and those known in the literature of speciality under the name of Chilia-Militari culture redated by Gh.Bichir¹³⁰ in the second half of the 2nd century A.D. till the 4th century A.D.

The planned withdrawal from Dacia and that realized from Wallachia and south Moldavia belong to a system of measures taken by Hadrian in accordance with his strategic conception which was more pragmatic and less inclined to make political capital out of the Empire's extension. Armenia, Mesopotamia and Asiria provinces created by Trajan were not abandoned as a consequence of some military defeats but in order to save the costs involved by their keeping and to recreate those states which have previously been buffer states against the big enemy from the east. In this exempla Hadrian has restored the kingship and "conserva des relations bien établie"¹³¹. The system of "vasal" kingdoms proved to be advantageous along the centuries. This must have been the reason why Hadrian intended to leave Dacia, where he could have restored the power of a King and have friendly relations with him and also left him the worries of reducing the "barbarian's" pressures on the borders of the empire reestablished at Danube. Maybe the argument presented by Eutropius - amici deterruerunt ne multi cives Romani barbaris traderentur - also counted, though in the 3rd century A.D. when it was more motivated this argument was not an obstacle to Aurelian withdrawal from Dacia. Undoubtedly the exploitation of the Province's natural riches was an argument of great weight for keeping the Trajan province especially as there was no obvious threat in the region in the foreseeable future. The lazyges, the free Dacians and the Roxolans could not represent a too serious danger as they were already marked by the wars with Trajan.

¹²⁹ Drajna de Sus - Gh.Stefan in *Dacia*, XI-XII, 1945-1947, 133; la Mălăieşti Gr.Florescu, in SCIV, V, 2, 1956, 274; Ioana Bogdan Cătănciu in ActaMN, XXII-XXIII, 1985-1986, 201-211

¹³⁰ *Materiale*, IX, 1970, 278; idem, in *Muzeul National*, I, 1974, 385-395; idem, SCIVA, XXIX, 3, 1978, 385-395; idem, *Thraco-dacica*, 1976, 287-307

¹³¹ M. Lemosse, *Le régime des relations internationales dans le Haute Empire*, 120-122

For the moment the Getic Kingdom restored by Hadrian¹³² is a successor of the one from central and western Wallachia¹³³ and it is confirmed only by the isolated monetary discoveries and the material culture highly influenced by the Roman one and which was developed in the settlements of the 2nd-4th century on this territory. The Getic Kingdom is mainly confirmed by the fact that the territory of this political entity will not be affected by the penetration of the Sarmatian till the 3rd century. The archaeological researches put an end to the controversies regarding the time of Sarmatians, penetration¹³⁴ in Wallachia as well as the area to which it was limited. The Sarmatians occupied the eastern and southern part of Wallachia. In the sub-Carpathian region the first Sarmatian traces can be dated only in the 3rd century.

The recognition of the territory of the Getic-Dacian population by the Romans in the limits must have already had as a result of the actions of Aelius Catus, and Plautius Silvanus Aelianus, gave it the possibility of developing on and extending towards Danube¹³⁵ in the 3rd century A.D. This fact is deduced from the monetary circulation and confirmed by the archaeological discoveries from Râureanca, Zimnicea and Dulceanca¹³⁶. The Romans had a great influence on this population. The examples offered by those sites where an archaeological research was carried out are very obvious.

The reconstitution of the Getic state from the central Wallachia and the granting of a cliental treaty to it was the starting point of an own "history". Throughout the time, the juridical form and its content could undergo changes also determined by the fate of the phylo-Roman party. The "Getae's paranoia" may be a metaphor that illustrates an upheaval of the order established by Hadrian from whom the Getas had obtained certain clauses. Which they either did not want to loose or they wanted to improve them. The Getae's rebellion itself is a reason for justifying their return to the situation of an occupied territory governed by a praefectus. T.Flavius Priscus Gallonius Fronto Marcus Turbo commanded a legion in this purpose.

As the function of praefectus was ephemeral it is supposed that after a new deditio a new "alliance" was established.

In our attempt to know the history of Geto-Dacian people from Wallachia and their relations with the Empire, we have gathered together all the ancient information that may contribute to a better understanding.

We have taken again the previous interpretations of these sources, starting from the conviction that the Roman Empire, up to the beginning of the 4th century A.D., may be after that period, too, was firmly preoccupied to ensure the control of this neuralgic point of its northern

¹³² I.Bogdan Cătănciu, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, 1975, 53 sq

¹³³ R.Vulpe, in *Dacia*, NS, IV, 1960, 317

¹³⁴ Concerning the conquest of Wallachia by a Sarmatian "empire" A.Alföldi, *VI International Kongress für Archäologie*, 1939, 528 sqq; Harmatta, *Studies on the History of the Sarmatians*, 1950; Em.Condurachi, SCIV, IX, 1, 1958, 125 sqq. The opposite opinion is defended by V.Pârvan, *Getica*, 250; C.Patsch, *Beiträge*, V, 1, 156-157 and 164; C.Daicoviciu, *Dacia*, VII-VIII, 1937-1938, 456; idem, *Apulum*, I, 1942, 98; D.M.Pippidi, *Contribuții*, 1967, 307-308, n.69; idem, *Din Istoria Dobrogei*, I, 214; I.Nestor, *RRH*, 3, 1964; Gh.Bichir in *Relations between the Autochthonous Populations and the Migratory Populations on the Territory of Romania*, 1975, 55-65; the archaeological evidence confirm the interpretation of the text from *Vita Hadriani* 6,8, that the Roxolans can be localized only in the north of Pont (*Militärgrenzen Roms*, II, 1977, 271) as they received stipendia from Trajan. May be only Hadrian allows them to settle in the "steppe" from the east and south of Wallachia. In the famous and widely used ANRW, II, 1, 521 J.C.Mann however defends the fact that Wallachia was never conquered but it was left to the Sarmatians as well as the Hungarian steppe.

¹³⁵ I.Bogdan Cătănciu, *In memoriam Constantini Daicoviciu*, 1975, 58

¹³⁶ Gh.Bichir, SCIV, XVI, 4, 1965, 691; M.Macrea, *Apulum*, VII, 1, 1968, 193; Gh.Bichir, *Thrace-dacica*, 1976, 300-304.

border. This region opened the way of the barbarian peoples towards south. We believe that the main aim of such a research is to point out some problems which could be solved only by a thorough, subtle study of the archaeological researches.

CONCLUSIONS

Numerous pages of interpretation were written about the line of fortifications from east of the Olt river. So none of the possible assumptions regarding its function, character or dating, were omitted. But all these hypotheses base themselves on subjective analogies to other parts of the imperial limes without a attentive study of the real data or of the problems raised by the existence of this fortified line.

In our attempt of studying this line we took into consideration the fact that each discovered element may be completely understood only connected with all the others and regarded chronologically and in space.

Synthetizing the result of the analysis of our present knowledge about Wallachia in the Roman epoch we may restate the conception of the unitary strategy, which completes the defensive measures by diplomatic control and neutralization of the "barbarian" neighbours¹³⁷.

Within the proper defensive measures which developed considerably during the three centuries of the Early Empire, some preoccupations remained constant, namely the defence of the strategic roads, the creation of a safety zone parallel to the border and setting up a series of buffer states outside the border.

Limes, in the acceptance of a fortified frontier, marked in fact the empire territory. It consisted of the strategic road which linked all the points that watched the access to the interior of the Empire.

The empire coincided with the sum of the territories of the subjected people, the limes marking only relatively the area of the territory, as the troops had the liberty of using the facilities of the micro-geography of the respective territory in order to fulfil their function within the system.

Ever since Augustus's epoch, Wallachia belonged, more or less firmly but constantly, to the system of the cliental states in front of the terminii Imperii. Prior to the restoration of Decebal's powerful state, the reduced potential of Geto-Dacian forces dispersed and limited by the cliental relations permitted Rome to concentrate its forces on the more threatened region - the Rhine. The restoration of the power of the Dacian state in Domitian's time as a result, of course, of the progress of Dacian civilization, may be considered as a response to the repeated imposing actions of the imperium populi Romani.

The creation of Dacia province and Hadrian's military reorganization of the territories solved the problem of the ever growing threatening represented by the flourishing of the Dacian state, as well as that of controlling the eastern wing of the barbarian front in the north of the Empire. The application of the general strategic principles in this part of the Imperial limes took certain forms determined by the geographical features and the role of Dacia as "Keystone"¹³⁸ for the active defense in the region.

¹³⁷ J.C.Mann, *Power, Force and the Frontier of the Empire*, JRS, 69,175-183

¹³⁸ M.Macrea, SCIV,VIII,1957,215-251

The system of fortifications from the south-east of Dacia started in Hadrian's time after the creation of Dacia Inferior and it was not conceived against the Getae.

It was destined to prevent and reject any inroads from east through this *via gentium*¹³⁹ together with the army of Moesia Inferior. At the same time the fortifications were planned to ensure the permanent development of the circulation between the south of Danube and into the intra-Carpathian Dacia. The main strategic connection between them was made through Wallachia, the most widely used road being that through the pass of Bran (in the pre-Roman epoch) and then another road was built along the river Olt, due to the art of Roman constructors. Both roads constituted the basis of the defensive system and their control was never neglected.

The importance of the road through Bran, even if in the new conditions the crossing through the pass of Turnu Rosu was ensured, makes us exclude the possibility that it could be abandoned to the control of the client state, even for a short period of time.

It may be remembered that the forts, big or small, are disposed depending on the geographical conditions on the two parallel roads so that they could complete each other. Even if we have not got a complete information on the components of this system we may ascertain that there existed a network of fortified points in the depth. Their troops controlled all the possibilities of entering inside the province. The area between these two lines, reserved for the *militum usui* was a zone of security in front of the densely populated regions from west. The military territory will not disappear when the civilians are permitted to live here but it will change its content.

We think that from the analytical study of the data we had at our disposal, we may defend the idea that the first elements of fortification from east of the Olt river and on the transalutana road were built during the Dacian wars and in the first half of the second century A.D. By their progressive development they attained the form that we know today. Without having yet the researches necessary for the elaboration of a *limes* history in that region, we may defend the existence of at least two periods of existence for those *castella* which constituted the object of the archaeological diggings. Considering all the elements regarding the fortifications on the transalutana line, we may definitively reject the idea that it appeared late at the end of the 2nd century and the beginning of the 3rd century AD to double the *limes* on Olt river and only for a short period of time.

We haven't yet the necessary data that could determine precisely the troops in the garrison on the transalutana line with the exception of Jidava where there is a *turmaris* of an *ala* or of a *numerus equitum*. A recent discovery of a soldier's note from *cohors I Fl. Commagenorum* at Jidava, permits us to bring an argument for the logical statement which previously had no support, namely that the troops on the Olt river were also distributed on the advanced line to the east.

Vallum transalutana, with its two periods of existence and brought to light for the field region, was built in order to delimit the proper territory of the empire. The absence of a ditch near the east of *vallum* was for a long time regarded as impossible and couldn't be understood¹⁴⁰. The fact is a certitude and can be explained from the moment we renounce to consider that in the early imperial epoch there existed defensive activities with a static character. *Vallum* was destined to prevent the infiltration of isolated groups, of those *latrones* known from inscriptions. We could suppose, by a logical development of the consequences of this principle, that there also existed a stockade in the regions where the *vallum* was not discovered. But we have no information in this

¹³⁹ G.Forni, *Limes*, 1269

¹⁴⁰ D.Tudor, *Oltenia Romană* Ed.3,260

respect. The absence of the stockades in the hilly regions may be explained by the sedentary, advanced character of the Getae in this zone, compared to the region of fields where rapid raids of the Roxolan horsemen were possible any time.

Anyhow the limes in the south-eastern Dacia are made up of two roads of strategic importance and their adjacent fortifications which appeared progressively, depending on the equilibrium of forces in the region. We remark as significant the fact that the essence of the notion limes - the road¹⁴¹ - was preserved in the Romanian folklore. In order to bring arguments for the fact we shall remind that the name *Troian* or Drumul lui Trajan appears even where there existed no vallum.

The Getic people from Wallachia like their neighbours from the east, namely Roxolani and Costoboces¹⁴² must have been obliged to keep friendly relations with the Empire, this territory being thus integrated into the system of "buffer states" that made up the exterior defending system of the empire. The fact that this population did not always accept obediently the status of dependence is pointed out by T.Flavius Priscus's position of prolegato et praefectus and by the temporary presence of some beneficiarius at Mătăsarū.

The economic relations developing naturally and necessarily from the geographic position as well as from the permanent political relations between the Getic people and the one from the neighbouring provinces, permitted the penetration and the partial assimilation of the Roman material and spiritual culture¹⁴³. The Romanization of Wallachia was the result of the activities of ensuring the peace in this region and it wasn't the aim of the Roman policy.

¹⁴¹ G.Forni, *op.cit.* 1086

¹⁴² ILS, 854; A.Dobo, *Inscriptiones extra fines Pannoniae Daciaeque repertae ad res earundem provinciarum pertinentes*, 1975, 133, nr.688

¹⁴³ Gh. Bichir, SCIVA, 29, 3, 1978, 385-395

LISTA PRESCURTARILOR

- ACMIT = *Anuarul Comisiei Monumentelor Istorice pentru Transilvania, Cluj (I-VI, 1928-1931-1938)*
- Acta Classica,
Debrezen = *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis*
- AASH = *Acta Antiqua, Academiae Scientiarum Hungarica, Budapest*
- Acta Arch.Hung.= *Acta Archaeologica Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest*
- AEM = *Arcäologisch-Epigraphische Mitteilungen aus Oesterreich, Wien*
- AISC = *Anuarul Institutului de Studii Clasice, Cluj, I-V, 1928-1948*
- ActaMN = *Acta Musei Napocensis, Cluj*
- ActaMP = *Acta Musei Porolissensis, Zalău*
- AE = *Année Epigraphique, Paris*
- AlIA, Cluj = *Anuarul Institutului de Istorie si Arheologie, Cluj*
- AlIA, Iași = *Anuarul Institutului de Istorie si Arheologie, Iași*
- ANRW = *Austieg und Niedergang der Römischen Welt, H.Temporini, W.Haase Eds.*
- Apulum = *Apulum, Acta Musei Apulensis, Alba Iulia*
- ARMSI = *Academia Română, Memoriile Sectiei Istorice, București*
- BAR = *British Archaeological Reports, Oxford BCMI,*
- BMI = *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*
- Bericht RGK = *Bericht der Römisch-Germanischen Kommission des Deutschen Archäologischen Instituts, Frankfurt aM*
- D.Berciu, Buridava = *Buridava dacică, Bucuresti, 1981 Bichir, Gh.,*
- Geto-dacii = *Geto-Dacii din Muntenia în epoca romană, București, 1984*
- BJ = *Bonner Jahrbuch, Bonn*
- Ioana Bogdan
C_t_niciu,
Evolution = *Evolution of the System Works in Roman Dacia, BAR, Int.S.116, Oxford, 1981*
- Bul Muz Milit = *Buletinul Muzeului Militar, București*
- CRAI = *Comptes Rendus des séances le l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres, Paris*
- V.Christescu,
Istoria Militar_ = *Istoria Militară a Daciei Romane, București, 1937*
- C.Daicoviciu,
La Transylvanie = *La Transylvanie dans l'antiquité, București, 1945*
- C.Daicoviciu,
Dacica = *Dacica, Studii si articole privind istoria veche a pământului românesc, Cluj, 1970*
- H.Daicoviciu,
Dacia = *Dacia de la Burebista la cucerirea romană, Cluj, 1972*
- H.Daicoviciu,
Dacii = *Dacii, București, 1972*
- EDR = *Ephemeris Daco-romana, Roma, I-X, 1923-1945*
- Frontières romaines = *Actes du IX Congrès sur les Frontières romaines, Mamaia, 1972, Bucuresti, Köln, 1974*
- Dessau, ILS = *Inscriptiones Latinae Selectae, Izvoarele Istoriei României, I = Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes, București, 1964 Fontes Historiae dacoromanæ, II, 1970*
- JÖAI = *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts in Wien*

- Jhb Deutsch Arch
Inst = *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts*, Berlin
- J.Klose,Roms
Klientelrandstaaten = Roms Klientelrandstaaten am Rhein und an der Donau, Beiträge zu ihrer Geschichte und rechtlichen Stellung im 1 und 2 Jh, Breslau, 1934
- Limes Studien,Basel = *Limesstudien, Vorträge d.3 Internationalen Limeskongresses in Rheinfelden-Basel*, 1959
- Limes,Szekesfehervar = *Limes, Akten des XI Internationalen Limeskongresses, Szekesfehervar*, 1976, 1978
- Limeskongress,
Carnuntum,1990 = *Akten des 14 Internationalen Limeskongresses 1986 in Carnuntum*, eds.H.Vetters, M.Kandler, *Der Römische Limes in Oesterreich*, Heft 36
- M.Macrea, Via_a = *Viața în Dacia romană*, București, 1969
- J.C.Mann,Power =
Materiale = *Materiale si cercetări arheologice privind istoria veche a României*
- Militärgrenzen
Roms,I = *Studien zu den Militärgrenzen Roms, Votr.des 6 Int.Limeskongresses in Süddeutschland*, BJ, Beiheft, Köln, Graz, 1967
- Militärgrenzen
Roms,II = *Studien zu den Militärgrenzen Roms, Votr.d.10 Int.LimesKongresses in der Germania Inferior*, BJ, Beiheft, 38, Köln, Bonn, 1977
- Militärgrenzen
Roms,III = *Studien zu den Militärgrenzen Roms, Votr.d.13 int.Limeskongresses*, Aalen, 1983, Stuttgart, 1986
- OJh = *Jahreshefte des Österreichischen Archäologischen Instituts*, Wien
- V.Pârvan,Getica = *Getica, O protoistorie a Daciei*, București, 1926; republicată sub îngrijirea lui R.Florescu în 1982
- C.Patsch,Beiträge = *Beiträge zur Völkerkunde von Süd-osteuropa*, Wien, Leipzig, 1932 ,V.1
- C.Patsch,Der Kampf= *Der Kampf um der Donaauraum unter Domitian und Traian*, Beiträge, VI/2, Wien, Leipzig, 1937
- D.M.Pippidi,
Contributii = *Contributii la istoria veche a României*, Bucuresti, Ed.2, 1967
- Revue Arch. = *Revue Archéologiques*, Paris
- RE = *Pauly-Wissowa, Real Encyclopädie der Klassischen Altertums Wissenschaften*
- RESEE = *Revue des Etudes Sud,Est Européennes*, București
- RIC = *H.Mattingly, E.A.Sydenham, Roman Imperial Coinage*, London, 1924
- Roman Frontier
Studies,1949 = *Roman Frontier Studies*, Durham, 1952
- Roman Frontier
Studies,1967 = *The Proceeding of the Seventh International Congress held at Tel Aviv*, 1971
- Roman Frontier
Studies,1974 = *Papers presented to the 8th International Congress of Limes*, Cardiff, 1969
- Roman Frontier
Studies,1980 = *Papers presented to the 12th International Congress of Roman Frontier Studies*, 1979, Eds. W.S.Hanson, L.J.F.Keppie, BAR, Int.S.71
- Roman Frontier
Studies,Canterbury = *Papers presented to the 15th International Congress of Roman Frontier Studies*, Canterbury, 1989, University of Exeter, Eds.M.Dobson, V.A.Maxfield, 1991.
- SCN = *Studii si Cercetări Numismatice*, București
- SCIV, SCIVA = *Studii si Cercetări de Istorie Veche si Arheologie*, București

- SMMIM = *Studii si Materiale de Muzeografie si Istorie Militară*, București
- Specimina Nova = *Dissertationum ex Instituto Historico Universitatis Quinqueecclesiensis de Iano Pannonio Nominatae*, Ekvönyve, Pecs
- K.Strobel, Dakerkriege
- Traians = *Untersuchungen zu den Dakerkriegen Traians în Antiquitas*, 1, 33, Bonn, 1984
- K.Strobel, Die
- Donaukriege *Die Donaukriege Domitians, în Antiquitas*, 1, 38, Bonn, 1989
-
- Al.Suceveanu, Viata = *Viata economică în Dobrogea romană*, Bucuresti, 1977
- TIR = *Tabula Imperii Romani, Romula, Durostorum, Tomis - L*, 35, Bucuresti, 1969.
- Gr.Tocilescu, Fouilles = *Fouilles et recherches archéologiques en Roumanie*, 1900
- D.Tudor, Orașe = *Orașe, târguri si sate în Dacia romană*, București, 1968
- C.Vlădescu,
- Fortificațiile = *Fortificațiile romane din Dacia Inferior*, Craiova, 1986
- C.Vlădescu, Armata = *Armata romană în Dacia Inferior*, Bucuresti, 1983
- R.Vulpe, Columna = *Columna lui Traian, Monument al etnogenezei românilor*, Bucuresti, 1988
-
- W.Wagner, Die
- Dislokation = *Die Dislokation der Römischen Auxiliarformationen in den Provinzen Noricum, Pannonien, Moesien und Dakien von Augustus bis Gallienus*, Berlin, 1938

INDICE

- Abrittus - 20
- Acidava (Enoșești) -66-67, 112, 114, 117, 120, 125, 127, 162, 163, 167, 168
- Aegyssus - 20,21,23,24,152,153
- Aelius Catus -19,23,27,28,137,152,182
- ala Asturum -76,111,115,168
- ala Batavorum - 16
- ala Cl.Gall.Capitoni ana - 63,114,168
- ala Hispanorum -63,114,115,128,168
- ala Palmyrenorum - 110
- Albota - 80,84
- Alburnus Maior-133
- Apuli13,16,55,119,150
- Apulum - 55,108,125
- Asiaticus - 24,153
- Augustus-
16,19,20,22,24,25,27,28,33,150,151,152
- T.Ant.Cl.Alfenus Arignotus -114,168
- M.Arruntius Claudianus - 25,153,154
- Arruntius Flamma - 24
- Arutela vezi Bivolari
- Bastarni-
16,18,19,21,24,28,34,38,41,150,153,157
- Băneasa -41,53,64,79,82,92-94,117,169
- Bărboși - 50
- Brzovia (Berzobis) - 40,55
- Bivolari (Arutela) - 59,70-72,112,115,164
- Boița (Caput Stenarum) - 51, 74, 77, 112, 126, 164
- Bologa -41,111
- Boroșneul Mare -76-77,110,114,164
- Bran (pas) -39,40,41,45,47,57,76,157,184
- Brazda lui Novac de nord - 84-85
- Brazda lui Novac de sud - 83
- Brețcu (Angustia) -
49,51,57,74,76,115,164,168
- București-Străulești - 140
- București-Lacul Tei - 140
- Bumbești - 41
- Burebista - 14,15,18,33,55,119,148
- Buri - 37,39,156,157
- Buridava (Stolniceni) - 38,39,40,47,59,68-69, 112,115,119,127,156,157,163,167,177,180
- Buridavenses - 115,126
- Caecina Severus - 22,23,152
- Callatis -20,21
- canabenses - 122
- Caput Stenarum -125

Castra Traiana (Sâmbotin) -40,69-70, 112, 115, 156,163,169
 Cășei -132,135,179
 Căineni -74,162
 Cebros - 16,150
 Celei vezi Sucidava
 celti - 15
 Chilia (cultura) - 130,137-138,177-178,181
 ciagisi - 119
 civitas Ausdecenses -123
 civitas Romulensium - 128
 civitates în Dacia - 120,123,124,176
 Cincșor -47,75,112,114,164
 cohors I Bracaraugustanorum -63,115,168
 cohors II Fl. Bessorum-
 45,47,69,76,112,114,115
 cohors I Brittonum -63,115,168
 cohors I Fl.Commagenorum -
 63,66,113,116,120,163,167
 Cohors II Gallorum -112,167
 Cohors III Gallorum -66,114,168
 Cohors I Hispanorum - 39,70,71,115,117,169
 cohors VI nova Cumidavensis - 110,116,126
 Cohors II Fl.Numidarum - 75,114,168
 Cohors I Thracum Syriaca - 67,112,116,162
 cohors Tyrorum - 75,112,116,167
 cohors Vindelicorum 116
 Comălău - 110
 Cornelius Fuscus - 31,35,155
 Cornelius Nigrinus Curiatius Maternus - 31,36
 Coson - 15,16,150
 Cotiso - 15,150
 Cotys - 20,23,152
 Colonești - 130,178
 Costobocii - 146,166
 Crâmpoiaia- Ghioca - 61,79,80,83
 Cumidava - 146,166
 cumidavenses - 119,126
 Dapyx -17,18,151
 Decebal - 31,34,35,36-38,39,41,51-53,155-
 156,157,158-159
 Deceneu - 15,150,155
 Dicomes - 15,150
 Diurpaneus - 34,35,155
 Domitian - 30,31,34,35,37-38
 Drajna de sus - 49,66,76,137,159,181
 Drăgășani -68,126,162
 Drobeta - 40,52,122,125,158
 Drumul Carului - 81,108,110
 drumul Drobeta-Bumbești -41,51,158
 drumul pe Olt - 39,61-67,72-74,145,161,162
 drumul Celei-Scșrișoara - 62,162,
 drumul Flămânda-Bran - 39,40,57,58,78-80,
 145,157,167
 drumul Bșrboși-Oituz -39,50-51
 drumuri Dacia Inf.- Muntenia -
 66,79,80,116,126,120-130
 Dulceanca - 140,182
 Duras - 34,155

Fâlfani-Izbășești - 59,80

Flămânda - 35,40, 42-44,58,61,78,82,86-87,90,117,157,165,166

T.Flavius Proculus - 121

T.Flavius Priscus Gallonius Fronto

 Marcius Turbo - 141, 142,146,182,185

Flavius Sabinus - 24, 153

Feldioara - 59,75,112,164,168

Filipești - 50

foedus - 17,34,35,52,151,155,158

formatiuni politice dace - 13-20,27,30,33-35,39,55-56.91,136-139,141,149,155-156,160,178

Genucla - 18

Gresia - 61,79,80,83,90,166

Greblești - 74

histrianorum rex - 14

Hoghiz -41,51,75,76,77,112,114,115,126,164

Iazigi 142,181

Ioneștii Govorii (Pons Aluti) - 68,108,114,162,168

Iulius Possessor - 114,128,168

Izlaz -62,145

Jidava (Pescșreasa) - 41,44-45, 60, 80, 95, 106, 113, 114, 117, 157, 167, 168, 184

Jiblea - 70

M.Laberius Maximus - 24,45,51,158

Latinius Pandusa - 23

legio I Italica - 113

legio III Gallica - 36

legio IIII Fl.Felix - 41,55

legio IIII Scythica - 23,25,153,154

legio V Alaudae - 29,36

legio V Macedonica - 63,113,122

legio XI Claudia - 44,51,63,106,107,113,157

legio XIII Gemina - 55,63,77

Lentulus - 19,27,152

M.Licinius Crassus - 16-18,24,158

Lusius Quietus -39,51,158

mauri gentiles - 117

Mălăiești - 41,49,137,181

Mătăsaru - 131,140,177

Micia - 41

moesi - 16-18,19,21,23,24,150,151,155

Moesia (provincia)18,19,21,22,27,29,31,151,152,153

Moesia Inferior - 22,27,37,38,39,40,52,54,55,107,123,136,138,145,156,158,159

Negreni - 133

Negrilești - 133

Nicopolis ad Istrum -38

C.Nonnius Caepianus -115,168

Novae - 29,36,154

numerus burgariorum et veredariorum - 72,116
 numerus equitum Illyricorum - 113,115,167,168
 numerus surorum sagit. - 107,114,115,117
 numerus maurorum *S - 112,116

 Oescus - 17,27,41,62,110,162
 Oituz-
 Pas16,39,41,50,51,110,115,126,157,164
 Olteni - 76,164
 C.Oppius Sabinus -31

 palmyreni sagit. - 117
 pedites singulares - 69,115
 Perișani - 74,164
 piefigi -119
 Pietroasele - 49,107
 Cn.Pinarius Aemilius Cicatricula
 Pompeius Longinus - 52
 Piroboridava -39,115,169
 Piscul Crâșani -27
 Ti.Plautius Silvanus Aelianus - 28-29,30,34,39,50,137,153,157,182
 Pojejena - 40
 Pomponius Flaccus - 23,153
 Pomponius Labco - 23
 Pons Aluti - 68,126
 Pons Vetus - 74
 Poppaeus Sabinus - 22,23,152

 Porolissum - 110,135
 portorium 24-25,154
 praefectura orae maritimae - 26
 praefectura ripae Danuvii - 24-25,154
 Praetoria Augusta - 53
 Pripoarele74,164
 Claudius Ptolemaios - 13,56-57,118-120,160
 Purcăreni - 80,117
 Putineiu61,82,87,92-94,105-106,109,115,165,173,174

 Racovița - 71,73,112
 Ranistorum - 54,159
 Râcari - 112,116,167
 Rădăcinești - 59,74,112,115,164
 Râșnov - 41,48-49,58,60,75,81,110,116,126,157,159,164
 Râureanca - 140,182
 regio Ansamensium - 132,134
 Resculum - 133
 ripa Danuvii, Histri - 23-28,30,34,36,52,120,153,155
 ripa Thraciae - 20,25,26
 Rhescuporis - 20,21,23
 Rhoemetalces - 20,23
 Roles - 16-17,19,25,34,150,155
 Romula (Reșca) - 59,64-66,70,110,120-121,125,126,162,175,177
 Roșia Montană - 133
 roxolani 21,28,34,38,41,104,138,139-140,146,156,157,160,180,181,185

Rubrius Gallus - 29,30
 Rucconium - 134
 Rucăr - 45-47,60,81,85,112,137,157,159,181
 Rusidava126
 sarmati - 19,28,139,151,152,153,182
 Săpata de Jos - 41,59,80,86,92,95-96,108
 Scornicești - 130,131,178
 Scrioaștea - 79,83,90,166
 Slăveni - 63-
 64,109,110,112,114,120,164,168,174
 Socetu - 79,130,178
 statio Resculi - 133
 statio Samum - 133,179
 Sucidava - 62,127-128,135,180
 sucidavenses - 119,124,177,179
 Surduc - 40
 suri sagittari - 71,74,115,117,120
 Scythia Minor - 21,154
 Segetica - 16,150
 P.Silius
 Tapae - 37,39,156
 Târgșor - 49,113
 teritoriu militar -
 65,122,123,129,132,134,145,177,179
 territorium Sucidavense - 132,135,179
 L.Tettius Iulianus - 31,36
 Tia Mare - 62,162
 Titești - 59,74,112,164
 Thracia - 18-23
 Tomis - 20,21,52
 triballi - 16,17,20,21
 Traian - 34,36-39,41,49,52-53,57,138,158-
 159,160
 Troesmis - 23,122
 troesmensenses - 122
 Troian - 42,78,84,89,146,185
 Tropaeum Traiani (Adamclisi) - 25,137,154
 Urluieni (Afrimești) - 41,59,61,80,84,86,88-
 89,96-105,109,114,117,157,167,170-172,174
 M.Ulpianus - 121
 Valea Bascovului - 79
 Valea Mocanului - 86,88-89
 Valea Totiții - 61,79,82
 Valea Urluii - 61,83,86,90,166
 Vărădia (Arcidava) - 40
 P.Vellaeus - 23
 Vestalis - 21,23,24,152,153
 vicus Anartorum - 123,124,133,134,176
 vicus Patavisensium - 123
 P.Vinicius - 21,23
 Vitellius - 21,24,152
 Voinești - 45,80,113,157
 Vulturești - 130,135,178
 Zimnicea - 27,140,182
 Zyraexes - 18

LISTA FIGURILOR

Planșa I Fortificațiile romane în Dacia în vremea lui Traian

1.castre de marș 2.castra stativa

Planșa II Dacia romană

1.oraș roman 2.castrum legionis 3.castellum pentru ala 4.castellum pentru mai multe trupe 5.castellum pentru cohorte, sau trupă necunoscută 6.castellum de mici dimensiuni

1. Formațiunile politice geto-dace circumscrise pe baza răspândirii tipurilor de monede dacice

1. tezaure de monede dacice și monede dacice emise între 150-70 a.Chr. 2.tezaure de monede celto-dace și monede celto-dace emise între 250-150 a.Chr. 3.triburi celto-dace 4.aria statului dac din Transilvania 5.aria statului geto-dac din Transilvania 6.aria statului getic din Muntenia centrală 7. aria statului geto-dac din Oltenia de est

2. Aria de pătrundere a monedelor Macedonia Prima și Thasos în zona Dunării Inferioare

3. Campaniile lui M. Licinius Crassus la Dunărea de jos

1.traseul parcurs de bastarni în 28 a.Chr. 2. traseul parcurs de trupele lui M.Licinius Crassus 3.intervenția lui Roles

4. Războaiele dacice ale lui Traian cu dacii, călătoria lui Traian spre Moesia Inferior la începutul celui de al doilea război cu dacii

5. Scena XXVI de pe Columna Traiană-reprezentând solia de germanici și daci, propunând pace înainte de contraofensiva dacă în Moesia Inferior

6. Înaintând pe trei drumuri spre Transilvania, după campania din Dobrogea, Traian este salutat de un grup de patru comati (?), scena LII pe Columna Traiană

7. Fotografia aeriană a castrului de la Flămânda și a Troianului (vallum transalutan), efectuată de Direcția Topografică Militară

8. Latura de est a castrului de la Flămânda în cursul cercetărilor arheologice din 1977; sus secțiunea S I, în prim plan secțiunea S III, peste vallum transalutan, chiar la colțul castrului

9. Planul castrului de la Flămânda cu secțiunile arheologice

10. a. Profilul de sud al secțiunii S I peste latura de est a castrului de la Flămânda; încercare de reconstituire

b. Profilul de sud al secțiunii S II peste latura de est a lagărului de la Flămânda

c. Profilul de sud al secțiunii S III, peste vallum și fossa castrului la colțul de nord-est

1.pământ negru din agger 2.pământ galben 3.pământ brun-negru 4.pământ din fossa 5.umplutura primei faze a unei fossa 6.humus antic 7.pământ virgin, galben 8.pământ brun 9.pământ de amenajare a unui ascensus 10.cărbune și cenușe 11.stratul de cultură romană 12.pământ vegetal

11. 1.Fibulă descoperită în pământul de umplură al fossei castrului de la Flămânda, în spatele vallumului transalutan, în S III 2.piesă de bronz, reprezentând un căluș, descoperit în fossa castrului de la Fămânda, S III 3.statuetă de bronz Apollo (?) cu lira (a.fată, b.spate) descoperită în castellum de la Rucăr 4.fragment vas din pastă gri cu litera N si hedera distinguens, descoperită la Putineiu; 5.ostraca pe un ciob din pastă rosie, descoperit la Putineiu 6.relief votiv descoperit la Săpata de jos, după V.Christescu, Dacia,V-VI,1938,447 Fig.17

12. Schita de situatie cu cele două castella de la Jidava. Câmpulung după Gr.Tocilescu Fouilles,1900, 134,Fig.77; planul castellumului de piatră de la Jidava, după Em.Popescu, Materiale, IX,1970

13. Planul micului castellum de la Rucăr

14. Profilul secțiunii S I peste latura de vest a castellumului de la Rucăr

1.sol virgin 2. pământ negru de agger 3. pământ de agger degradat 4. pământ cu fragmente ceramice romane 5.pământ de umplură a santului fără material arheologic 6.stratul de cultură roman 7.pământ vegetal 8.gropi de stâlpi, marcate de arsură 9.caespes 10.pietre de râu 11.cărbune si cenuse 12.gropi de stâlpi în plan

15. Secțiunea S I/1971 peste latura de vest, fotografie din timpul săpăturii; se disting în vallum urmele de caespites

16. Imagine a zonei centrale, privită din spre sud, sus în dreapta platforma patrulateră, pentru un altar sau statuie

17. Plan si profil al secțiunii pe latura de nord-est a lagărului de la Râșnov, după N.Gudea, AIIA,17,1975,78

18. Columna lui Traian, scena LVII trupele romane revenind de pe frontul din Dobrogea pe trei drumuri, ajung într-un punct unde-i asteaptă Traian, care a înaintat cu avangarda

19. Columna lui Traian, scena LXXXXIX - la debarcarea după voiajul pe mare, Traian este salutat de geto-dacii din Dobrogea - locuitori ai Moesiei Inferior

20. Columna lui Traian, scena CXI - neînțelegerile dintre daci, în momentul declanșării celui de al doilea război dacic

21. Un pileatus se închină lui Traian, scena CXVIII

22. Ca urmare a înțelegerii convenite între pileatul din scena anterioară si Traian, dacii își incendiază cetatea,scena CXIX

23. Columna lui Traian, scena CXXX - dacii se supun lui Traian, după distrugerea Sarmizegetusei

24. Columna lui Traian, scena CXLI - cea mai mare parte a dacilor renunță să-l urmeze pe Decebal si se supun lui Traian, imagine a unei deditio in fidem

25. Columna Traiana, scena CXLIX - dacii din munti sunt adusi (nu sunt înlănțuiți), sub privirea zeitei *Clementia* să adopte o viață de tip roman, ca cei doi, un comatus si un pileatus care discută într-o clădire civilă

26. Limesul în sud-estul Daciei

1.fort presupus 2.castellum 3.castellum de mici dimensiuni 4. turn 5.oraș roman 6.vestigii romane 7.vallum
8.drum roman 9.traseul probabil al drumului roman

27. Desen după harta limesului pe granita răsăriteană a Daciei Inferior desenată de P.Polonic aflată în arhiva Institutului de Arheologie, București; sunt marcate drumurile antice cercetate de Gr.Tocilescu

28. Planul castrului de la Slăveni după desenul lui P.Polonic, din arhiva Institutului de Arheologie, București

29. Planul castrului de la Slăveni după D.Tudor, Militärgrenzen II, 402, Fig.2 și schita profilului peste elementele de fortificație ale castrului, după D.Tudor, Oltenia Romană, ed.3, 308, Fig.82

30. Romula, schita de situație a ruinelor după Marsigli, și spre comparație ridicarea topografică a lui P.Polonic de la sfârșitul secolului XIX

31. Planul orașului roman Romula, cu fazele de dezvoltare ale ariei cuprinsă de incintă, după fotografia aeriană

32. Fotografia aeriană a coltului de sud-vest al castellumului de la Enoăești, efectuată de IGFCOT

33. Profilul secțiunii efectuate în 1975 peste latura de vest a fortului complet escavat, cu ocazia amenajării Oltului

1.humus 2.pământ de ager apatizat 3.pământ de umplură în fossa 4.fază anterioară a șanțului 5.țigle și cărămizi 6.mortar 7.morminte feudale 8.sol virgin

34. Drumul roman în zona Stolniceni și situl, după construirea combinatului chimic de la Râmnicu Vâlcea, fotografie aeriană efectuată de IGFCOT

35. Planul săpăturilor de la Sâmbotin - Castra Traiana, după Revista Muzeului Militar National, Supl.I,8, Fig.3

36. Incinta de la Sâmbotin, fotografie realizată cu ocazia Colocviului asupra frontierelor romane, Râmnicu Vâlcea, 1983

37. Planul castellum de la Bivolari, după Frontières romaines, 248, Fig.2

38. Profilul nord-sud prin castellum de la Arutela, după SMMIM,2-3,12, Fig.3

39. Castellum de la Bivolari, reconstruit, fotografie realizată în 1983

40. Planul castellum de la Copăceni, desenul lui P.Polonic la sfârșitul secolului XIX

41. Planul castellum de la Racovița, desen P.Polonic

42. Planul castellum de la Rădăcinești după SCIV,23,2, 1972,480, fig.2

43.a. Planul castellum de la Titești, executat de P. Polonic, la sfârșitul secolului XIX, sunt detalii ale portilor b.Planul aceluiași castellum după Frontières romaines,253, Fig.7, completările noastre marcate de stelute

44. Planul castellum de la Boița după N.Lupu, Materiale, VII,412,plIII
45. Planul coltului de sud-vest al castellum de la Cincsor, după D.Isac, colab, Eph.N.IV,1994,105, Fig.2
46. Planul si castellum de la Olteni, profilul secțiunii SI, după Z.Szekely, Aluta, X-XI,1980, Fig.3 si 4
47. Traseul vallumului transalutan, la nord de Flămânda, schiță după fotografiile aeriene, executate de Directia Topografică Militară
48. Vallum transalutan, la sud de Putineiu; un mic castellum supraveghea Valea Totiții, schiță după fotografiile aeriene; am marcat si tumulii, dinte care unii ar putea ascunde resturile unor turnuri de pază si semnalizare
49. Zona celor două castella de la Băneasa, schiță după fotografia aeriană, am marcat si tumulii, dinte care pe unii îi putem considera ,prin pozitie, turnuri
50. Schița cu vallum la sud de castellum de pe Valea Urlui si locul de intersecție cu Brazda lui Novac de sud
51. Vallum la sud-vest de castellum de la Gresia, deasupra satului Scrioaștea turnul cercetat partial de noi
52. Fotografia aeriană a celor două castella de la Băneasa, efectuată de Directia Topografică Militară
53. Fotografia aeriană cu vallum în zona Scrioaștea, realizată de IGFCOT
54. Fotografia aeriană cu castellum de la Crâmpoia-Ghioca, realizată de IGFCOT
55. Detaliu din harta ridicată la sfârșitul secolului XIX cu castella de la Urluieni si Brazda lui Novac de Nord, si pe malul celălalt al Cotmenii vallum transalutan
1.turn 2.castellum 3.val de pământ 4.drumuri moderne
56. Detaliu de pe harta de la sfârșitul secolului XIX cu castella de la Fâlfani-Izbășești si Săpata de Jos
57. Drumul roman la nord de Ruçăr, urmele roților sunt vizibile în stâncă la distanta de 1,50 m
58. Imagine a secțiunii S I, peste vallum la 1,5 km nord de Dunăre, la Fămânda, 1971
- 59.a. Secțiunea SI din 1971, peste vallum transalutan în lunca Dunării
1.pământ vegetal arat 2.straturi succesive de pământ aluvionar 3.pământ brun-gălbui din care s-a construit aggerul 4.pământ brun 5. pământ galben
- b. Secțiunea prin vallum la nord est de Urluieni
1.pământ vegetal 2.pământ de umplură a primei faze de existență a vallumului (Holtz-Erdemauer) 3.pământ brun din care s-a construit vallum 4.pământ amestecat cu bulgări de pământ ars în mai mare cașitate 5.pământ brun-roscat 6.pământ galben 7.pământ din vallum 8.pământ ars

60. Planul cercetărilor pe vallum transalutan la Valea Mocanului, într-un punct unde a fost incendiat; profilul de nord al secțiunii prin vallum
 1.pământ provenind din săpăturile anterioare 2.pământ vegetal 3.agger 4.pământ virgin 5.pământ ars 6.gropi de stâlpi incendiați din prima fază 7.stâlpi din a doua fază 8. pământ înrosit în urma arderii unei scânduri
61. a. Imagine din timpul cercetărilor la Valea Mocanului, se observă formele neregulate de pământ ars, rezultat din incendierea unui zid-palisadă; b. detaliu din aceeași secțiune cu urma de pământ ars de pe marginea structurii de lemn care îmbrăcase zidul-palisadă
62. Turnul de semnalizare de la Scrioaștea; 1.faza I 2.faza II
63. Profilele secțiunilor efectuate de Gh. Cantacuzino, peste laturile castellum-ului mare de la Băneasa după Dacia IX-X, 1945
 1.sol virgin 2.pământ vegetal 3.pământ bătut, foarte dur 4.dărâmături 5.pământ ars 6.pietriă 7.cărbune și cenușe 8.strat de pământ tare, amestecat cu pământ ars și uneori cu var 9.pământ negru
64. Castellum de sud - A de la Urluieni
65. Profilul secțiunii S II pe latura de vest
 1.pământ din agger, faza A I 2.pământ din agger faza A I 3. pământ din agger faza A II 4.pământ cu multe fragmente de țigle sau chirpic ars 5.pământ cu material ceramic sporadic 6.chirpic amestecat cu pământ 7.humus antic 8.strat de cultură A I 9.strat de cultură A II 10.arsură 11.fragmente de țigle
66. Profilul secțiunii pe latura de sud SIII (aceeași legendă ca la Fig.65)
67. Planul castellum de nord - B de la Urluieni
68. Secțiunea pe latura de nord, a. profilul de vest
 1.pământ arabil 2.strat de pământ cu material roman 3.pământ brun-cenușos 4.pietriă 5.nisip 6.dărâmătură din zidul de cărămidă 7.pământ negru din fossa I 8.arsură 9. țigle și cărămizi
 b. profilul pe latura de est
 1.pământ arabil 2.pământ brun-roșcat cu mortar cu cărămidă pisată 3.pământ galben 5.pământ galben-brun 6.bucăți mari de mortar 7.dărâmătură cu mortar și cărămizi 8.pământ brun-roșcat fără material arheologic 9 pietriă 10.nisip
69. Profilul de nord al secțiunii pe latura de vest
 1.pământ arabil 2.pământ brun-roșcat 3.pământ brun închis 4.pământ afânat 5.pietriă de pavaj 6.umplutura șanțului 7.pietriă 8.nisip 9.mortar de var 10.fragmente de țigle și cărămizi 11.arsură 12.strat de cultură roman
70. Profilul sud al secțiunii S X, pe latura de est
 1.pământ arabil 2.groapă de scoatere a zidului 3.pământ din agger 4.pământ amestecat cu cenușe și cărbune 5.pământ brun cu material roman 6.pământ cenușos 7 nivelul de călcare din pietriă și pământ bătut 8 arsură 9.pământ afânat cu cenușe și cărbune 10.lut 11.pământ brunroșcat cu material roman 12.pământ cu dărâmătură 13.umplutura șanțului 14.pământ viu 15.cărămizi sau cărămizi neare
71. Turnul de vest al porții de nord și profilul peste turn
 1.pământ arabil 2.groapă de scoatere a zidului 3.pământ negru 4.pietriă 5.pământ brun cu material roman 6.pământ cenușos 7.strat de cultură roman 8.podzol 9.cărămizi
72. Planul porții de est
73. Coltul de nord-est al castellumului de la Urluieni
74. Coltul de nord-est în cursul săpăturilor
75. Fotografie cu resturile hipocaustului din principia

76. Planul micului castellum de la Putineiu

77. a. Profilul sud al secțiunii pe latura de vest a micului castellum de la Putineiu b. Profilul vest al secțiunii nord-sud prin castellum, peste latura de sud c. Profilul vest al secțiunii nord-sud, latura de nord

Legenda comună: 1.pământ arabil 2.pământ brun 3.umplutura ăanăurilor 4.pământ brun-roșcat din agger 5.pământ de amenajare, brun-gălbui 6.pământ negru cu mult material roman 7.pământ brun-roșcat pe care s-a amenajat primul nivel de călcare 8.strat de cultură roman 9.groapă modernă 10.sol virgin brun-roșcat 11.chirpic și lutuală arsă 12.cenușe 13.pământ negru afânat, în jurul fântâniei 14.pietre 15.cărbuni și cenușe 16. fragmente de țigle și cărămizi 17.oase 18.fragmente de amforă

78. Profil pe turnul de răsărit al porții de sud de la Putineiu

1.pământ arabil 2.pământ din agger 3.pământ cu resturi de la incendierea turnului din faza I 4.cenușe 5.pământ brun roșcat cu fragmente de țigle, ceramică etc. 6.pământ brun-roșcat cu rare urme de pământ ars 7. cărbune și cenușe 8.pietre de râu 9.stratul de cultură roman

79. Descoperiri mărunte de pe linia transalutană:

1-3 Putineiu, 4-7 Săpata de Jos, după V. Christescu, Dacia, V-VI, 1938, 444, Fig. 13

80. Descoperiri mărunte din castellum de la Urluieni

81. Materiale epigrafice referitoare la trupele stationate pe linia transalutană: 1-2 Rucăr; 3-4 Enoșești; 5-6 Jidava; 8. Râșnov

82. Harta cu răspândirea monedelor imperiale în Muntenia

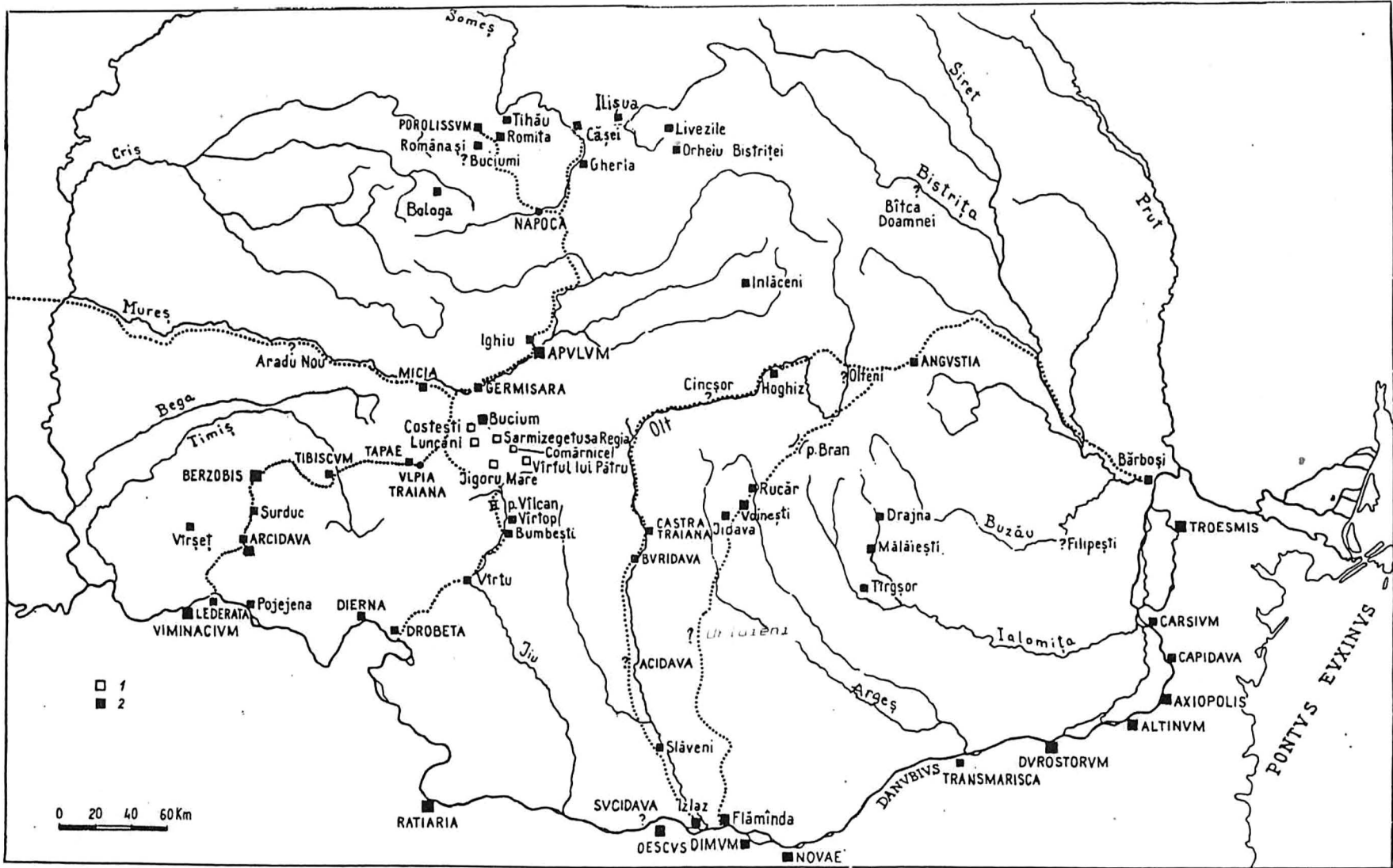
83. Asezări geto-dace între cele două linii fortificate din estul Daciei Malvensis

84. Descoperiri sarmatice la Dunărea de jos după Gh. Diaconu, SCIVA, 31, 2, 1980, 276

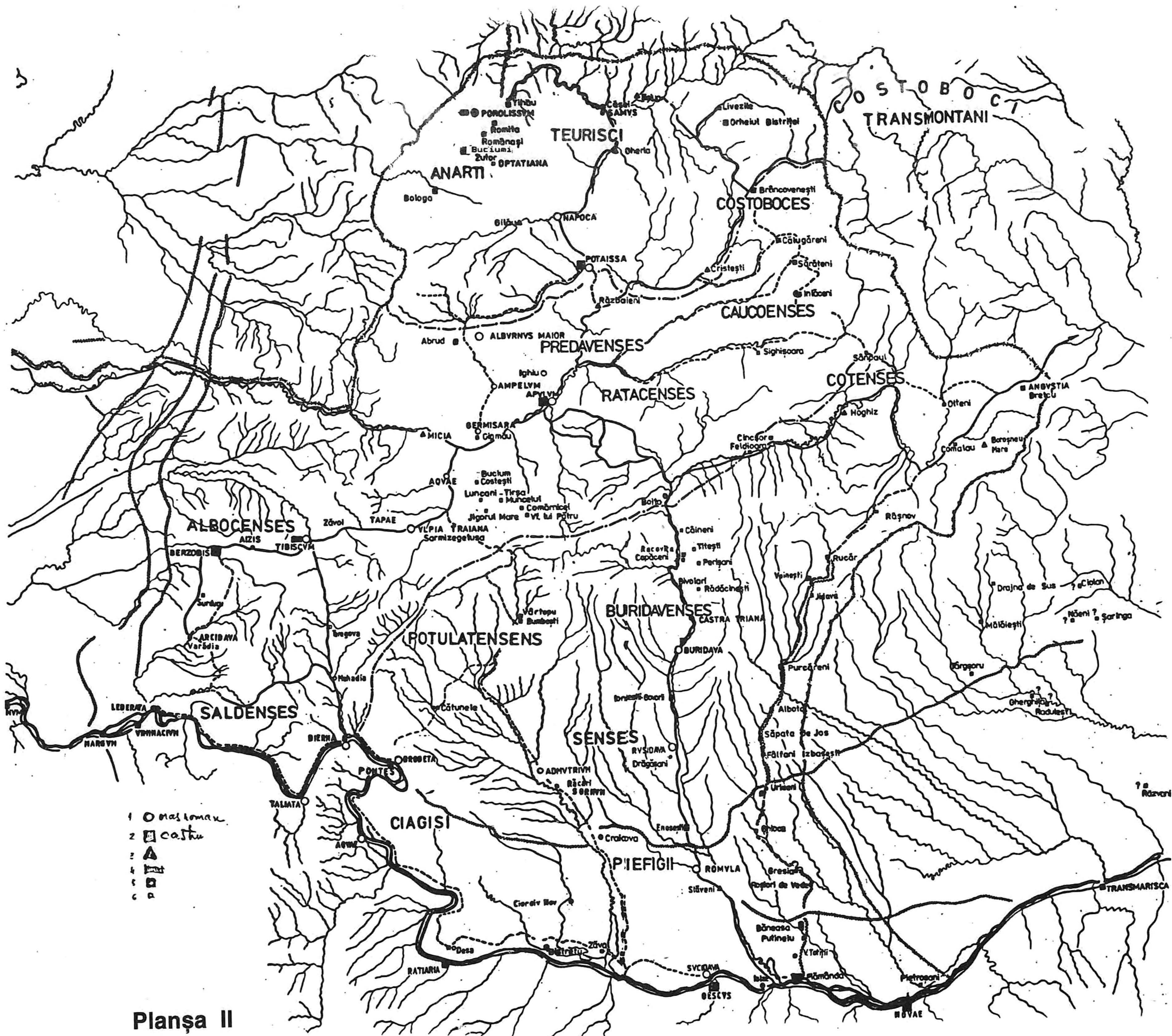
1.cranii deformate 2.oglinzi în morminte sarmatice 3.oglinzi în complexe aparținând dacilor liberi 4.mărgele din lapislazuli 5.mărgele din lapislazuli în complexe aparținând dacilor liberi 6.limesul provinciei Dacia

La Fig.83: Asezări de epocă romană în vestul Munteniei:

1 Bod; 2 Brebeni - (Sârbi; Români; Puturoasa); 3 Budeș (Leasa; Săliște); 4 Chilia; 5 Cireașov - (Leasa; Săliște); 6 Colonești (5 asezări); 7 Corbeni; 8 Comănișă; 9 Costești Stârci; 10 Crizbav; 11 Cungrea; 12 Curțișoara; 13 Cucuiești; 14 Dobrotineț; 15 Drăgănești-Olt; 16 Dumitrești; 17 Găiești; 18 Goranu; 19 Hărman; 20 Ibănești; 21 Ipotești; 22 Mătășaru; 23 Pitești; 24 Podul Dâmbovitii; 25 Prișeaca; 26 Sâmburești; 27 Scornicești; 28 Slatina - (Cărămidărie și Crișan); 29 Socetu; 30 Sprâncenata; 31 Rosiorii de Vede; 32 Tecuci; 33 Teslui; 34 Vulturești; 35 Făgăraș

Planșa I

- 1 ○ oraș roman
- 2 □ castu
- 3 ▲
- 4 ■
- 5 □
- 6 □

Planșa II

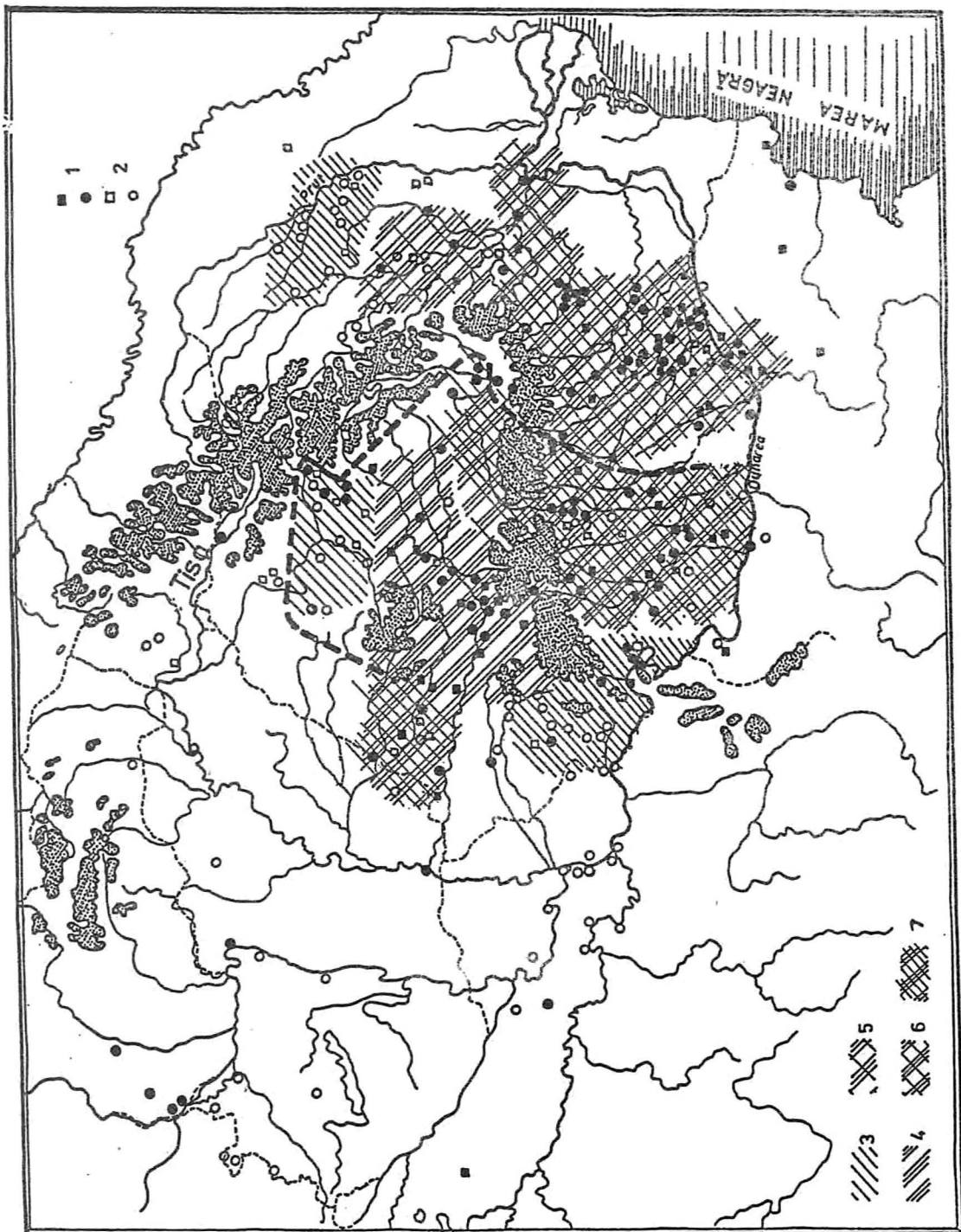

Fig. 1

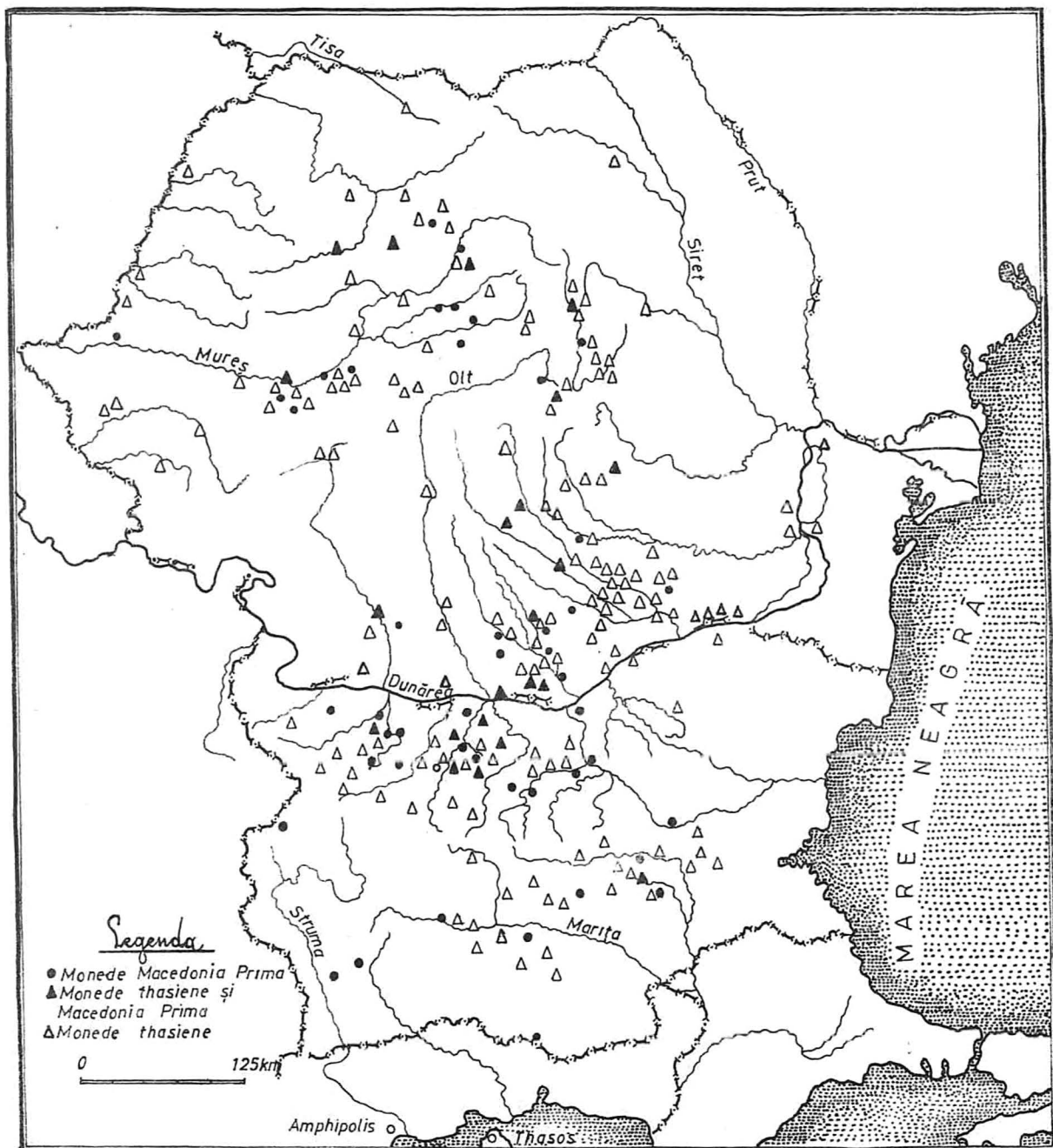

Fig. 2

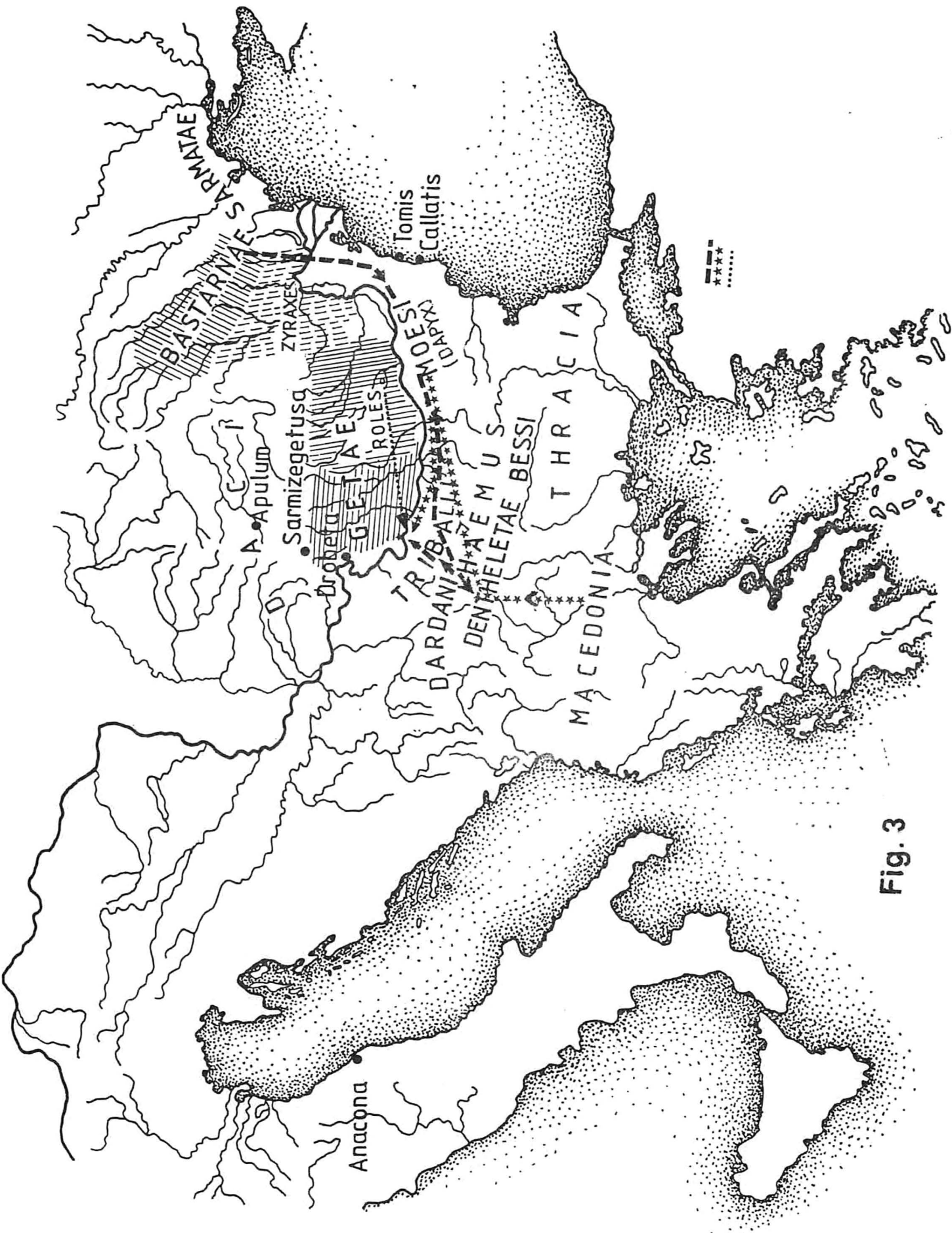

Fig. 3

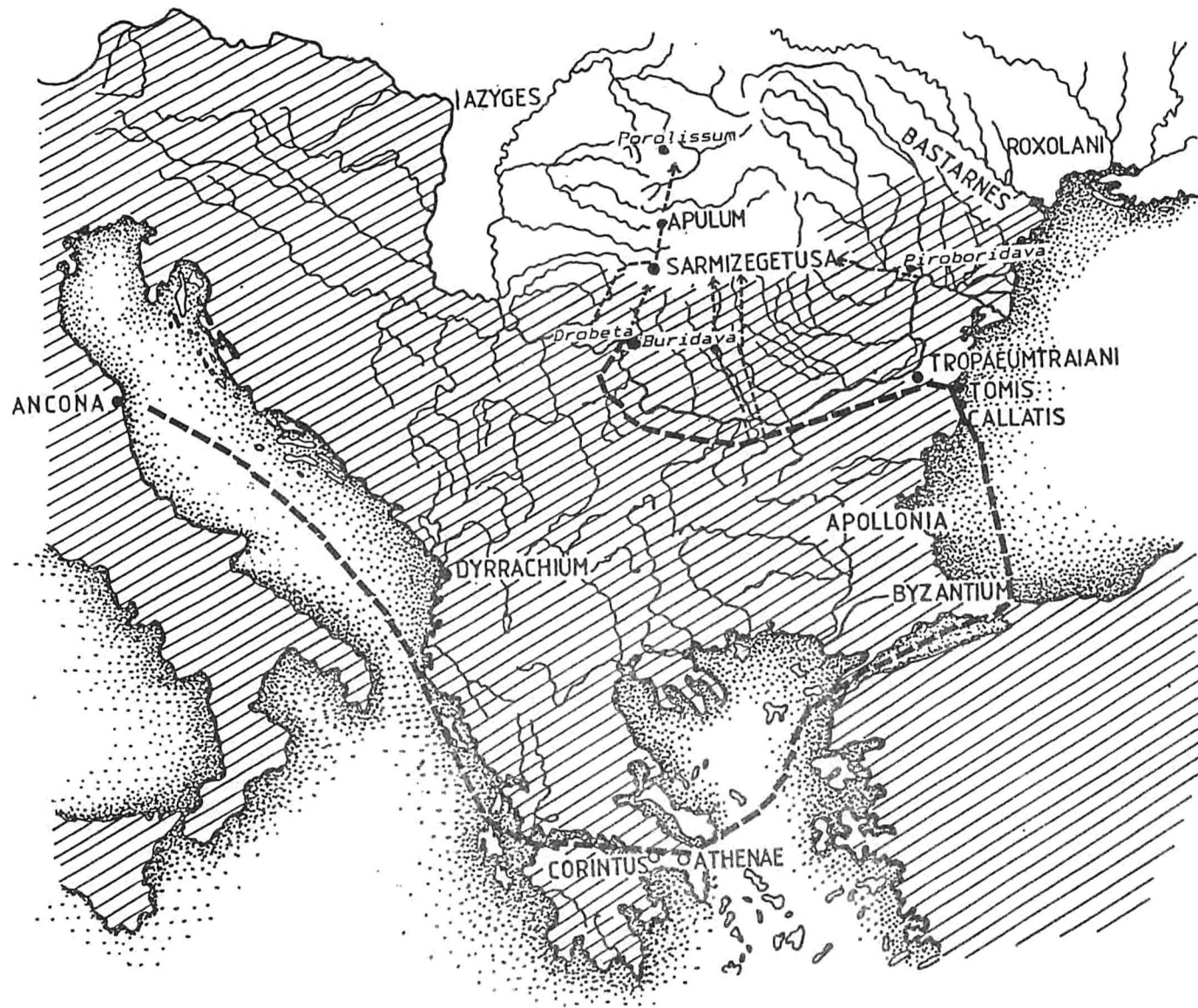

Fig. 4

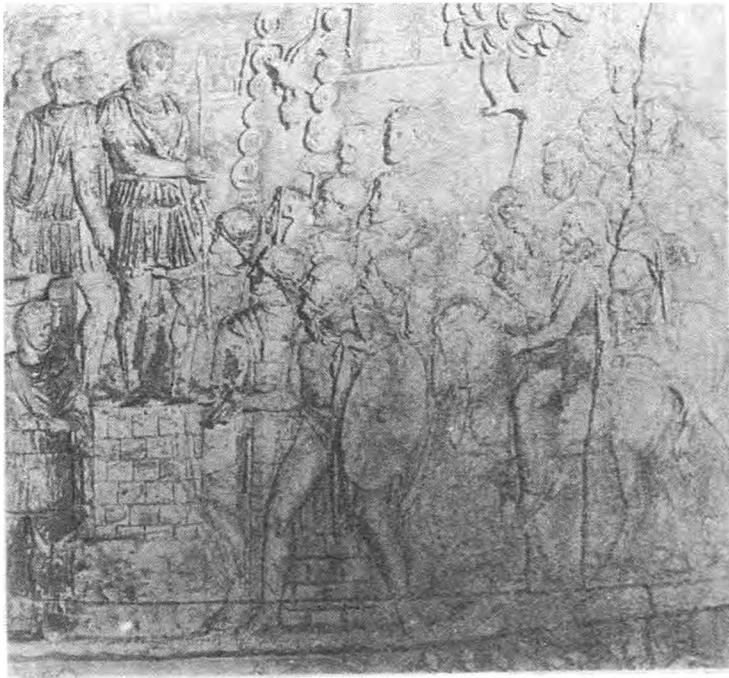

Fig. 5

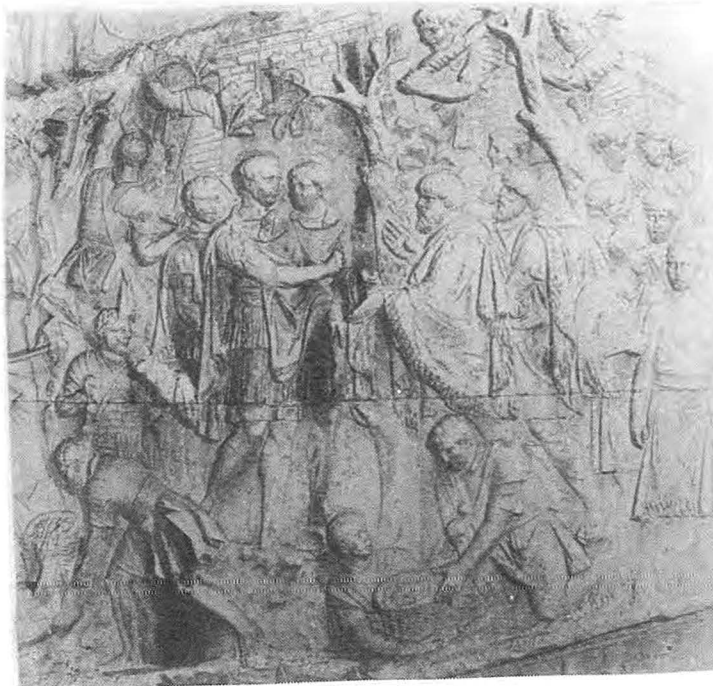

Fig. 6

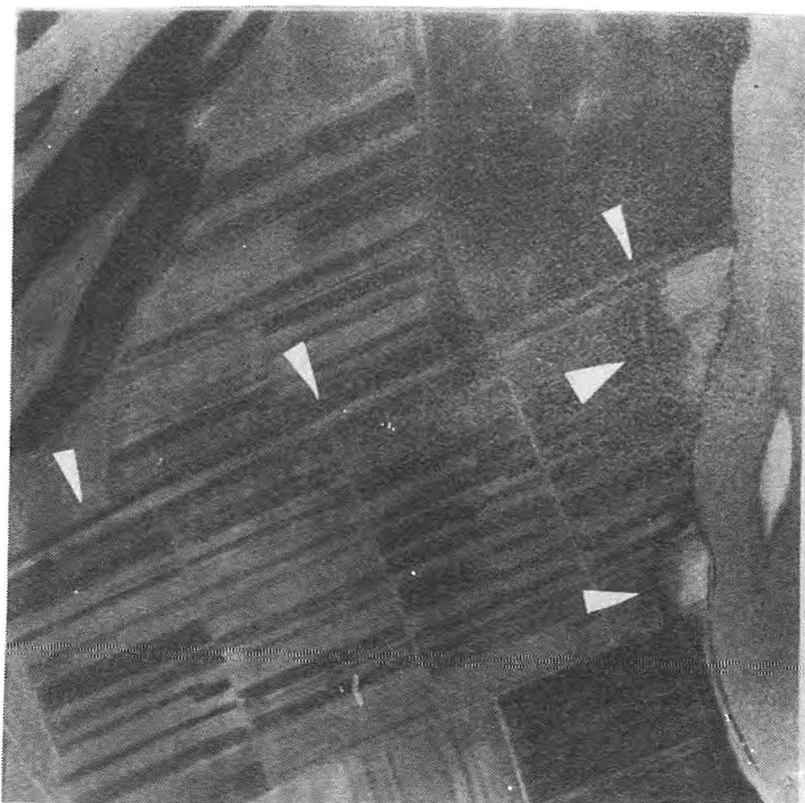

Fig. 7

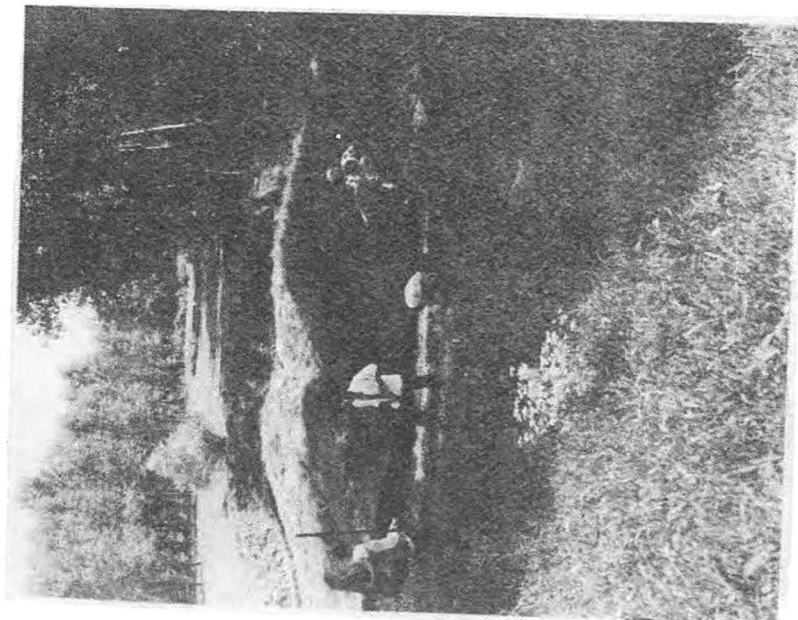

Fig. 8

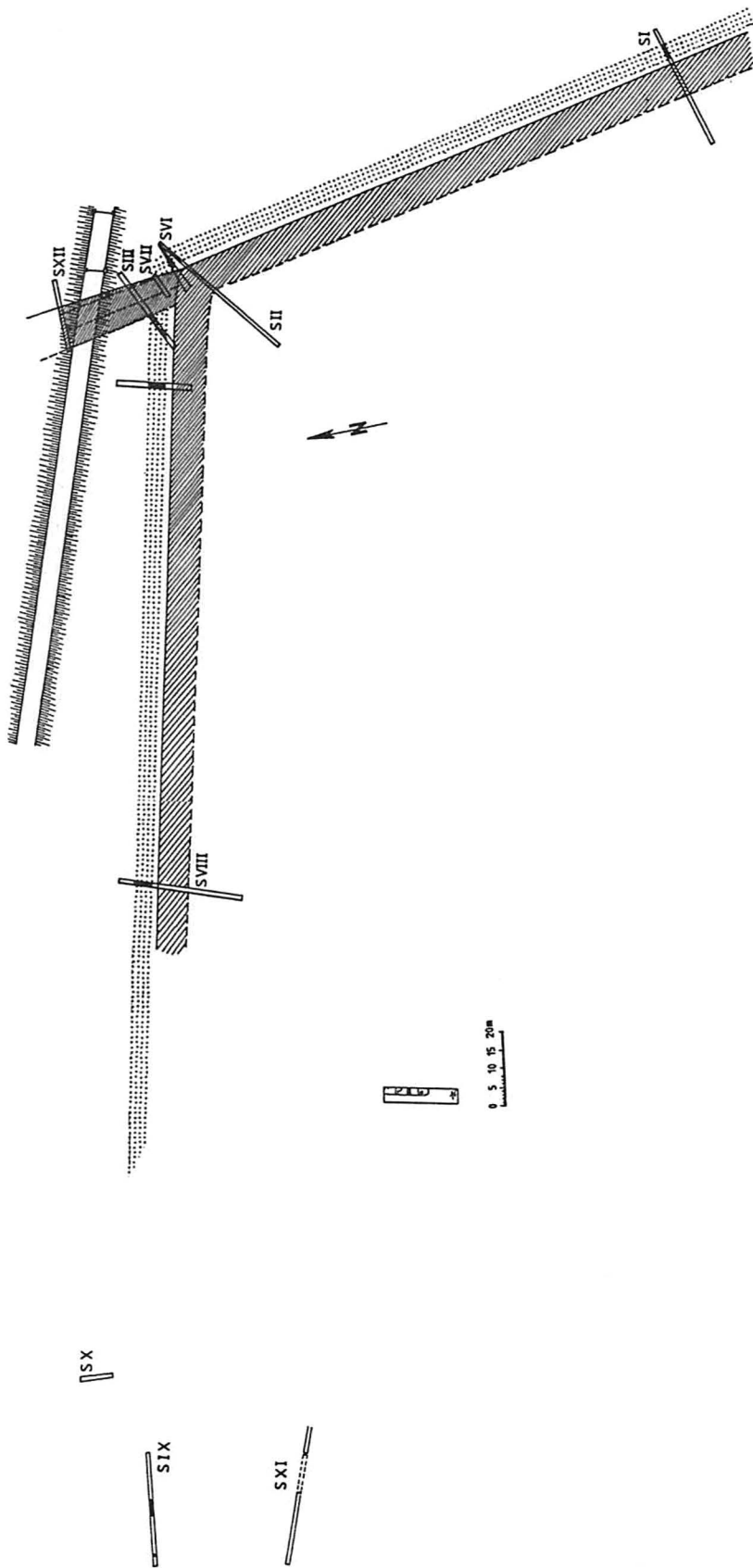
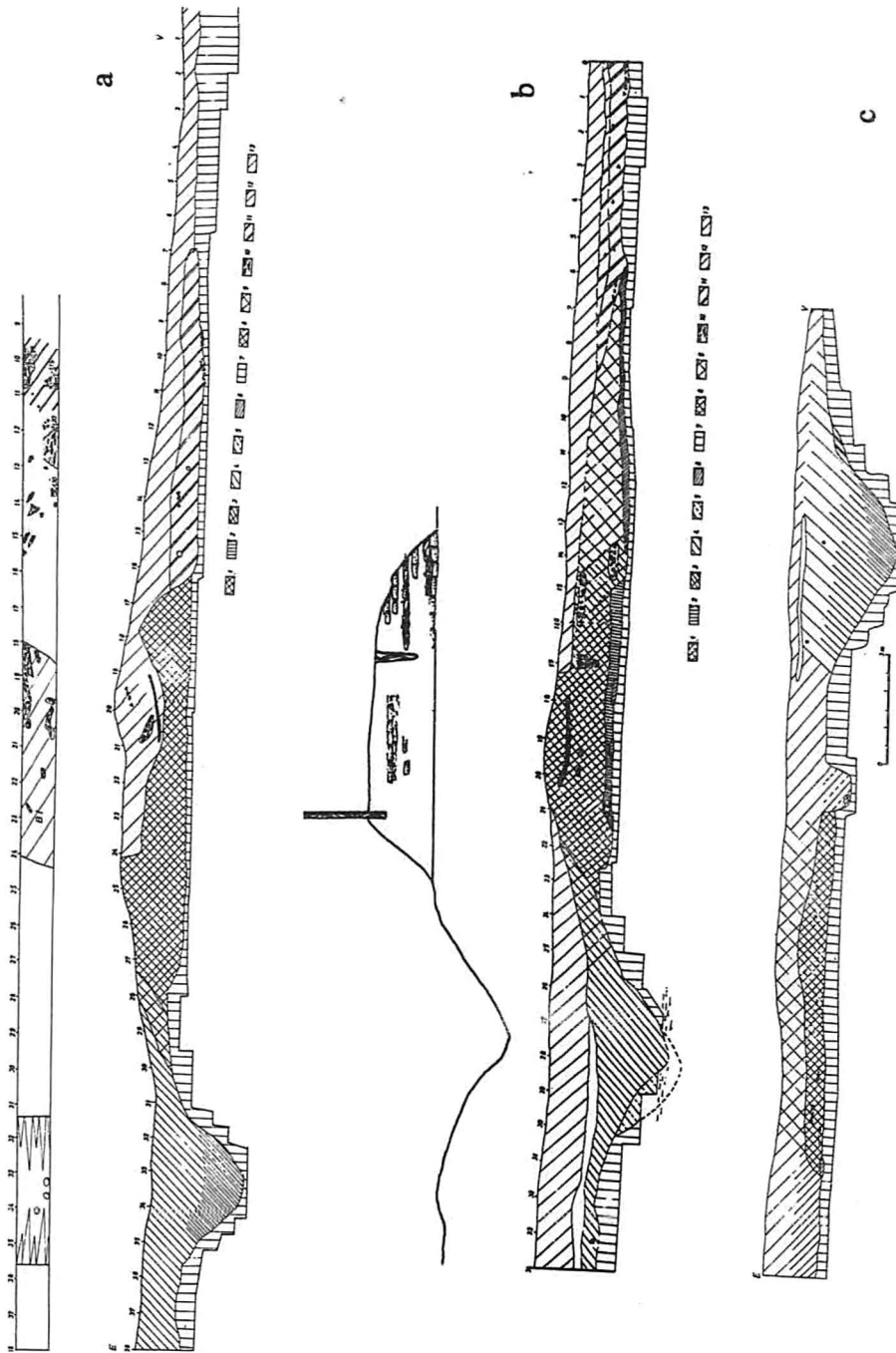

Fig.9

a - S II

Fig. 10 b - S I

c - S III

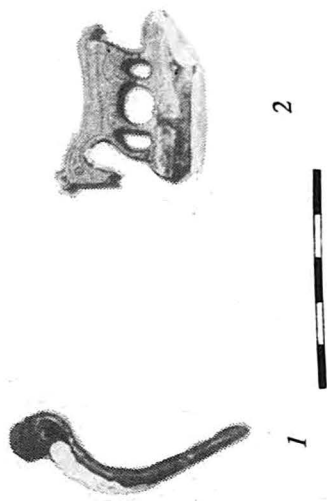
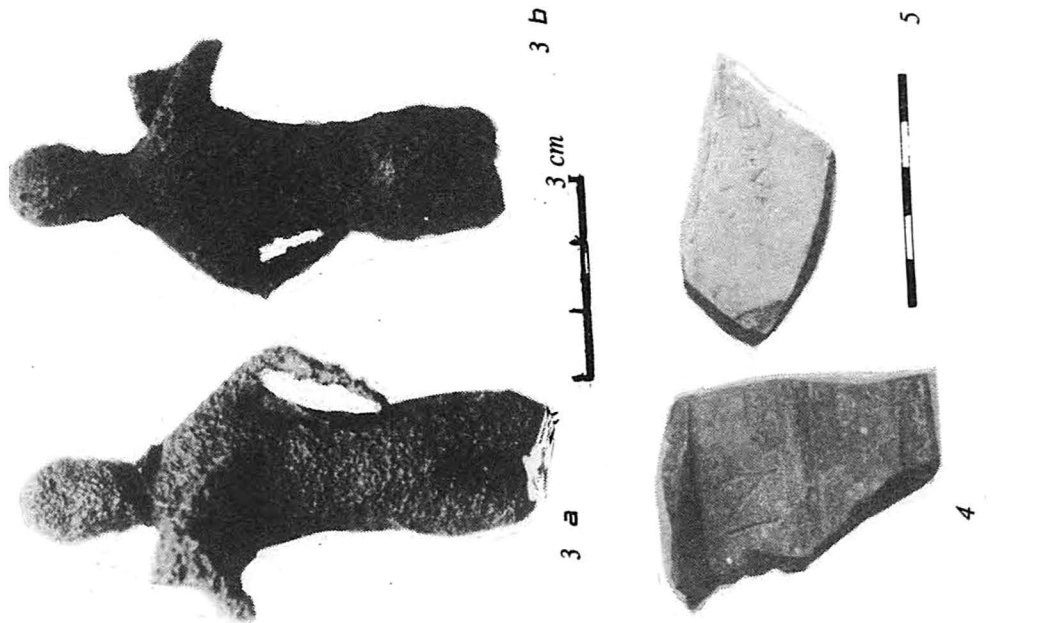

Fig. 11

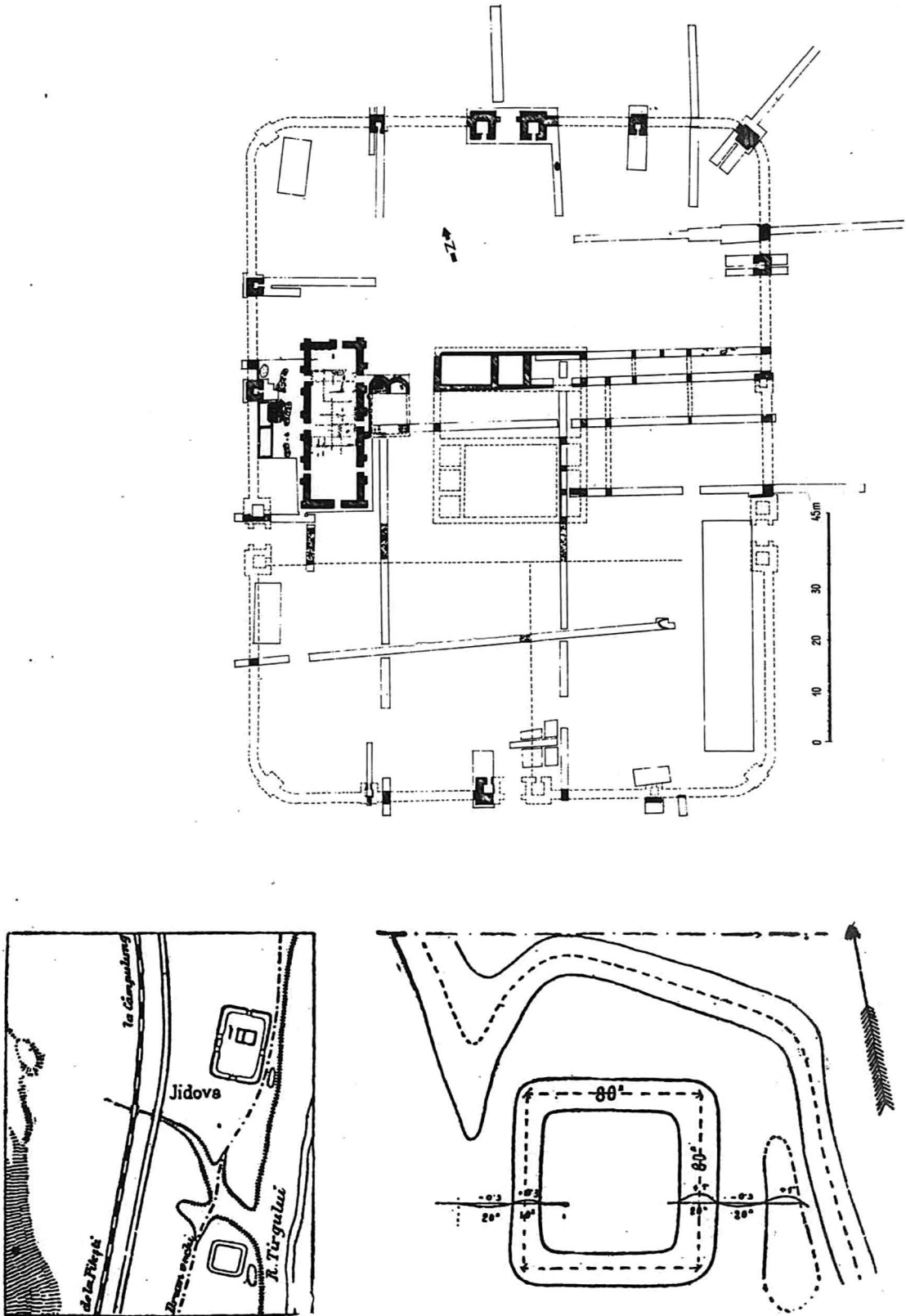

Fig. 12

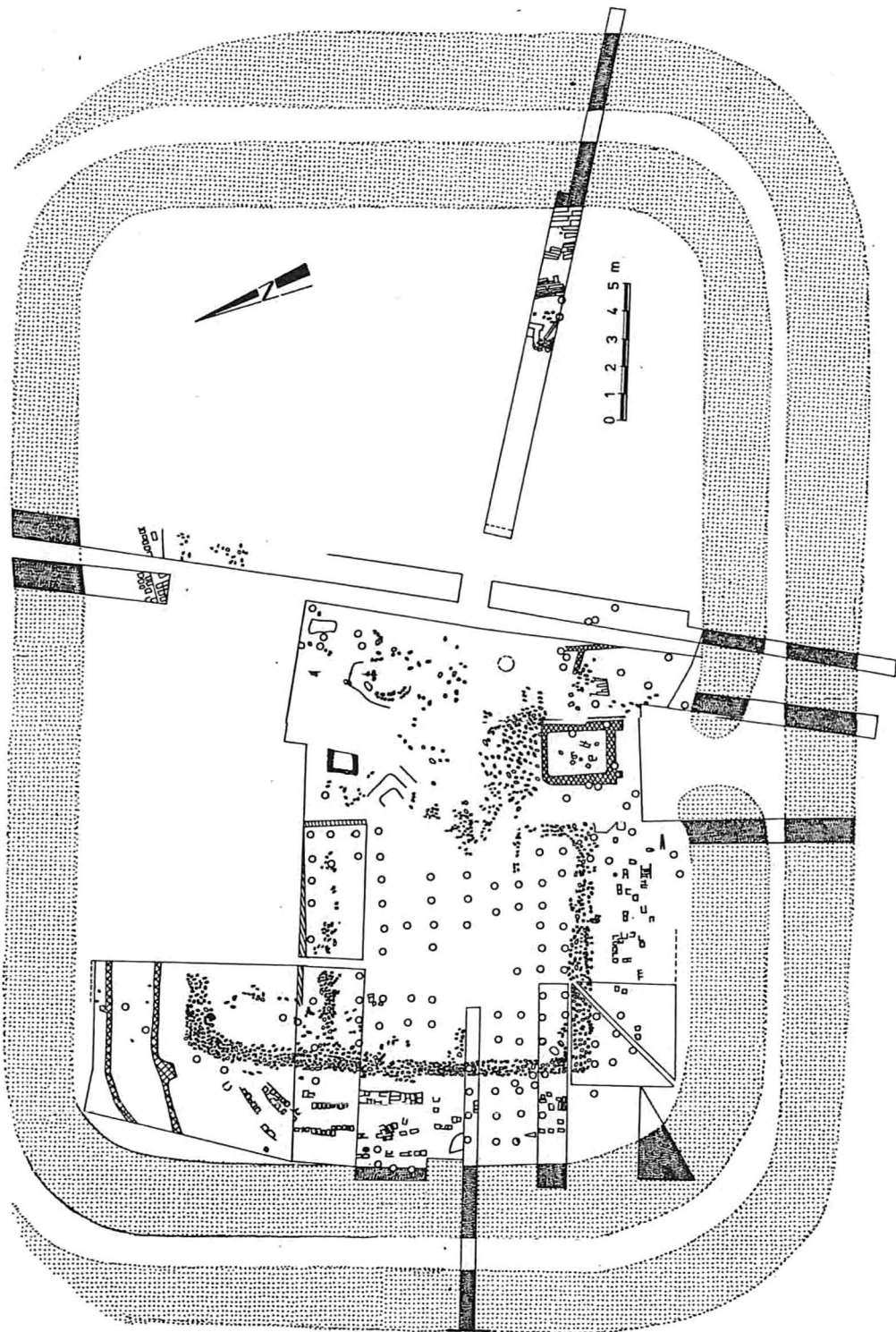

Fig. 13

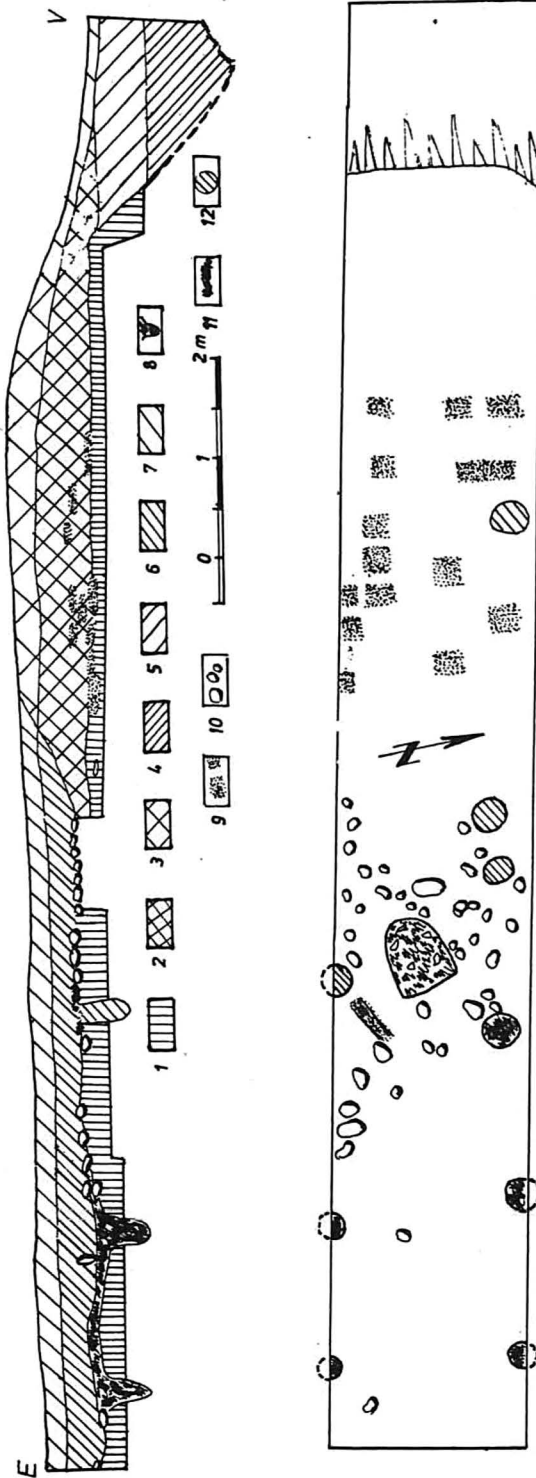

Fig. 14

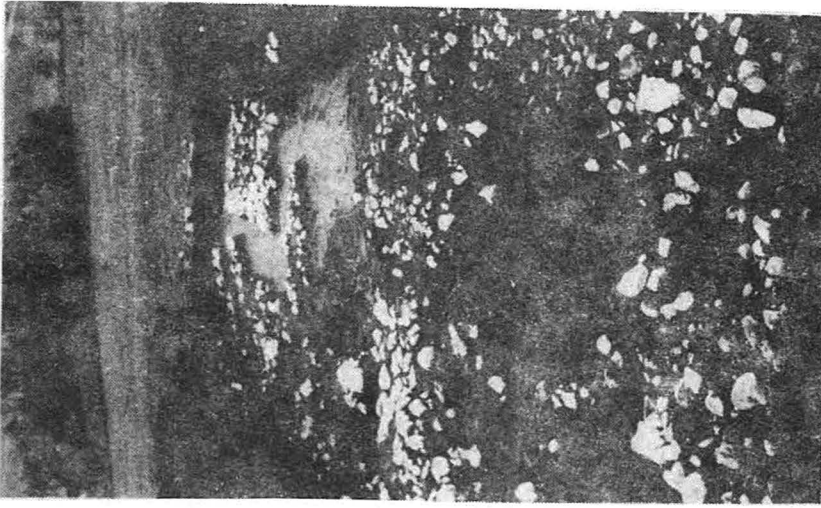

Fig. 15

Fig. 16

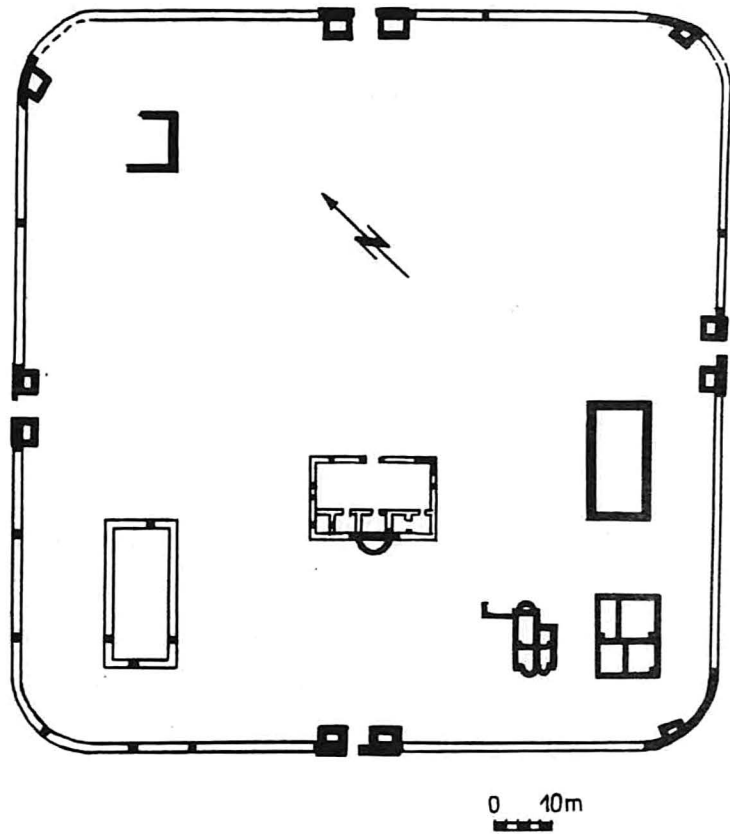
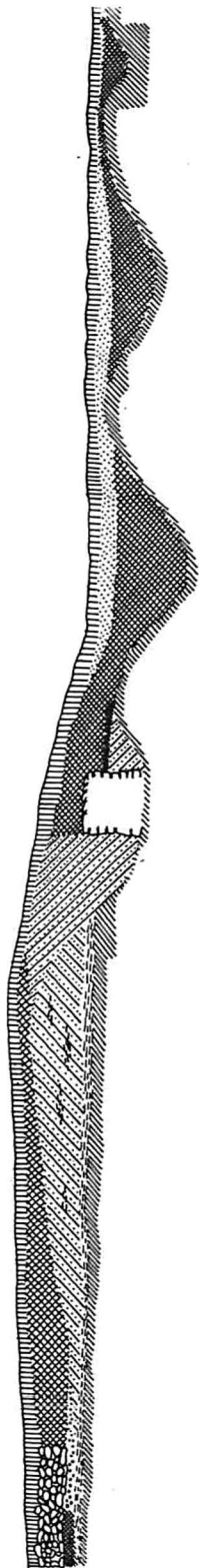

Fig. 17

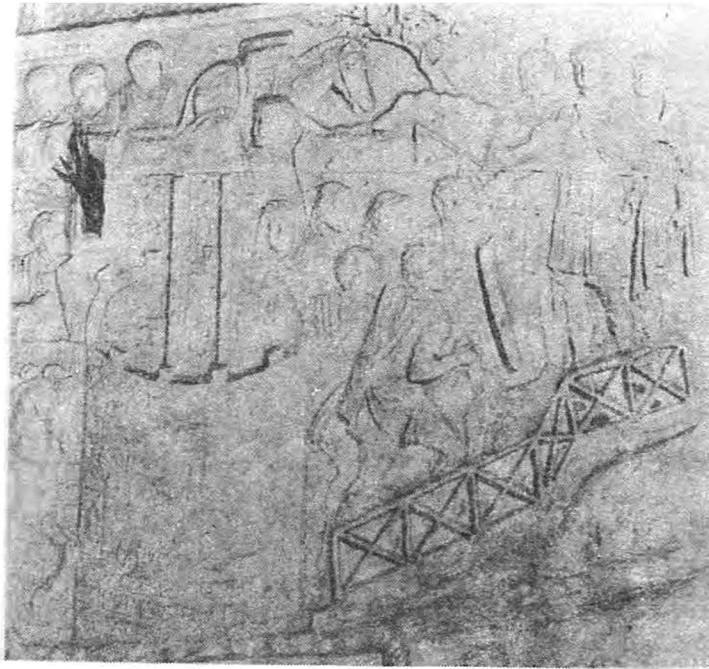

Fig. 18

Fig. 19

Fig. 20

Fig. 21

Fig. 22

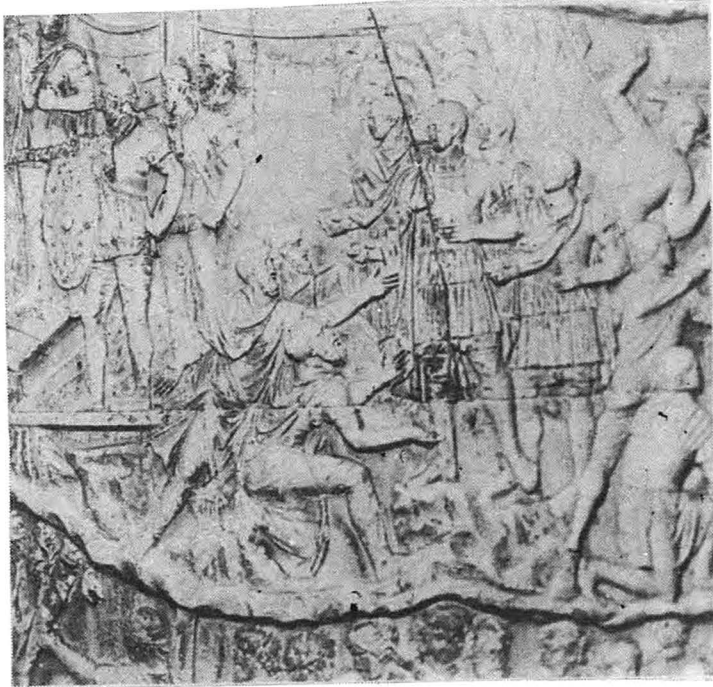

Fig. 23

Fig. 24

Fig. 25

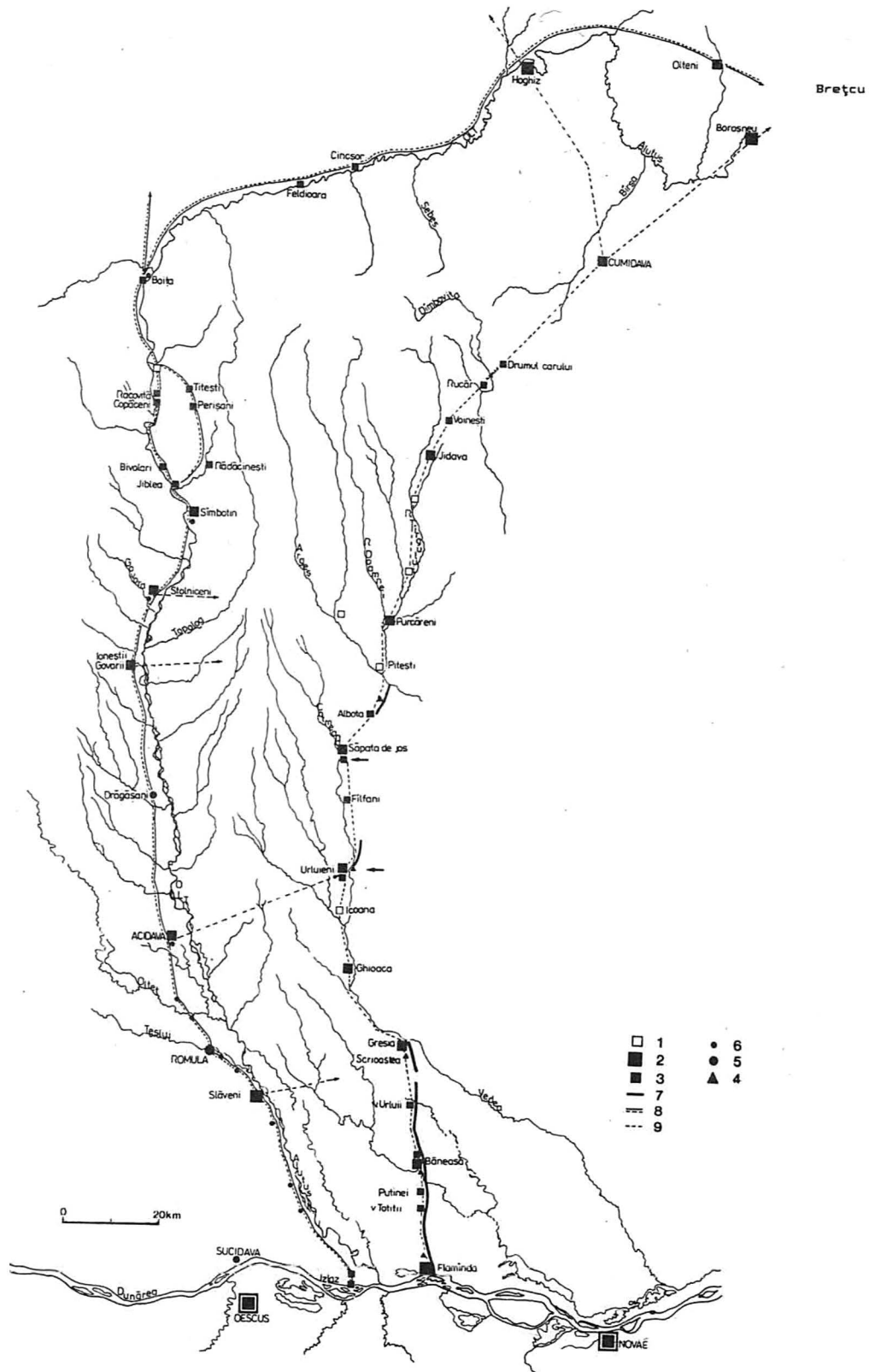

Fig. 26

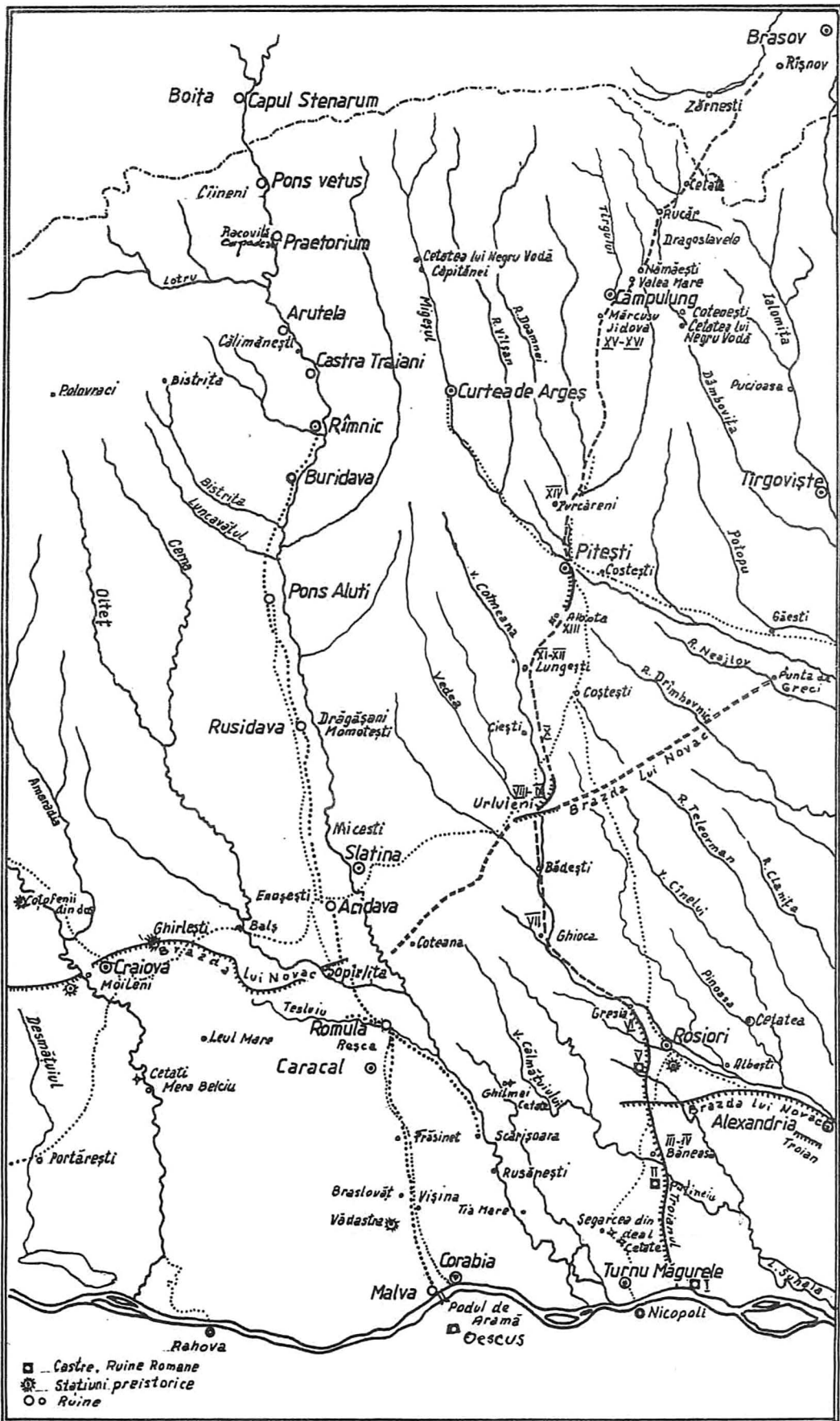
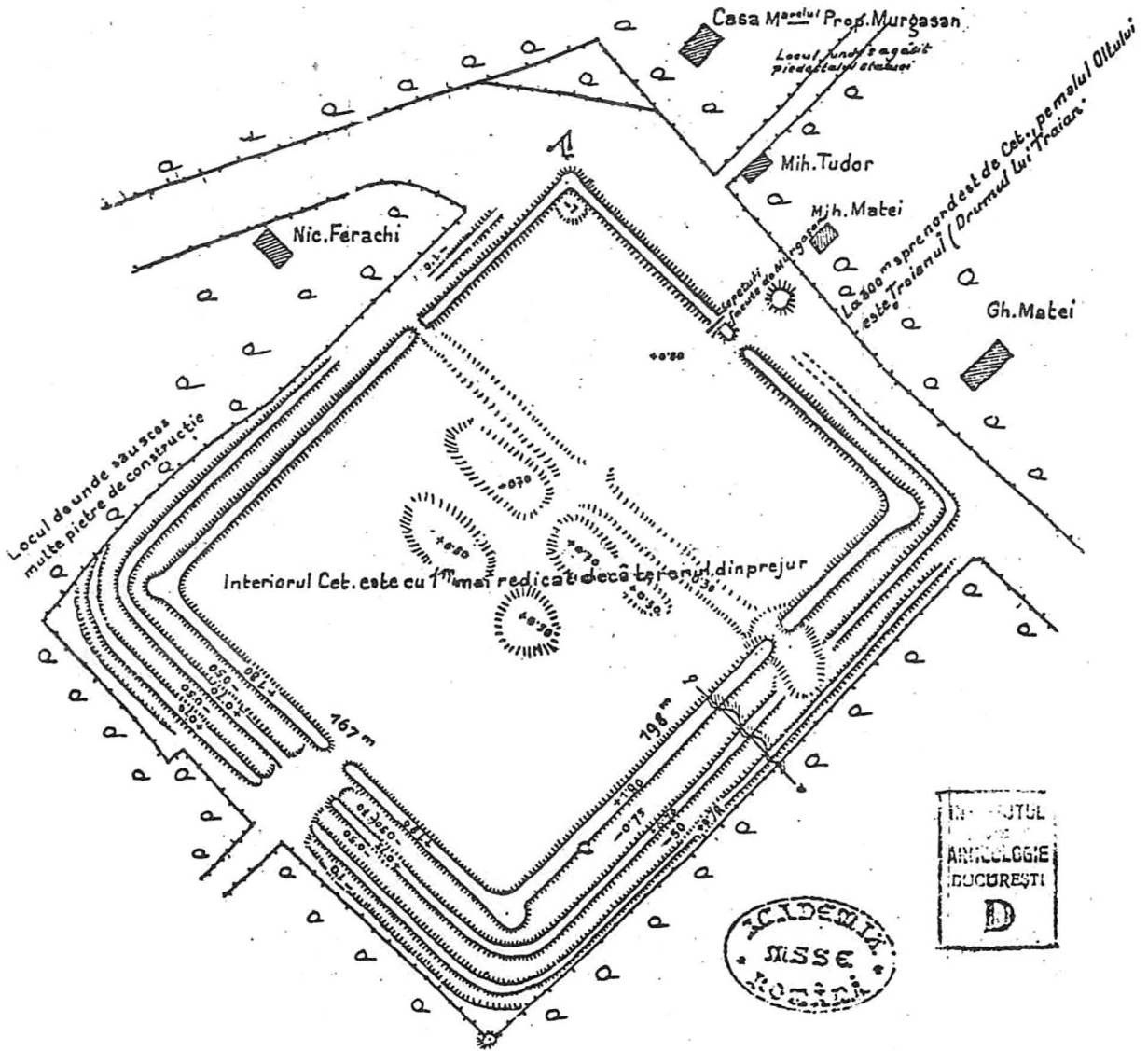

Fig. 27

Cet. rom. din Slăveni (J^o Romanati) 1cm = 20m

INSTITUTUL
DE ARHEOLOGIE
EUCURESTI
D

ACADEMIA
ROMANA

Fig. 28

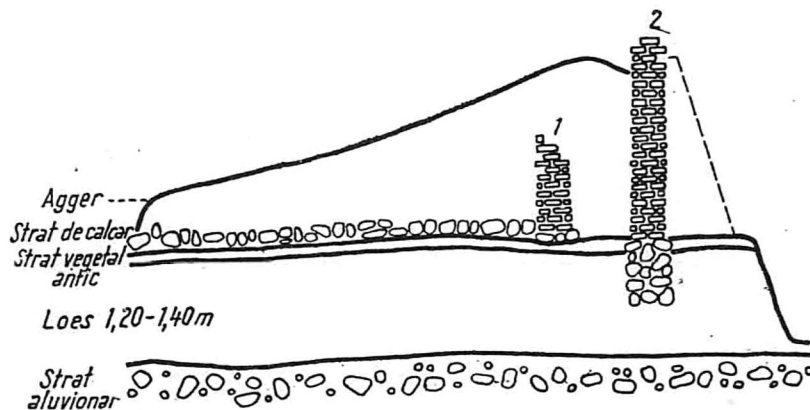
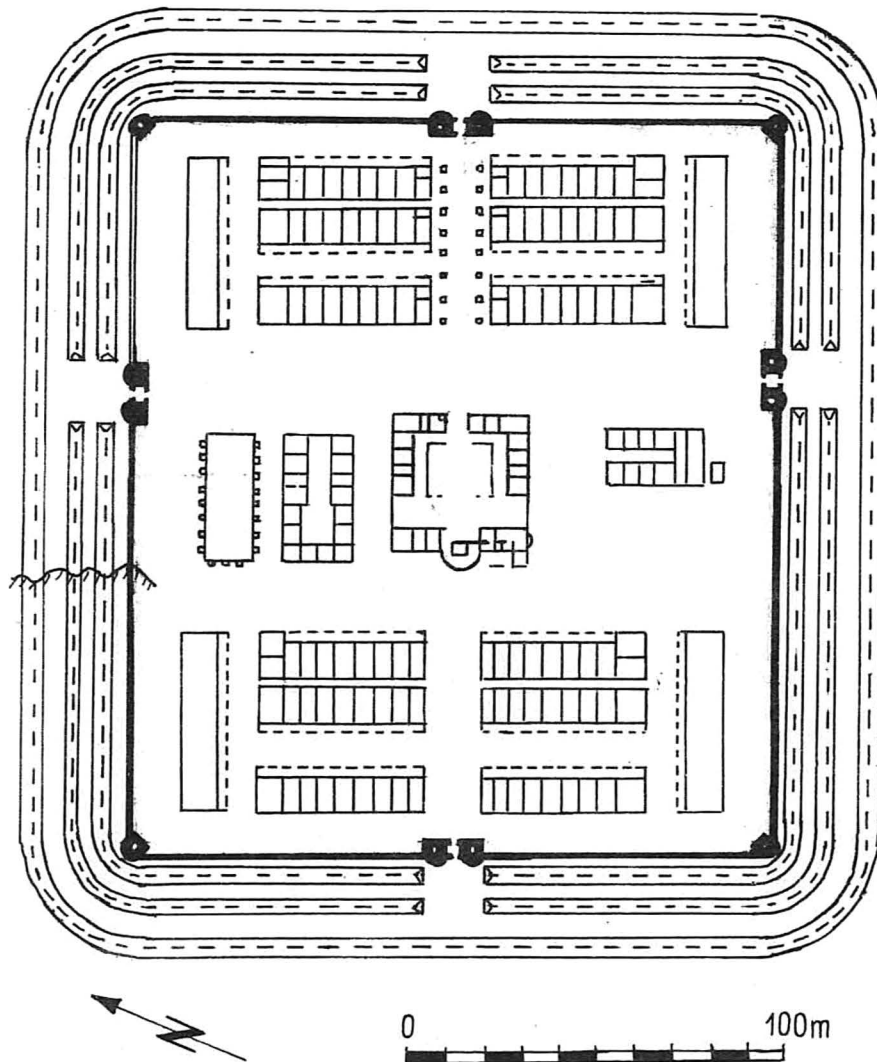

Fig. 29

Planul Cet.rom. ROMVLA
de la Reșca (Romania)
redicat pe teren de P. Polonic

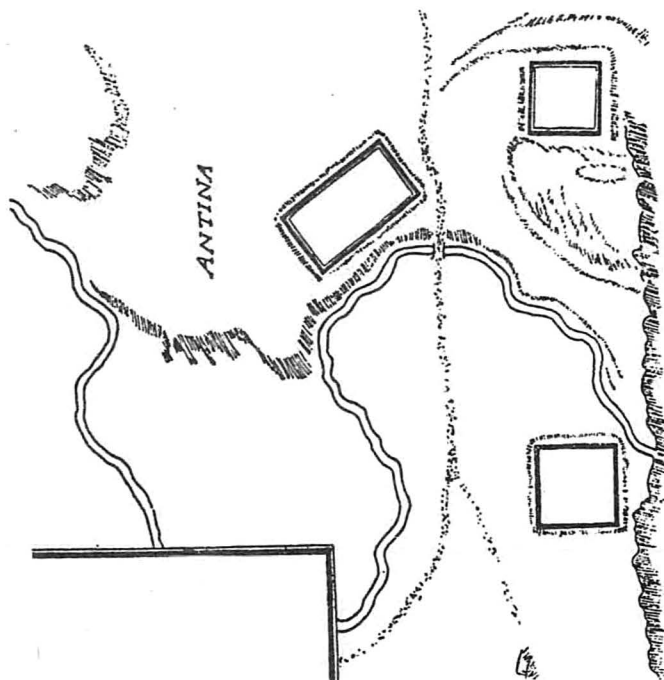
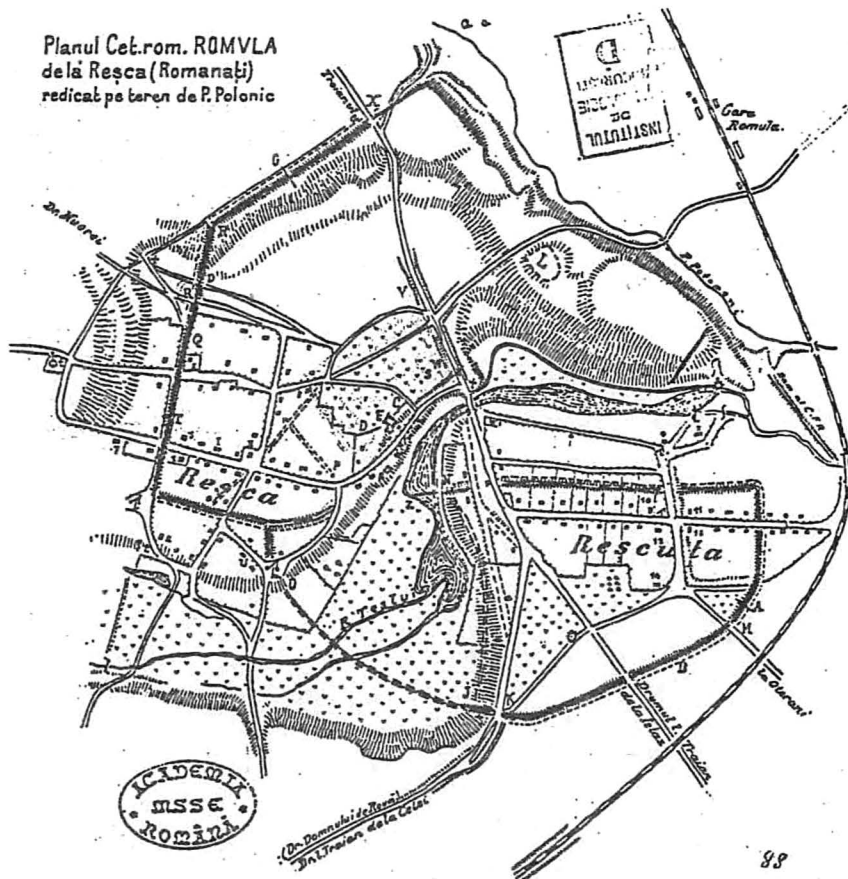

Fig. 30

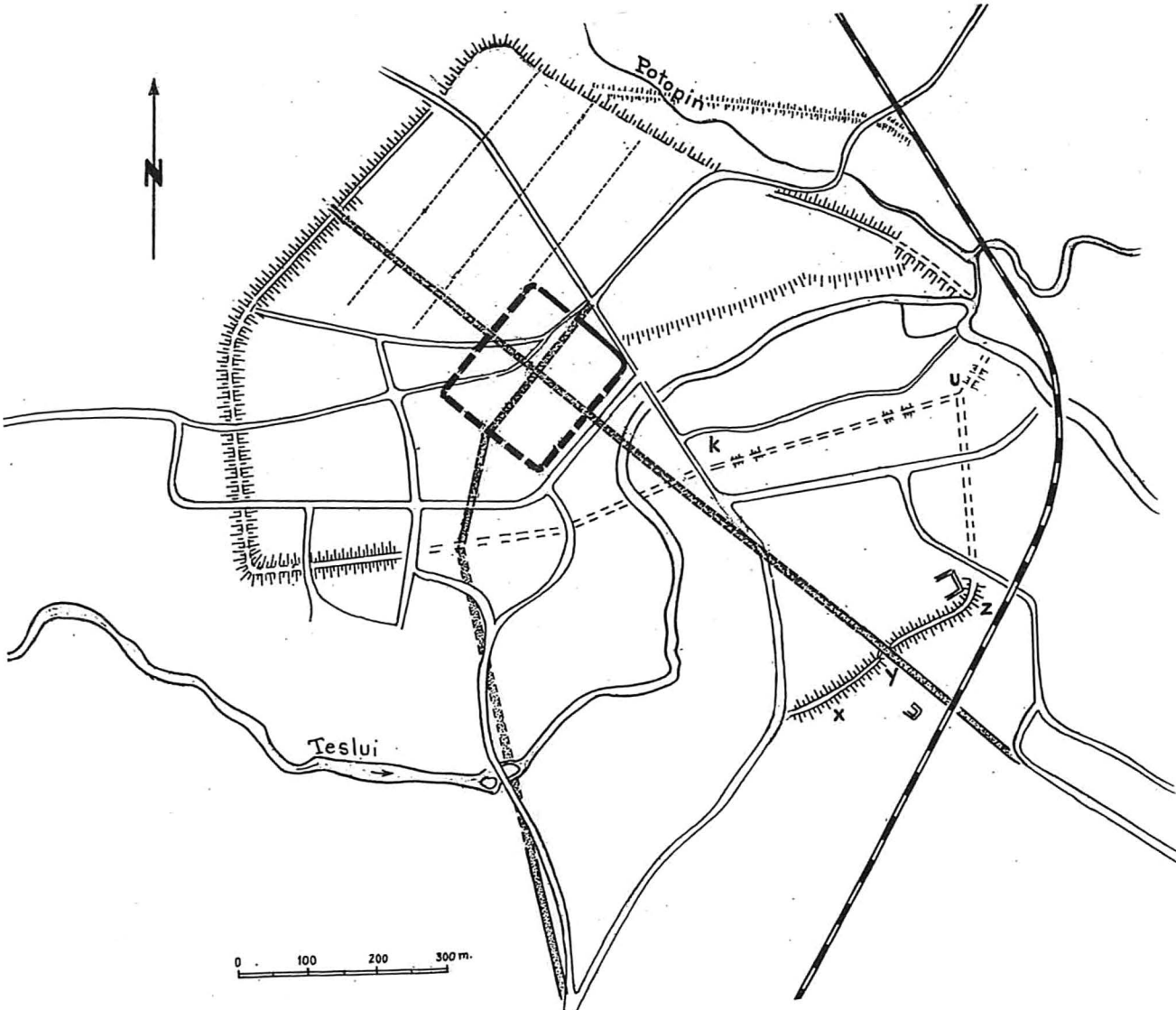
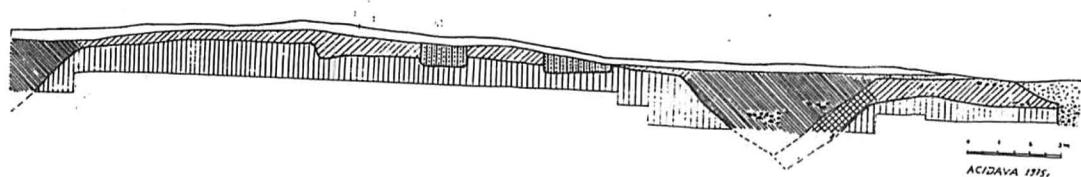

Fig. 31

- 1 1
- 2 2
- 3 3
- 4 4
- 5 5
- 6 6
- 7 7
- 8 8

Fig. 33

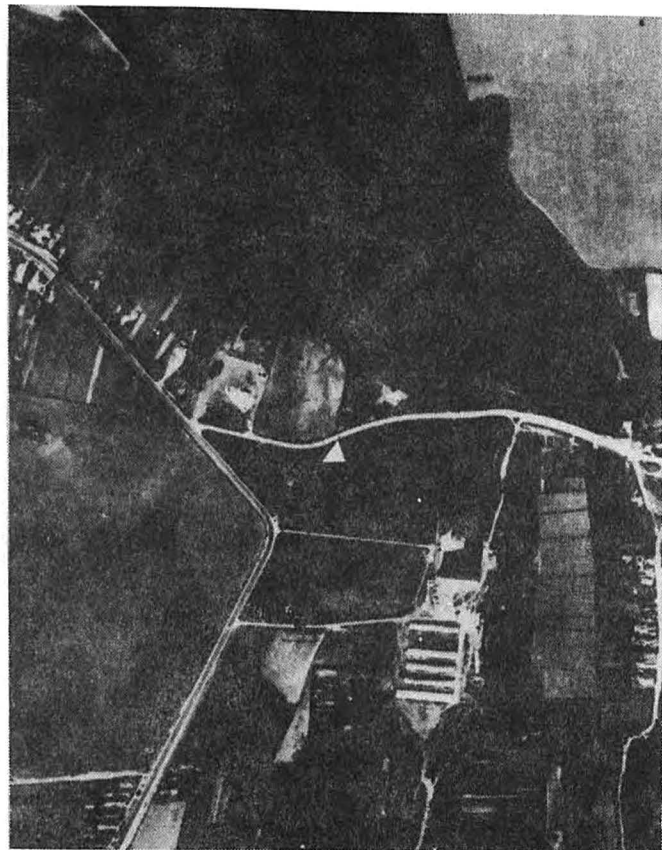

Fig. 32

Fig. 34

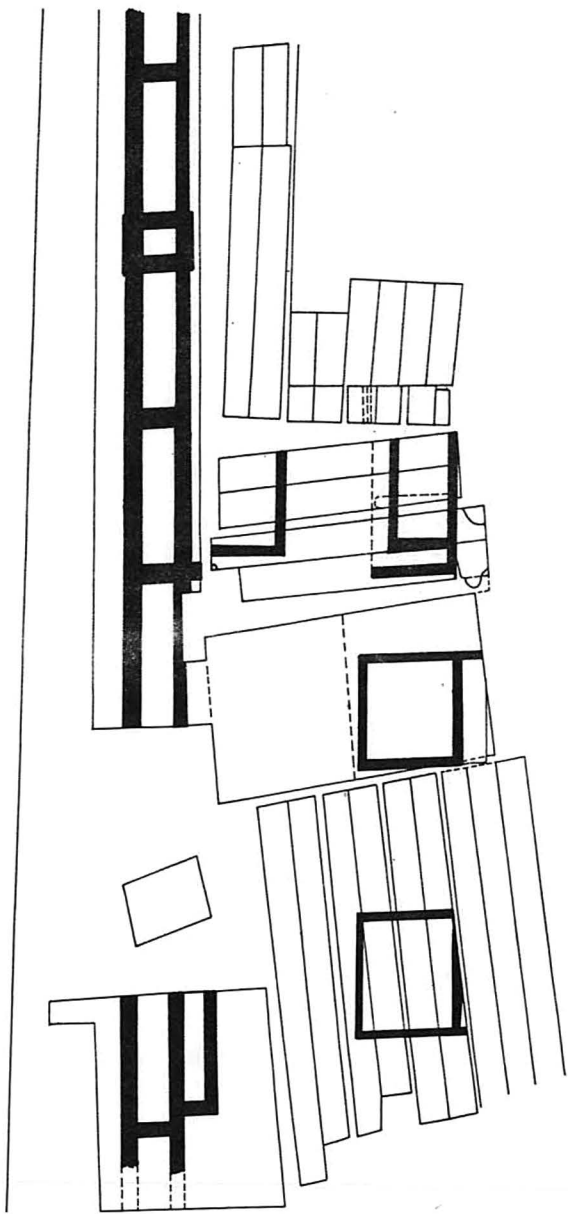

Fig. 35

Fig. 36

Fig. 37

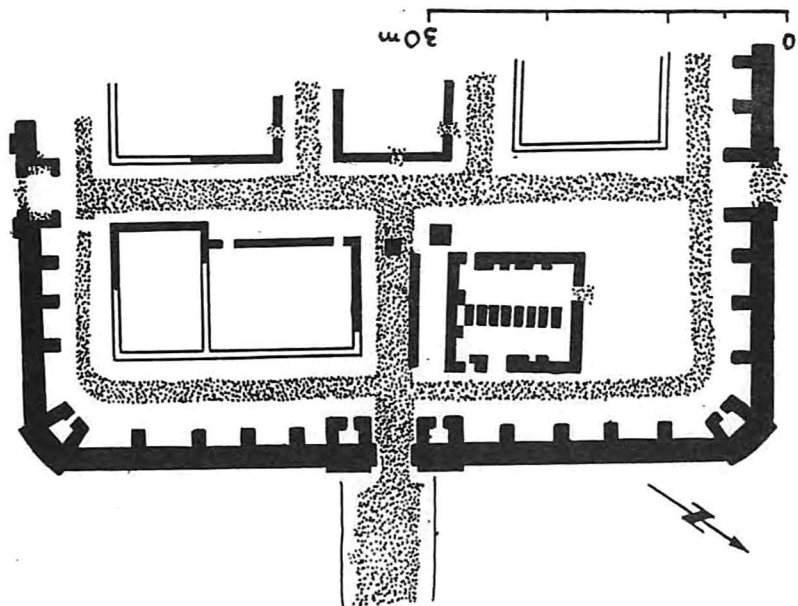

Fig. 38

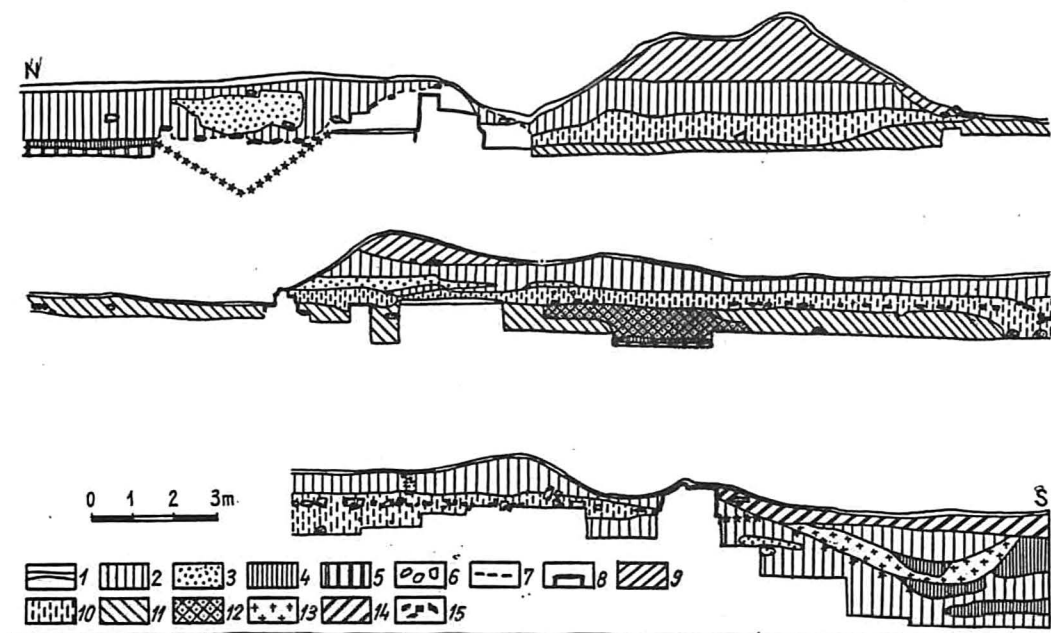

Fig. 39

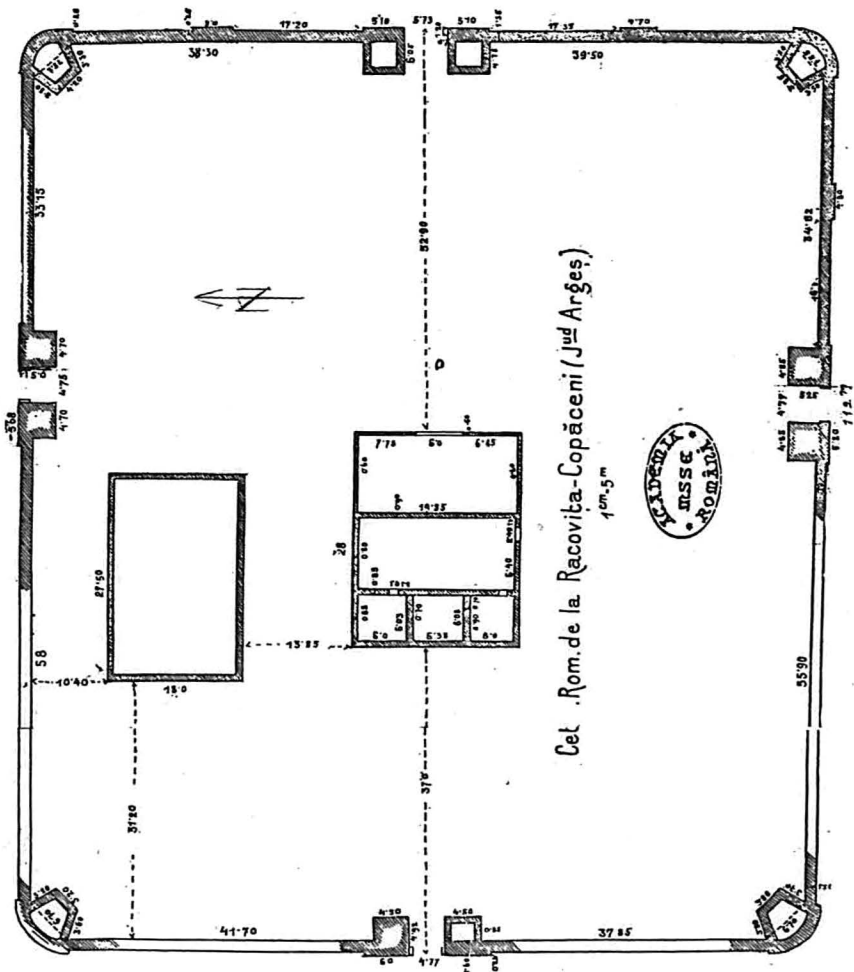

Fig. 41

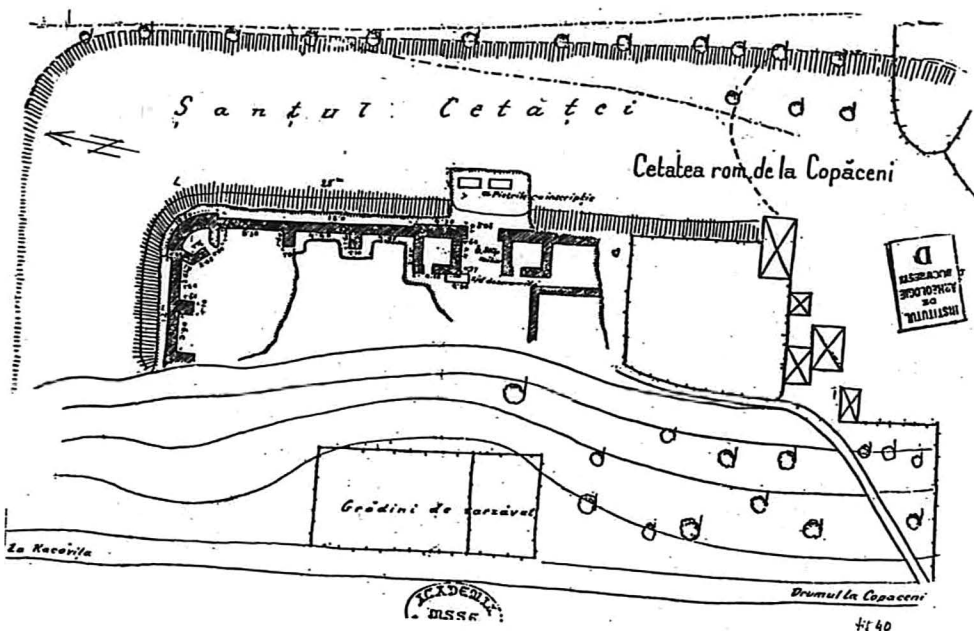

Fig. 40

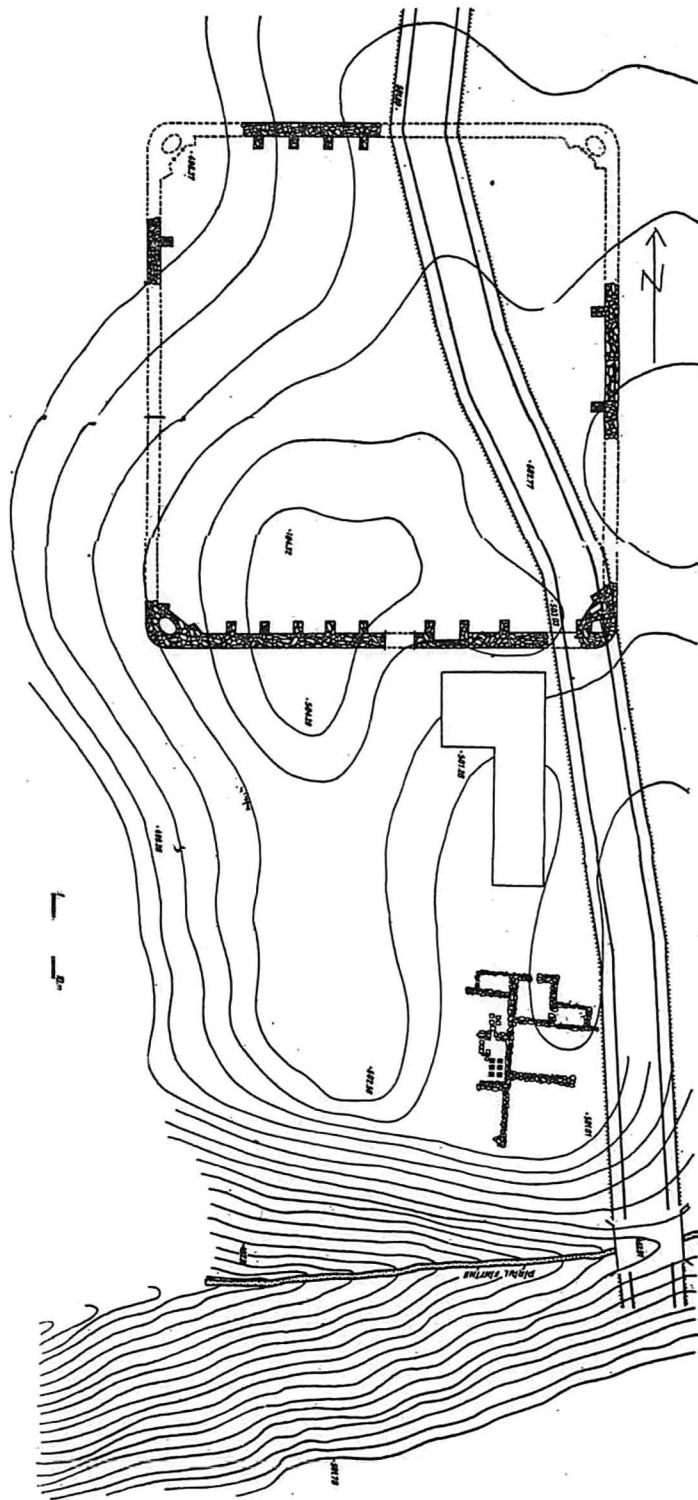
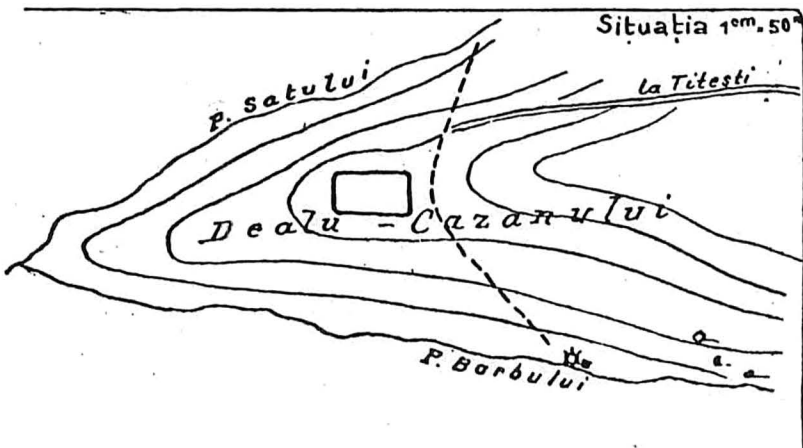
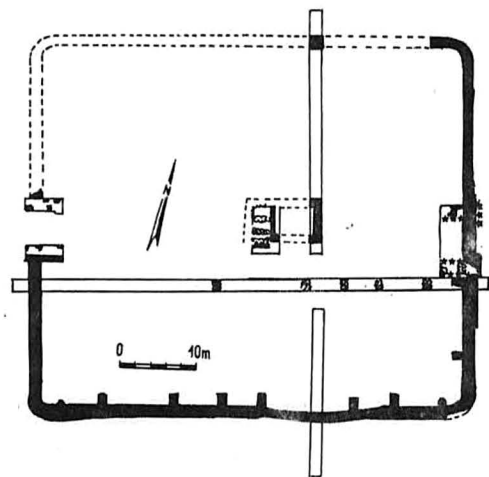
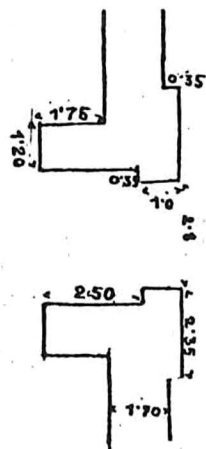
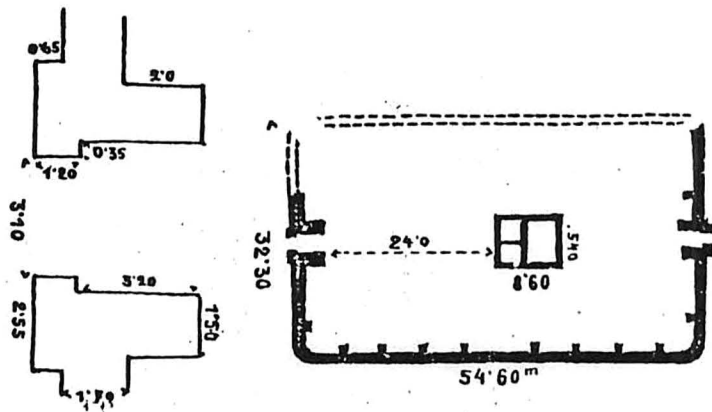

Fig. 42

Poarta de vest.

Poarta de est.

a

b

Fig. 43

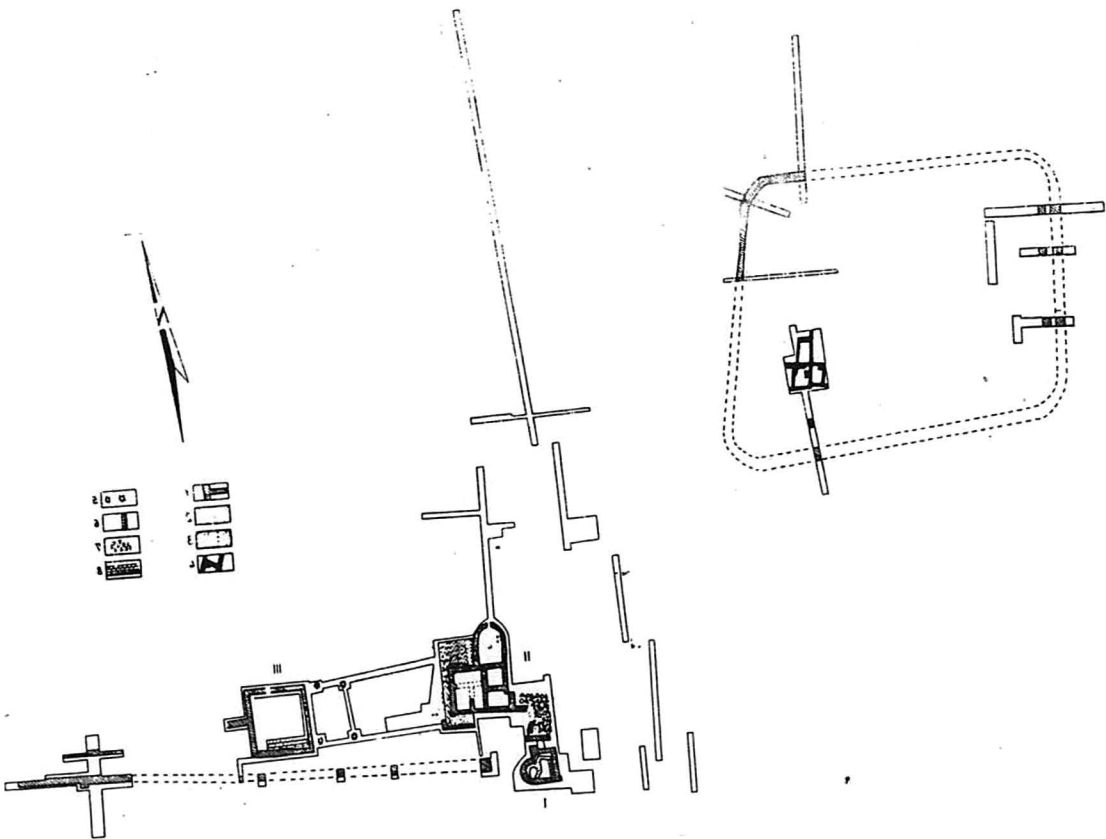

Fig. 44

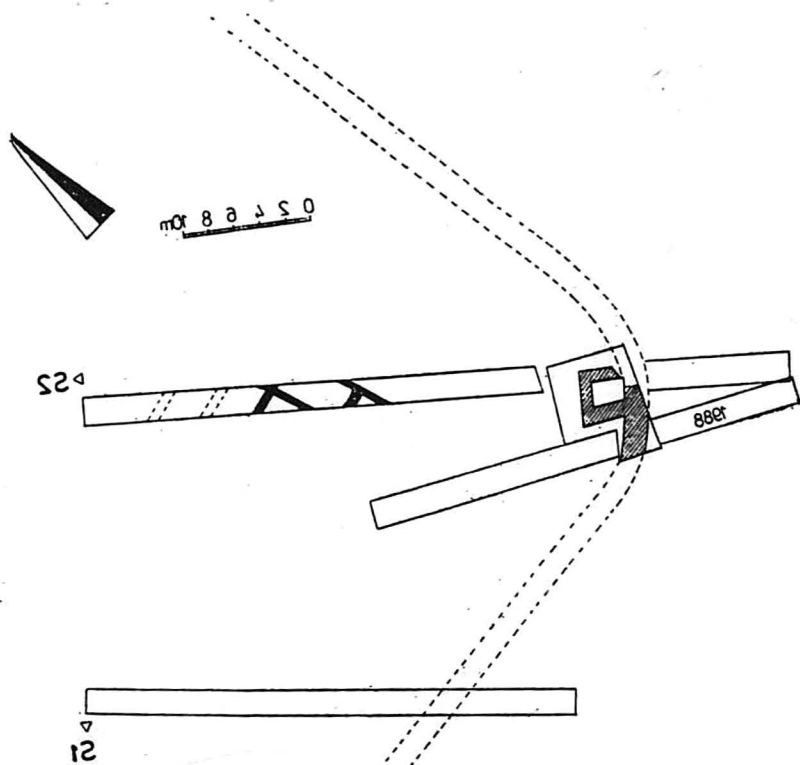
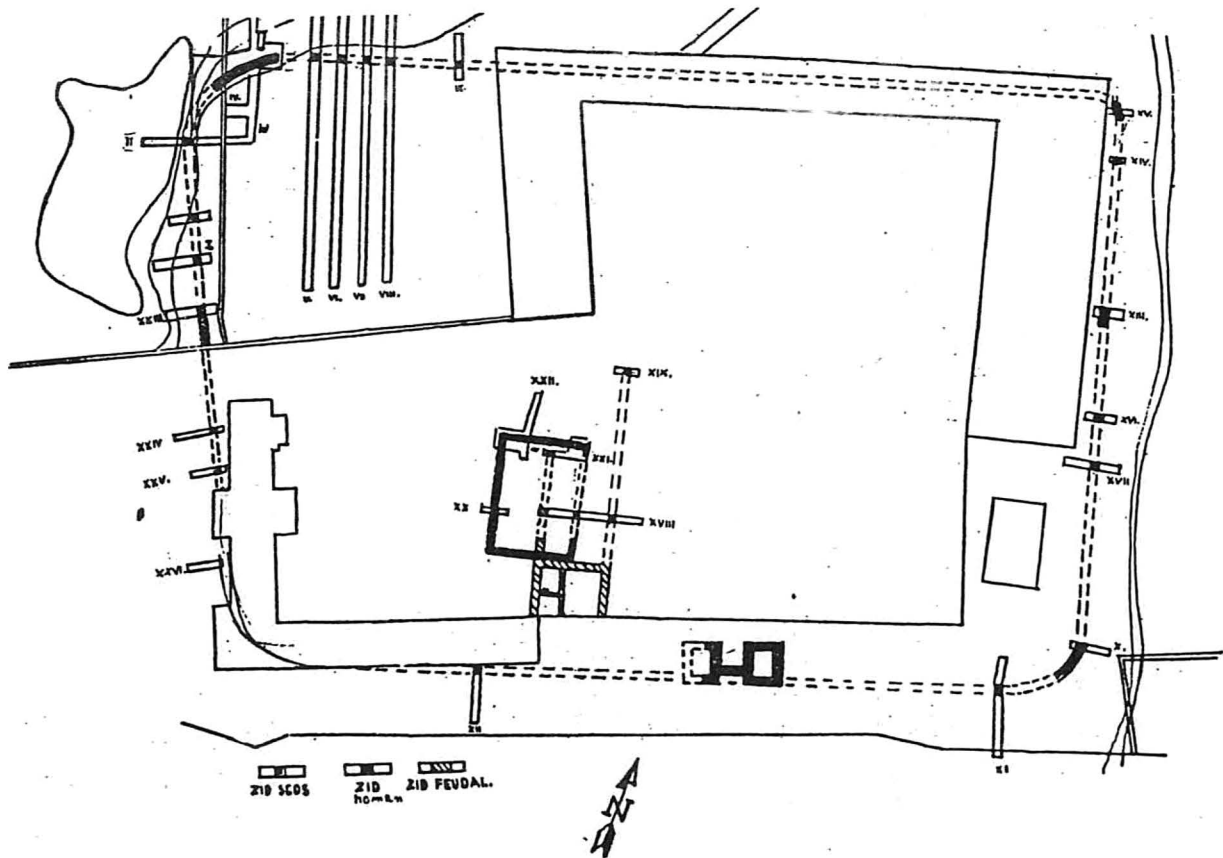

Fig. 45

22 Atlas 20-22. Planșe între paginile 60-61

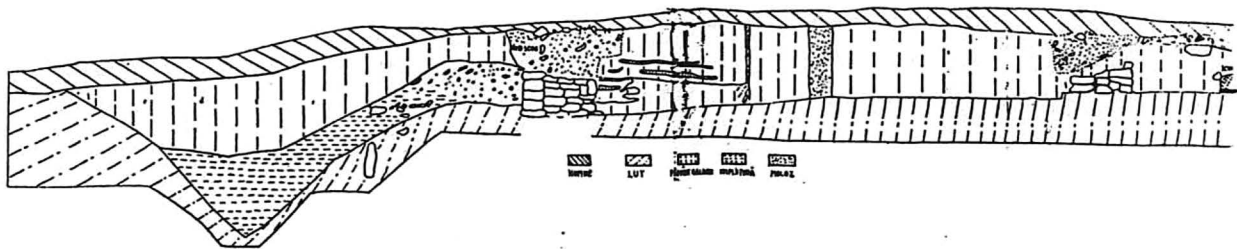

Fig. 46

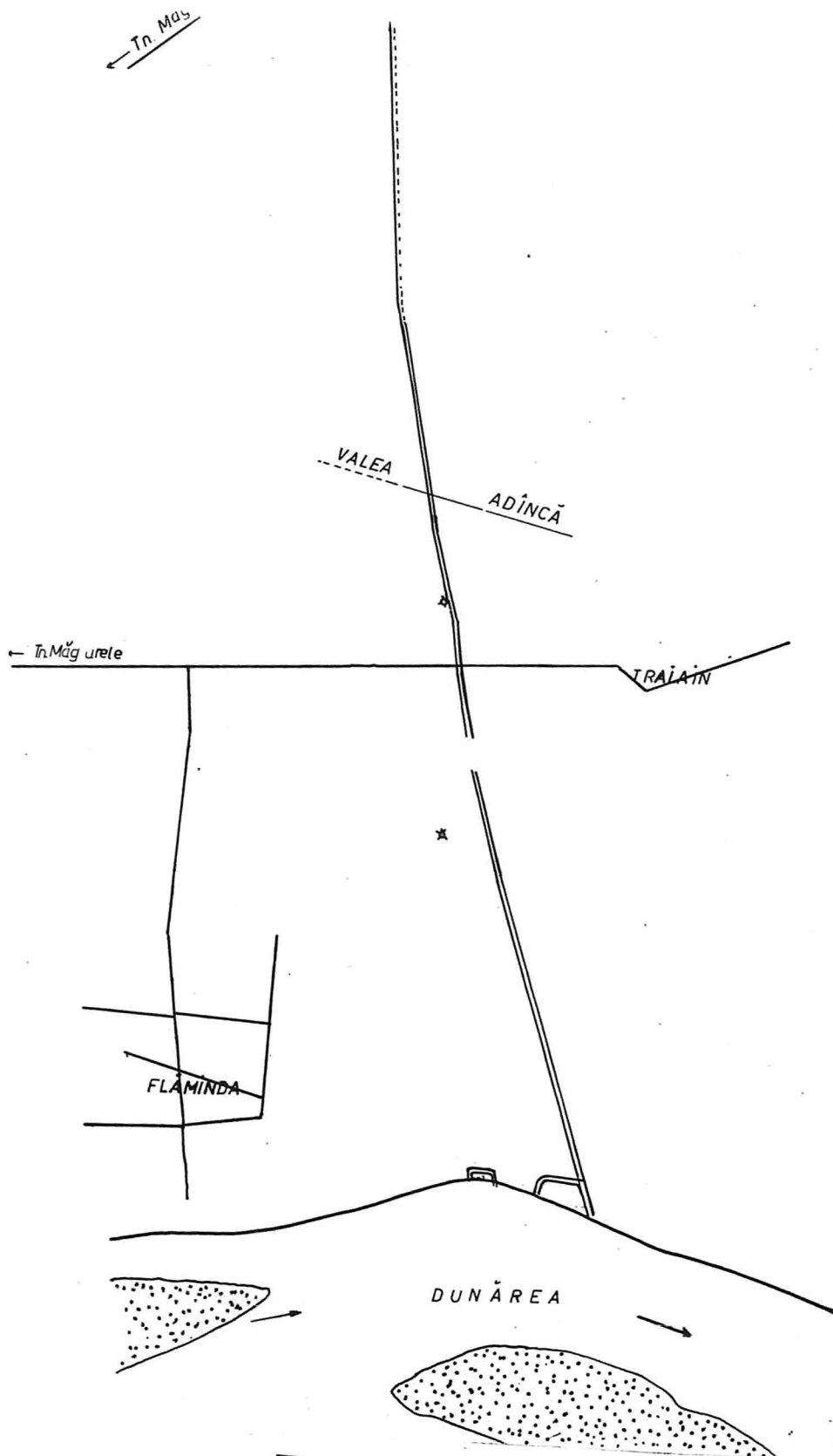

Fig. 47

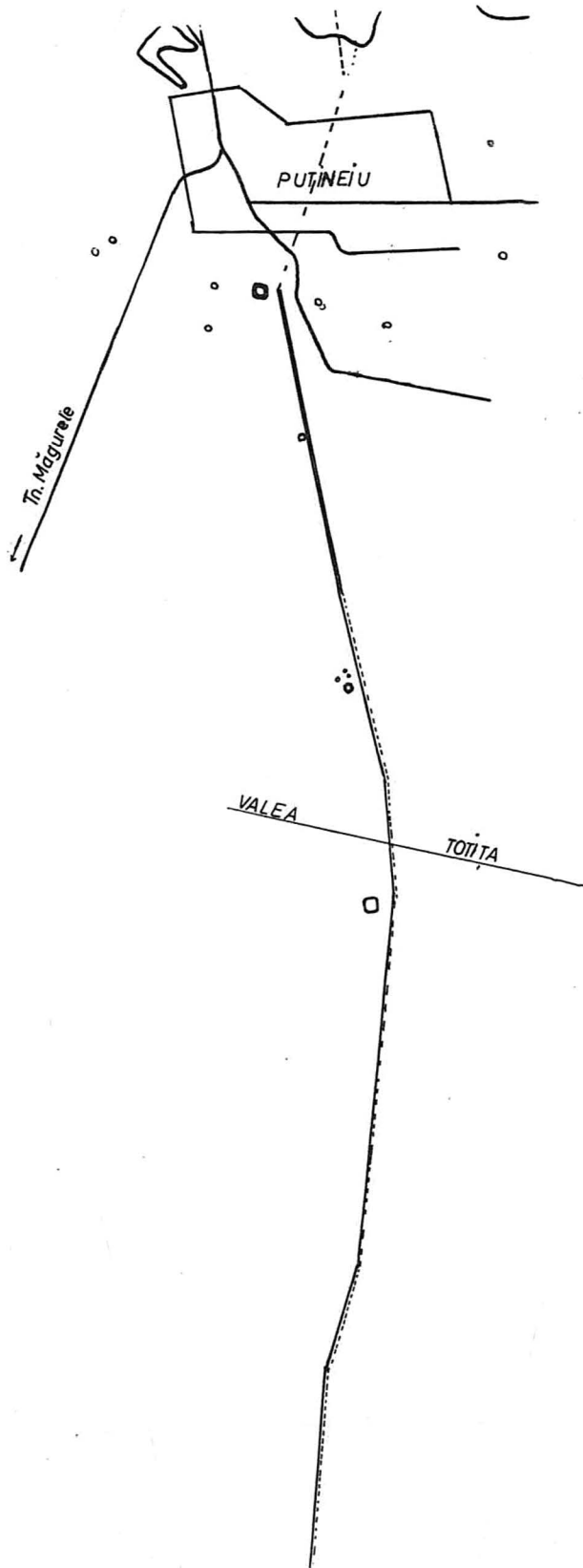

Fig. 48

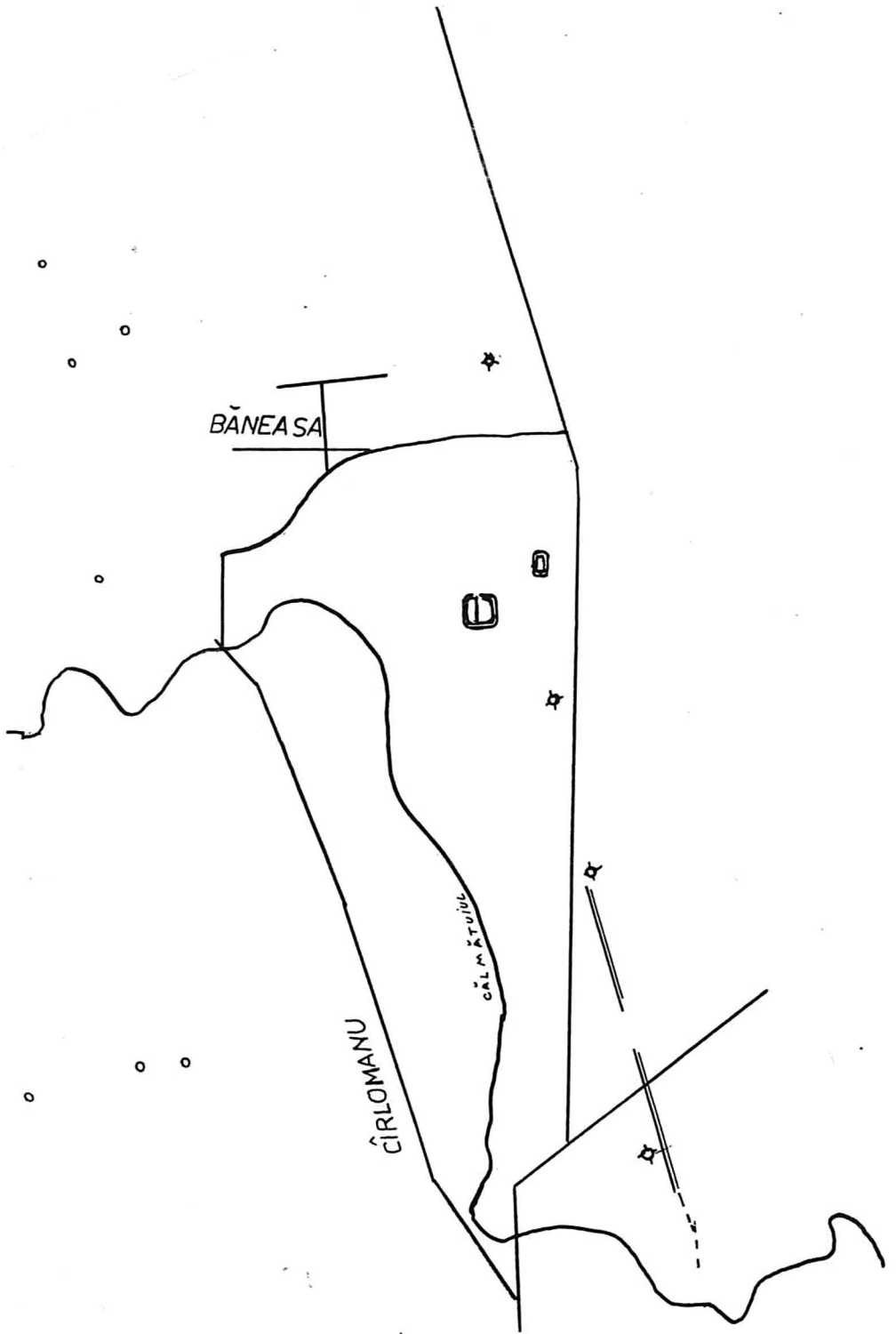

Fig. 49

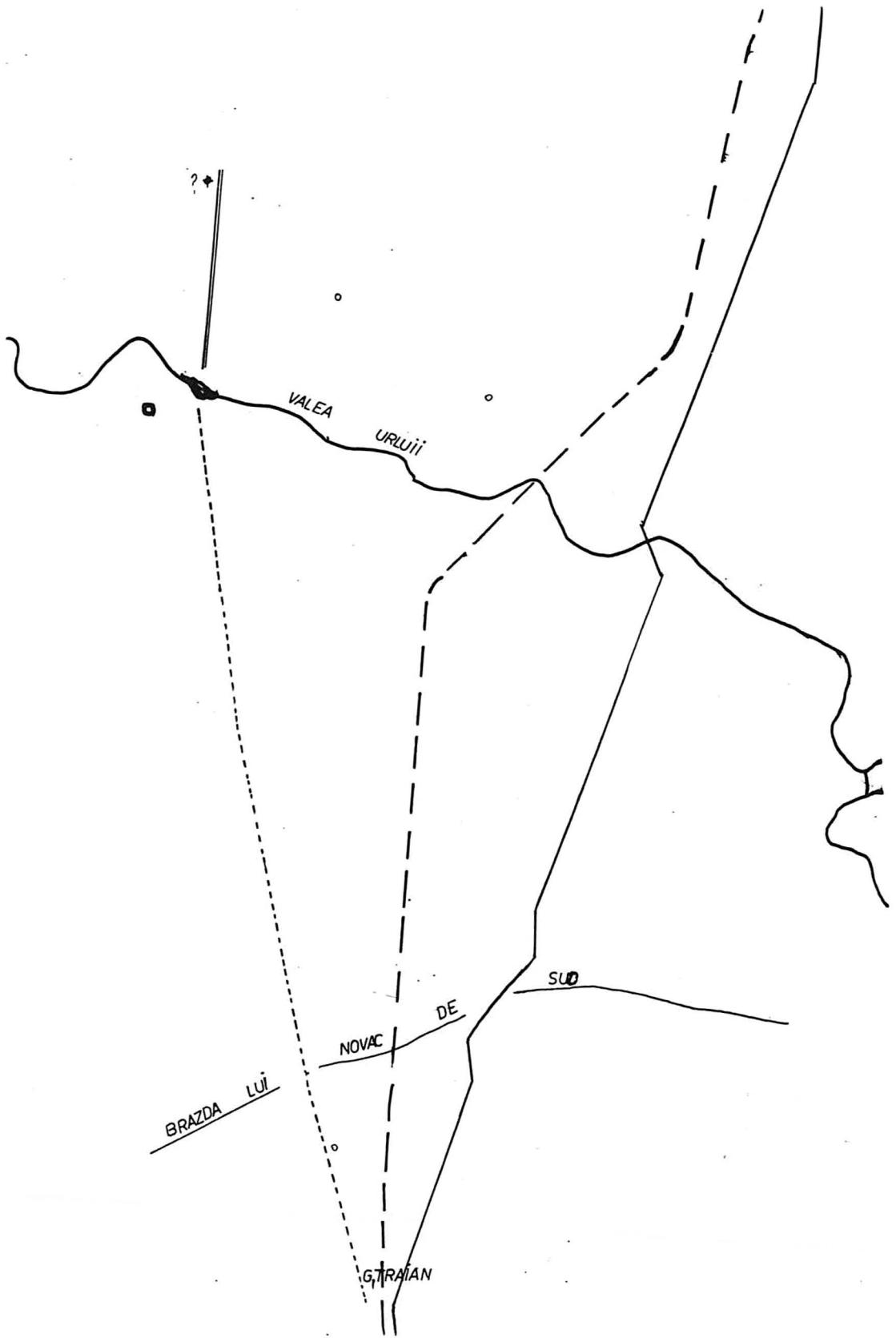

Fig. 50

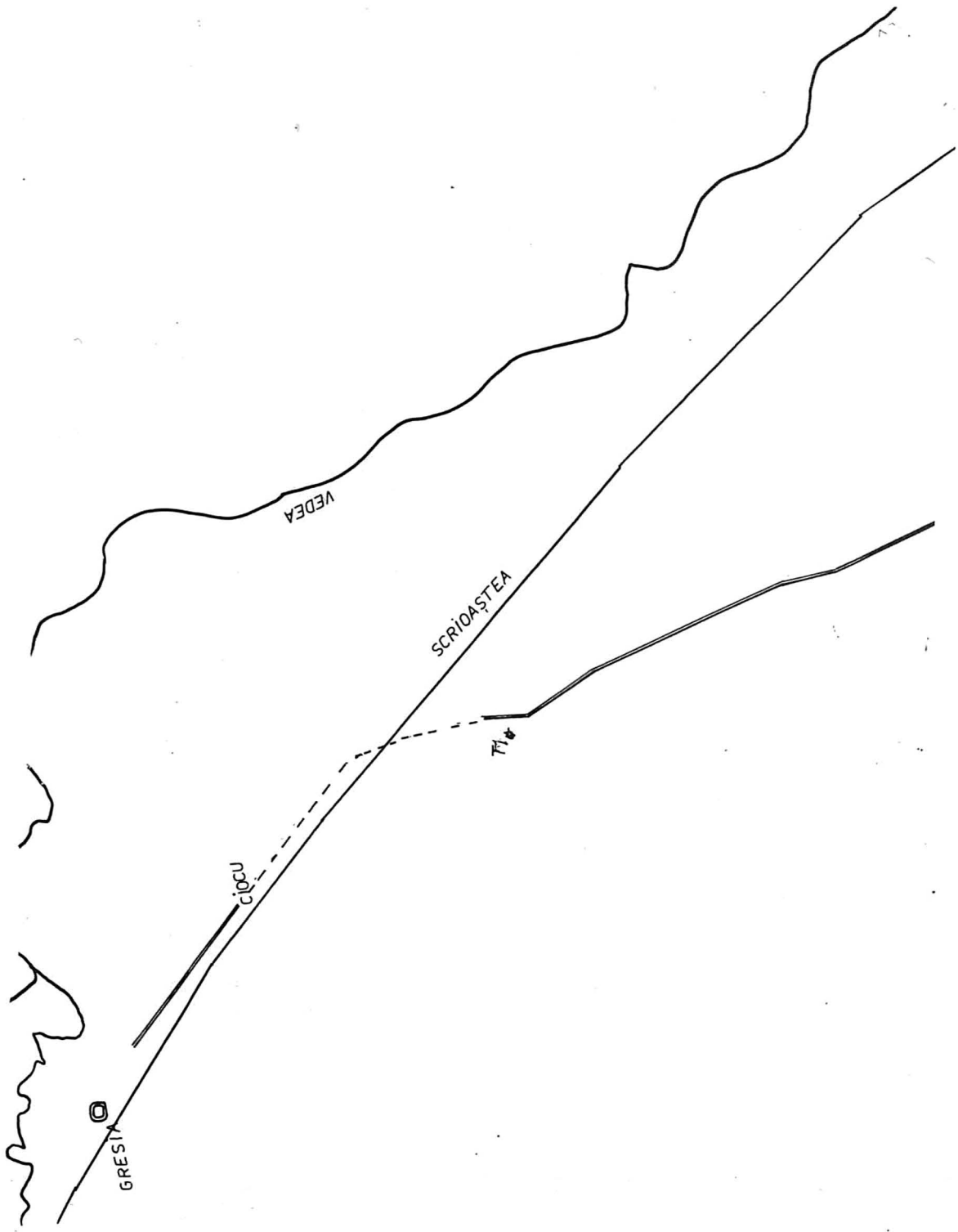

Fig. 51

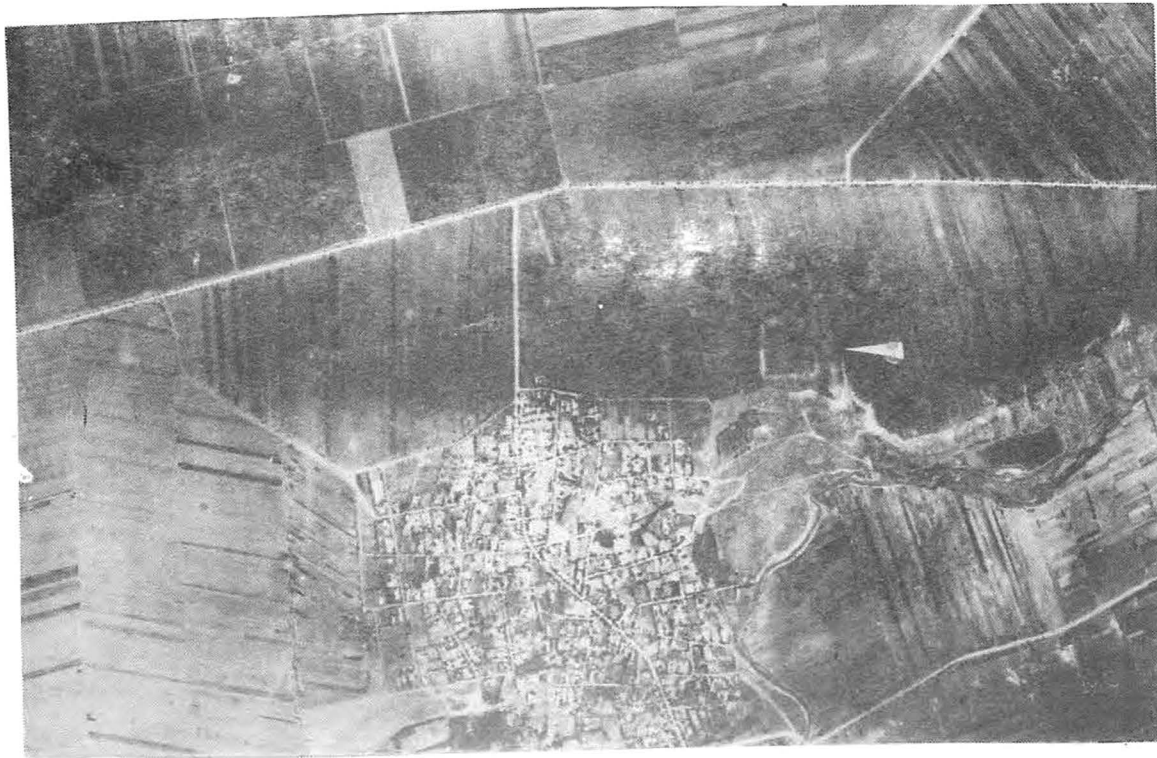

Fig. 52

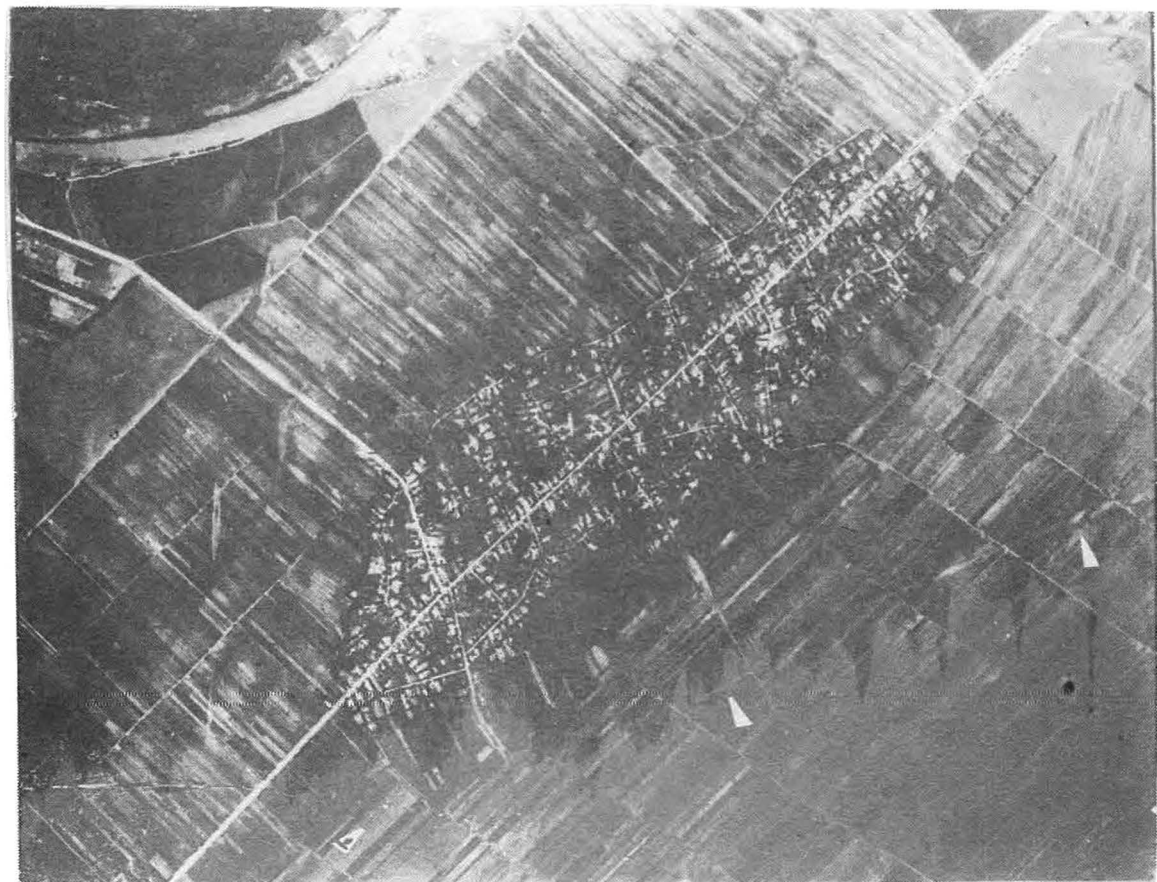

Fig. 53

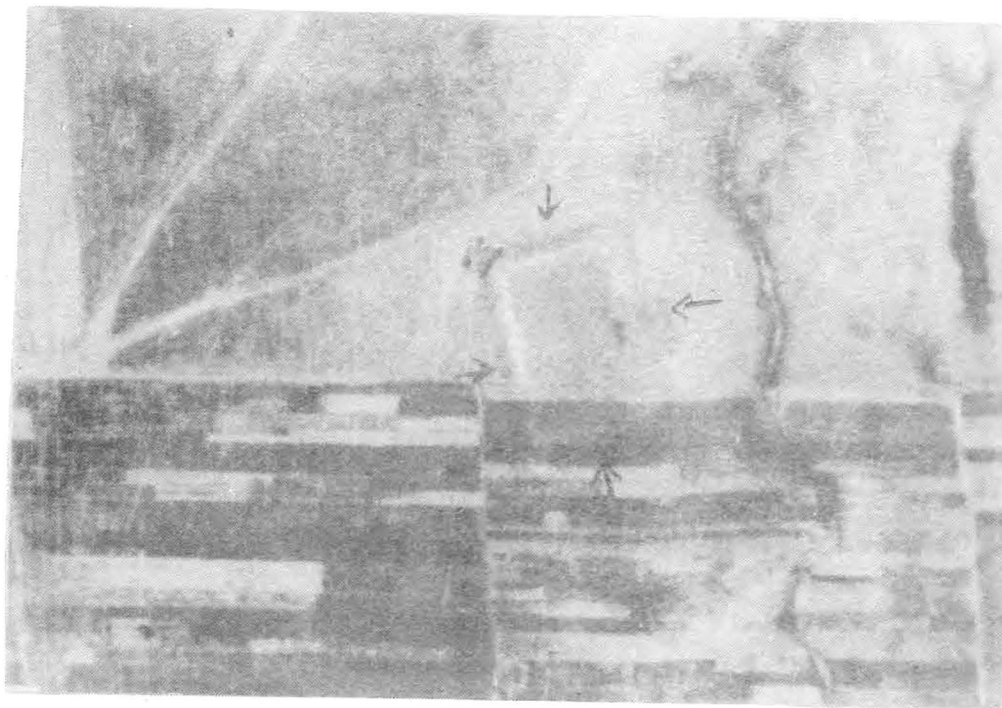

Fig. 54

Fig. 57

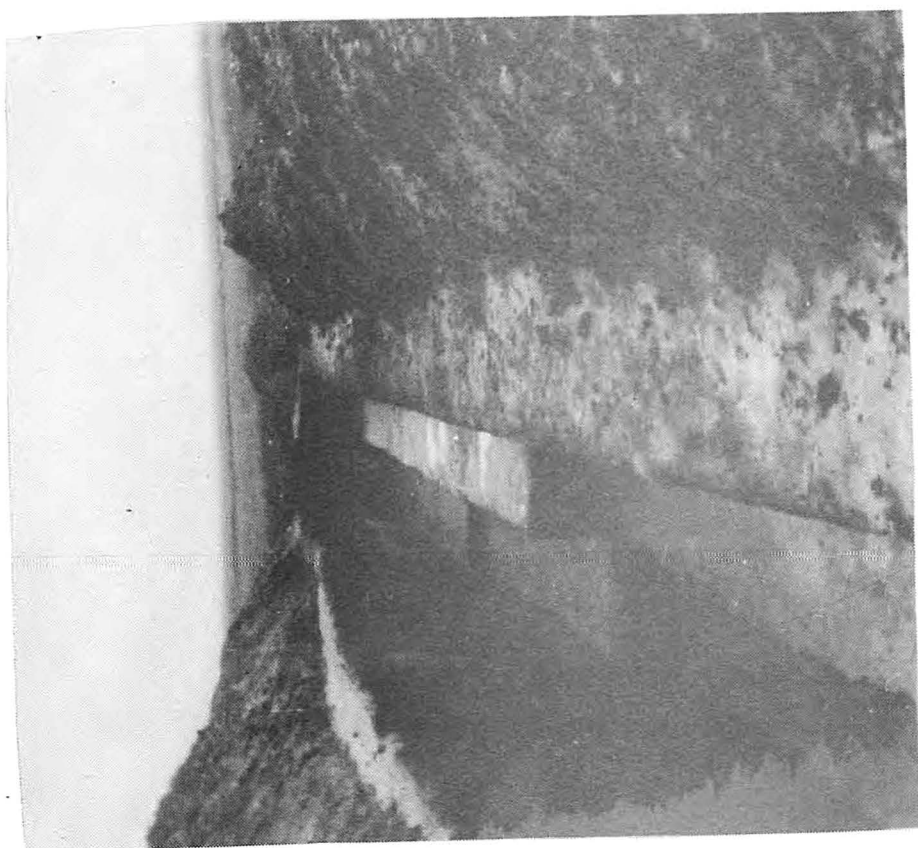

Fig. 58

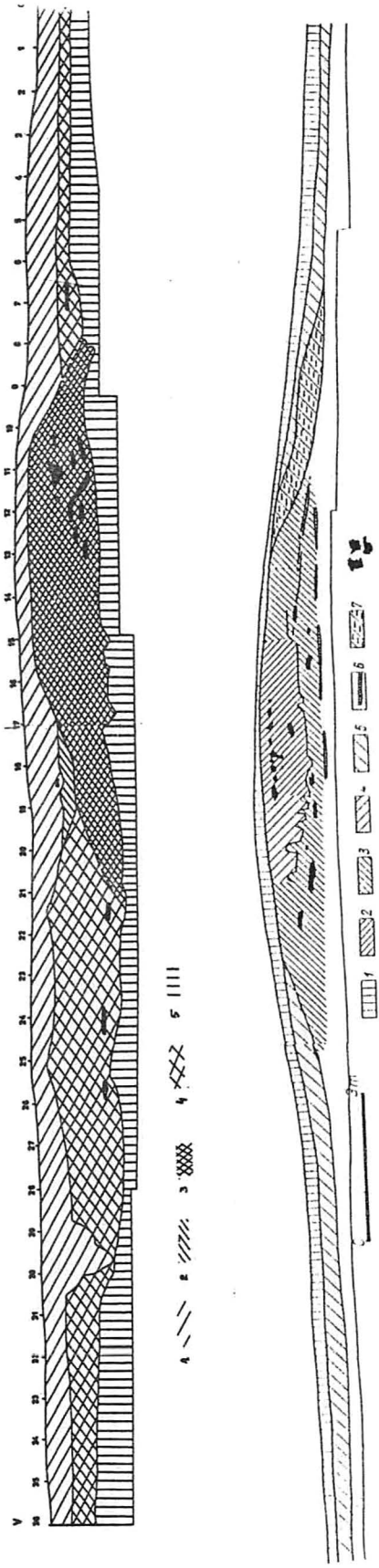

Fig. 59

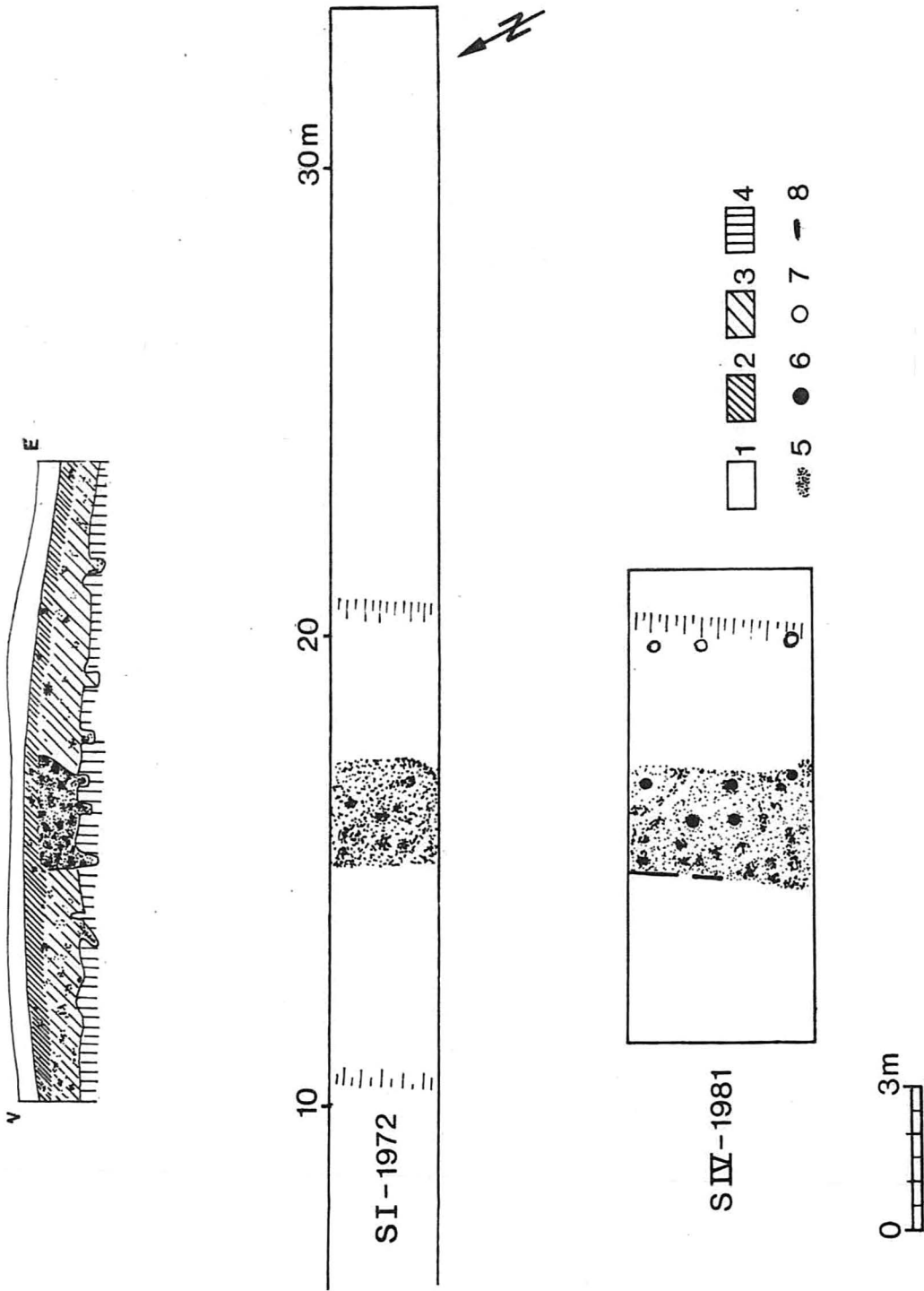

Fig. 60

Fig. 61.a

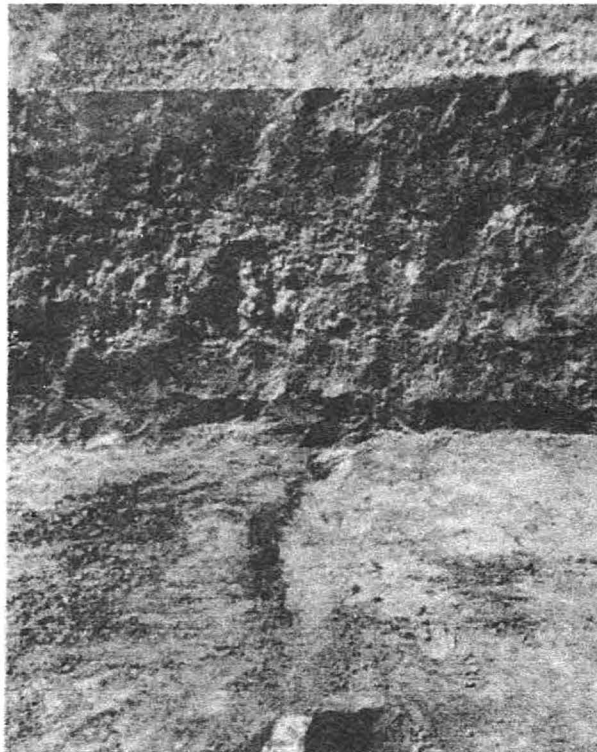

Fig. 61.b

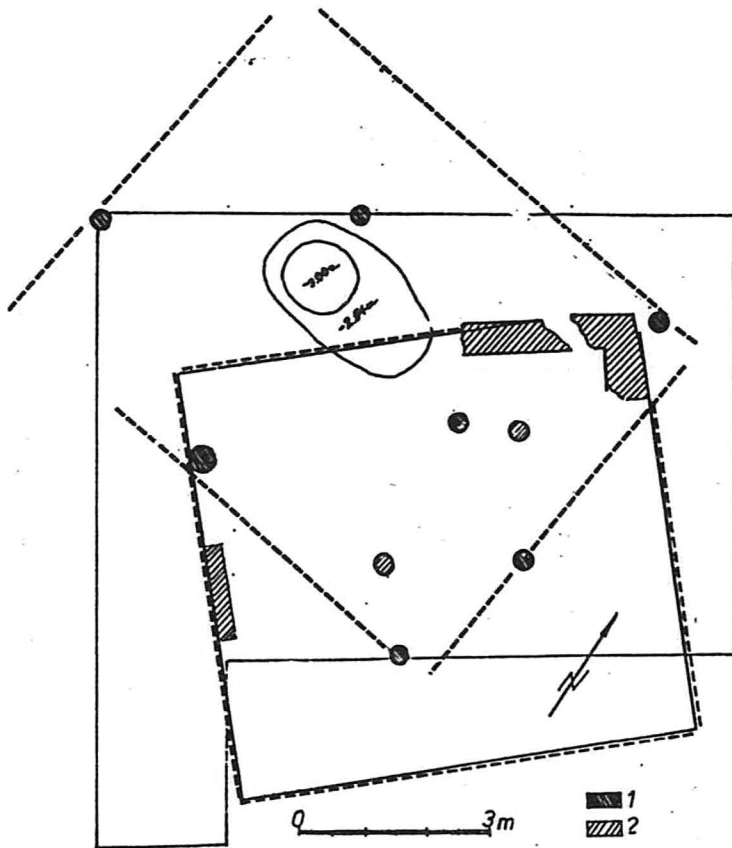

Fig. 62

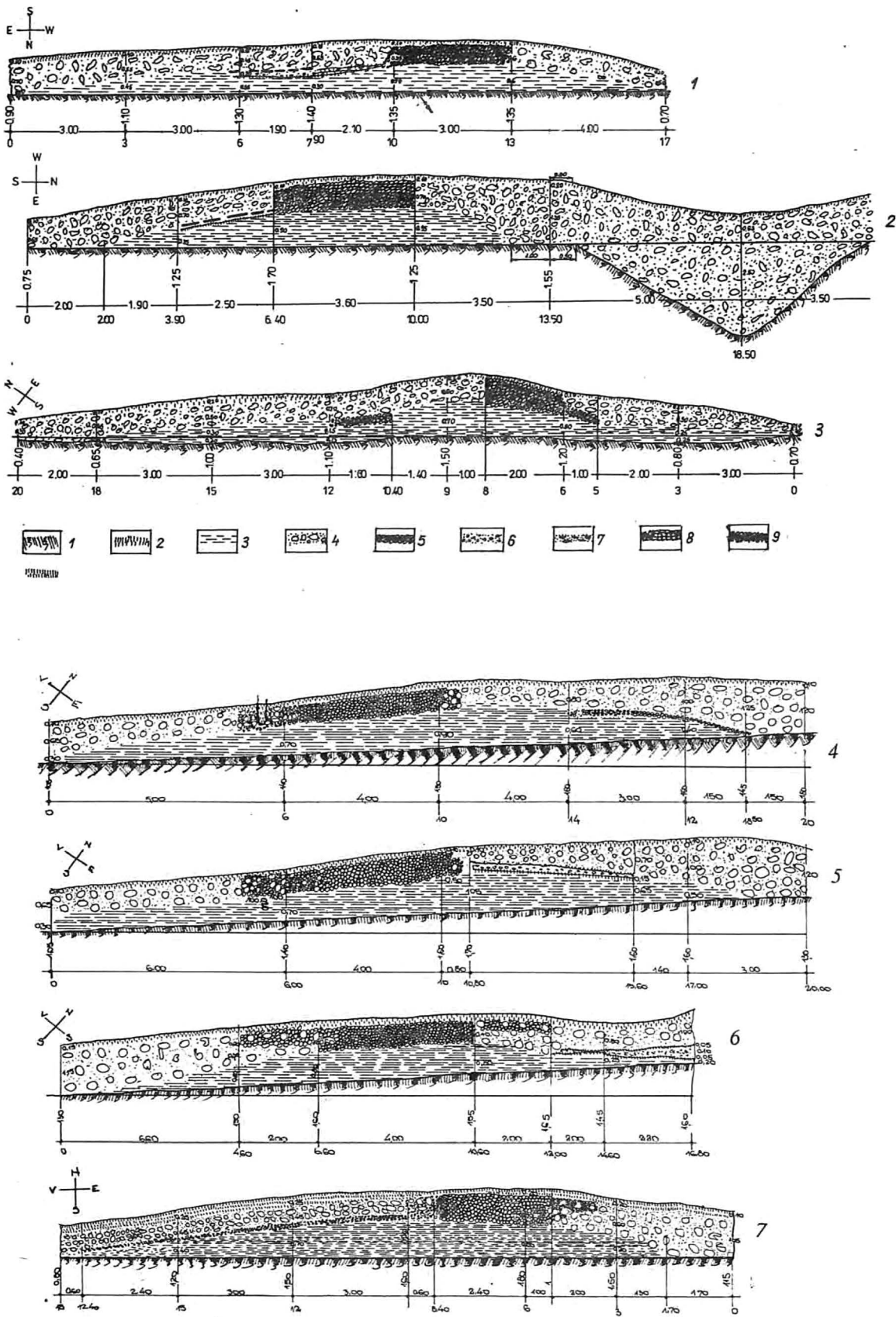

Fig. 63

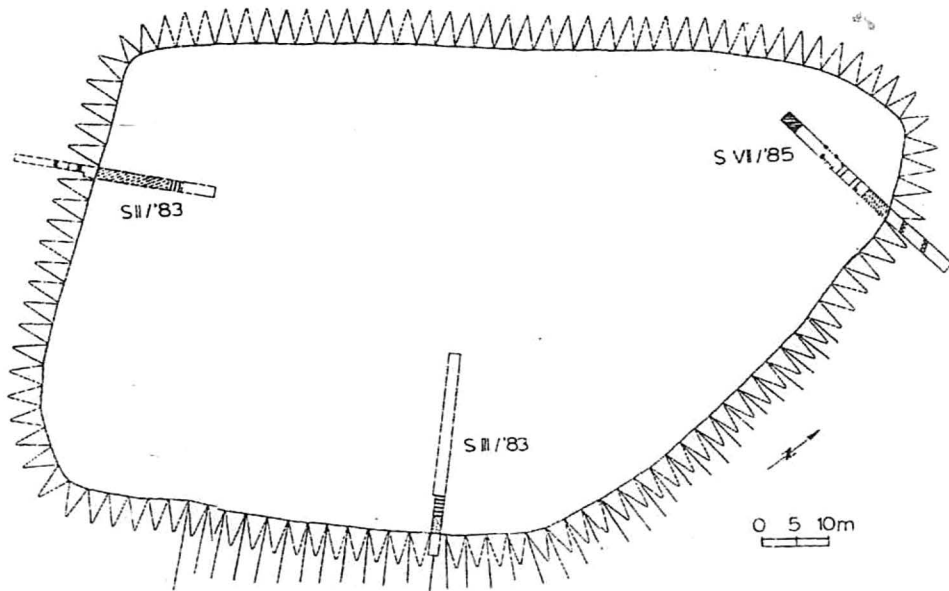

Fig. 64

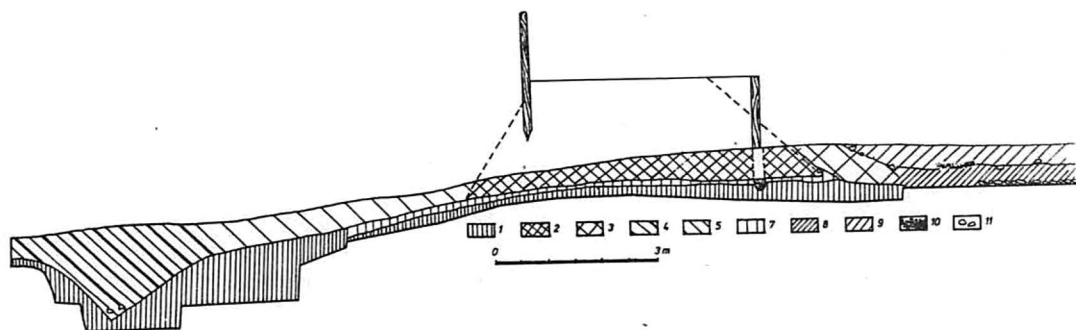

Fig. 65

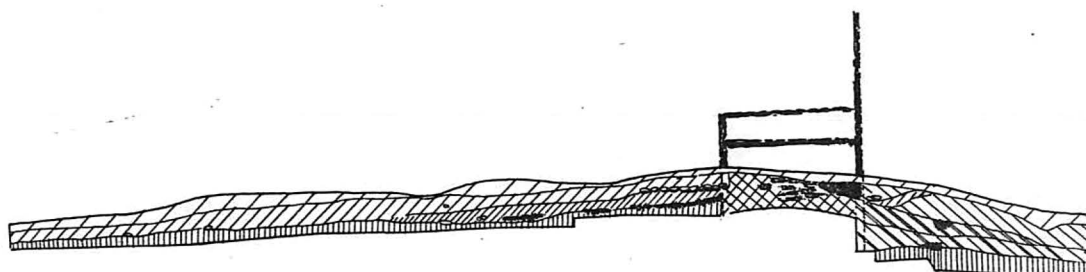

Fig. 66

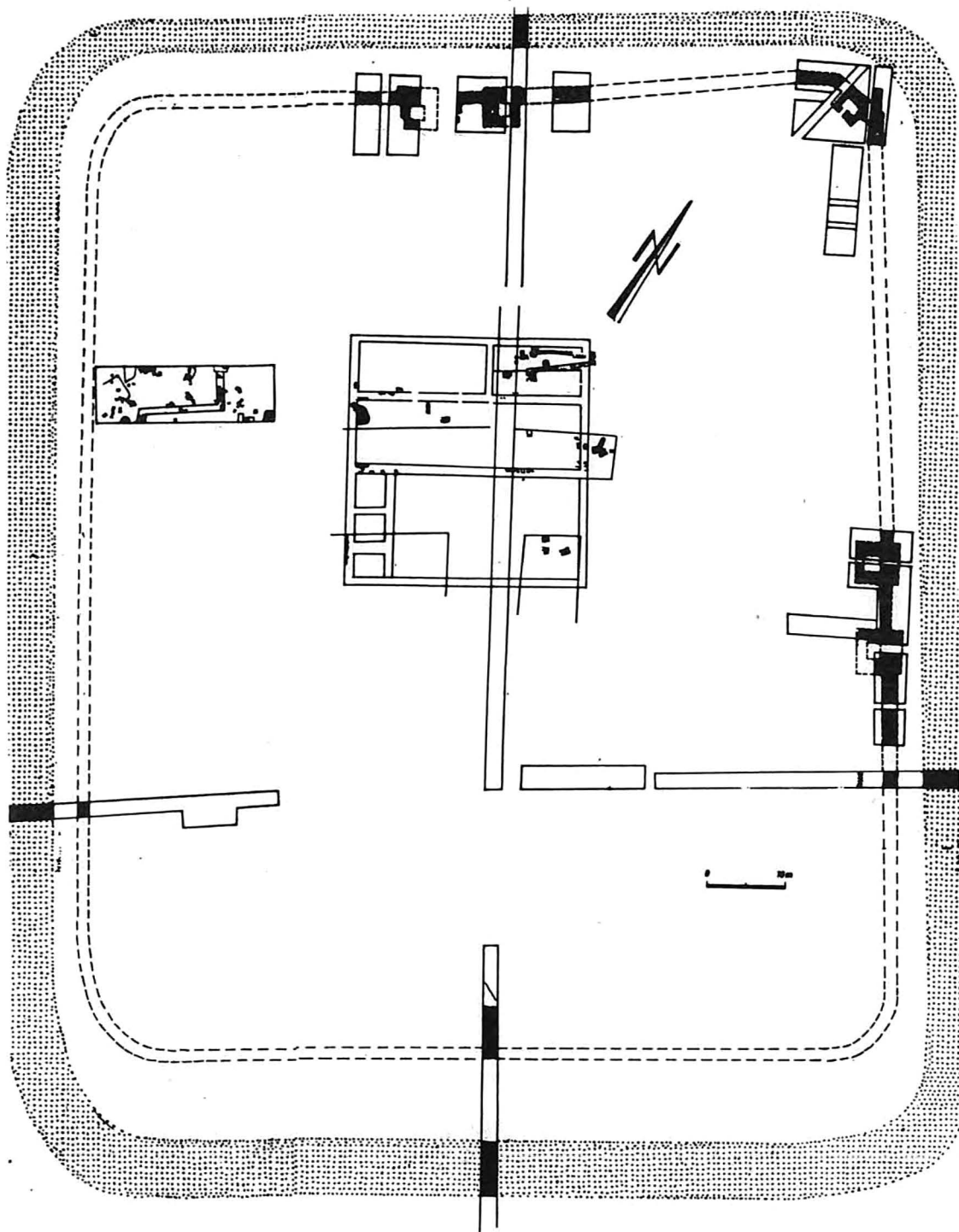
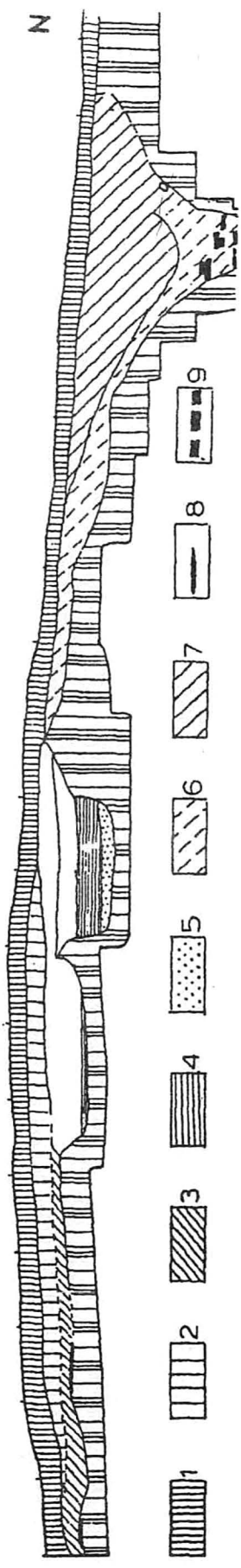
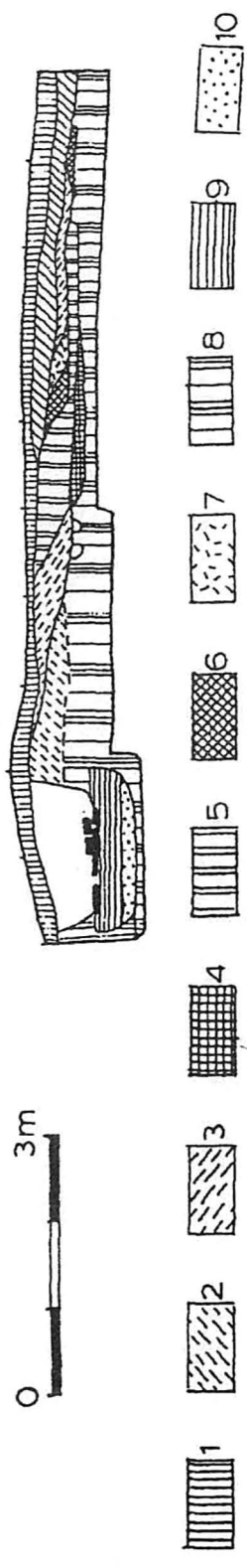

Fig. 67

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9

0 3m

- 1
- 2
- 3
- 4
- 5
- 6
- 7
- 8
- 9
- 10

Fig. 68

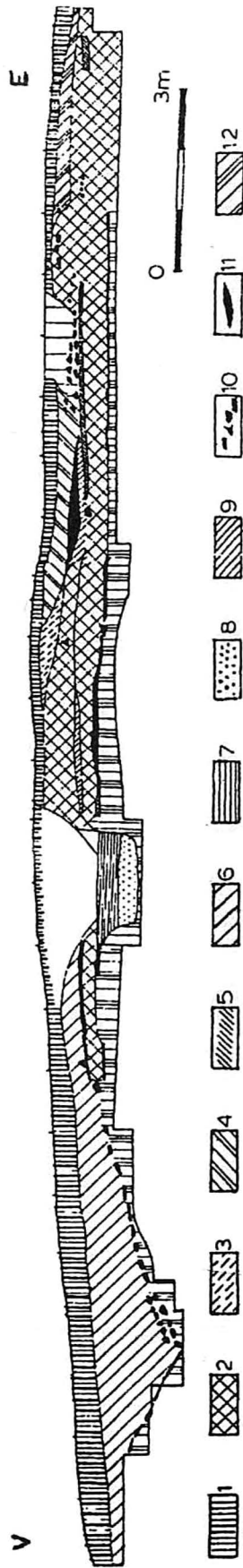

Fig. 69

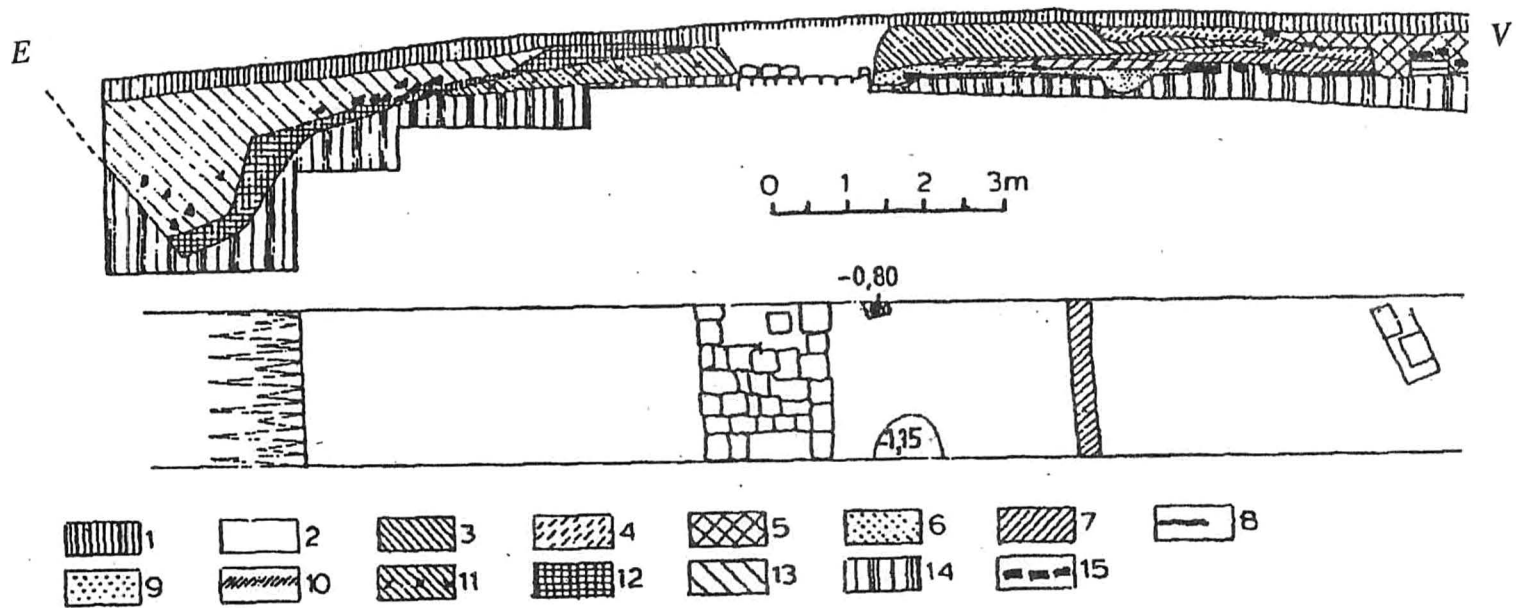

Fig. 70

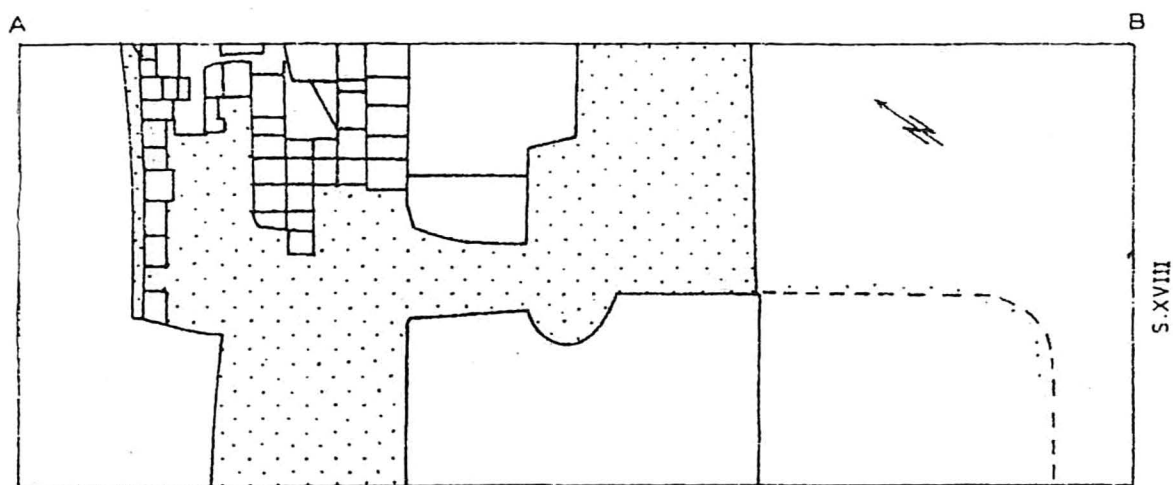
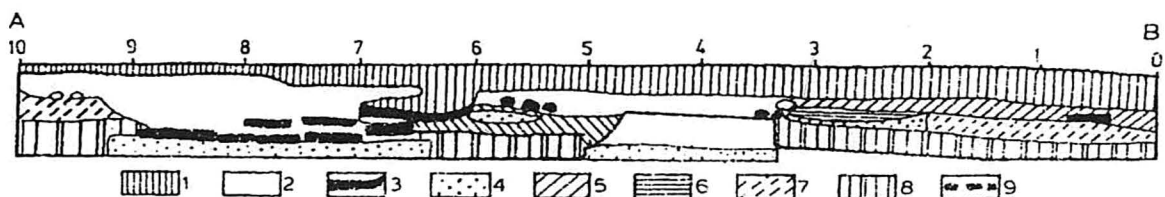

Fig. 71

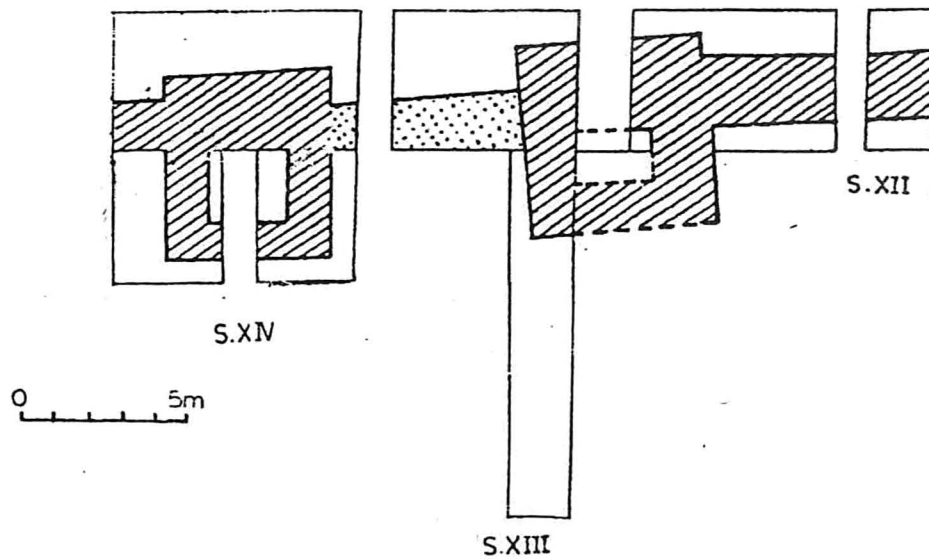

Fig. 72

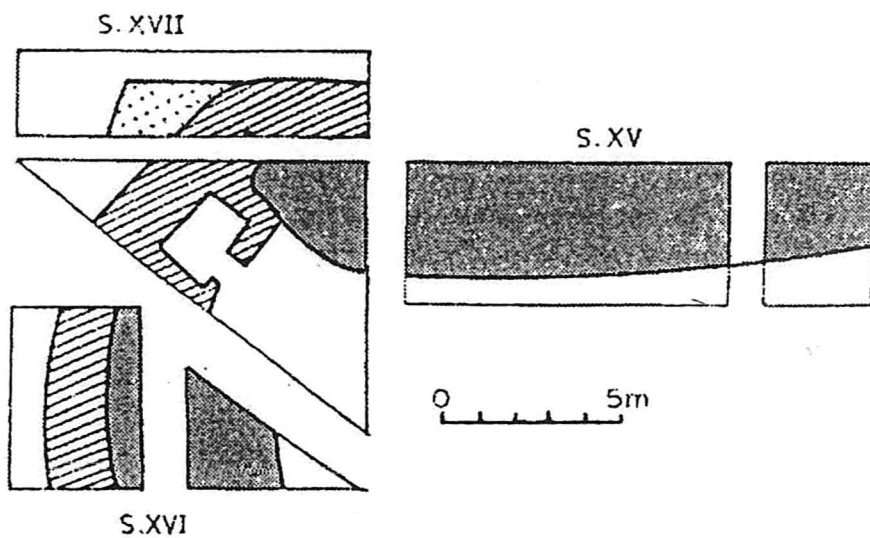

Fig. 73

Fig. 74

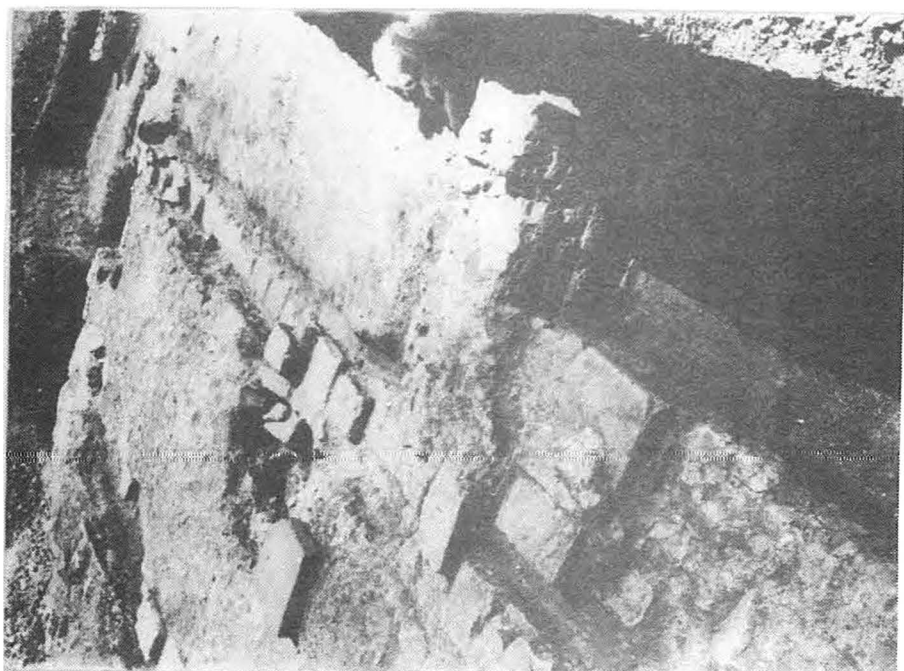

Fig. 75

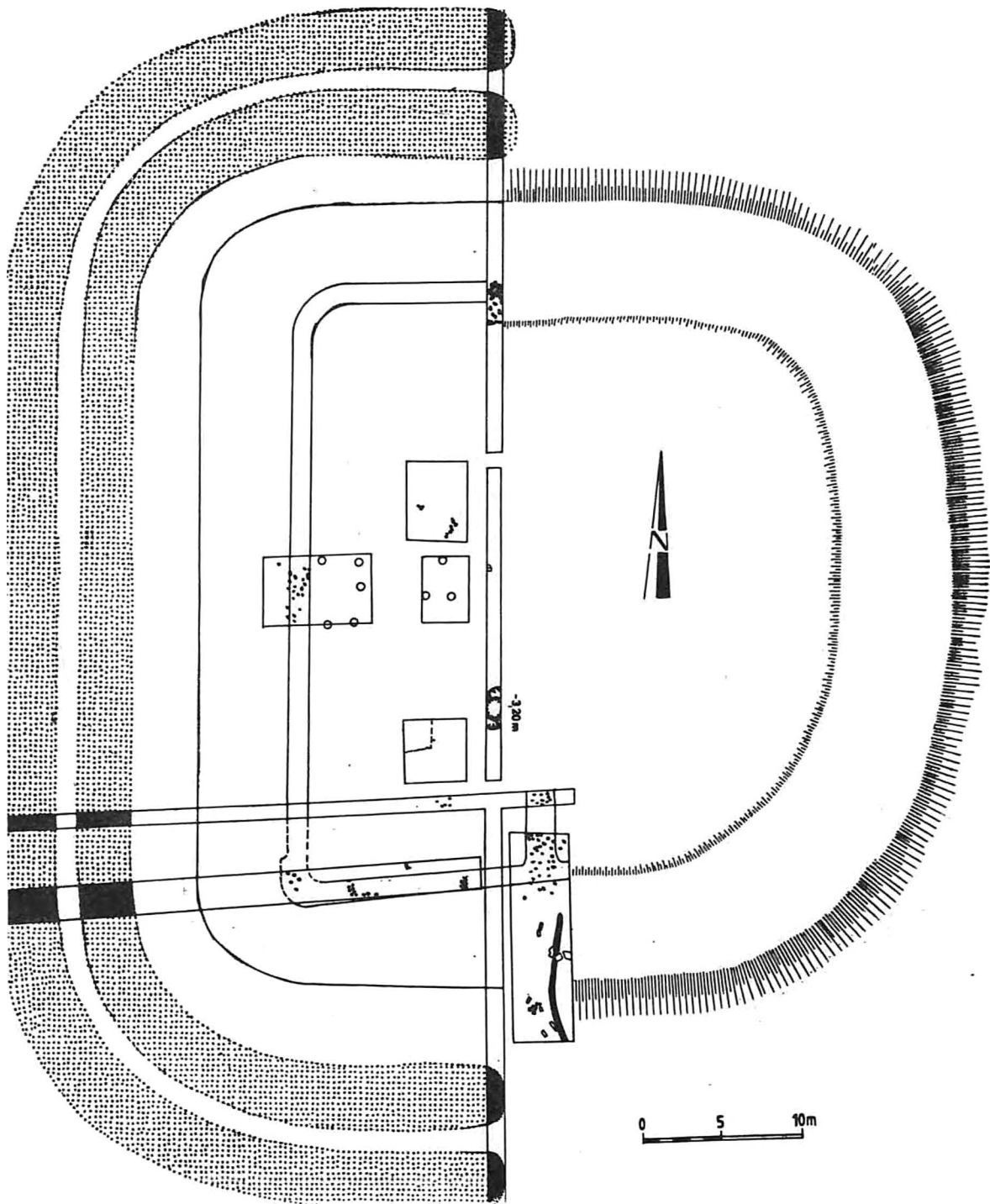

Fig. 76

PUTINEIU, 1978
 profil sudic

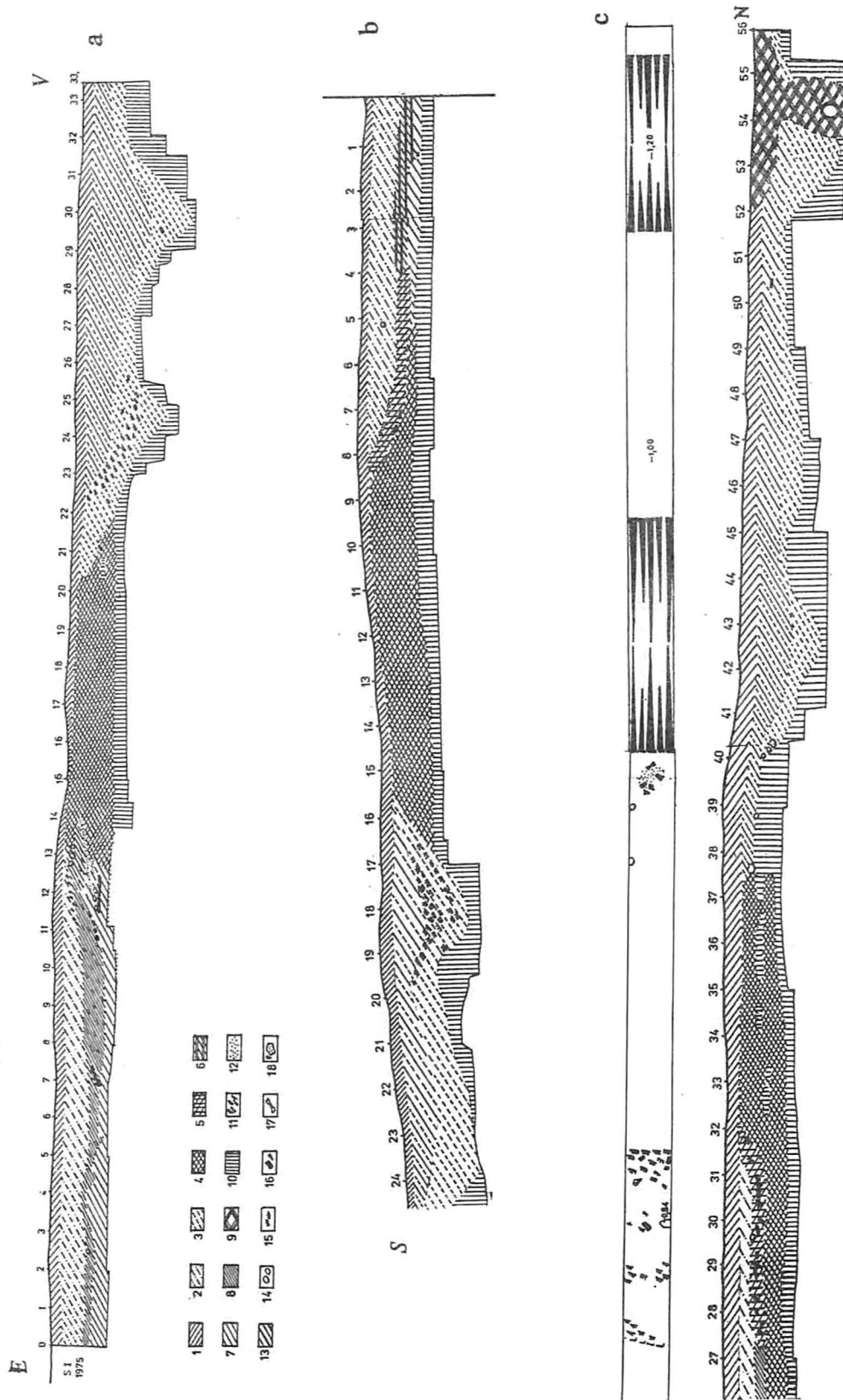

Fig. 77

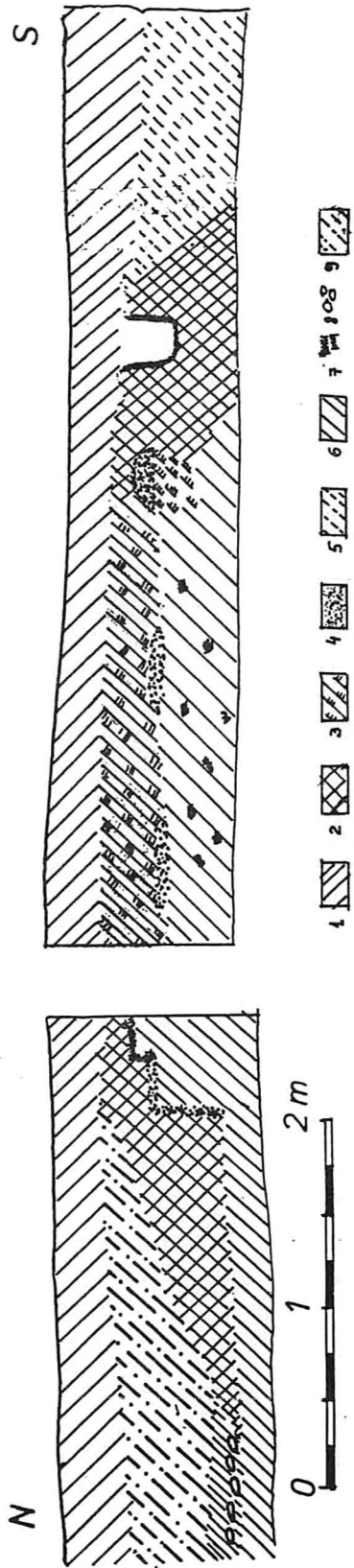

Fig. 78

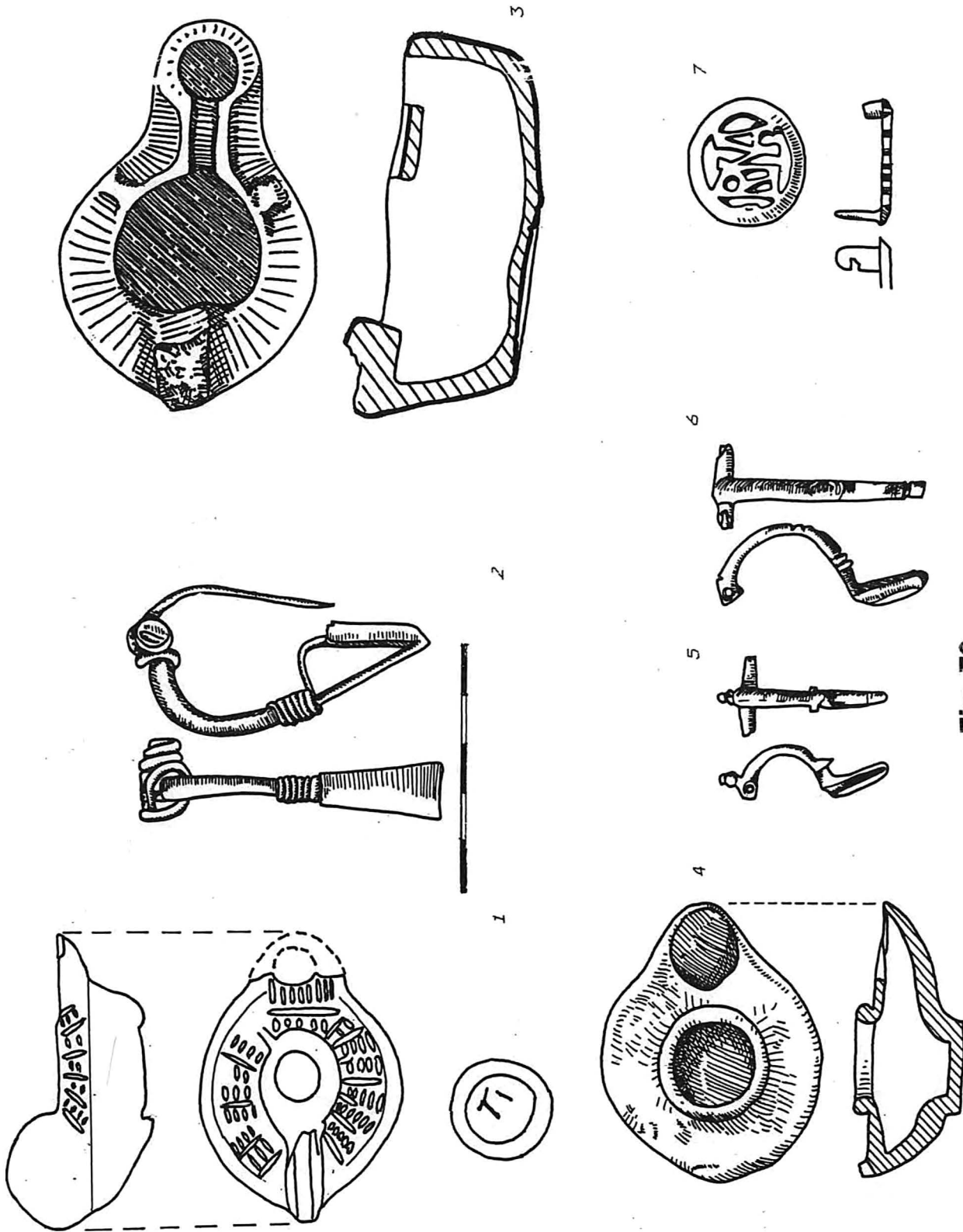

Fig. 79

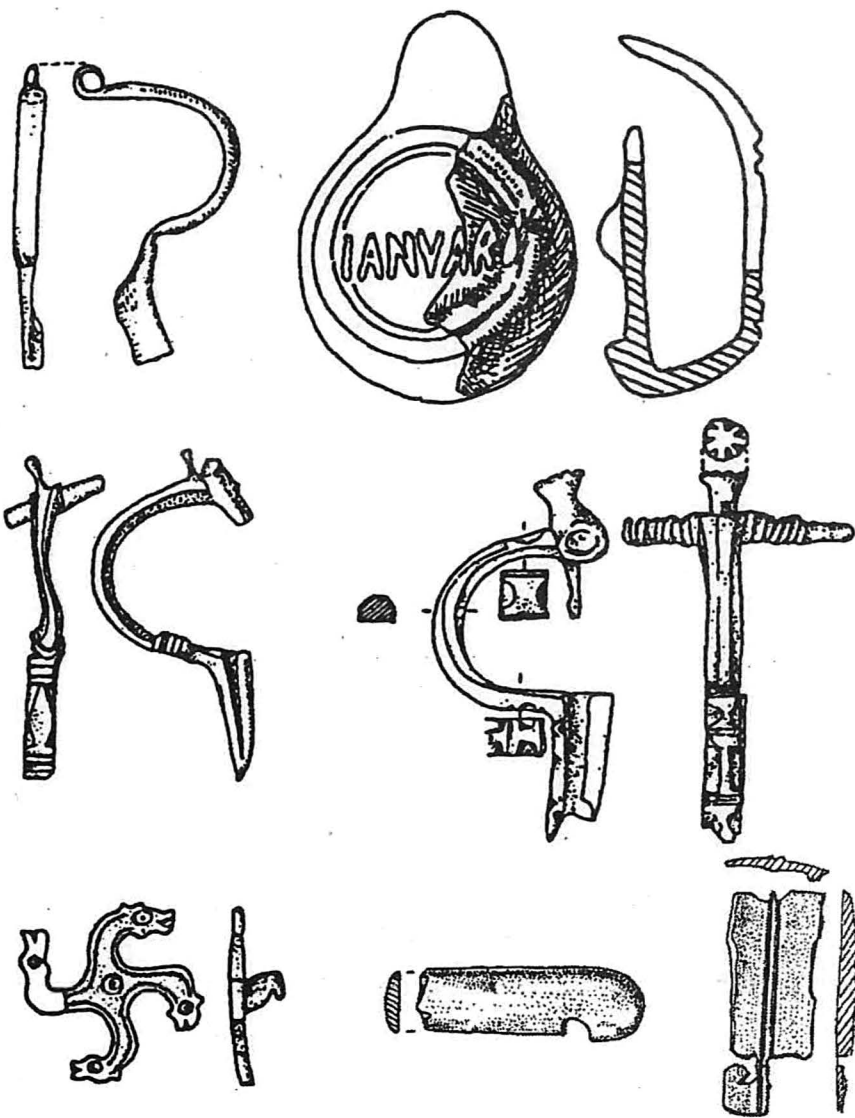
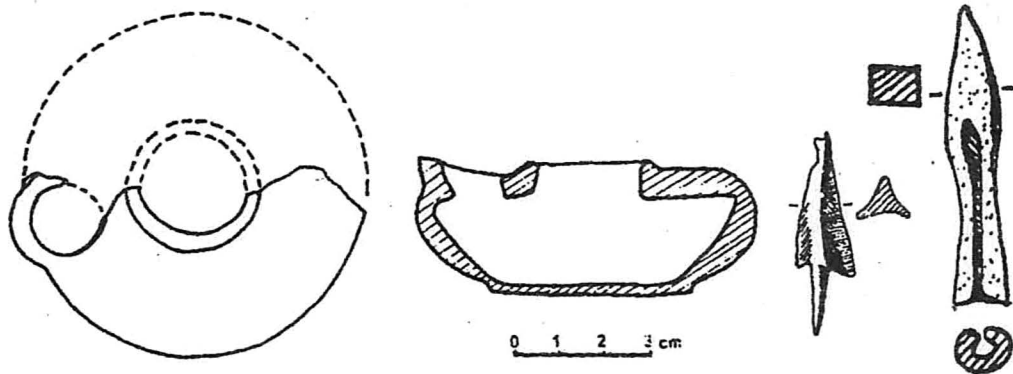

Fig. 80

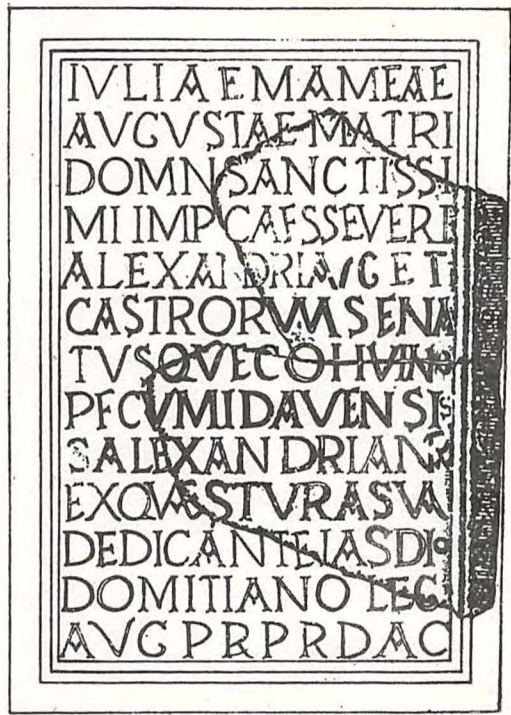
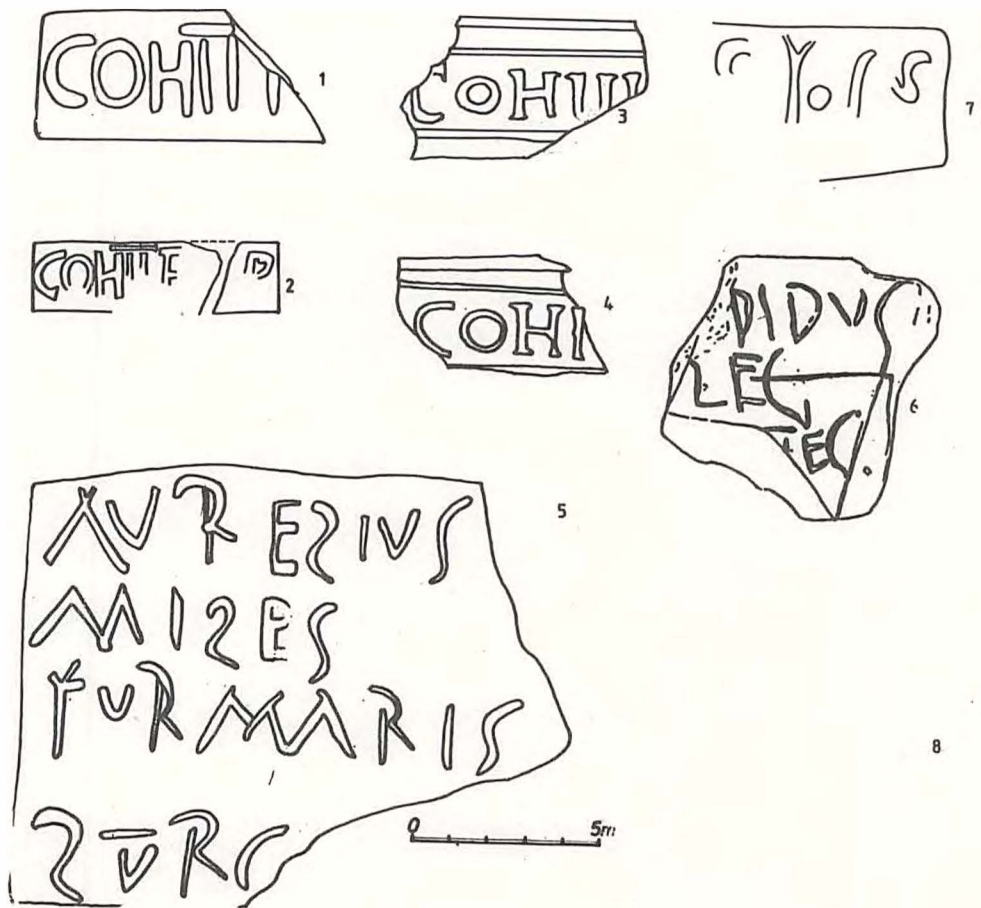

Fig. 81

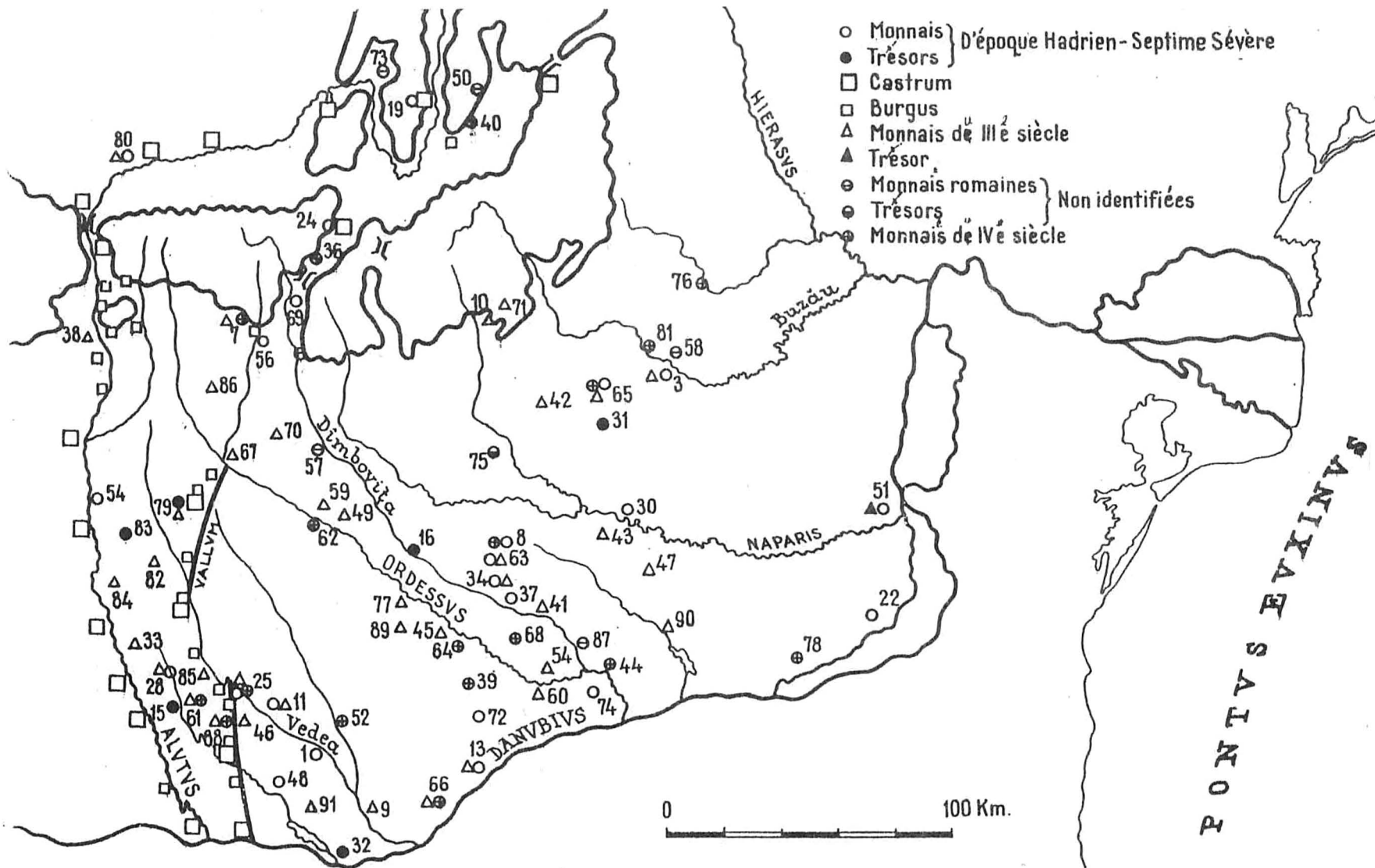

Fig. 82

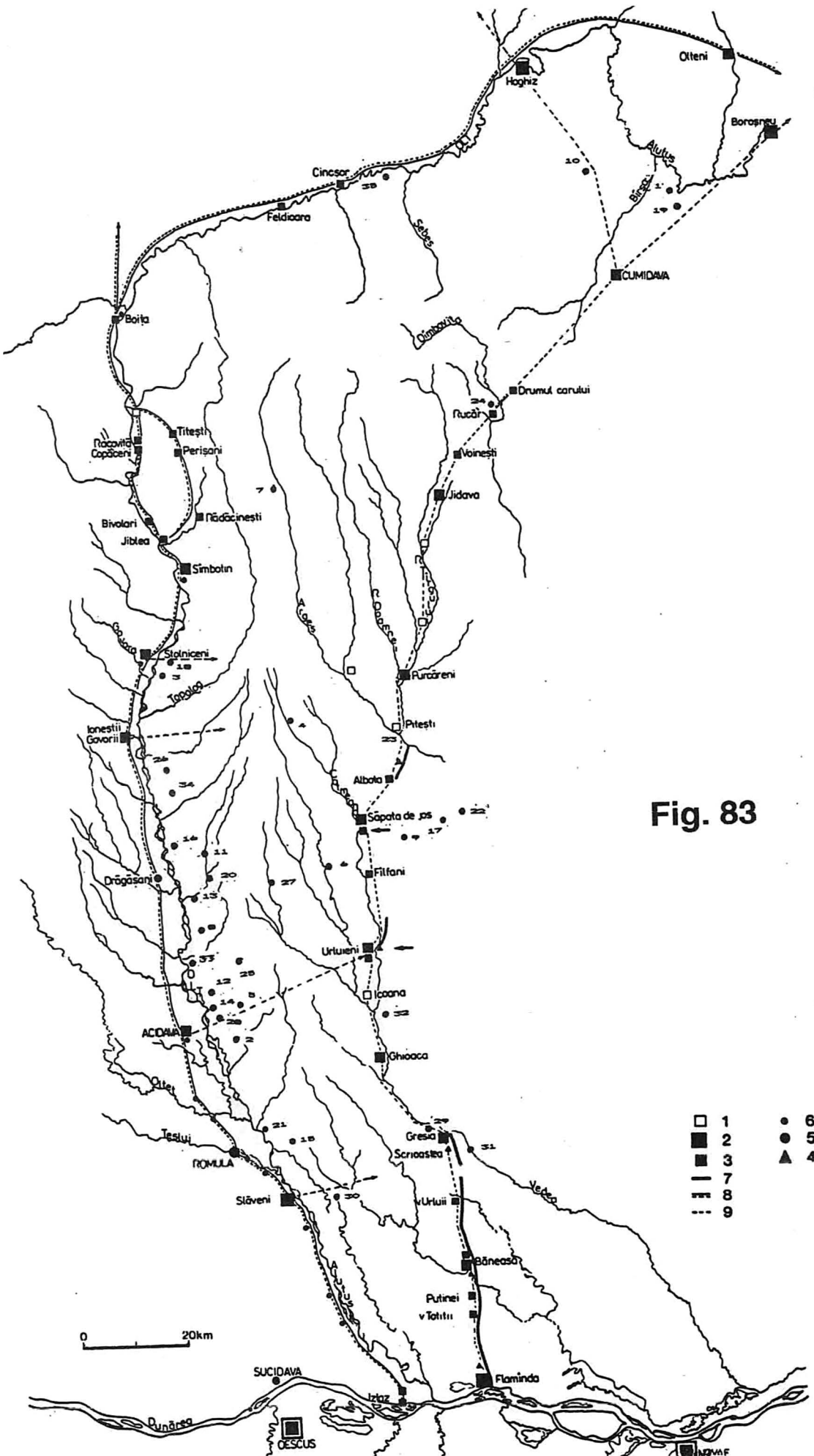

Fig. 83

□	1	●	6
■	2	●	5
■	3	▲	4
—	7		
---	8		
---	9		

0 20km

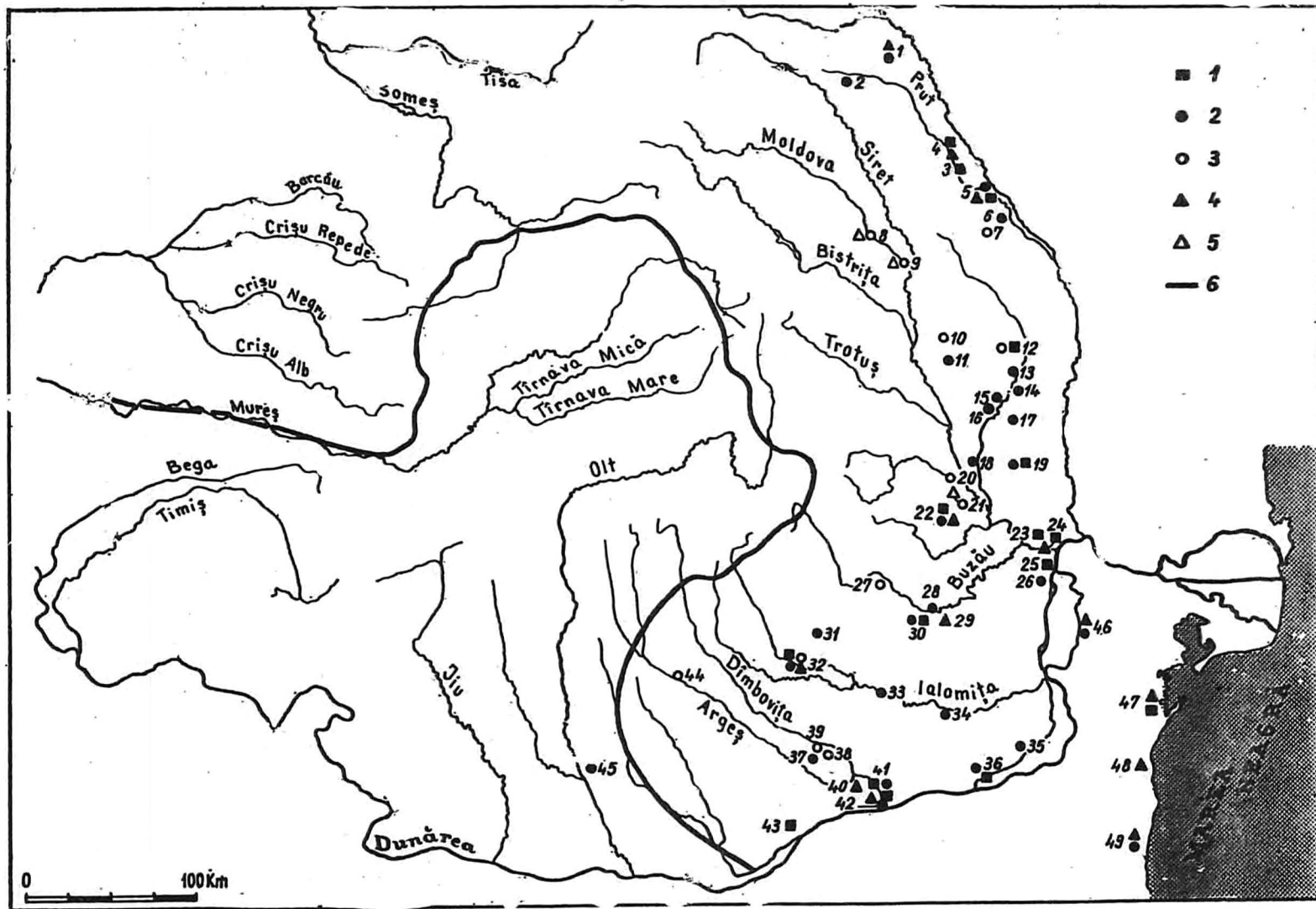

Fig. 1. Harta răspândirii antichităților sarmate la Dunărea de Jos. 1 cranii deformate; 2 oglinzi în morminte sarmatice; 3 oglinzi în complexe aparținând dacilor liberi; 4 mărgele din lapislazuli în morminte sarmatice. 5 mărgele din lapislazuli în complexe aparținând dacilor liberi; 6 limes. *Lista localităților*: 1. Mitoc. 2. Broscăuți. 3. Pogorăști. 4. Trușești. 5. Probota. 6. Holboca. 7. Dumitrești Gălății. 8. Polana Dulcești. 9. Butnărești. 10. Bărboasa-Gălănești. 11. Onțești. 12. Poienesti. 13. Unțești. 14. Ghermănești. 15. Băcani. 16. Ciocani. 17. Epurenii. 18. Tecuci.

19. Cioinagi Balintești. 20. Pădureni. 21. Virteșcolu. 22. Focșani. 23. Șendreni. 24. Galați (cartierul „Dunărea”). 25. Brăila. 26. Chișcani. 27. Gura Nișcovului (Cîrlomănești). 28. Luciu. 29. Rușetu. 30. Largu. 31. Bucov. 32. Tîrșoru Vechi. 33. Dridu. 34. Bordușelu. 35. Pietrolu. 36. Călărași. 37. Măgura Jilavei. 38. Militari. 39. Străulești. 40. Căscioarele. 41. Oltenița (cartierele „Iordoc” și „Puțu cu cărămizi”). 42. Oltenița (cartierele „Ulmeni” și „Renie”). 43. Oinac. 44. Mătăsaru. 45. Mărunțel. 46. Piatra Frecăței. 47. Histria. 48. Constanța. 49. Mangalia.

SUMAR

Prefață	3
Cuvânt înainte	4
Introducere, Metoda de lucru propusă și folosită în studiul limesului din sud-estul Daciei	7
Cap. I Relațiile Imperiului cu populațiile din Muntenia între Augustus și Traian	11
Cap. II Muntenia în epoca războaielor dacice și în primele decenii ale secolului II p. Chr.	33
Cap. III Limesul din sud-estul Daciei. Structura liniilor fortificate din sud-estul Daciei	
1. Linia alutană	55
2. Linia transalutană	61
Elemente de datare ale <i>vallumului</i> transalutan	78
Fazele de existență ale <i>castella</i> de pe linia transalutană	86
3. Trupele Daciei Inferior	92
Cap. IV Regiunea de frontieră și populația civilă	112
Cap. V Muntenia în timpul existenței provinciei	118
Concluzii	136
Rezumat	144
Lista prescurtărilor	185
Indice	
Lista figurilor	
Figuri	

SUMMARY

Introduction, Working method proposed and used in the study of limes in the south-east	7
Cap. I The relations of the Empire with the native in Walachia between Augustus and Trajan	11
Cap. II Walachia during the Dacian wars	33
Cap. III Limes in the south-east of Dacia. The structure of the fortified limes in the south-east of Dacia	
1. Alutana Line	55
2. Transalutana Line	61
The existence phases of the <i>castella</i> on the Transalutane Line	86
3. The troops of Dacia Inferior	92
Cap. IV The frontier zone and the civil people	112
Cap. V Walachia during the existence of the province Dacia	118
Conclusions	136
Contents	144
Abbreviations	185
Index	
Plates	

TEHNOREDACTOR: DANIELA IACOVACHE

Tiparul executat la
S.C. "TIPOALEX" S.A.
Alexandria
Comanda nr. 2361

ISBN 973-0-00509-5